

DÜNYAYI NASIL YÖNETTİLER?

OSMANLI'DA DEVLET BAŞKANLIĞI

PROF. DR. OSMAN KAŞIKÇI

Devlet Başkanı
olarak padişah

En hüzünlü
gelenekler

Taht ile zindan
arasında bir hayat

Bir padişahın
aranan özellikler

Kardeş katli nedir,
ne değildir?

Eser, dünyayı
altı asır yöneten
sistemi ve bu
muhteşem tahtın
ardını anlatıyor...

Prof. Dr. Osman Kaşıkçı
15x22,7cm - 200 Syf.

Osmanlı Devleti'nde
PADİŞAHLIK
Doç. Dr. Osman KAŞIKÇI

OSMANLI DEVLETİ'NDE
PADİŞAHLIK

DOÇ. DR. OSMAN KAŞIKÇI

Osmanlı Devleti'nde
PADİŞAHLIK

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2008

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden
yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt
sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-9944-766-09-8

Yayın Numarası
27

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarıncı Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Ekim 2008

Genel Dağıtım
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN ŞEKLİ VE MEŞRUIYETİ

I- OSMANLI DEVLETİNİN ŞEKLİ.....	17
II- OSMANLI DEVLET ŞEKLİNİN MEŞRUIYETİ.....	20
A- İslam Hukukunda Devlet Şekli.....	20
B- Saltanat ve Meşruiyeti.....	22
1- Saltanat Meşru Değildir	23
2- Saltanat Meşrudur	24
III- OSMANLI HİLAFETİ.....	27
A- Yavuz'un Hilafeti Devralması Meselesi	27
B- Hilafetin Kureyşiliği ve Osmanlı Hilafeti	31
1- Halife Kureyş Kabilesinden Olmalıdır	32
2- Halifenin Kureyş Kabilesinden Olması Şart Değildir	33
3- Hilafetin Kureyşiliğini Tevil Etmek Gerekir	34

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAH OLMA YOLLARI

I- PADİŞAH OLMAK İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR	41
A- Osmanlı Hanedanının Erkek Evladı Olmak	41
B- Akıllı Olmak.....	43
C- Duyu Organları Tam Olmak	45
D- Bilgi ve Tecrübe Sahibi Olmak.....	46

1-Şehzadelerin Eğitimi.....	46
2- Şehzadelerin Sancağa Çıkarılması	47
II- PADIŞAH OLMA YOLLARI	48
A- Padişahın Oğullarından Birinin Tahta Geçmesi Usulü	49
B- Hanedanın En Yaşlı Erkeğinin Padişah Olması (Ekberiyet) Usulü	55
III- PADIŞAHIN GÖREVE BAŞLAMA (CÜLUS) MERASİMİ	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PADIŞAHIN YETKİ VE GÖREVLERİ

I- YASAMA YETKİSİ	63
A- Şer'î Hukuka İlişkin Yasama Yetkisi.....	63
B- Örfî Hukuka İlişkin Yasama Yetkisi	66
1- Kanunname Geleneği.....	66
2- Kanunnamelerin Hazırlanışı	69
3- Kanunnamelerin Şer'îliği	70
4- Kanunnamelerde Düzenlenen Hususlar.....	74
a) Kanunnamelerde Anayasa ve İdare Hukuku	75
b) Kanunnamelerde Ceza Hukuku	77
c) Kanunnamelerde Vergi Hukuku	80
d) Kanunnamelerde Medeni Hukuk.....	83
e) Kanunnamelerde Arazi Hukuku	86
II- YÜRÜTME YETKİSİ.....	87
A- Devlet Memurlarını Atamak	88
1- Padişahın Tek Başına Yaptığı Atama (Vezir-i Âzam=Sadrazam).....	88
2- Padişahın Vezir-i Azamın Arzı ile Yaptığı Atamalar	94
a) Şeyhülislâm.....	95
b) Kazasker	98
c) Kubbealtı Vezirleri.....	103
d) Defterdar.....	103
e) Nişancı	104
f) Beylerbeyi	105
g) Kaptân-ı Deryâ.....	106
h) Yeniçeri Ağası	106
B- Divanlara Başkanlık Etmek	107

1- Divan-ı Humâyûn.....	107
2- Ayak Divanı.....	110
3- Meşveret Meclisleri.....	110
C- Elçi Göndermek ve Elçileri Kabul Etmek.....	113
D- Yürütmeye İlişkin Düzenlemeler Yapmak.....	114
1- Yasaknâmeler.....	115
2- Adaletnâmeler.....	116
3- Padişahın Diğer Yazılı Emirleri.....	119
4- Padişahın Yazışmaları.....	122
III- PADİŞAHIN YARGI YETKİSİ.....	122
IV- PADİŞAHA VEKÂLET.....	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PADİŞAHIN ÖZEL HAYATI

I- PADİŞAHIN GELİRLERİ.....	129
II- HUZUR DERSLERİ.....	132
III- PADİŞAHIN AİLE HAYATI (HAREM).....	132
A- Genel Olarak.....	132
B- Padişahın Aile Hayatı.....	133
C- Valide ve Eşlerinin Padişahlara Etkisi (Kadınlar Saltanatı).....	136

BEŞİNCİ BÖLÜM

PADİŞAHIN SORUMLULUĞU

I- GENEL OLARAK.....	141
II- PADİŞAHIN SİYASİ SORUMLULUĞU.....	142
A- İslam Hukukunda Siyasi Sorumluluk.....	142
1- Adalet Vasfını Kaybeden Halifenin Görevi Kendiliğinden Sona Erer.....	144
2- Adalet Vasfını Kaybeden Halife Hal' Edilmelidir.....	144
3- Adalet Vasfını Kaybeden Halife Fitne Çıkmayacaksa Hal' Edilmelidir.....	146
4- Halife Adalet Vasfını Kaybetse de Hal' Edilmez.....	147
B- Padişahın Siyasi Sorumluluğu.....	149
1- Genel Olarak.....	149

2- Siyaseten Hal' Edilen Padişahlar.....	151
a) II. Osman'ın Hal'i	151
b) IV. Mehmet'in Hal'i	153
c) II. Mustafa'nın Hal'i	153
d) III. Ahmet'in Hal'i	154
e) III. Selim'in Hal'i	154
f) IV. Mustafa'nın Hal'i	155
g) II. Abdülhamid'in Hal'i.....	155
III- PADİŞAHIN CEZAI VE HUKUKİ SORUMLULUĞU	158

ALTINCI BÖLÜM

PADİŞAHA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

I- GENEL OLARAK	163
II- PADİŞAHI TAHTTAN İNDİRME SUÇU(BAĞY=İSYAN).....	163
A- Osmanlı Hukukunda İsyân Anlayışı.....	163
1- Hukuki Dayanağı.....	165
2- Bağy Suçunun Failleri.....	166
a) Şehzade Failler.....	166
aa) İsyân Eden Şehzadeler.....	166
bb) İsyân Etmeyen Şehzadeler (Şehzade Katli)	172
i) Genel Olarak.....	172
ii) Şehzade Katlinin Meşruiyeti	174
ia) Şehzade Katli Meşrudur	174
ib) Şehzade Katli Meşru Değildir	177
ic) Değerlendirme ve Kanaatimiz	179
ica) Şehzade Katlinin Sebepleri	180
icb) Şehzade Katline Alternatif Arayışlar.....	184
icc) Kanaatimiz.....	187
b) Şehzade Olmayan Failler	189
3- Maddi Unsur	191
4- Manevi Unsur	193
5- Bağy Suçunun Cezası	194
II- PADİŞAHI ÖLDÜRME	195

YEDİNCİ BÖLÜM

PADİŞAHIN GÖREVİNİN SONA ERMESİ

I- GENEL OLARAK	199
I- İSTİFA	199
II- HAL' EDİLME.....	202
A- Akıl Hastalığı Sebebiyle Hal'	202
1) I. Mustafa'nın Hal'i	203
2) V. Murat'ın Hal'i.....	205
B- Akıl Zayıflığı Sebebiyle Hal'	205
1) Sultan İbrahim'in Hal'i	206
2) Abdülaziz'in Hal'i.....	206
III- ÖLÜM	208
SONUÇ	209
BİBLİYOGRAFYA	215
KAVRAM İNDEKSİ.....	231

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Osmanlı'da devlet başkanlığını yani padişahlığı anayasal açıdan incelemeye çalışacağız. 1876 tarihine kadar Osmanlı Devletinin yazılı bir anayasasının olmadığını biliyoruz. Ancak yazılı bir anayasa olmaması ülkede hiçbir anayasa kuralının olmadığı anlamına gelmemektedir. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin başlangıçta karşı çıktığı pazar vergisine, "Töre'dir Han'ım" dediklerinde duraksayıp "o zaman biz de alalım" demesinden de anlaşılacağı üzere yazılı olmasa bile uyulması gerekli "töre"leri vardı. Keza padişah emrinin, "Nâmeşru olan nesne, emr-i sultani ile meşru olmaz" fetvasıyla karşılaşınca geri alınabilmesi de Osmanlı Devletinde padişahı bağlayan kurallar olduğunu açıkça göstermektedir. Bilindiği üzere anayasa hukukunda da anayasalar, yazılı ve yazısız olmak üzere ikiye ayrılır. İşte Osmanlı Devletinde de yazılı olmasa bile yazısız anayasa kurallarının olduğu anlaşılmaktadır. Zira kuralsız kaidesiz bir ülkenin uzun süre yaşaması söz konusu olamaz.

Biz de bu incelememizde Osmanlı Devletinde devlet başkanlığı açısından bu yazısız kuralların neler olduğunu, bu kurallara her zaman uyulup uyulmadığını, uyulmaması halinde ne gibi yaptırımların söz konusu olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Devlet başkanlığına gelme ve kullandığı yetkiler bir ülkenin yönetim şeklini belirleyen önemli bir husustur. Özellikle monarşilerde bütün devlet örgütü devlet başkanı ile sıkı bir irtibat içerisinde. Bu nedenle Osmanlı'da devlet başkanlığı incelenirken, konuya vakıf olmayanların da istifade edebilmesi için devletin merkez ve taşra teşkilatı hakkında da kısa da olsa bilgi verilmiştir.

Osmanlı tarihi boyunca bütün padişahların aynı tip yönetim sergiledikleri söylenemez. Doğrusu böyle bir tekdüzelik seçimle gelen cumhurbaşkanlarında bile söz konusu olamaz. Hele yetkileri daha geniş olan ve

yazılı bir anayasası olmayan monarşilerde devlet başkanlarının her birinin farklı bir yönetim tarzı oraya koymaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla mesela Osman Gazi ile Fatih'i, Kanunî ile III. Selim'i aynı düzlemde ele almak isabetli görülmebilir. Ancak Osmanlı tarihi boyunca görev yapan 36 padişahın da devlet başkanı olarak ortak yönlerinin olduğunu unutmamak gerekir. Anayasa hukuku açısından bizi ilgilendiren de bu ortak yanlarıdır. Aksi takdirde Osmanlı Devletinde devlet başkanlığı kurumunu yazmak, ortak bir paydada toplamak mümkün olmaz. Padişahlar tek tek ele alınsa bu defa da Osmanlı'da devlet başkanlığı değil, padişahların biyografisi yazılmış olur. Oysa Osmanlı Devletinde, yer yer farklılıklara işaret ederek, devlet başkanlığının bir müessese olarak yazılması gerekiyordu ve biz de bunu yapmaya gayret ettik.

Araştırmamızda arşiv belgeleri ve birinci el tarih kitaplarından yararlandık. Ancak her ilmi eserde olduğu gibi beşeri eksiklikler elbette vardır ve bunun anlayışla karşılanacağını umuyoruz.

Osmanlı Devleti İslam hukukunu uyguladığı için her işlemin şer'î kaynaklara uygun olup olmadığını (meşruiyeti) da irdelemeye çalıştık.

Eserin meydana çıkmasında emeği geçen bütün yakınlarıma teşekkür ederken ilim âlemine katkı sağlayacağını temenni ederim (okasikci@hotmail.com).

Doç. Dr. Osman KAŞIKÇI

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Oğuz boylarının Bozok şubesinin Kayı aşiretine mensup Türkler tarafından kurulmuştu¹. Türklerin Müslüman olmadan önce kendilerine mahsus dinî inanışları vardı². Fakat Osmanlıların, mirası üzerine kuruldukları Türk devletleri çoktan eski dinlerini terk etmiş, Müslüman olmuşlardı. Bu sebeple Osmanlılar, Türklükle Müslümanlığı bünyesinde birleştiren ilk devlet değildi. Bununla birlikte, tarihteki yeri nazara alındığında en büyük Müslüman Türk devleti olduğu rahatlıkla söylenebilir³. Osmanlıların Türk ve Müslüman olmaları onların her iki geleneğin kurum ve kavramlarını birleştirmelerinde önemli bir etken olmuştur. Buna bir de İran'la ilişkiler dolayısıyla Fars gelenekleri eklenince oldukça zengin bir kültür ortaya çıkmıştır. Bunun en güzel örneğini devlet başkanı için kullanılan unvan ve alametlerde görmek mümkündür. Gerçekten kuruluşundan itibaren zamanla değişiklik gösterse de Osmanlılarda devlet başkanı için bey, emir, han, hakan, şah, hünkâr, sultan ve padişah gibi her biri ayrı bir kültür ve altyapıyı çağrıştıran hitapların kullanıldığı görülmektedir⁴.

Osmanlı Devletinin şekli monarşi (saltanat) idi. Osmanlılara etki-

¹ Osmanoğullarının şeceresini Hz. Nuh'a kadar uzatanlar olmuştur. Bkz. Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, İstanbul 1332, s. 2; Hoca Sadedin, Tacî'ü't-Tevârih, C. I, İstanbul 1279, s. 15; Solakzâde, Solakzade Tarihi, İstanbul 1297, s. 8.

² İbrahim Kafesoğlu, Türkler, İA, C. XII/II, 240; Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihâl Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1999, s.39 vd.; Mehmet Dikici, Türklerde İnançlar ve Din, Ankara 2005.

³ Farklı milletlere mensup ilim adamlarının Osmanlı Devletinin bu özelliğini değerlendirmeleri ile ilgili olarak bkz. Yılmaz Öztuna, Osmanlı Tarihi, C. II, İstanbul 1986, s. 51 vd.

⁴ Feridun Bey, Münşeâtî's-Selâtin, C. I, İstanbul 1264, s.95; Necib Asım/Mehmed Arif, Osmanlı Tarihi, C. I, İstanbul 1335, s. 233; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara 1988, s. 230; Halil İnalçık, Padişah, İA, C. IX, s. 491; Sertoğlu, 42, 97, 98, 134, 155, 320. Padişahlara namaz kıldıran imamlara "Hünkâr İmamı" ve padişahların camide namaz kıldıkları yerlere de "Hünkâr Mahfili" denirdi (Uzunçarşılı, Saray, 234). Padişahlar yazışmalarda genelde sultan unvanını kullanmışlardır (Uzunçarşılı, Saray, 231). Osmanlı Devlet başkanları arasında kendisine resmen sultan unvanı tevcih olunan Yıldırım Bayezit'tir. Bu tevcih Kahire'de bulunan Abbâsî Halifesi tarafından Niğbolu Meydan Muharebesini kazanması üzerine yapılmıştır (Uzunçarşılı, Saray, 232).

si bilinen eski Türklerde de, birbirinden kısmî farklılıklar arz etmekle birlikte, devlet şeklinin monarşi olduğunu biliyoruz⁵. Hakan, mutlaka kendisine kut verilmiş aile içerisindeki erkeklerden olurdu⁶. Osman Gazi de Kayı soyundan olduğu için Oğuz Han'ın meşru vârisi kabul edilerek bey seçilmiştir⁷. Bununla Osmanlıların Anadolu'daki bütün Türkmenler üzerinde meşru hâkimiyete sahip bulunduğu ima edilmiş olmaktadır. Bazı Osmanlı tarihlerinde ise Oğuz Han soyundan gelmenin yanında hâkimiyetin doğrudan tanrı tarafından mübarek kişiler vasıtasıyla Osman Gazi'ye kadar ulaştığı da ifade edilmektedir⁸. Bu anlayışa göre Osman Gazi'ye siyasi hâkimiyeti temsil eden bayrak, kılıç ve davul Selçuklu Sultanı tarafından verilmiştir⁹. Böylece Selçuk Sultanı halifeden aldığı bu yetkilerini uç beyi olan Osman Gazi'ye intikal ettirmiştir¹⁰. Buna bağlı olarak da Osmanlı hanedanının kut verilmiş aile olduğu anlayışı hiç sorgulanmadan kabul görmüş ve bu anlayış Osmanlı'nın yıkılışına kadar da devam etmiştir.

Diğer taraftan Osmanlılar aynı zamanda Hz Peygamberin de vârisi olarak gösterilmişlerdir. Gerçekten ünlü Osmanlı Şeyhülislamı ve Osmanlı tarihçisi İbn Kemal'e göre, Hz. Muhammed'den sonra onun nöbetini devralan devlet başkanları olmuştur. Osmanlı padişahları da kendi devirlerinde Hz. Peygamberi temsilen görev yapmışlardır¹¹.

Osmanlı hanedanının padişahlıktaki hak sahipliği sorgulanmasa bile, devlet şekli, halifeliklerinin meşruluğu tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle biz bu konulardan başlayarak Osmanlı'da devlet başkanlığını incelemeye gayret edeceğiz.

Eserimizi yedi bölüm şeklinde planladık. Birinci bölümde Osmanlı Devletinin şekli ve meşruiyeti, ikinci bölümde Osmanlı'da devletinde padişah olma yolları, üçüncü bölümde Osmanlı padişahının yetki ve görevleri, dördüncü bölümde padişahların gelirleri ve aile hayatları, beşinci bölümde padişahın sorumluluğu, altıncı bölümde padişaha karşı işlenen suçlar, yedinci bölümde ise padişahlık görevinin sona ermesi üzerinde duracağız.

⁵ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 268.

⁶ Arsal, 120.

⁷ Ali ve Ruhî'nin görüşü olarak Halil İnalçık, *Padişah*, İA, IX, s. 493.

⁸ *Âşıkpaşazâde*, 2.

⁹ Bunlar eski Türklerde hükümdarlık alametleri idi (İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 229).

¹⁰ İnalçık, *Padişah*, 493.

¹¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Haz. Şerafettin Severcan, X. Defter, Ankara 1996, s.6).

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN ŞEKLİ VE MEŞRUIYETİ

OSMANLI DEVLETİNİN ŞEKLİ VE MEŞRUIYETİ

I- OSMANLI DEVLETİNİN ŞEKLİ

Anayasa hukukunda monarşi ve cumhuriyet olmak üzere iki tür devlet şekli kabul edilmiştir¹². Bu ikili ayrıma tarihi ve günümüz uygulamaları açısından en uygun anlamı yükleyen şüphesiz Duguit olmuştur¹³. Duguit'e göre, monarşi ve cumhuriyet ayrımının temelinde devlet başkanlığına geliş şekli yatmaktadır. Buna göre devlet başkanlığına irsî olarak geliniyorsa bu devlet şekli monarşi, seçimle geliniyorsa cumhuriyettir. Monarşi ve cumhuriyetin tanımlamasında mutlakiyet, despotizm, demokratiklik gibi hususlar kullanılamaz. Çünkü bir monarşinin demokratik, cumhuriyetin ise anti-demokratik olması mümkündür¹⁴.

Osmanlı'da devlet başkanlığı irsî olarak intikal ettiğine göre devletin şekli monarşidir. İslam tarihinde bu devlet şekline genellikle mülk veya saltanat denirdi¹⁵. Osmanlı Devletinin monarşi olduğu tartışmasız ise de teokratik olup olmadığı tartışmalıdır¹⁶. Doğrusu bu tartışmanın sebebi de teokrasiden ne anlaşılması gerektiği hususundaki anlaşmazlıktır. Teokrasi deyince devletin din kurallarına göre yönetilmesi anlaşılıyorsa Osmanlı Devletinin teokratik olduğu şüphesizdir. Buna mukabil teokrasiden, hükümdarın bir ilah veya Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi kabul edildiği devlet şekli veya ilahi irade tarafından seçilen ve onun adına hüküm koyan bir kimsenin yönetimi¹⁷ anlaşılıyorsa, Os-

¹² Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul 1960, s. 218; İlhan Arsel, *Türk Anayasa ve Siyasi Hukuk*, İstanbul 1961, s. 52.

¹³ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa 2000, s. 95.

¹⁴ Gözler, 100.

¹⁵ Ebu Ya'lâ Ferrâ, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, Beyrut 1983, s. 20; İbrahim Kafesoğlu, *Mahmut Gaznevi*, İA, C. VII, s. 175.

¹⁶ Günümüz kamu ve anayasa hukukçularının çoğunluğu Osmanlı Devletinin teokratik bir monarşi olduğunu ifade etmişlerdir. Misal kabilinden bkz. R. Galip Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap*, İstanbul 1948, s. 15-16; Bülent Tanör, *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler*, İstanbul 1991, s. 11.

¹⁷ Hüseyin Nail Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, C. I, Kısım 1, İstanbul 1950, s. 247.

manlı Devletini bu anlamda teokratik kabul etmek mümkün değildir. Zira ilk olarak, Osmanlı Devletinde padişah “kut” verilmiş bir aileye mensup olduğundan devlet başkanlığına getirilen bir kişi ise de, onun ne yanılmazlığı ne de Allah adına hüküm koyması söz konusu değildir. Yeri gelince temas edileceği üzere, padişahlar haklı-haksız gerekçelerle tahttan dahi indirilmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devletinde saltanat, ilahi irade ile desteklenen bir yapıya sahip değildir.

İkinci olarak, İslam hukukunun boş bıraktığı alanlarda padişahlar kural koymuşlardır. Ancak padişahın koyduğu bu kuralların hiçbir kutsallığı yoktur. Hatta şer’î kurallarla karışmaması için bunlara örfî hukuk denmiştir.

Üçüncü olarak, Osmanlı Devletinde padişahlar için kullanılan “zıllullâhi fi’l-arz”¹⁸ yani “Allahın yeryüzündeki gölgesi” hitabı da, Osmanlı Devletini teokratik saymamızı gerektirmez. Zira söz konusu hitap, Hz. Peygamber’in “Sultanlar, Allah’ın yeryüzünde mazlumların sığındığı gölgesidir”¹⁹ şeklindeki hadisinden ilham alınarak söylenmiştir. Osmanlı tarihçileri de bu hitabı söz konusu anlamda kullanmışlardır²⁰. Dolayısıyla Osmanlı padişahlarına “zıllullâhi fi’l-arz” denmesinin teokrasilerdeki anlayışla hiçbir ilgisi yoktur.

Dördüncü olarak ulemanın konumu da Osmanlı Devletini, Batılı anlamda teokrasi saymamızı gerektirmez. Çünkü ulema (tabîî ki onları temsilen şeyhülislâm) netice itibarıyla padişahın bir memurudur. Padişahın üzerinde şahsi nüfuzları dışında bir etkileri söz konusu değildir. Sadece padişaha yaptığı işlerin dine uygun olup olmadığı hususunda fetva verme görevleri vardır²¹. Bu fetvaların kayıtsız şartsız padişahı

¹⁸ Feridun Bey, I/95.

¹⁹ Bu kavramı içeren birden fazla hadis rivayet edilmiştir. Bkz. Celaleddin b. Ebu Bekir es-Suyûtî, el-Camiu’s-Sağır, C. 1-2, Beyrut 1990, s. 296.

²⁰ “...çünkü bize zıllullah ve sultan-ı ehl-i İslam deyü lakab komuşlardır. Niçün ehl-i İslam muîni ve hevedâr olmayavuz...” (Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman (Haz. Ayhan Atik), Ankara 2001, s. 199; Ahmet Vasıf, Mehasinü’l-Asar ve Hakâikü’l-Akbar (Vâsıf Tarihi), İstanbul 1219, s. 5.

²¹ Yavuz ile Zenbilli arasında geçen bir konuşma bu hususta kayda değer. Yavuz bir gün Enderundan 30–40 kadar kişinin görevlerini yerine getirmedikleri gerekçe si ile öldürülmelerini emretmiştir. Bundan haberdar olan Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi, Yavuz’un yanına varıp söz konusu kişilerin katline hükmettiğini işittiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Yavuz “Efendi artık sen saltanat işlerine de el atmaya başladın” deyince Zenbilli, “biz ahiret işlerinizin korunması ile görevli olduğumuzdan şer’î hükümleri bildirmeye geldim” şeklinde cevap ver-

bağladığı da iddia edilemez. Ancak bildiğimiz kadarıyla uygulamada şeyhülislâm fetvasına aykırı hareket eden bir padişaha da rastlanmamıştır. Zira Osmanlı Devletinde padişahlar genellikle dinine bağlı kimselelerdi²². Ayrıca şeyhülislamın fetvasına aykırı hareket eden bir padişahın hal' edilmesi için şeyhülislâmın her an fetva vermeye yetkisi vardı.

Beşinci olarak, hutbelerin padişah adına okunmasının da Osmanlı Devletini teokratik yaptığı söylenemez. Zira tıpkı paraların padişah adına basılmasında olduğu gibi, padişah adına hutbe okunması da bir hâkimiyet göstergesiydi²³. Yoksa padişahın din adına hüküm koyması ile hiçbir ilgisi yoktur. Zaten hutbelerde padişahların fermanları okunmamakta sadece ona dua edilmekteydi.

Altıncı olarak, Osmanlı Devletinde padişahlar, klasik teokratik monarşilerdeki gibi çok geniş yetkilere sahip değillerdi²⁴. Görünüşte Osmanlı padişahlarının geniş yetkileri var gibi görünse de gerçekte çok az yetkileri vardı. Her şeyden önce ülkede hâkim olan şer'î hukuk vardı. Padişahlar kesinlikle kendilerini onun üstünde göremezlerdi²⁵. Dolayısıyla padişahın yetki ve görevleri şer'i hukuk tarafından sınırlandırılmıştı²⁶. İslamiyet'in baskıyı, zulmü ve keyfiliği kabul etmesi mümkün değildi. Dahası İslamiyet, devlet işlerinin görülmesinde halkın arzu ve iradesine önem vermekte ve devlet başkanının mutlaka onlara danışarak işlerini yürütmesini emretmekteydi. Hatta bu nedenle Osmanlı devletini başından itibaren az-çok meşruti monarşi saymak dahi mümkündür²⁷. Dolayısıyla Osmanlı padişahlarının birer müstebit²⁸ oldukları

miştir. Bunun üzerine Yavuz, "genel durumun düzelmesi için bir topluluğun öldürülmesine cevaz verilemez mi?" deyince Zenbilli, "âlemin düzelmesi bunların öldürülmelerine bağlı değildir. Suçlarına göre cezalandırmak yeter" şeklinde hükmünü bildirmiştir (Mustafa Nuri Paşa, I-II/90).

²² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmed Refik, Padişahlarımızda Din Gayreti Vatan Muhabbeti, İstanbul 1332.

²³ Necib Asım/Mehmed Arif, I/235.

²⁴ R. Galip Okandan, Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, İstanbul 1948, s. 24.

²⁵ F. Şabanov, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlığın Hukuki Esasları, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1967, s. 429.

²⁶ İlhan Arsel, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, C. I, Ankara 1965, s. 5.

²⁷ Recai Galip Okandan, Umumi Amme Hukuku Dersleri, İstanbul 1959, s. 347 d.3.

²⁸ Orhan Aldıkaçtı, Modern Demokrasilerde ve Türkiyede Devlet Başkanlığı, İstanbul 1960, s. 197.

kesinlikle söylenemez. Gerçi Osmanlı padişahı, görünüşte hiçbir kontrole tabi değildi. Fakat gerçekte onun iradesini sınırlayan şer'î hukuk ve onun temsilcisi ulema vardı²⁹. Şer'î hukukun sınırlarını da ulema belirlerdi³⁰. Dolayısıyla şer'î hukuku ilgilendiren hususlarda dilediği zaman dilediği şekilde kural koyma ve değiştirme yetkisine sahip değildi.

Görüldüğü üzere hiçbir açıdan Osmanlı Devletini klasik anlamda teokratik monarşi kabul etmek mümkün görünmemektedir. Teokratik olmak ne bir zül ne de fazilettir. Önemli olan doğru tespitler yapmaktır. Dolayısıyla şu hususun altını önemle çizmemiz gerekir: Eğer teokrasi, hukukun dine dayalı olması anlamında kullanılıyorsa Osmanlı Devleti teokratik; yok eğer teokrasi, tanrı adına devleti yönetme olarak algılanıyorsa Osmanlı Devletini teokratik bir devlet kabul etmek mümkün değildir.

II- OSMANLI DEVLET ŞEKLİNİN MEŞRUIYETİ

A- İSLAM HUKUKUNDA DEVLET ŞEKLİ

Kuran'da doğrudan bir devlet şekli önerilmediğini biliyoruz. Bununla birlikte zalim devlet başkanları yerilmekte, yöneticinin Müslüman olması ve kendisine itaat edilmesi ile işleri danışma ile yürütmesi istenmektedir³¹. Aynı şekilde Hz. Peygamberin hadislerinde de âdil devlet başkanı övülmekte³² zalim devlet başkanı yerilmekte³³, devlet işleri emanet olarak değerlendirilip emanetin ehline verilmesi istenmektedir³⁴.

Hz. Peygamberin sağlığında yapılan ve son dönemlerde İslam hukuk tarihinin ilk yazılı anayasası olarak nitelendirilen Medine Sözleşmesinde³⁵ de devletin şekli tespit edilmiş değildir³⁶. Kaldı ki bu sözleşme de kısa sürede geçerliliğini yitirmiş ve Hz. Peygamberin hayatında

²⁹ Uzunçarşılı, Saray, 50.

³⁰ Şabanov, 429.

³¹ Bakara, 282; Ali İmran, 18; Nisa, 3, 58, 59; Maide, 8, 44, 45, 47, 54-55; Araf, 29, 159,181; Nahl, 76,90; Enbiya, 47; Ahzab, 5; Şura, 15; Hadid, 25; Mümtehine, 8; Hucurat, 10.

³² Müslim, İmare, 5; Buhari, Zekat, 16.

³³ Tirmizi, Ahkâm, 4.

³⁴ Müslim, İmare, 16.

³⁵ Söz konusu anayasa metni ve değerlendirmesi için bkz. Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye, Beyrut 1983, s. 57-64; Zâfir el-Kasimî, Nizamü'l-Hüküm fiş-Şeriatı ve't-Tarih, Beyrut 1990, s. 31 vd; M. Akif Aydın, Anayasa, DİA, C. III, İstanbul 1991, s. 153-154; Murat Şen, Anayasal Belge Olarak Medine Sözleşmesi, SÜHFD, Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'a Armağan, C. VI, S. 1-2, 1998, s. 598-604.

³⁶ W. Montgomery Watt, Islamic Political Thought, Edinburg 1968, p. 20-21.

başka bir anayasa teşebbüsü de olmamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamberden sonra görev yapan ilk dört halifenin (hulefâ-i râşidîn) uygulamaları İslâm'a uygun devlet şekli ve yönetim tarzı açısından örnek kabul edilmiştir³⁷. Özellikle Hz. Peygamberden nakledilen “Benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonrası saltanattır”³⁸ şeklindeki ifade, bu hususu teyit edici bir delil olarak kullanılmıştır³⁹. Dolayısıyla ortada yazılı bir anayasa olmasa da fiili durumun bu hususa ışık tuttuğu söylenebilir. Gerçekten daha sonra gelen hukukçular, İslâm'da devlet şekli ve devlet başkanlığı için gerekli özellikleri sıralarken hep raşit halifeleri örnek almışlar ve bu yönetim şeklini de hilafet olarak isimlendirmişlerdir.

Raşit halifeler, o günkü şartlarda biat denilen ve günümüzdeki anlamı ile seçim denebilecek bir yöntemle işbaşına geldiklerinden hilafette asıl olanın seçimle iş başına gelmek olduğu genellikle kabul edilmektedir⁴⁰. Seçimle devlet başkanlığına gelinen devlet şekline, günümüz

³⁷ Bazı müellifler Hz. Hasan'ı da raşit halifelerden saymışlardır. Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Beyrut 1988, s. 15; M. Ali eş-Şevkani, *Derrü's-Sahabe*, Dimaşk 1404, s.606. Yönetime geliş şekli ve yönetimde sergilediği anlayış nedeni ile Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'i de raşit halifelerden sayanlar olmuştur (Zehebi, *A'lamu'n-Nübela*, C. V, Beyrut 1401, s. 130; Suyûtî, 183).

³⁸ Ebu Davud, *Sünnet*, 8; Tirmizi, *Fiten*, 48; *Müsned*, IV/273. Söz konusu hadisin rivayetleri ile senet ve metin açısından kritiği için bkz. İlyas Canikli, *Siyasî Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, 2006, S. 4, s. 265 vd.

³⁹ Bu hadis bir kısım müellifler tarafından sahih olarak kabul edilmiştir (Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mu'cemül-Kebir*, C. I, Beyrut 2002, s. 55). Ne var ki hadisçiler bütün Müslümanları ilgilendiren böylesine önemli bir haberi, Hz. Peygamberden sadece bir kişinin rivayet etmesine şüphe ile yaklaşmışlardır (Canikli, 268). Söz konusu hadisi şerheden rivayet ortak kanaati, ideal yönetimin bu kadar sürdüğünün tespiti veya siyasi husumet sonucu uydurulmuş olma ihtimalidir (Canikli, 272). Nitekim siyasi tarihçi Rayyis'e göre de bu sözü tabiinden veya tarihçilerden birisi söylemiş olmalıdır (Muhammed Ziyâüddin Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, (Terc. Ahmet Sankaya), İstanbul 1990, s.259). Dolayısıyla söz konusu rivayet hadis olmasa bile vaktiye uygunluğu tartışılmaz bir “kelam-ı kibar”dır. Bu nedenle bu sözü ne hilafetin meşruiyetine ne de saltanatın gayri meşruiyetine delil göstermek doğru olmaz. Bununla birlikte bazı müellifler bu rivayeti raşit halifeler döneminin kâmil hilafet, ondan sonraki dönemi ise kendilerine halife dense bile eksik hilafet olarak nitelemekte delil olarak kullanmışlardır (Sadeddin Taftazani, *Şerh'ul-Akaid*, İstanbul 1315, s. 72, Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyeti Şer'iyesi*, 1340, s.13).

⁴⁰ Ebu Bekir Muhammed Bakillânî, *et-Temhid*, Kahire 1947, s.178; Abdülkadir Udeh, *İslâm ve Siyasi Durumumuz* (Ter. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1982, s. 145 vd.; M. Akif Aydın, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanının Tayini Usulü*, *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 188.

anayasa hukukunda cumhuriyet denmektedir⁴¹. O halde ilk dönem uygulaması esas alınarak ortaya konan hilafetin, kayıtsız şartsız⁴² olmasa bile belirli şartlarla cumhuriyete benzediği söylenebilir⁴³. Bu durumda cumhuriyetin İslamiyet'e uygunluğu şüphe götürmez⁴⁴ ise de saltanatın meşruiyeti tartışmalıdır⁴⁵. Osmanlı devletinin şekli, saltanat olduğundan bu husus üzerinde ayrıca durmamız yerinde olacaktır.

B- SALTANAT VE MEŞRUIYETİ

Saltanat, irsî olarak devlet başkanlığına gelinen devlet şeklidir. Bu irsîlik, babadan oğula veya kardeşe geçebileceği gibi oğullar ve/veya kardeşlerden liyakate göre biri, ailenin en büyüğü veya mevcut sultan tarafından veliaht tayini şeklinde gerçekleşebilir. Raşit halifelerden sonra istila ile hilafeti ele geçiren Muaviye, aynı zamanda veliahtlığı da başlatarak hilafeti saltanata dönüştürmüştür⁴⁶. Gerçekten Muaviye, valiler aracılığı ile bir kamuoyu yoklaması yaptırdıktan sonra çoğunluğun aksi kanaatine rağmen oğlu Yezid'i veliaht yapmıştır⁴⁷. Daha sonra da valilerin gönderdiği heyetlerin ve ardından da vilayetleri dolaşarak halkın Yezid'e biatını almıştır⁴⁸. Böylece hilafet, saltanata dönüşmüş-

⁴¹ A. Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul 1960, s. 218; İlhan Arsel, *Türk Anayasa ve Siyasi Hukuk*, İstanbul 1961, s. 52; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa 2000, s. 95.

⁴² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Terc. Salih Tuğ) C. II, İstanbul 1990, s. 873. Bununla birlikte hilafet eşittir cumhuriyet demek de tam olarak doğruyu yansıtmaz. Çünkü hilafetin irsî olarak intikal edebileceğini kabul edenler de vardır (İbn Sa'd, *et-Tabakat'ül-Kübra*, C. III, Beyrut Ty. s. 343; Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut 1990, s. 44; Suyûtî, 122; Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, C. IV, Mısır 1318. s.167).

⁴³ Ahmed Refik, *Tarih-i Umumi*, C. V, İstanbul 1328, s. 80; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul 1986, s. 84; Halil Cin/Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, İstanbul 1996, s. 189.

⁴⁴ Abdürrezzak Senhûrî, *Fıkh'ul-Hilafe ve Tatavvuruhâ*, Beyrut 2001, s. 129.

⁴⁵ Maverdi, 33; Ferra, 23; İbn Abidin, *Haşiyetü Redd'ül-Muhtar*, C. IV, İstanbul 1984, s. 263; Abdürrezzak Senhûrî, *Fıkh'ul-Hilafe ve Tatavvuruha*, Beyrut 2001, s. 225.

⁴⁶ Suyûtî, 162; Muhammed Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, C. I, Kahire Ty, s. 103; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 66; G. Levi Della Vida, *Hariciler*, İA, C. VI/I, s. 242; Gadban b. Muhammed, *Muaviye*, Dmaşk, 1980; Celal Şeref, *Neşetü'l-Fikri's-Siyasi*, Beyrut 1982, s. 85; Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s.151 vd.

⁴⁷ Abdullâh İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, C. I, Kahire 1969, s.144; Mes'udi, *Mürücü'z-Zehab*, C. V, Paris 1861, s. 69; Ebul Hasan Ali İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. III, Bulak 1274, s. 314 vd; Suyûtî, 152

⁴⁸ İbn Kuteybe, I/150; İbnü'l-Esir, III/510; Wellhausen, 67.

tür⁴⁹. Ondan sonra da gerek veliahtlık gerekse aile içerisinde liyakate göre seçim veya ailenin en büyük erkek evladı şeklinde saltanat devam etmiştir. İslam hukukçuları zuhurata tabi olarak gelişen bu durumun meşruyeti hususunda farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.

1- Saltanat Meşru Değildir

İslam hukukçularının bir kısmına göre, saltanat usulü İslâm hukukuna uygun değildir⁵⁰. Zira her şeyden önce veliaht tayini, hâkimliğe veya şahitliğe benzer. Bu kişilerin birbirlerine hâkimliği veya şahitliği kabul edilmediği gibi birbirlerini veliaht tayin etmeleri de doğru olmaz⁵¹. Ayrıca raşit halifelerden hiç birisi, oğlunu veya babasını hatta yakınlarını veliaht yapmamıştır. Hatta Hz. Ömer, oğlunu veliaht yapmasını önerenlerin teklifini “bir evden bir kurban yeter” gerekçesi ile geri çevirmiştir⁵². Aynı şekilde aralarından birisini halife seçmeleri için oluşturduğu meclise, oğlunun halife seçilmemesi şartı ile girmesine razı olmuştur⁵³. Diğer taraftan Hz. Ali’ye “Bize halife seç!” dediklerinde O da “hayır sizi Allah Rasûlünün bıraktığı gibi bırakıyorum. Allah sizi Rasûlünün ölümünden sonra birleştirdiği gibi birleştirir” demiştir. Daha sonra “senden sonra oğlun Hasan’a biat edelim mi”, şeklindeki bir soruya ise “size ne emrederim ne de yasaklarım” şeklinde cevap vermiştir⁵⁴.

Bu görüş sahiplerine göre, saltanata gelen kimseler içerisinde gerçekten hilafet şartlarını taşıyan ve (Ömer b. Abdülaziz gibi) adil bir yönetim sergileyenler olmuştur. Ancak bunlar genel kuralı değiştirmez⁵⁵. Zira Emevî, Abbasî halifeleri ile Osmanlı padişahlarının bir kısmının yaptıkları ortadadır⁵⁶. Bu nedenle devlet başkanlığının bir hanedana bırakılması doğru olmaz⁵⁷.

⁴⁹ İbn Haldun, Mukaddime, C. I, Yy. 1978, s. 210; Akyüz, 51; M. Ali Kalpar, Halifelüğün Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul 1998, s. 13 vd;

⁵⁰ İbn Hazm, IV/167.

⁵¹ Maverdi, 44.

⁵² İbn Sa’d, III/343; Taberi, IV/228.

⁵³ İbn Sa’d, III/339; Suyûtî, 122.

⁵⁴ İbn Cerir Taberi, Tarih’ul-Ümem ve’l-Mülûk, C. V, Mısır, Ty. s. 158; İbn Kesir Ebul Fida İsmail, el-Bidaye ve’n-Nihaye, C. VIII, Beyrut 1966, s. 14.

⁵⁵ Taftazani, 72.

⁵⁶ Seyyid Bey, Hilafetin Mahiyeti Şer’iyesi, 1340, s. 13.

⁵⁷ Ömer Faruk b. Muhammed Murad, Tarih-i Ebu’l-Faruk, C. V, İstanbul 1329,

Diğer taraftan Kalkaşandi, baba ile oğulu ayırarak devlet başkanının oğlunu veliaht yapamayacağını ama babasını veliaht yapabileceğini ileri sürerek tarihe, aykırı bir not düşmüştür. Ona göre, insan yaratılışı gereği çocuğuna babasından daha meyillidir. Gerçekten kişi babası için değil, oğlu için mal kazanır. Bu nedenle oğlunu veliaht yaparken tarafsız olamaz, ama babasını yaparken tarafsız olabilir⁵⁸.

2- Saltanat Meşrudur

İslam hukukçularının bir kısmı ise hilafetin yanında saltanatı da İslam'a uygun bulmuşlardır. Bu görüş sahiplerinden Maverdi ve Ferra'ya göre halife milletin vekilidir. Makamının getirdiği sorumluluk, soyuna karşı olan sorumluluğundan üstündür. Ancak veliahtın, halifenin taşınması gerekli şartları haiz olması ve halkın ona biat etmesi gerekir. Çünkü veliaht tayin etmekle halife olunmaz. Veliahtın halife olabilmesi ayrıca halkın biatı gerekir. Halk biat ettikten sonra diğer sakıncalar da ortadan kalkar⁵⁹. İbn Hazm'a göre Muaviye, sadece kendisini hilâfete layık görme hususundaki içtihadında hata etmiştir⁶⁰. İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in "benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonra saltanattır" hadisi doğrultusunda konuyu ele alır ve bu otuz senenin Hz. Hasan ile son bulduğunu belirttiikten sonra Muaviye'nin hilafeti saltanata çevirdiğini ancak onun İslâm'da meliklerin en hayırlısı olduğunu vurgular⁶¹. İbn Teymiye de neredeyse aynı cümlelerle saltanat hakkındaki kanaatini ızhâr eder. Ona göre "Nübüvvet hilâfeti", zayıflayarak sona ermiş ve onun yerine "saltanat" geçmiştir. Dahası Muaviye yumuşaklıkla saltanat sistemini kurmuştur ve ondan daha hayırlı bir kimse de saltanata geçmemiştir⁶². Ayrıca hilâfete saltanat birlikte bir şahısta bulunabilir⁶³. Müellif saltanatın meşruiyetine Kuran'dan da deliller getirir⁶⁴.

s. 13.

⁵⁸ Ebu'l-Abbas Ahmed Kalkaşandi, Kitab-ü Subhi'l-Aşâ, C. I, Kahire 1915, s. 52.

⁵⁹ Maverdi, 44; Ferra, 25.

⁶⁰ İbn Hazm, Ali b. Ahmed, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl, C. IV, Mısır 1318. s. 160.

⁶¹ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, C. VIII, 1932, s. 19.

⁶² İbn Teymiyye, Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye, C. VII, Kahire 1986, s. 453.

⁶³ İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ, C. XXXV, Riyad 1383, s. 27

⁶⁴ İbn Teymiyye'ye göre "...Allah ona (Davud'a) hükümlerlik ve hikmet verdi ona dilediğini öğretti (Bakara, 251) ve Hz. Süleyman'ın "Rabb'im dedi, beni affet, bana benden sonra

İbn Haldun'a göre veliaht tayininin meşruiyeti icma ile sabittir. Nitekim Hz. Ebu Bekir, Ömer'i, Ömer de altı kişiyi veliaht tayin etmiş sahabe de buna karşı çıkmamıştır⁶⁵. Veliahtın devlet başkanının oğlu ya da babası olması arasında bir fark yoktur. Çünkü hayatta iken Müslümanların hayrını gözeten birisinin öldükten sonra insanların sorumluluğunu üstlenmesi düşünülemez. Özellikle, gözetilen bir kamu yararı varsa, halifenin istediği birisini veliaht yapmasında hukuken herhangi bir sakınca yoktur⁶⁶.

İbn Haldun, hilafetin Kureşliliğinde olduğu gibi saltanatı o ünlü kavramı "asabiyet" ile izah eder. Ona göre hilafetten saltanata geçiş bir zaruretin sonucudur. Verimsiz topraklarda zor şartlarda yaşayan insanlar İslam'ın ilk yıllarındaki savaşlar neticesinde aldıkları ganimetlerle varlıklı hale gelmişlerdir. Varlık onların birçoğunun hayat tarzını değiştirmiştir. Bu anlayışın zaruri sonucu olarak Muaviye, Hz. Ali'ye biat etmeyi taraftarlarına teklif dahi etmemiştir. Keza Yezid'i veliaht

hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk (hükümranlık) ver... (Sâd, 35) ile Hz. Yusuf'un "Rabbim sen bana mülkten bir nasip verdin ve bana rüyâ tâbirini öğrettin (Yusuf, 101), "Peygamberleri onlara dedi ki: "Allah, Tâlut'u size hükümdar gönderdi." Dediler ki, "O, bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layıgız, Ona mal da vermemiştir. Dedi ki, "Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah (m lütfu) genişdir, O her şeyi bilendir" (Bakara, 247) ayetleri hep saltanatın meşruiyetine Kur'an'dan delillerdir (İbn Teymiyye, Mecmûu Fetâvâ, XXXV/35)

⁶⁵ İbn Haldun, I/210. İstihlaf ile veliaht tayinini birbirinden ayıranlar olmuştur. Mesela Muaviye, Medine valisi Mervan'a oğlu Yezid'e biat alması için mektup yazmış o da halka "Emiru'l-müminin, oğlu Yezid'i, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in yaptığı gibi, istihlaf etti" demesi üzerine Hz. Ebu Bekir'in oğlu "Belki Kisra ve Kayser'in yaptığı gibi, Ebu Bekir ve Ömer evlat veya akrabalarından birisini veliaht yapmamışlardır" diyerek karşı çıkmıştır (İbn Kuteybe, I/144; Mes'udi, V/69; Suyûtî, 152). Buradan hareketle a) İstihlafta aday gösterilen kişi halifenin oğlu veya yakını değildir. Veliahtlıkta aday gösterilen kişi halifenin yakınıdır. b) İstihlafı, mevcut halife son dönemlerinde yapar, veliaht ise halifenin istediği zaman hatta bazen halife olur olmaz yapılır. c) İstihlafta halife etrafındaki bilen kişilere danışarak halk için en iyisini bulmaya çalışır. Atanan kişi halife olma şartlarını taşımaktadır. Veliahtlık da, atanan, oğul veya akrabadır, liyakatli olması aranmaz. d) İstihlafta kamu yararı gözetilir, veliaht da ailevi menfaatler söz konusudur. e) İslam tarihinde istihlaf, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in açtığı ve o devirdeki insanların kabul ettikleri bir yoldur. Veliahtlığı ise Muaviye başlatmıştır (Hasan İbrahim Hasan, en-Nüzümü'l-İslamiyye, Mısır 1970, s. 48; Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, C. I, İstanbul 1986, s. 93). Ancak bu görüşler raşit halifelerin uygulamalarını daha sonraki dönemlerden ayırmak için vakiya uygun yapılan yorumlardır. Gerçekte istihlaf, devlet başkanının kendi yerine geçecek kişiyi belirlemesidir. Bu kişi kendi yakını olabileceği gibi üçüncü bir şahıs da olabilir.

⁶⁶ İbn Haldun, I/210.

yapması da aynı gerekçe ile. Zira Emevîlerin Yezid'den başkasını kabullenmeleri imkânsızdır. Ayrıca ashabın çok azı istisna bu atamaya sükût etmişlerdir. İbn Ömer'in Yezid'e biat etmemesi onun kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Karşı koyan sadece Abdullah b. Zübeyr'dir. Bu nedenle Yezid'in veliahtlığı çoğunluğun kabulü ile olmuş, Muaviye de taleplere uymuştur. Tarihi gelişmelere bakarak o kendisinden sonra çok büyük bir kargaşa çıkacağını tahmin etmiştir. Nitekim daha sonra Abbasîler, Memun'un, Ali b. Musa'yı veliaht yapmasına karşı çıkmışlar ve Memun'u tahttan indirmişlerdir. Ayrıca Allah mülkü dilediğine verir. Kaldı ki Muaviye, Yezid'i devleti iyi idare edeceğini sandığı için veliaht yapmıştır⁶⁷. İbn Haldun bir adım daha ileri giderek İmam Malik'in Emevî halifesi Abdümelik'in davranışlarını İslam hukukunda delil kabul ettiğini de belirtmiştir⁶⁸. O'na göre Muaviye, Mervan, Abdümelik ve Ömer b. Abdülaziz ve Abbasîlerden de Harun Reşid'e kadar kesintilerle de olsa halifelik devam etmiştir. Fakat diğer zamanlarda saltanat söz konusu olmuştur⁶⁹. Görüldüğü üzere İbn Haldun'a göre her devrin hükmü ayrıdır. Raşit halifeler devrinde seçimli, sonrasında ise irsî hilafet söz konusudur. Bunların meşruiyetleri hilafet şartlarını taşıyıp taşıyamamalarına göre değişir. İktidara geliş şeklinin önemi yoktur. Diğer taraftan İbni Ömer, Yezid'e biat ederken "İyi olursa razı oluruz, kötü olursa sabrederiz"⁷⁰ diyerek saltanata karşı takınılması gereken tavrı ortaya koymuştur.

Son dönem İslâm hukukçularından Hamidullah da, İbn Haldun'u tekrar ederek, İslâm'da devlet şeklinin değil, hangi şekiller içerisinde olursa olsun hukuka bağlılığın önemli olduğunu ifade etmiştir⁷¹.

Sonuç olarak Kitap ve Sünnette devlet şeklini belirleyen açık bir hüküm olmadığını biliyoruz. Dahası saltanatı açıkça yasaklayan bir hüküm de mevcut değildir. Bu durumda ilahi irade açısından yöntemden ziyade esasın önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Açık bir emrin olmadığı durumlarda, İbn Haldun'un da dediği gibi, hükümler, zamana ve şahsa göre değişebilir. O devirde dünyadaki hemen bütün dev-

⁶⁷ İbn Haldun, I/211 vd.

⁶⁸ İbn Haldun, I/206.

⁶⁹ İbn Haldun, I/208.

⁷⁰ Suyûtî, 157.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, Constitutional Problems in Early Islam, İTED, C. V, S. 1-4, s. 23-24; Keza aynı müellif, İslâm'da Devlet İdaresi, (Ter. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963, s. 64.

letlerde saltanat söz konusudur. Seçim belki kabilede, sitede olabilir. Ancak bir ucundan öbür ucuna bir kaç ayda ulaşılabilen bir ülkede o devirde seçim yapılması birçok zorluğu beraberinde getireceği için böyle bir şeyin tartışma konusu dahi yapılmadığı tahmin edilebilir. Özellikle Osmanlı Devleti gibi birden fazla kavim, ırk ve dinin birlikte yaşadığı ülkelerde seçimin başka sorunları da beraberinde getireceği muhakkaktır⁷². Hz. Ali'nin, hilafet için sadece Medinelilerin biatını almayı yeterli görmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla iletişim ve buna bağlı olarak gelişen demokrasi kültürünün olmadığı bir toplumda saltanat “zarureten meşru” kabul edilebilir. Yoksa insanlığın bulduğu en iyi devlet şeklinin cumhuriyet olduğunda şüphe yoktur⁷³.

III- OSMANLI HİLAFETİ

A- YAVUZ'UN HİLAFETİ DEVRALMASI MESELESİ

Yavuz'un Mısır'ın fethini müteakip Abbasî halifesi Mütevekkil'den hilafeti devralıp almadığı meselesi, Osmanlı tarihçileri arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım Osmanlı tarihçisine göre, Yavuz, Mısır seferi esnasında son Abbasî halifesi Mütevekkil Alellah'ı Halep'te kabul etmiş daha sonra birlikte Kahire'ye girmişlerdir. Sonra halife İstanbul'a gönderilmiş, Yavuz İstanbul'a dönünce de Eyüp veya Ayasofya camiinde yapılan merasimle Mütevekkil, hilafeti Yavuz'a devretmiştir⁷⁴. Diğer bir kısım Osmanlı tarihçisine göre ise, Mısır'ın fethinden bahseden kaynakların hiç birisinde hilafetin devrinden söz edilmemektedir. Ayrıca Yavuz'un ölümünden sonra Mütevekkil Mısır'a dönmüş ve ölümüne

⁷² Nitekim Ali Seydi Bey, bu hususu şu şekilde özetler: “[B]iz ... muhtelif müteaddid kavimlerden, unsurlardan mürekkep bir millet, bir hükümetiz. Böyle intihap ile hükümdar tayinine kalksak cumhur reisinin, her kavim, her unsur kendisinden olmasını ister. ... nizalar zuhur eder. ... Halbuki Hânedân-ı Âl-i Osman bu devleti kurmuş, esasını vaz'etmiş, bunun büyümesi için birçok fedakarlıklar yapmış. ... Bu mübarek hanedan kadar millete hizmet etmiş hiç bir hanedan yoktur. Binaenaleyh ... Devlet-i Osmani'de cumhuriyet katiyyen caiz değildir”(Ali Seydi, *Müsâhebât-ı Ahlâkiye*, İstanbul 1916, s. 24).

⁷³ Selim Kohen, *Malumat-ı Etfal*, İstanbul 1911, s. 31.

⁷⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, İstanbul 1983, s. 45; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1948, C. I, s. 37; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, C. I, İstanbul 1309, s. 224; Namık Kemal, *Evrâk-ı Perişan*, İstanbul 1301, s. 348; Ata Bey, *Tarih*, 93; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1983, s. 292-94; B. Lewis, *İslâm'ın Siyasal Dili* (Çev. Fatih Taşar), Kayseri 1992, s. 76; Salahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 221.

kadar da orada halife ünvanını taşımıştır⁷⁵. Hilafetin Yavuz'a devredildiği meselesini ilk olarak d'Ohson, Osmanlı tarihine ilişkin 19. asrın başlarında yazdığı eserde ileri sürmüştür. Ondan yaklaşık bir asır sonra Rus tarihçi Barthold ve Alman tarihçi C. H. Beckerde hilafetin devri diye bir şeyin söz konusu olmadığını o dönem tarihçilerine dayanarak ortaya koymuşlardır⁷⁶. Daha sonra da bu olay Osmanlı tarih kitaplarına girmeye başlamıştır⁷⁷. Üçüncü bir fikre göre de Yavuz Mısır'ı fethedince Abbasî halifesi Mütevekkil, Yavuz'a biat etmiş ve Mekke Emiri Kâbe ve Merkad-ı Nebi'nin anahtarlarını Yavuz'a göndermiş böylece hilafet de Osmanlılara geçmiştir⁷⁸.

Yavuz'un Mısır seferini konu alan Osmanlı vekayinâmelerinde hilafetin devrinden söz edilmediği doğrudur. Dolayısıyla her olayın kaydedildiği vekayinâmelerde hilafetin devrinden bahsedilmediğine göre gerçekte böyle bir meselenin olmadığına hükmetmek gerekir. Ancak bu durum Osmanlı padişahlarının halife olmadıkları anlamına gelmemektedir. Zira hilafet başka, hilafetin devri başka bir meseledir. Gerçekten Yavuz'dan önceki padişahlar, mesela I. Murat ve Fatih hiçbir şeye gerek kalmaksızın halife ünvanını kullanmışlardır⁷⁹. Hatta Yavuz da Mısır'ın fethinden önce hilafet ünvanını kullanmıştır⁸⁰. Dolayısıyla hilafet Osmanlılara Yavuz'un Mısır'ı fethi ile geçmiş değildir. Başka bir ifade ile Yavuz'dan önce de Osmanlı padişahları halife idiler. Çünkü halife, bir İslam devletindeki devlet başkanı demektir. Dolayısıyla birden fazla İslam ülkesi varsa birden fazla devlet başkanı (halife) olması da kaçınılmazdır. Kaldı ki Mısır'daki Abbasî halifesi devlet başkanı da değildi. Sadece Mısır Memlüklerine ve diğer İslam ülkelerindeki devlet başkanlarına meşruiyet için hâkimiyet alametleri gönderen ruhani bir makamı temsil ediyordu. Dahası Mısır Memlük

⁷⁵ Sir Thomas W. Arnold, *The Caliphate*, London 1965, s. 142; Zettersteen, İA, Abbasiler, C. I, s. 19.

⁷⁶ Faruk Sümer, Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?, *Belleten*, LVI, 1992, s. 676.

⁷⁷ Bkz. Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi*, C. X, İstanbul 1292, s. 2-3; Tayyazâde Ahmed Ata, *Tarih-i Atâ*, C. I, İstanbul Ty, s. 92; Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, İstanbul 1301, s. 348.

⁷⁸ Mehmet Tevfik, 109.

⁷⁹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Haz. Ahmet Uğur), C. VII, Ankara 1997, s. 99, 235; Feridun Bey, 1/95, 233; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* (Haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 33, 35; Arnold, 151.

⁸⁰ Feridun Bey, 1/386.

Sultanları, Mekke, Medine ve hac yollarını korudukları ve Abbasî halifelerini yanlarında bulundurdıkları için kendilerini İslam âleminin en itibarlı sultanları sayıyorlardı. Dolayısıyla Yavuz, Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmakla, sadece Memlûklere son vermekle kalmamış, aynı zamanda tamamen ruhani bir makam haline gelmiş olan Abbasî hilafetine de son vererek hilafeti aslına irca etmiştir. Başka bir ifade ile Yavuz'un Mısır'ı fethi ile Osmanlı padişahı şahsında devlet başkanı eşittir halife haline getirmiştir⁸¹. Hilafet alametleri kabul edilen mukaddes emanetleri de himayesi altına alarak İstanbul'a yollamıştır⁸². Dolayısıyla savaşla gerçekleşen ve ruhani bir makam haline gelmiş olan hilafete son verme işleminin ayrıca törenle devri söz konusu olamazdı⁸³. Zira törenler ancak iradi devirlerde birinin diğerinin yerine geçtiği durumlarda söz konusu olabilir. Yavuz bir devlet başkanı olarak Mütevekkil'in yerine değil, Mısır Memlûk sultanının yerine geçmiştir. Şu kadar var ki mesela Salahaddin Eyyübi, Fatımilerden Mısır'ı aldığı zaman hutbeyi Abbasi halifeleri adına okutmasına rağmen Yavuz, Mısır'ı alınca hutbeyi kendi adına okutmakla aynı zamanda Abbasi halifelerinin de yerine geçmiştir⁸⁴.

Bütün bu anlatılanlara rağmen Mısır'ın fethinin hilafetle ilgili elbette bir kısım sonuçları olmuştur. Gerçekten Yavuz'un Mısır Memlûk Devletine son vermesi ile artık halife ünvanını kullandığında kimsenin "Mısır'da da kendini halife bilen birisi var" demesine imkân kalmamıştır. Buna bağlı olarak da Yavuz bu dönemden sonra hilafet ünvanını daha rahat kullanmıştır. Nitekim Yavuz bu fethin ardından Şirvan Şahı Şeyh İbrahim'e gönderdiği fetihnâmede devrin ulema ve imamlarının fetvası ile hilafeti aldığını belirterek hutbeleri kendi adına okutmasını

⁸¹ Cevdet Paşa, I/29; Ahmet Refik, Tarih, V/282.

⁸² Halil Edhem, Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tomambay II Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe, İstanbul 1935; Tarık Öz, Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanet-i Mukaddese, İstanbul 1953; İnalçık, Padişah, 493.

⁸³ Hulusi Yavuz'un da isabetle belirttiği gibi "bu mesele, bir muahede metni gibi tarihi bir vesikanın sadece ortaya konması ile halledilecek bir iş değildir...Halife Mütevekkil, Yavuz Sultan Selim'e gelip meresimle <Buyurun! size hilafeti ve halife ünvanını devrediyorum, mübarek olsun!> mu diyecekti?...İslam hukununun, Osmanlı padişahlarının halife ünvanını alabilmeleri için Halife Mütevekkil'in yazılı veya sözlü bir beyanda bulunması lazımdır, diye bir şartı yoktur" (Hulusi Yavuz, Osmanlı Devleti ve İslamiyet, İstanbul 1991, s.74)

⁸⁴ Ahmed Refik, Tarih, V/282.

istemmiştir⁸⁵. Yine Yavuz'a bu fetihden sonra Hindistan, Orta Asya ve Uzak Doğudan gönderilen mektuplarda da halife şeklinde hitap edilmiştir⁸⁶. Keza Yavuz'un oğlu Kanunî de tahta çıktığında Mekke Emirine gönderdiği mektupta Allah'ın kendisini hilafet tahtına çıkardığını yazmıştır⁸⁷. Uluslararası sözleşmelerde de ilk olarak 1727 Afgan Hükümdarı Eşref Han ile imzalanan sözleşmede Osmanlı padişahı için Müslümanların halifesi unvanı kullanılmıştır⁸⁸.

Yavuz'un aslına irca ettiği hilafet sadece iki buçuk asır sürmüş, ondan sonra Osmanlılarda da saltanat ile hilafet birbirinden ayrılmaya başlamıştır. 1774 tarihli Küçük Kaynarca anlaşması bu noktada geriye doğru gidişin bir dönüm noktası olmuştur. Bilindiği üzere bu anlaşmada Osmanlı Padişahının, terk edilen yerlerdeki Müslümanlar üzerinde halife sıfatı ile ruhani bir hakka sahip olduğu kabul edilmiştir⁸⁹. Bu durum elbette savaşı kaybeden bir ülkenin lehine bir şart değil, Rusların Osmanlı Ortodoksları üzerinde aynı hakka sahip olmalarının karşılığı olarak verilmiştir⁹⁰. Sebebi ne olursa olsun bu anlaşma ile başlayan ayrışma zamanla Batılı ülkelerin İslam dünyasına karşı dış politikalarının önemli bir unsuru haline gelmiştir⁹¹. Elbette ki Osmanlı padişahları da içeride olduğu kadar dışarıdaki Müslümanlarla ilişkilerde halife sıfatına dayanmışlardır⁹².

1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî'nin dördüncü maddesi ile padişah ve hilafet farklılığı resmen anayasaya girmiştir. Gerçekten söz konusu maddede "Zât-ı hazret-i Padişâhî hasbe'l-hilâfe dîn-i İslâm'ın hâmisi ve bil-cümle teb'a-i Osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır" denilerek Osmanlı da devlet başkanlarının padişah sıfatı ile sadece Osmanlı tebasının, halife sıfatı ile de İslâm'ın ve bütün Müslümanların koruyucusu olduğu hükme bağlanmıştır.

Osmanlılarda hilafet ve saltanatın birbirinden farklılığı, Türkiye

⁸⁵ Feridun Bey, I/437.

⁸⁶ M. Yakup Mughul, Kanunî Devri, Ankara 1988, s.88.

⁸⁷ Feridun Bey, I/500.

⁸⁸ Halil İnalcık, The Ottomans and The Caliphate, CHIs, C. I, s. 320.

⁸⁹ Osman Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, Ankara 2006, s. 112.

⁹⁰ Sir Thomas W. Arnold, The Caliphate, London 1965, s.165.

⁹¹ İngilizlerin saltanat-ı seniyye ile hilafet-i mukaddeseyi birbirinden ayırmak için Hıttâ-i Hicaz'da ve Arabistan'da fesad çıkardıklarına ilişkin belge için bkz. (BOA, Yıldız, D:31, E: 156).

⁹² Cevdet Paşa, Tarih, II/194.

Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda, bu makamlar kaldırılırken de kendini göstermiştir. Bilindiği üzere 2 Kasım 1922 tarihinde Saltanat⁹³, 3 Mart 1924 tarihinde ise hilafet kaldırılmıştır⁹⁴.

B- HİLAFETİN KUREYŞİLİĞİ VE OSMANLI HİLAFETİ

İslam hukukunda, “İmamlar Kureystendir” şeklindeki hadis sebebiyle, halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiği hususunda yaygın bir kanaat vardır. Yavuz’un Abbasî hilafetine son vermesinden sonra Osmanlı padişahları İslam dünyasında tek başlarına halife ünvanını kullanmaya başlayınca “Hilafetin Kureyşiliği” ile ilgili tartışmalar da ayrı bir önem kazanmıştır. Özellikle Osmanlının son dönemlerinde, Kureyş’ten olmadıkları için padişahların halife sayılamayacakları iddiası, daha çok Batılı ülkelerin özellikle de Arapları Osmanlı Devletinden ayırmak için kullandıkları bir veri haline gelmiştir⁹⁵. Bu durum karşısında Osmanlı ilim adamları da, padişahların aynı zamanda halife olduklarını savunan yazılar kaleme almışlardır⁹⁶. Hatta uluslar

⁹³ Saltanatın kaldırılış kararı aynen şu şekildedir: “Osmanlı imparatorluğunun münkariz olduğuna ve Büyük millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-ı millî dâhilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu ile hukuk-ı hükümrani milletin nefsine verildiğinden İstanbul’daki Padişahlığın madum ve tarihe müntakil bulunduğu ve İstanbul’da Mevcut bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisine ait ve binaenaleyh oraların umur-ı idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakk-ı meşruu olan makam-ı Hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi” (Düstur, Üçüncü Tertip, C. III, s. 149).

⁹⁴ Saltanat kaldırıldığı zaman hilafetle ilgili olarak bir sonraki kararda şu hususlara yer verilmişti: “Hilafet hanedan-ı Âl-i Osman’a ait olup, Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet ve eslah olanı intihab olunur. Türkiye Devleti, makam-ı hilafetin istinatgâhidir (Düstur, Üçüncü Tertip, C. III, s.152). Aradan iki yıl geçtikten sonra “Halife hal’ edilmiştir, hilafet mülğadır” hükmü ile hilafet kaldırılmıştır (Düstur, Üçüncü Tertip, C. V, s. 323).

⁹⁵ Blant isimli bir İngiliz’in toprak alarak Mısır’a yerleşmesi ve Araplar arasında Hilafet-i Arabiye tesis etmek için çalıştığına dair belge için bkz. (BOA, Yıldız, D:3, G: 37). Keza İngilizlerin Kıbrıs’taki Müslümanları hilafet makamından soğutmak için faaliyetlere giriştiklerine ilişkin belge için bkz. (BOA, Yıldız, D: 11, G: 107). Aynı şekilde Ahmed Paşa’nın bir Ermeni ile mülakatı, Almanya ve İngiltere’nin padişahı hal için ihtilal yaptırma tasavvuru, Goltz Paşa’nın hilafet merkezinin Arabistan’a naklini tasavvuru için bkz. (BOA, Yıldız, D:18 G:29).

⁹⁶ Abdülaziz Çavuş, el-Hilafetü’l-İslâmiyye, İstanbul 1334; Salih Şerif Tunusi, Hilafet-i Muazzama İslamiye Hakkında İngilizlerin Hezeyanları, Sebülürreşad, C. XIII, S. 333, 1331, s. 160; Cevdet Paşa, Tarih, I/48; Mısır’da hilafet taraftarı el- Üstaz adlı gazeteyi çıkaran ve tehlikede olduğu bildirilen Abdullah Nedim Efendi’nin İstanbul’a gelmesine müsaade

arası yazışmalarda dahi bu hususa ayrı bir önem verilmiştir. Nitekim II. Abdülhamid, Fas Emirine gönderdiği mektupta, İlahi irade tecelli ettiği, ecdattan tevarüs edildiği, siyasi ve askeri güç sahibi olarak fütü-hatta bulunulduğu, ilim ve devlet adamları ile asker ve halkın biatı da alındığından Osmanlı hilafetinin meşru olduğunu vurgulamıştır⁹⁷.

Her ne kadar bu tartışmalar Osmanlının son döneminde yoğunlaşsa da aslında “Hilafetin Kureyşliği” meselesi Osmanlı'nın kuruluşundan önce de tartışılmıştır. Dolayısıyla İslam hukukçularının çoğunluğu bu konuya ilişkin görüş belirtmişlerdir. Konunun daha iyi anlaşılması için bu görüşleri ayrı başlıklar altında incelememiz yerinde olacaktır.

1- Halife Kureyş Kabilesinden Olmalıdır

Ebu Hanife, Şafî, İbn Hanbel, Gazali, Eş'âri, Maturidi, Bakillani, Şehristani, Maverdi, Ferra, Taftazani, İbn Teymiye, İbn Haldun gibi sünî hukukçular ile şîilerin tamamı, mürcienin çoğunluğuna ve mu-tezilenin bir kısmına göre halife Kureyş kabilesinden olmalıdır⁹⁸. Zira Hz. Peygamber'den “İmamlar (devlet başkanları) Kureyş'tendir” hadisi başta olmak üzere aynı anlamı ifade eden birden çok hadis nakledilmiştir⁹⁹. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Beni Saide'de yapılan toplantıda Hz. Ebu Bekir, Müslümanların Kureyş kabilesinden başka birisine itaat etmeyeceğini belirtmiş ve yukarıdaki hadisi okumuş, bu sebeple Ensar “bir imam sizden bir imam bizden”¹⁰⁰ taleplerinden vazgeçmiştir. Daha sonra Hz. Ebu Bekir “emirler bizden, vezirler sizden”¹⁰¹ teklifini getirmiş ve orada bulunan sahabenin de aykırı görüş belirtmemeleri ile halifenin Kureyş kabilesinden olacağı hususunda icma oluşmuştur¹⁰².

edilmesi talebi (BOA, Yıldız, D:4 G:5), Paris'te neşrettiği gazetesinde hilafet ve tüm dünya Müslümanları lehinde yazdığı makalelerle şöhret bulmuş olan Şeyh Ebu Nezzare'nin; Devlet-i Aliyye ve hilafetin propagandasını yapmak üzere yapacağı Amerika Sefareti'nde, yolculuk masrafından bir kısmını karşılayacak miktarda para istihramında bulunması için bkz. (BOA, Yıldız, D: 1, G: 72).

⁹⁷ BOA, Yıldız, D: 36-139, 9-139.

⁹⁸ Maverdi, 32; Ferra, 20; İbn Hazm, IV/89, 166.

⁹⁹ Buhari, Ahkam, 2; Müslim, İmare, 4; Hanbel, IV/421, 424; Beyhâki: Sünenü'l-Kübrâ, C. VIII, s. 144; Ebû Dâvud: Müsned, s. 248; Suyûtî, 7.

¹⁰⁰ Ferra, 19.

¹⁰¹ Maverdi, 32.

¹⁰² Bakillani, 181-182; Abdülkadir Bağdadi, el-Farku Beyne'l-Firâk, Kahire 1980, s. 275-277; Taftazani, 70; İbn Haldun, I/191; İbn Abidin, I/548.

Bu görüş esas alındığında Osmanlı padişahlarının halife kabul edilmesi söz konusu olamaz.

2- Halifenin Kureyş Kabilesinden Olması Şart Değildir

İslam tarihinde muhalif grup olarak beliren haricilere göre, halifenin Kureyş kabilesinden olması şart değildir¹⁰³. Çünkü Allah'a yakınlıkta önemli olan Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakınmadır. Ayrıca halife, Kureyş kabilesinin değil, müminlerin emîridir¹⁰⁴. Hatta Kureyş kabilesinden olmaması, gerektiğinde hal' edilebilmesini de kolaylaştırır¹⁰⁵.

Mutezilenin çoğunluğu ile mürcienin bir kısmı da halifenin Kureyş kabilesinden olma şartına karşı çıkmışlardır¹⁰⁶. Hatta Dırar b. Amr gibi bazı hukukçular biraz daha ileri giderek kabilecilik olmaması için halifenin Arap olmayanlardan seçilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir¹⁰⁷.

Bazı müellifler biraz daha ileri giderek Hz. Ebu Bekir'in sakife çardağında "İmamlar Kureyştendir" şeklinde bir hadis rivayet etmediğini ileri sürmüşlerdir¹⁰⁸. Aynı iddiayı günümüz hadisçilerinden bazıları da dile getirmişler ve konu ile ilgili hadislerin kavmiyetçilik anlayışını yansıttığını, Kitap ve Sünnetteki eşitlik ile ilgili hükümlerle çeliştiğini bu nedenle de uydurma olduğunu ifade etmişlerdir¹⁰⁹.

Halifenin Kureyş'ten olmasının şart olmadığı kanaatini taşıyanlar, "Saçları kıvrım kıvrım siyahî bir Habeşli köle bile başınıza amir olarak tayin edilse itaat ediniz"¹¹⁰ şeklindeki hadisin de rastgele söylenmiş olmayacağını belirtmişlerdir. Diğer taraftan tarihi nakillerden anlaşıldığına göre Hz. Ebu Bekir, Sakife çardağında toplanan kişileri ikna etmek için uzun süre uğraşmıştır¹¹¹. "İmamlar Kureyştendir" şeklinde bir hadis olsa ve bunu da Hz. Ebu Bekir rivayet etseydi oradakileri ikna etmek için uzun süre uğraşmasına gerek kalmazdı. Oradakileri etmek ikna et-

¹⁰³ Ali b. İsmail el-Eş'ari, *Makaletü'l-İslâmiyyîn*, C. I, Beyrut 1990, s. 204.

¹⁰⁴ Ebu Zehra, *Mezâhib*, I/71.

¹⁰⁵ Ebu Muhammed El-Hasan b. Musa Nevbahtı, *Firaku's-Şîa*, İstanbul 1993, s. 10.

¹⁰⁶ İbn Hazm, IV/189; Eş'ari, II/151.

¹⁰⁷ Eş'ari, II/153.

¹⁰⁸ Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürüdiyye Akâidi* (Ter. Bekir Topaloğlu), Ankara Ty. s. 126.

¹⁰⁹ M. Said Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureyşliği*, AÜİFD, C. XXIII, Ankara 1978, s.166.

¹¹⁰ *Müsned*, 5/381; Nesei, VII/154.

¹¹¹ Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, C. IV, Mısır 1936, s. 410.

mek için hadisi nakletmesi yeterli olurdu. Ayrıca bu durumda ensardan Hubab b. Münzir “Bir emir bizden bir emir sizden”¹¹² olsun teklifinde bulunmazdı. Diğer taraftan Ensar’ın adayı Sâd b. Ubade muhalefetini sürdürmezdi. Çünkü önceki hayatı nazara alınırsa Sâd’ın böyle bir hadise rağmen muhalefet etmesi söz konusu olamazdı. Hatta Sâd muhalefetini o kadar ileri götürmüştür ki Hz. Ebu Bekir’den sonra Hz. Ömer’e de biat etmemiş ve Şam’a giderek orada vefat etmiştir¹¹³. Keza böyle bir hadis olsaydı Hz. Ömer yaralandıktan sonra kendisine halife istihlaf etmesi için müracaat edenlere “Eğer Huzeyfe’nin azatlısı Salim sağ olsaydı onu yerime tavsiye ederdim”¹¹⁴ demezdi. Çünkü Salim Kureyş kabilesinden değildi. Hz. Ömer bunu sadece afakî bir temenni olarak söylemiş olamaz¹¹⁵. Bu görüş esas alındığında Osmanlı padişahları, halife sayılabilirler.

3- Hilafetin Kureyşiliğini Tevil Etmek Gerekir

Hilafetin Kureyşiliği ile ilgili hadise karşı çıkmamakla birlikte bu hadisi tevil etme yoluna giden müellifler de olmuştur. Taftazani ve İbn Haldun bunlardandır. Bu isimlerden de anlaşılacağı üzere söz konusu teviller, Abbasî devletin son dönemlerinde yani hilafetin eski gücünü kaybettiği dönemde yapılmaya başlanmış, ancak daha çok Osmanlı hilafeti ile gün yüzüne çıkmıştır.

Hilafette Kureyşiliğin tevil edilmesi gerektiğini savunan Taftazani, İslamiyetin genişlemesi ile güçlü kavimlerin İslam’a girdiklerini, Kureyşin de eski gücünü kaybettiğini, “zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar” kaidesince Kureyşten olmayan insanların da halife olabileceklarini ileri sürmüştür¹¹⁶.

İbn Haldun da “İmamlar Kureyştendir” hadisi ve Hz. Ömer’in “Salim sağ olsaydı onu aday gösterirdim” şeklindeki ifadesinin çok açık ve sahih kaynaklarda yer aldığı için halifenin Kureyş kabilesinden olmasına itiraz edilemeyeceğini ifade etmiştir. Vakıa İbn Haldun’a göre Salim Kureyşli birisinin azatlısı olduğu için Kureyş kabilesinden sayı-

¹¹² İbn Kuteybe, el-İmame ve’s-Siyase, C. I, Beyrut Ty, s. 15.

¹¹³ İbn Kuteybe, I/17.

¹¹⁴ İbn Sa’d, III/343; Taberi, IV/227.

¹¹⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, 121 vd.

¹¹⁶ Sadeddin Taftazani, Takribü’l-Meram fi Şerh-i Tehzib’il-Kelam, Yy., Ty. s. 323.

lır¹¹⁷. Ancak İslâm toplumunun bir halifeye itaat edebilmesi için, onun diğer vasıflarının yanında, Kureyş kabilesinden olması da gerekir. Zira Kureyş kabilesinin o devirdeki diğer kavimlere asabiyet itibarıyla üstünlüğü tartışılmazdı. Böylece toplumda birlik ve dirliğin temini daha kolay olmuştur. Dolayısıyla bu hadis ile Hz. Peygamberin amacı o an için Kureyşin üstünlüğünü ortaya koymaktan ibarettir. Bu durumda her zaman her yerde asabiyetin üstünlüğüne itibar etmek gerekir. Zamanla Kureyş kabilesinin bu özelliği ortadan kalkmış, başkaları daha kuvvetli ve daha üstün hale gelmişlerdir. Bu sebeple artık Kureyş kabilesinden olmayan birisi de halife olabilir¹¹⁸.

Bu sentezci yaklaşım esas alındığında da Osmanlı padişahları aynı zamanda halife sayılabilirler. Nitekim Kanunî, Sadrazam Lütü Paşa'ya konuyu araştırtmış ve o da İbn Haldun'un görüşlerini tekrarlayarak, Kanunî'nin halifeliğinin önünde herhangi bir engel olmadığını belirtmiştir¹¹⁹.

Osmanlı'nın son dönemi hukukçularından Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, sadece rivayetler değil, aynı zamanda ashabın çoğunluğu da halifenin Kureyş'ten olmasını istemişlerdir. Zira bu kabilenin Araplar arasında ayrı bir itibarının olduğu tarihi bir vaki'dir. Hilafet, Müslümanlar arasında birliği sağlayan bir müessesedir. Osmanlı padişahları da bu birliği sağladıkları için halifedirler¹²⁰. Bu görüşü ile Cevdet Paşa, bu devrin Kureyşlisi de Osmanlı hanedanı demek ister ve İbn Haldun'a katılır. Yine aslen Tunuslu olmakla birlikte İskenderiye'de doğup yetişen ve Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'da bulunan Abdülaziz Çaviş de, hilafetten maksadın Müslümanlar arasında adaleti yerine getirmek, onların hak ve hukuklarını gözetmek, onları düşmandan himaye etmek olduğunu ifade ettikten sonra "O halde asırlardan beri emr-i hilafete Kostantiniyye tahtında câlis bulunan Benî Osman'dan daha müstehak kim vardır?"¹²¹ diyerek Ahmet Cevdet ile aynı görüşü paylaşır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış Mısırlı hukukçu Senhûrî de Emevî ve Abbasîlerin Kureyşin üstünlüğüne, Osmanlıların ise, Türkle-

¹¹⁷ İbn Haldun, I/194.

¹¹⁸ İbn Haldun, I/196.

¹¹⁹ Lütü Paşa, Hülâsatü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-Eimme, Marm.Ünv. İlahiyat Fakültesi Küt. No. 17723, Vrk. 22a-b.

¹²⁰ Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiya, İstanbul 1969, s. 416.

¹²¹ Abdülaziz Çaviş, Hilafet-i İslamiyye, İstanbul 1993, s. 29.

rin üstünlüğüne dayalı bir devlet olduklarını belirtir. Dahası demokratik bir seçim olsa onda da asabiyetin öne çıkacağını ve bunu doğal karşılamak gerektiğini vurgular. O'na göre Osmanlı'da seçimli bir hilafet söz konusu değildir. Osmanlı'da saltanat olduğu için olsa olsa "zarureten" ve "şeklen" hilafet mevzu bahis olur¹²².

Son dönem Mısırlı hukukçulardan Udeh'e göre de, konu ile ilgili hadislerin birçoğunda "Allah'a itaat ettikleri" sürece gibi kayıtlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu şartlar yerine gelmediği takdirde söz konusu hadisler kendiliğinden hükümden düşer¹²³. Bununla şu anda Kureyşlilerin bu haklarını kaybettiklerini ifade etmek ister. Abdülaziz Çaviş'in bu konudaki görüşleri de Udeh'le aynı doğrultudadır¹²⁴.

Bu durumda her devrin Kureyşisi kendisine itaat edilecek üstün meziyetlere sahip kişisi demek olur. Özellikle de Udeh'in ileri sürdüğü "liyakatleri devam ettiği sürece" şartı çok önemlidir. Çünkü Kur'an da "Eğer dinden dönerseniz Allah başka bir kavim getirir, Allah o kavmi onlar da Allah'ı severler..." (Maide 54) buyurulmaktadır. Demek ki ilahi irade için Allah'ın dinine yardım etme ve onu yüceltme önemlidir. Nitekim Allah ganimetleri dağıtırken beşte birlik (humus) kısmını Allah, Rasülü ve yakın akrabası için ayırmasını vahyedince¹²⁵, Hz. Peygamber Haşim ve Muttalip soyundan gelen akrabalarına vermiş ve Nevfel ve Abdüşşems oğullarının soyundan gelen akrabalarına vermiştir. Gerekçe olarak da "onlar cahiliye devrinde ve İslam'da beni terk etmediler"¹²⁶ diyerek önemli olanın akrabalık değil, Allah'ın dinine sahip çıkma olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamberin "İmamlar Kureyştendir" hadisini de aynı doğrultuda yorumlamak gerekir. Nitekim Sakifli Ebu Ubeyd'i komutan tayin ettiğinde kendisine karşı çıkanlara Hz. Ömer, "Allah sahabeyi yüceltmişse, onun sebebi düşmana karşı çıkışta öncelik ve yeterlilikleridir. Bu davranışlarını bıraktıkları ve başkaları onların yerini aldığı zaman başkanlık bu yenilerin hakkı olacaktır"¹²⁷ demiştir.

¹²² Senhûri, 117.

¹²³ Udeh, İslâm, 142.

¹²⁴ Abdülaziz Çaviş, 18.

¹²⁵ Enfal, 41.

¹²⁶ Buhari, Farzû'l-Humus, 17; Muhammad b. İdris eş-Şafî, Kitabü'l-Ümm, C. IV, Bulak 1329, s. 146.

¹²⁷ Ebul Hasan Ali İbn Esir, el-Kâmil fi't-Târih, C. II, Bulak 1274, s. 432.

Sonuçta İslâm hukukuna her açıdan uygun ve ölçü alınabilecek uygulamanın raşit halifeler devrinde olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmekte ve bu döneme “kâmil hilafet” denmektedir. Emevî ve Abbasîler, Kureyşî olmalarına rağmen devlet şekli saltanat, Osmanlılarda ise Osmanlı hanedanı Kureyşî olmadığı ve devlet şekli de saltanat olduğundan her üç devletteki hilafete şekli ya da “eksik hilafet” denmesi klasik hale gelmiştir¹²⁸. Sonuçta eksik de olsa Osmanlı hilafetini “ekser-i ulema” kabul etmiştir¹²⁹.

¹²⁸ Seyyid Bey, 13 vd; Senhûrî, 225 vd.

¹²⁹ Pîrizade Mehmed Sahib, Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun, C. II, İstanbul 1275, s. 598 (Mütercimmin Notu); Abdullatif el-Harputî, Tenkihu'l-Kelam fı Ak'aid-i Ehl-i İslam, Dersaadet 1330, s. 367, n. 9; Mustafa Zihni, İslamda Hilafet, İstanbul 1983, C. I, s. 45; Osmanzade Mahmud Hamdi el-İskenderi, Kitabü Kemali'l-İman fı İtikadi İinne'l-Hilâfete min Benî Osman, Kahire 1898, s. 34; Abdül Aziz Çavuş, Hilafet-i İslamiye, İstanbul 1334, s. 13; Ali Seydi, Hilafet-i Kübray-ı İslamiye, İstanbul 1339, s. 181. Corci Zeydan, Medeniyet-i İslamiye Tarihi (Ter. Zeki Megamiz), C. I, Dersaadet 1328, s. 2; Abdurahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, C. I, İstanbul 1309, s. 224; Ahmed Rasim, Menakıb-ı İslam, C. I, İstanbul 1326, s. 1; Namık Kemal, Evrak-ı Perişan, İstanbul 1301; s. 348; İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, İstanbul 1961, s. 351; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1983, C. II, s. 292-94; B. Lewis, İslâm'ın Siyasal Dili (Çev. Fatih Taşar), Kayseri 1992, s. 76; Salahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 221.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE
PADİŞAH OLMA YOLLARI

OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAH OLMA YOLLARI

I- PADİŞAH OLMAK İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

Saltanatlarda bir kişinin sultan olabilmesi için herhangi bir şart gerekmediği, sadece padişahın oğlu ya da ailesinden olmanın yeterli olduğu şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Ancak yakından incelendiğinde meselenin bu kadar basit olmadığı görülür. Bu nedenle burada Osmanlı Devletinde saltanata varis olabilmek için ne gibi şartlar arandığını yakından incelememiz yerinde olacaktır.

A- OSMANLI HANEDANININ ERKEK EVLADI OLMAK

Osmanlı Devletinde saltanata veraset açısından birinci dönemi temsil eden 1299–1617 yıllarında padişahların oğulları, 1617–1924 arasında da hanedanın en yaşlı erkek evladi padişah olmuştur. Osmanlı tarihi boyunca padişahların kızları ve kızlardan dünyaya gelen oğulların padişahlığı gündeme dahi gelmemiştir. Bu anlayışın İslam hukukuna dayandığı tahmin edilebilir. Gerçekten Maverdi ve Ferra, Hz. Peygamberin “(Devlet) İşlerini kadınlara havale edenler felah bulmazlar”¹³⁰ hadisini gerekçe göstererek kadınların vezir olamayacağını belirtmişlerdir¹³¹. Her ne kadar konuya vezaret kısmında temas etmiş iseler de buradan hareketle onların kadınların halife olabileceğini kabul ettikleri sonucu çıkarılamaz. Çünkü vezirin erkek olması gerektiğini belirtenlerin, herhalde halifenin erkek olması gerektiğini evleviyetle kabul ettikleri söylenebilir. Ayrıca vezaretle ilgili olarak gerekçe gösterdikleri hadis de devlet başkanlığı ile ilgilidir. Nitekim daha sonraki İslâm hukukçularının çoğunluğu da yukarıdaki hadisi esas alarak halifenin er-

¹³⁰ Buhari, Mağazi, 82; Tirmizi, Fiten, 75; Nesai, Kudat, 8.

¹³¹ Maverdi, 67-68; Ferra, 31.

kek olması gerektiğini ifade etmişlerdir¹³². Ayrıca halifenin “İmamet-i Kübra” unvanı Müslümanlara namaz kıldırmak gibi dini bir görevi de içerdiği ve kadının da erkeklere imam olması mümkün olmadığına göre halife de olamayacağı ortadadır¹³³. Vakti Osmanlı padişahlarının imamlık yaptıklarına dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Ancak Osmanlılar padişahı camide görmek ve Cuma ve Bayram selamlıklarında ona taleplerini iletmek ve dahası her zaman erkeklerle muhatap olmak durumunda olduğu için kadınları padişah yapmayı hayallerinden dahi geçirmedikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan İslam hukukçuları halifenin gerektiğinde savaşta komutanlık, teftiş gibi o devirde kadınların yapmakta zorlanacakları birçok siyasî ve askerî görevinin olduğunu bu hususlara kadınların güç yetiremeyeceğini de gerekçe göstermişlerdir¹³⁴. Dolayısıyla her ne kadar Kur'an'da kadınların devlet başkanı olmasını yasaklayan açık bir hüküm yok ise de, gerek Hz. Peygamber'in konuya ilişkin hadisi gerekse diğer sosyal gerçekler nazara alınarak kadından devlet başkanı olamayacağı hususunda genel bir kanaat oluşmuştur¹³⁵.

Kadınların hilafeti konusunda İslam hukukçularının tamamı aynı kanaatte değildir. Mesela Haricîlerin Şebibiyye koluna mensup hukukçular, eğer işlerini yerine getirebiliyor ve muhaliflerine karşı çıkabiliyorsa kadının da halife olabileceği kanaatindedirler¹³⁶. Son dönem İslam hukukçularından İbn Abidin ise bir kadının ancak istila ile devlet başkanı olabileceğini başka türlü halife olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir¹³⁷. Yine günümüz hukukçularından Hamidullah'a göre de kadının halife olmasını yasaklayan açık bir hüküm bulunmadığı gibi Kur'an'da Sebe Melikesinden hiç de menfi bir üslupla bahsedilmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in konu ile ilgili hadisi, Sasanilere gönderdiği mektubun hükümdar tarafından yırtılması ve tam bu sırada hükümdarın ölüp yerine kızının geçmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla genel

¹³² Senhûrî, 109; Muhammed Yusuf Musa, Nizamü'l-Hüküm fi'l-İslâm, Kahire, 1964, s. 68-69; Zafir el-Kasimî, Nizamü'l-Hüküm fiş-Şeria ve't-Tarih, Beyrut 1974, s.341-344; İbn Hazm, IV/110.

¹³³ Kalkaşandi, I/32.

¹³⁴ İbn Abidin, I/548; Senhûrî, 109.

¹³⁵ Kadının akıl ve dini açıdan erkeğe nazaran eksik olduğu gerekçesiyle devlet başkanı olmayacağı da ileri sürülmüştür (Taftazani, 145). Ancak bunun eski bir anlayışı yansıttığını ifade etmemiz gerekir. Paralel bir görüş için bkz. (Senhûrî, 109, dipnot 3).

¹³⁶ Bağdadi, 110.

¹³⁷ İbn Abidin, II/139.

bir hüküm niteliğinde olmayıp özel bir durumu ortaya koymaktadır. Bu sebeple kadınların devlet başkanı olmasında İslam hukuku açısından herhangi bir sakınca yoktur¹³⁸. Aynı şekilde Üçok da, Kitap ve Sünnete kadınların halife olamayacağına ilişkin bir hüküm bulunmadığını, tarihte halife olmasa bile birçok kadın hükümdara rastlandığını da belirterek kadınların devlet başkanı olabileceğini ileri sürmüştür¹³⁹. Bütün bu ılımlı görüşlere rağmen muhtemelen yukarıda yer verilen gerekçelerle Osmanlı Devletinde padişah kızlarının padişahlığı hiç düşünülmemiştir. Kızlara padişahlık bir tarafa, Fatih, kanunnamesinde kızların oğullarına dahi beylerbeyilik verilmesini yasaklamıştır¹⁴⁰.

B- AKILLI OLMAK

İslam hukukunda halife olabilmek için kişinin âkil (akıllı), bâliğ (ergen) ve reşit (ergin) olması gerekir¹⁴¹. Bu hususlar eda (fiil) ehliyetinin şartlarıdır. Böyle bir ehliyet şartının koşulmasının temelinde kişilerin kendileri için işlem yapmalarının uygun görülmediği durumlarda, devlet işlerinin kendilerine havale edilemeyeceği anlayışı yatmaktadır. Dolayısıyla ehliyeti ortadan kaldıran hallerden birisine maruz kalmış bir kişinin de devlet başkanlığı söz konusu olamaz¹⁴². Bu cümleden olarak akıllı olmayan ya da görevde iken akıl hastası olan kişi devlet başkanlığından indirilir¹⁴³.

Osmanlı uygulamasına gelince saltanat açısından birinci dönemde akıl hastası olan padişaha rastlanmaz. İkinci dönemde ise tarih kitaplarında bazı padişahlar için “akli dengesi yerinde değildi” şeklinde bir ifadeye rastlanmaktadır. Ancak bunların ne kadar doğru bir tespit olduğu şüphelidir. Mesela I. Ahmet padişah olduğunda (1603) kardeşi

¹³⁸ Muhammed Hamidullah, *Constitutional Problems in Early Islam*, İTED, C. V, S. 1-4, s. 25.

¹³⁹ Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1981, s. 7 vd.

¹⁴⁰ Bununla birlikte Kanuni, oğulları Selim ile Bayezid arasında babalarından sonra tahta çıkma hususundaki rekabeti görünce öfkelenmiş ve geçimsizlikte ısrar ederlerse her ikisini de tahttan mahrum bırakıp saltanatı kız kardeşinin oğlu Osman Şah'a vereceğini bildirmiştir (Peçevi, I/45). Ancak bu ifade tehdit amaçlı kullanılmış olsa gerektir. Bununla birlikte Kanuni'nin böyle bir şey yapamayacağını kimse söyleyemez.

¹⁴¹ İbn Abidin, I/548.

¹⁴² Ferrā, 20; İbn Haldun, I/192; Kalkaşandi, I/32.

¹⁴³ Sadeddin Taftazani, *Şerhü'l-Makasid*, C. V, Beyrut 1989, s.233.

Mustafa'yı akıl hastası olduğu için öldürtmediğini ileri süren tarihçiler vardır¹⁴⁴. Ancak I. Ahmet'in henüz çocuğu olmadığından padişaha bir şey olursa Saltanat-ı Âl-i Osman sona ereceğinden öldürülmemiş olması daha akla yatkındır¹⁴⁵. Nitekim I. Ahmet, oğlu Osman (Genç) dünyaya gelince kardeşi Mustafa'yı öldürtmek istemiş bu defa da devrin şeyhülislâmı Es'ad Efendi fetva vermemiştir¹⁴⁶. Es'ad Efendi'nin neden fetva vermediğini, I. Ahmet vefat edince (1617) gelenek üzere oğlu Osman değil de kardeşi Mustafa padişah yapılmıca anlıyoruz¹⁴⁷. Gerçekten bu bilinçli olduğu anlaşılan hareket sonrasında Osmanlı Devletinde padişahlığın babadan oğula değil, ailenin en büyük erkek evladına geçmesi geleneği başlamıştır.

Yine Osmanlı Devletinde Sultan İbrahim'e de (Deli) lakabı eklenmiştir. Sultan İbrahim'in akli dengesinin yerinde olmadığını nakleden tarihçiler vardır¹⁴⁸. Ancak bu konuda aksi iddiaların da olması "Sultan İbrahim Deli mi Hasta mı idi?" şeklinde araştırmalara konu olmuştur¹⁴⁹. Dolayısıyla bu konuda kesin bir hükme varmak zor görünmektedir. Bununla birlikte üç ay gibi kısa bir süre görevde kaldıktan sonra akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesi ile hal' edildiğini de belirtmek gerekir¹⁵⁰.

Osmanlı'nın son döneminde de V. Murat, akıl hastası olduğu bilinmesine rağmen padişah yapılmış fakat kısa süre sonra hal' edilmiştir¹⁵¹.

Diğer taraftan Osmanlı Devletinde zaman zaman baliğ ve reşit olma şartına da uyulmamıştır. Mesela IV. Mehmet yedi, IV. Murat on iki yaşında padişah yapılmıştır¹⁵². IV. Mehmet padişah yapılmıca dev-

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi C. III, I. Kısım, Ankara 1988, s. 127; Münir Aktepe, I. Mustafa, İA, C. VIII, s. 692.

¹⁴⁵ Şinasi Altundağ, Osman II, İA, C. IX, s. 443.

¹⁴⁶ Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatu, İstanbul 1332, s. 4; Uzunçarşılı, Saray, 47.

¹⁴⁷ Danişment, III/271-272.

¹⁴⁸ Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C. II, İstanbul 1281, s. 337.

¹⁴⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, No: 14/2876; Çağatay Uluçay, Sultan İbrahim Deli mi Hasta mı idi?, Tarih Dünyası, S: XII, 1950, s. 498.

¹⁵⁰ Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-Ebrar Zeyli, İst. Ün. Küt. N: 2635, s. 30, 57; Ahmet Refik, Samur Devri, İstanbul 1927, s. 171.

¹⁵¹ Cevdet Paşa, Tezâkir, C. IV, Ankara 1991, s. 161; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Beşinci Murat'ın Tedavisine ve Ölümine Ait Rapor ve Mektuplar, Belleten, C. X, S. 38, 1946, s. 317 vd..

¹⁵² Sultan İbrahim'in hal'ini isteyenlere karşı valide sultan "Amma şimdi yedi yaşında (IV. Mehmet'i kastediyor) masumun saltanatu nice mümkündür?" deyince Anadolu Kazaskerliğinden mazul Hanefi Efendi " Mezhebimiz eimmesi olan ulema-i Hanefiyye, kebir-i muhtell-i aklın saltanatu caiz değil, sabiyy-i

rin sadrazamı Sofu Mehmed Paşa, “kütüb-i fihriyede hususen Camiul Fusuleyn’de geçen <Sultan sagır olsa reayâ bir vâli-i azîmü’ş-şâna bey’at ederler. Ol sagırken vekâlet ile hükümet eder, lakin hakikatte sultan ol vâli-i azîmdir>”¹⁵³ hükmünden istifade etmek istemiştir. Ancak devrin uleması buna izin vermemiştir. Çünkü sözü edilen mesele, tahtın boşalması durumunda fitne çıkmaması ve devlet işlerinin yürümesi için “zarureten meşru” görülmüş bir durumdur¹⁵⁴. Osmanlı Devletinde çocuk yaştaki bir şehzadenin mevcudiyeti fitne çıkmasına meydan bırakmamış ve devlet işleri de hukuken olmasa dahi fiilen vezir-i âzamlar tarafından yürütülmüştür. Vakıa vezir-i âzam, yaşı önemli olmaksızın padişahın vekil-i mutlakıdır.

C- DUYU ORGANLARI TAM OLMAK

İslam hukukunda devlet başkanı olacak kişinin duyu organlarının tam ve vazife yapar vaziyette olması gerekir. Buna göre kulak, burun, göz ve dili yerinde olması gerektiği gibi sağırılık, dilsizlik ve körlük gibi bu organların vazife yapamaz durumda olmaları da devlet başkanı olmaya engeldir. Ancak koku alma, tat alma ve hissetme duyusunun olmaması veya eksik olması halife olmaya engel değildir¹⁵⁵. İbn Haldun ve İbn Hazm, organlardaki eksikliği devlet başkanlığı vazifesine engel olup olmamasına göre ikiye ayırarak her zaman her yerde geçerli olacak güzel bir kural koymuşlardır. Buna göre söz konusu organlardaki eksiklik vazife yapmasına engel ise o kişi devlete başkanı olamaz ve devlet başkanı ise görevde kalmaz. Yok, eğer vazife yapmasına bir engel teşkil etmiyorsa devlet başkanı olması veya vazifeye devam etmesinde bir sakınca yoktur¹⁵⁶. Organların eksikliğinin manzara itibarıyla bir çirkinlik meydana getirmesi devlet başkanı olmaya engel değildir.

Osmanlı Devletinde de organlar açısından eksikliği olan şehzadelerin padişah olması söz konusu olmamıştır. Hatta tahta çıkma ihtimali bulunan şehzadelerin bir kısmının gözüne mil çekilerek bu hakkını

âkilin caizdir buyurdıkları kitaplarımızda mesturdur” şeklinde cevap vermiştir (Na’imâ, III/1164).

¹⁵³ Na’imâ, III/1183.

¹⁵⁴ İbn Abidin, I/549.

¹⁵⁵ Maverdi, 53 vd.; Ferrâ, 21.

¹⁵⁶ İbn Haldun, I/192; İbn Hazm, IV/167; Senhûrî, 110.

kaybetmesi sağlanmıştır¹⁵⁷. Mesela I. Murat kendisine isyan eden oğlu Savcı'yı öldürtmek yerine gözlerine mil çektirerek tahtta hak iddia edemez hale gelmesini sağlamıştır¹⁵⁸. Aynı şekilde Çelebi Mehmet'de yeğeni Orhan'ı öldürmek yerine gözlerine mil çektirip Bursa'ya göndermiştir¹⁵⁹. Keza II. Murat da iki küçük kardeşi Mahmut ile Yusuf'u öldürtmek yerine gözlerine mil çektirerek Bursa sarayına yerleştirmiştir¹⁶⁰.

D- BİLGİ VE TECRÜBE SAHİBİ OLMAK

1-Şehzadelerin Eğitimi

Osmanlı Devletinde padişah çocukları, potansiyel devlet başkanı oldukları için yetiştirilmelerine büyük önem verilmiştir. Bu önem şehzadelerin doğumu ile başlar ölümüne kadar devam ederdi. Gerçekten şehzadelerin doğumunda toplar atılır, kandiller yakılır ve görkemli törenler icra edilirdi¹⁶¹. Hatta padişahların çocuğu olduğunda bütün devlet başkanlarına mektup yazıldığı da olurdu¹⁶². Keza şehzadelerin sünnet törenleri de günlerce şölen şeklinde kutlanırdı¹⁶³.

Şehzadeler çocukluklarında sıkı bir eğitimden geçirilirdi. Onlar için özel hocalar getirilir ve bu hocalar sarayda iki ihtiyar siyahî kadının yardımı ile ders verirlerdi¹⁶⁴. Şehzadeler beş-altı yaşlarında bed'i besmele denen ve şeyhülislâm tarafından verilen ilk dersle tahsile başlardı¹⁶⁵. Daha sonra din, hukuk, felsefe, fen, musiki ve lisan başta olmak üzere ata binme silah kullanma dâhil iyi bir devlet yöneticisinde bulunması

¹⁵⁷ Aşıkpaşazade, 86; Hoca Sadeddin, I/276.

¹⁵⁸ Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481) (Yay. Haz. Ahmet Ağırakça) İstanbul 1995, s. 116; Solakzade, 37; Hoca Sadeddin, I/101; Mehmet Zeki, Maktül Şehzadeler, İstanbul 1336, s. 4.

¹⁵⁹ Âşıkpaşazâde, 86.

¹⁶⁰ Bostanzade Yahya Efendi, Tarih-i Saf, C. I, İstanbul 1287, s. 40; Nişancı, 126.

¹⁶¹ BOA, AMD, D: 1, G: 15; İdris-i Bitlisi, Selim Şah-nâme (Haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2001, s. 80.

¹⁶² BOA, AMD tasnif, D: 51, G: 100.

¹⁶³ Solakzade, 169; Peçevi, I/155.

¹⁶⁴ Şehzadelere ders veren hocalar da şüphesiz karşılığını fazlası ile görürlerdi. Şehzade hocalığı her şeyden önce bir itibardı. Ayrıca padişahlar bu kişileri yeterince ödüllendirirlerdi. Dahası bu hocaların önemli bir kısmı şehzadeler padişah olunca danışman, kazasker veya şeyhülislâm olurlardı (Haldun Eroğlu, Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu, Ankara 2004, s. 81 vd.)

¹⁶⁵ Topkapı Sarayı Arşivi, E: 2620, 2786; Uzunçarşılı, Saray, 107; Sina Akşin, Osmanlı Sarayının Yapısı ve İşleyişi, X. Türk Tarih Kongresi, C. V, Ankara 1986, s. 2076.

gereken bütün özelliklerle mücehhez hale gelmesi için ne gerekiyorsa öğretilirdi¹⁶⁶. Bunun sonucu olarak Osmanlı şehzade ve sultanlarının bir kısmı ilgi alanlarına göre şiir, musiki, el sanatları, avcılık, ata binme ve uluslar arası ilişkilerde devirlerinin önemli sanatçı ve ilim adamları arasında sayılabilecek derece usta idiler¹⁶⁷. Şehzade Cem'in Türkçe ve Farsça iki divanı¹⁶⁸, şehzade Korkut'un çeşitli alanlarla ilgili altı adet kitabı¹⁶⁹, Yavuz ve Kanunî'nin divanları¹⁷⁰, III. Murat'ın iki Türkçe bir Arapça bir de Farsça olmak üzere dört Divanı¹⁷¹, I. Ahmet'in de bir divanı¹⁷² olduğu nazara alınınca sarayın aynı zamanda bir "şehzade okulu"¹⁷³ olduğunu söylemek hiç de abartı sayılmaz.

2- Şehzadelerin Sancağa Çıkarılması

Osmanlı Devletinde kuruluşundan III. Mehmet devrine (1595–1603) kadar şehzadeler belirli sancaklara sancakbeyi olarak gönderilirlerdi¹⁷⁴. Bunun sebebi "Şehzade hazretleri nöbet-i saltanat kendilerine gelinceye kadar burada umur-ı hükümetle hükümdarlığa ait vezâifi talim ve tatbik-i icra"¹⁷⁵ etmesi idi. Ayrıca şehzadelerin halkla kaynaşması, halkın hanedana itaatinin sağlanması ve dostluklar kurulması da amaçlar arasındaydı¹⁷⁶. Böylece şehzadeler idari ve halkla ilişkiler alanında yetişirler ve kendilerine sıra gelirse devlet başkanı olduklarında tecrübe sahibi olarak devletin başına geçerlerdi. Şehzadeler sancağa çıktığı zaman, kendilerine tecrübeli devlet me-

¹⁶⁶ Sultan Mahmud-ı Saniye Hocasından Nasihatler, Topk. Sar. Arş. No: 1668; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/537.

¹⁶⁷ John Freely, Osmanlı Sarayı, Bir Hanedanlığın Öyküsü (Çev. Ayşegül Çetin), İstanbul 2000, s. 27; Celalzade Mustafa, Selimname (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 51; Peçevi, I/29; Kemal Edip Kürkçüoğlu, Fatih'in Şiirleri, Ankara 1946; Yavuz Ercan, Yavuz Sultan Selim Dönemi, Türkler, C. IX, Ankara 2002, s. 422.

¹⁶⁸ Cavit Baysun, Cem, İA, C. III, s.80.

¹⁶⁹ M. Tayyib Gökbilgin, Korkut, İA, VI, s. 859 da bu kitapların Ayasofya Küt. N:1142, 1763,2289; Millet Küt. N: 104 de kayıtlı olduklarını belirtmektedir.

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, Saray, 85,87.

¹⁷¹ Amet Kırıkkılıç, Sultan Üçüncü Murat, Ankara 1988, s. 3.

¹⁷² İSAM, GNL. YZM: FTV, No: 023 558.

¹⁷³ L. Pierce, Harem-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlerlik ve Kadın, İstanbul 1988, s. 312.

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, Saray, 89.

¹⁷⁵ BOA, DUIT, No: 3, G: 12, Belge No: 15.

¹⁷⁶ Feridun Emecen, Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna dair Bazı Mülâhazalar, Belleten C. LX, S. 227, Ankara 1996, s. 88.

murlarından şehzade lalası denen yardımcılar verilirdi. Şehzadelerin gönderildiği sancaklara “şehzade sancağı” denirdi. Amasya, Manisa, Eskişehir, Konya, Niğde, Kastamonu, Kefe, Kocaeli, Aydın, Balıkesir, Çorum, Hamideli, Erzincan, Sivas, Trabzon, Sinop, Teke, Kütahya, Semendire, Çankırı ve Akşehir, Şebinkarahisar ve Antalya şehzade sancağı olarak kullanılan yerlerdi¹⁷⁷. Başka sancaklara gitmek isteyenlere izin verilmezdi¹⁷⁸. Çünkü şehzade sancakları rastgele değil, özel olarak seçilmiş stratejik yerlerdi¹⁷⁹.

II. Selim ile III. Murat devirlerinde sadece büyük şehzadeler sancağa çıkarılmış ve bunun için de Manisa seçilmiştir¹⁸⁰. III. Mehmet (1595–1603) de sancağa çıkma âdetini tamamen kaldırarak bunun yerine şehzadelerin sarayda sıkı takip altında (şimşirlikte) yaşamaları söz konusu olmuştur¹⁸¹. Şehzadeleri sancağa çıkarmanın ne kadar etkili olduğu, söz konusu tarihe kadar gelen padişahların başarılarından da bellidir. Herhangi bir yönetim tecrübesi olmadan devletin başına geçen şehzadeler, bürokrat ve saray kadınlarının etkisi altında kalmışlar ve devletin yıkılışına zemin hazırlamışlardır.

II- PADIŞAH OLMA YOLLARI

Osmanlı Devletini saltanata veraset açısından (1299–1617) ve (1617–1923) tarihlerindeki uygulama şeklinde ikiye ayırmak gerekir. İlk dönemle ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür. İkinci dönemde hanedanın en yaşlı erkek üyesinin padişah olması istisnasız uygulandığı için bu dönemle ilgili herhangi bir fikir ayrılığı olmamıştır. Şimdi sırası ile bu dönemlerde uygulanmış usulleri incelemeye çalışalım.

¹⁷⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri*, Belleten, C. XXXIX, S. 156, 1975, s. 660.

¹⁷⁸ Şehzade Korkut, Manisa Sancakbeyi iken Bergama sancağına atanmak istemiş fakat bu talebi reddedilmiştir (Topkapı Sarayı Arş. No: 9689).

¹⁷⁹ Eroğlu, 104.

¹⁸⁰ Eroğlu, 111.

¹⁸¹ Şehzadeleri sancağa çıkarma âdetinden vazgeçilmesinin sebebini Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezid'in babası ve ağabeyi Şehzade Selim'e karşı giriştiği mücadeleye bağlayanlar olduğu gibi (Turan, Şehzade Bayezid, 177) bu değişikliğin ortaya çıkmasının temelinde I. Selim'in babasına ve ağabeyleri Ahmet ve Korkut'a karşı mücadelesinin yattığı da iddia edilmiştir (Eroğlu, 117 dipnot 70). Her iki olayın arasında Kanunî tek oğul olarak padişah olduğuna göre kardeşler arasındaki mücadelenin gittikçe artacağından endişe edilmiş olsa gerektir.

A- PADİŞAHIN OĞULLARINDAN BİRİNİN TAHTA GEÇMESİ USULÜ

Osmanlı Devletinin 1299-1617 yıllarını kapsayan birinci döneminde taht babadan oğula geçmiştir. Tahtın babadan oğula geçmesi, eski Türklerden beri devam eden bir gelenektir. Ancak han seçilirken büyük oğula mı yoksa liyakate mi bakıldığı hususu tartışmalıdır. Türk tarihine ilişkin araştırmaları ile tanınan Togan'a göre, Göktürk ve Karahanlılarda en büyük oğul hakan yapılırdı¹⁸². Osman Turan'a göre, Anadolu Selçuklularında da büyük evlad bey yapılırdı¹⁸³. Şerafettin Turan'a göre bu geleneğin devamı olarak Osmanlı Devletinde I. Mustafa'dan önceki dönemde "ekber-i evlat" usulü geçerli olmuştur¹⁸⁴.

Arsal'a göre ise, eski Türklerde ilk olarak en büyük oğul düşünlüdür onun reşit olmaması durumunda kardeş, amcaoğlu gibi alternatiflere yönelinirdi¹⁸⁵. Kafesoğluna göre de büyük oğulun tahta geçmesi kural olmayıp liyakate bağlı idi¹⁸⁶. Uzunçarşılı, tahta geçme hususundaki bu belirsizliğin Anadolu Selçuklularında da devam ettiği kanaatinde¹⁸⁷. İncalcık'a göre de eski Türklerde tahta hanedanın belirli bir üyesinin geçeceğine ilişkin bir kural yoktu¹⁸⁸. Osmanlıların ilk döneminde de padişahın evlatlarından kime nasip olursa o tahta oturmuştur. Ancak ilk devirde, en büyük oğula sınır kuvvetlerinin kumandası verildiğinden, beyliğe genellikle büyük oğullar geçmiştir¹⁸⁹. Taneri ve Ozanoğlu da bu görüşleri tekrar etmişlerdir¹⁹⁰.

¹⁸² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 43.

¹⁸³ Osman Turan, *Kılıç Arslan II, İA, C. VI*, s. 688.

¹⁸⁴ Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 22.

¹⁸⁵ Arsal, 270.

¹⁸⁶ Kafesoğlu, 231.

¹⁸⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 61; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı* (Çev. Şefattin Severcan), İstanbul 1988, s. 29.

¹⁸⁸ Halil İncalcık, *Eski Türklerde Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi İle İlgisi*, AÜSBFD, C. XIV, S. 1, 1959, s. 73.

¹⁸⁹ Halil İncalcık, *Osmanlı Padişahlığı*, AÜSBFD, C. XIII, S. 4, s. 73.

¹⁹⁰ Aydın Taneri, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*, Ankara 1978, s. 116; Yusuf Ozanoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul 2000, s.126. Batılı araştırmacı Fisher bir adım daha ileri giderek ne büyük evladın ne de liyakatın önemli olmadığını taht boşaldığında merkeze ilk gelen ve hazineyi ele geçiren padişah olduğunu yazmıştır (Sydney Nettleton Fisher, *Osmanlı İmparatorluğunda İktidar Mücadelesi* (Çev. Necmi Ülker), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir 2001, s. 210).

Eroğlu ise, tahtın bahta açıklığı şeklindeki anlayışın “İslami gele-
neklere uygun yorumlar ve veraset geleneğinin olmadığını vurgulama”
amacına yönelik olduğunu, oysa İbn Haldun’a göre İslam geleneğinde
veliaht tayininin bulunduğunu ileri sürmüştür¹⁹¹. O’na göre Osmanlı
Devletinin ilk döneminde şehzadeler veliaht gösterilmiş, genel olarak
buna uyulmuş ve bu uygulama büyük evlatlar lehinde tecelli etmiştir¹⁹².
Ne var ki büyük evladın hükümdar olabilecek vasıflara ve yeteneğe sa-
hip bulunmaması yani akli, fiziki ve yetenek bakımından doğabilecek
sakıncalar devletin geleceğini etkileyebileceği için büyük evladın tahta
geçmesi kanunlaşmamıştır¹⁹³.

Saltanat açısından birinci dönemi temsil eden yaklaşık üç yüz yıl-
da (1299-1617) tahta oturan padişahları ayrı ayrı incelediğimizde daha
sağlıklı bir sonuca gidebiliriz. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman
Bey, Ertuğrul Gazi’nin en büyük oğlu değildir¹⁹⁴. Keza Orhan da Osman
Gazi’nin küçük oğludur¹⁹⁵. Orhan Bey öldüğünde Murat, İbrahim ve

¹⁹¹ Eroğlu, 56.

¹⁹² Eroğlu, 72.

¹⁹³ Eroğlu, 72.

¹⁹⁴ Âşıkpaşazâde, 4; İbn Kemal, I/65; Gelibolulu Mustafa Ali, Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-
Ahbar(Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar), Kay-
seri 1997, s. 40; Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Âli-i Osmaniye, BOA, Vezir-i âzam
M. Kamil Paşa Evrakına Ek, D: 86-36, G: 3336, s. 2; Necib Asım/Mehmed Arif, Osmanlı
Tarihi, C. I, İstanbul 1335, s. 571.

¹⁹⁵ Sadece İbn Kemal(I/195), Orhan beyin büyük oğul olduğunu ileri sürmüştür. Bunun
dışındaki Osmanlı tarihçileri Alâeddin'i büyük oğul olarak göstermektedirler. Bkz. Ab-
durahman Şeref, I/ 68; Ahmet Reşit, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1328, s. 13; İ. Hakkı
Uzunçarşılı, Orhan Bey Vakfiyesi, Belleten, C. V, S. 19, Ankara 1941, s. 285. Osman
Gazi'nin ölümüne yakın oğlu Orhan'a söylediği “Oğul! Ben öldüğüm vakit beni Bursa'da
Gümüşlü Kubbenin altına koy. Bir kimse sana Tanrının buyurmadığı sözü söylese sen onu
kabul etme. Eğer bilmezsen Tanrı ilmini bilene sor. Bir de sana itaat edenleri hoş tut...
(Âşıkpaşazâde, 31) sözler onun zimnen halef gösterildiğine delil sayılabilir. Keza Osman
Gazi'nin sağlığında büyük oğul Alâeddin'i değil de Orhan'ı Bursa'nın fethine gönder-
mesini de aynı doğrultuda değerlendirmek gerekir(Âşıkpaşazâde, 28; Neşri, I/137). Aynı
şekilde babaları ölünce Alâeddin'in “Atamızın duası ve himmeti seninledir. Anın için
kendi zamanında askeri sana koşmuş idi. İmdi çobanlık dahi senindir” ifadesi de bu fikri
desteklemektedir(Âşıkpaşazâde 36; Mehmet Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ<Neşri Tarihi>
(Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. I, Ankara 1995, s. 149). Zira büyük oğul
Alâeddin'in dirayetli bir devlet adamı olmaktan ziyade derviş meşrep ve fikir adamı oldu-
ğu anlaşılmaktadır. Vakıa Alâeddin'in vezirlik yaptığı da bilgilerimiz arasındadır(Mehmet
Tevfik, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1328, s. 38; Ahmet Reşit, 13; Sami/Aziz/Şevki, Mir'at-ı
Tarih-i Osmanî, İstanbul 1293, s. 16). Sonuçta Orhan'ın, büyük oğul olmadığı halde
veliaht gösterildiği için bey yapıldığı anlaşılmaktadır.

Halil olmak üzere üç oğlu hayatta idi¹⁹⁶. Murat da büyük oğul olmadığı halde liyakati dolayısıyla padişah yapılmıştır¹⁹⁷.

I. Murat'ın ölümü üzerine harp meydanında sağ tarafın komutanlığını yapmakta olan büyük oğul, I. Bayezid padişah yapılmıştır¹⁹⁸. I. Bayezid Ankara savaşında esir düşünce oğullarından Süleyman Edirne'ye, Musa Bursa'ya, İsa Aydın'a, Mehmet ise Amasya'ya gitmişlerdi¹⁹⁹. Timur Anadolu'yu terk edince Yıldırım'ın oğulları arasında Osmanlı tahtına çıkma kavgası başlamıştır. Sonuçta en küçük oğul olan Çelebi Mehmet Osmanlı devletini bir bayrak altında toplamıştır²⁰⁰. Çelebi Mehmet'ten sonra büyük oğul olan Murat (II) padişah olmuştur²⁰¹. Ancak II. Murat'ın bu sırada 18, küçük kardeşleri Mahmut ve Yusuf'un ise henüz birkaç aylık oldukları nazara alınırsa II. Murat'ın tahta oturmasında büyük oğul olma değil, alternatifsizlik söz konusudur. Keza II.

¹⁹⁶ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Murat I, İA, C. VIII, s. 587.

¹⁹⁷ Hayrullah Efendi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi, C. IV, İstanbul 1277; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Murat I, İA, C. VIII, s. 587. Bununla birlikte bazı tarihçiler Murat'ın büyük olduğunu ileri sürmüşlerdir (Mehmet Tevfik, 43; Ahmet Reşit, 21; İnalçık, Saltanat, 92; Colin Imper, The Ottoman Empire, İstanbul 1990, s. 26; E. Creasy, History of The Ottoman Turks Beginin of The Theirs Empire to The Present Time, Vol. 1, London 1854-1856, s. 34). Ancak diğer veriler Murat'ın büyük oğul olmadığını göstermektedir. Vakia Murat, babası öldüğünde beyliğin uç bölgelerindeki ordunun başında bulunuyordu. Ancak kardeşlerinin doğum tarihlerine bakıldığında onun liyakati dolayısıyla bir anlamda veliaht gösterildiği için uç bölgede görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Hoca Sadeddin, I/64).

¹⁹⁸ Hoca Sadeddin, I/125; Uzunçarşılı, Saray, 41; Mükrimin Halil Yınanç, Bayezid I, İA, C. II, s. 369.

¹⁹⁹ Aşıkpaşazâde, 81; Hoca Sadeddin, I/218; Gelibolulu Ali, 2000; Neşri, II/431.

²⁰⁰ İlk olarak büyük oğul Emir Süleyman Edirne'de kendisinin Osmanlı tahtına geçtiğini ilan etmiştir (Aşıkpaşazâde, 81; Solakzâde, 91; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara 1994, s. 313; Danişment, I/131). Kardeşleri, ilk önce elçiler gönderip onun beyliğini kabul etmişler ise de, daha sonra her biri bağımsız olarak beyliklerini ilan etmişlerdir. Emir Süleyman'ın, diğer kardeşlerinin kendisinden yaşça küçük olduklarını ileri sürmesi de işe yaramamıştır (Gelibolulu Ali, 2000). Keza Çelebi Mehmet'in Anadolu'nun İsa Çelebi ile aralarında paylaşılması teklifine de İsa Çelebi, kendisinin büyük olduğunu ileri sürerek beyliğin kendi hakkı olduğu gerekçesi ile karşı çıkmıştır (Neşri, II/425; Solakzade, 124; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Mehmet I, İA, C. VII, s. 498). Önce Musa Çelebi, İsa Çelebi'yi sonra da Çelebi Mehmet, Musa ve Süleyman Çelebi'yi yenerek Osmanlı Devletini yeniden bir bayrak altında toplamıştır. Emir Süleyman kardeşi Mehmet'in Anadolu'yu tamamen ele geçirdiğini haber alınca yanındakilere Anadolu'ya geçerek Mehmet'i tahtından etmeyi amaçladığını onun henüz küçük bir çocuk olduğunu söylemesine karşılık orada bulunanlar "Ey Şâh-ı cihan! eyi dersiz amma, emir Allah'ındır, mülk Hakk'ındır, her kime dilerse verir" (Neşri, II/433) diyerek devrin anlayışını ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla tahta geçmek büyük evladın değil, liyakati olanın veya Allah kime nasip etmişse onun hakkı olduğu kabul edilmiştir.

²⁰¹ Aşıkpaşazâde, 96; Neşri, II/551; Hoca Sadeddin, I/305; Solakzade, 138.

Murat'ın Manisa'da sancakbeyi olan oğlu II. Mehmet de büyük oğul olarak padişah olmuştur²⁰². Ancak kardeşi Ahmet, henüz bebek olduğuna göre burada da sırf büyük oğul olmanın tercih sebebi olmadığı görülür.

II. Mehmet öldüğünde de yerine büyük oğlu Bayezid geçmiştir²⁰³. II. Bayezid henüz vefat etmeden küçük oğlu Selim tarafından tahttan indirilerek Osmanlı devletinde ilk ve son olan iktidarı zorla ele geçirme olayı yaşanmıştır²⁰⁴. I. Selim ölünce tek oğul olan Süleyman (Kanunî)

²⁰² Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feh (Haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s.33.

²⁰³ Hoca Sadeddin, II/2 Ahmet Refik Altınay, Sultan Cem, İstanbul 2001, s. 14. Bayezid'in büyük oğul ve sancak beyi olmasının yanında ayrıca veliaht tayin edildiği (İbn Kemal, VIII/1; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman (Haz. Sevim İlgüder), Ankara 1998, s. 41; Gelibolulu Ali, 698) veya yeniçerilerin onun tarafını tuttuğu için padişah olduğu şeklinde görüşler vardır (Uzunçarşılı, Bayezid II, İA, C. II, s. 392). Buna mukabil II. Mehmet'in, daha az çocuğu olduğu (Inalcık, Mehmet II, İA, C. VII, 513) veya daha liyakatli ve babasının padişahlığı döneminde doğduğundan daha fazla hak sahibi olduğu (Fisher, Sydney Nettleton, Osmanlı İmparatorluğunda İktidar Mücadelesi (Çev. Necmi Ülker), Tarih İncelemeleri Dergisi, XVI, İzmir 2001, s. 210) için şehzade Cem'i veliaht gösterdiği de ileri sürülmüştür. Bizce de Fatih'in savaşa çıkarken Cem'i Edirne'de vekil bırakması (M. Cavit Baysun, Cem, İA, C. III, s.70), Amasya'ya nazaran İstanbul'a daha yakın olan Konya'ya sancak beyi yapmış olması ve daha da önemlisi ünlü teşkilat kanunnamesinde şehzadelere resmi yazışmalarda nasıl hitap edileceğini örneklerken Cem'in ismini kullanması (Özcan, Abdülkadir, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi, İÜEF Tarih Dergisi, S. XXXIII, 1982, s.50; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. I, İstanbul 1990, s. 331) II. Mehmet'in gönlünün Cem'den yana olduğunu göstermektedir. Nitekim Cem'e İstanbul'a gelip tahta oturması için vezir-i âzam tarafından elçi gönderilmiştir. Ancak gönderilen elçi, Anadolu beylerbeyi tarafından yakalanarak öldürülmüştür (Solakzade, 269). Çünkü diğer vezirler ve ileri gelenler II. Bayezid'in padişah olmasını arzulamışlardır. Dahası Cem'in tarafını tutan Karamanî Mehmet Paşa'da bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Cem'in sonraki başkaldırısında bu olayların etkisi olsa gerek (Ahmed Reşid, 183). Eğer büyük evlat şeklinde bir kural olsaydı Karamanî Mehmet Paşa Cem'e haber göndermezdi. Şansını denemişe, bu konuda bir kural bulunmamasındandır. Diğer taraftan eğer büyük kardeş lehinde bir kural olsaydı Cem, kaybedeceğini bildiği bir yola girmez isyan etmez, hatta o isyan etmek istese bile taraftar bulamazdı.

²⁰⁴ II. Bayezid'in oğullarından Korkut Saruhan'da, Ahmet Amasya'da, Yavuz Selim de Trabzon'da sancak beyi idiler. Şehzade Korkut, kardeşleri Ahmet ile Selim'in çekişmelerinden yararlanarak tahta oturmak için izinsiz olarak İstanbul'a gelmiş fakat başarılı olamayarak yeniçerilere sığınmıştır. Şehzade Ahmet'in, babası ve vezir-i azam başta olmak üzere birçok devlet ricali tarafından padişahlığa daha layık görüldüğü bilinmektedir. Trabzon'a nazaran İstanbul'a daha yakın olan Amasya'da vali olmasının da bu fikri desteklediği söylenebilir de Korkut'un bulunduğu yer olan Manisa daha da yakındır. Dolayısıyla İstanbul'a yakın vilayete sancak beyi olmak her zaman veliaht gösterildiği anlamına gelmemektedir. Şehzade Ahmet'in tahta daha yakın olduğunu anlayan Selim, (Celalzade Mustafa, Selimname (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s.

padişah olmuştur²⁰⁵. Alternatifi olmadığından büyük oğul olarak tahta geçtiği söylenemez. Keza Kanunî öldüğünde sadece Şehzade Selim hayatta idi. Diğer oğulları Mehmet ve ölmüş, Mustafa ve Bayezid de öldürülmüşlerdi²⁰⁶. Bu sebeple tek vâris olarak tahta oturan II. Selim'i de büyük evlat kaidesi ile açıklamak mümkün değildir. II. Selim ölünce büyük oğlu III. Murat padişah olmuştur²⁰⁷. III. Murat'tan sonra yerine büyük oğlu III. Mehmet geçmiştir²⁰⁸. III. Mehmet'ten sonra da büyük oğlu I. Ahmet tahta oturmuştur²⁰⁹.

Görüldüğü üzere padişahlık açısından birinci dönemi teşkil eden 1299–1617 yıllarında padişah olanların çoğunluğu büyük evlat olmakla birlikte bunun bir gelenek olduğunu söylemek oldukça zor görünmek-

302)merkezden aldığı cesaret verici mektupların (Bu mektuplar için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E: 8312, 6113, 10592) da etkisi ile önce Trabzon'dan oğlu Süleyman'ın vali olarak bulunduğu Kefe'ye geçmiş, oradan geri dönmesi için kendisine nasihat etmek üzere gelen İstanbul Kadısı Nureddin Sarı Kürz'ü de dinlememiştir. Selim öncelikle Rumeli de Silistre sancağını istemiş ve bu verilmezse Rus hududunda bulunan Çerkez-Kerman ve Man-Kerman hisarlarını zapt ederek beylik kuracağını bildirmiştir. Rumeli'de şehzadelere sancak beyliği verilmesi adet olmadığından bu talebi reddedilmiştir. Daha sonra yanındakilerden başka kayın pederi olan Kırım hanından aldığı askeri destek ile Edirne civarına kadar gelmiştir. Meselenin ciddiyeti anlaşıldığından kendisine Semendire sancağı ve Macaristan'a sefer yapma izni verilmiştir. Selim ayrıca babasının sağlığında hiçbir kardeşini tahta çıkarmayacağı hususunda söz almıştır (Lütfi Paşa, *Tevârih*, 197; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, C. I-II, Ankara 1992, s. 58). Ancak bir taraftan Şah Kulu isyanının büyük bir tehlike haline gelmesi diğer taraftan II. Bayezid'in bazı devlet ricalinin telkinleri ile Şehzade Ahmed'i tahta geçirmek düşüncesinde olduğunun anlaşılması üzerine Selim, Macaristan'a yapacağı sefer için topladığı ordu ile İstanbul'a yönelmiştir. Çorlu civarında babasının ordusuna yenilerek Kırım'a geçmiştir. Bunun üzerine Şehzade Ahmet tahtı ele geçirmek için İstanbul'a yürümüş diğer taraftan da Şehzade Korkut aynı amaçla İstanbul'a gelerek yeniçerilere sığınmıştır. Fakat yeniçeriler Selim'in tarafını tutmaya devam etmişlerdir. Bundan haberdar olan Selim Kırım'dan yeniden harekete geçerek İstanbul'a gelmiş ve tahta oturmuştur (Gelibolulu Ali, 1194; Solakzâde, 344; Celalzade, 98; İdris-i Bitlisi, *Selim Şahname* (Haz. Hicabi Kırılgaç), Ankara 2001, s. 93; Çağatay Uluçay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, İÜEF Tarih Dergisi, C. VI, 1954, s.52 vd.; C.VII, 1954, s.117vd.; C.VIII, 1955, s.185 vd.; Şinasi Altundağ, *Selim I, İA, C. X, s. 424*). Sonuçta eğer o zamana kadar büyük oğulların tahta oturması örf haline gelmiş olsa Selim bu örf'e karşı gelemez gelse bile merkezden destek alamazdı. Kural olmadığından merkez ve halk ister istemez galip gelenle beraber olmuşlardır.

²⁰⁵ Solakzade, 431; Celalzade, 220; Altundağ, 431.

²⁰⁶ Peçevi, I/382; Solakzade, 575; İbn Kemal, VII/313; Lybyer, A. H., *The Government of The Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, London 1913, p. 143; Şerafettin Turan, *Selim II, İA, C. X, s. 434*.

²⁰⁷ Bekir Kütükoğlu, *Murat III, İA, VIII, s. 615*.

²⁰⁸ Solakzade, 620.

²⁰⁹ Cavit Baysun, *Ahmet I, İA, C. I, s. 161*.

tedir. Vakti büyük evladın saltanatlarında önemli bir yeri vardır²¹⁰. Nitekim eski Türklerde de han seçilmek hakkı olanların başında ölen hanın yaşı en büyük olan oğlunun geldiği bilinmektedir²¹¹. Bununla birlikte büyük oğul meselesini biraz da sosyal bir realite olarak kabul etmek gerekir. Nitekim ailelerde de eğer bir anormallik yoksa büyük evlat baba yerine geçer. Osmanlı Devletinde söz konusu döneme bakıldığında tahta çoğunlukla büyük evlatların geçmesi diğerlerinin genellikle çok küçük yaşta olması ve büyük evlatların bu yükü taşımaya liyakatleri ile izah olunabilir. Ayrıca eğer büyük evlatlara, veliaht olanlara veya her nasılsa tahta geçmiş bulunanlara itaat edileceğine ilişkin bir kural bir gelenek olsaydı ne şehzade katline gerek kalırdı ne de bu kuralı ihlal edenlere itaat edilirdi. Bu durumda hiçbir ulema şehzade katline fetva vermezdi. İsyân etmek isteyenlerin yanında kimse toplanmazdı. Çünkü başarısız olacaklarını bilirlerdi. Osmanlı'da eğer galip gelene itaat edilmişse bu husus padişah olmada herhangi bir gelenek veya kuralın olmamasındandır. Fatih'in kanunnamesinde "evladımdan her kimesneye ki saltanat müyesser ola" ifadesi de bu fikri teyit etmektedir. Bu ifade tesadüfen kullanılmış olamaz. Eğer o zamana kadar büyük oğullar lehinde bir uygulama olsaydı Fatih hiç çekinmeden kanununda "büyük oğul" ya da "hayatta olan büyük oğul" kavramını kullanırdı. Kardeş katlini kanun hükmü haline getiren padişahın böyle bir düzenlemeden çekineceğini kimse söyleyemez.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde saltanat açısından birinci dönemde taht daima bahta açık bırakılmıştır. Şüphesiz padişahların bir kısım imaları olmuştur. Ancak bunlar Osmanlı'daki ehli'l-hal ve'l-akd (merkez) tarafından uygun bulunursa yerine getirilmiştir. Merkez, işaret edilen şehzadeyi uygun bulmazsa kendilerince uygun olanı tahta geçirmekte bir mahzur görmemişlerdir. Merkezin kimlerden oluştuğunu, hele bunun Osmanlı tarihi boyunca aynı kişi ve gruplardan oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bunlar bürokrat, ulema ve saray kadınlarıdır. Bu durumda tahta geçmek isteyen şehzadenin ilm-i siyaseti bilmesi, lala olarak yanında usta devlet adamları buldurması, sarayda etkin bir valideye sahip olması ve yeniçerileri kendi tarafına çekmesi gerekirdi. Bu özelliklere sahip olmadan

²¹⁰ İnalçık, Saltanat, 87.

²¹¹ Arsal, 270.

tahta oturmak imkânsız değilse de oldukça zor olmuştur. Aynı zamanda büyük oğul olmak hele kardeşlerin küçük olması tahta oturmayı elbette ki kolaylaştırmıştır.

B- HANEDANIN EN YAŞLI ERKEĞİNİN PADİŞAH OLMASI (EKBERİYET) USULÜ

I. Bayezid ve sonrasında padişah olanlar kardeşlerini, bir kısmı isyan ettiği için bir kısmı da henüz isyanları söz konusu olmadan, bertaraf ettikleri için sadece erkek evlatlardan birisinin tahta oturduğunu bir önceki başlıkta inceledik. I. Ahmet, 1603 yılında padişah olduğunda geleneğin aksine kardeşi Mustafa'yı öldürmemiştir. Mustafa'nın öldürülmemesine sebep olarak tarih kitaplarında birden fazla gerekçe gösterilir. Bunlardan ilki, Mustafa'nın akli dengesi yerinde olmadığı için hayatına dokunulmadığıdır²¹². İkinci ise, I. Ahmet'in henüz erkek çocuğu olmadığından kendisinin ölmesi, öldürülmesi veya hal' edilmesi durumunda saltanata geçecek birisinin bulunması için böyle bir yola gidildiğidir²¹³. Daha sonra I. Ahmet'in, oğlu Osman dünyaya gelince kardeşini öldürtmek istediği ancak bu defa da devrin şeyhülislâmı Es'at Efendi'nin buna fetva vermediği bazı tarih kitaplarında kayıtlıdır²¹⁴.

Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin, Mustafa'nın öldürülmesine neden fetva vermediği, 1617 yılında I. Ahmet ölünce gelenek üzere oğlu Osman değil de kardeşi Mustafa tahta çıkarılınca ortaya çıkmıştır. Zira bu uygulama ile hanedanın en büyük erkek evladını (ekberiyet) iktidara getirme geleneği başlamıştır. Doğrusu böyle bir uygulamanın başladığı ve bundan sonra bu şekilde devam edeceğine ilişkin ne bir kanun ne de bir fetva bilinmemektedir²¹⁵. Son dönem Osmanlı tarihçilerinden Mehmet Tevfik, I. Ahmet'in kendisinden sonra kardeşi Mustafa'nın padişah

²¹² Peçevi, II/337; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I. Kısım, 127.

²¹³ Şinasi Altundağ, Osman II, İA, C. IX, s. 443.

²¹⁴ Uzunçarşılı, Saray, 47.

²¹⁵ Hatta tam aksi yönde bir hatt-ı humayun da söz konusudur. Gerçekten II. Osman, cülus ettiğinde seferde bulunan vezir-i âzama yazdığı Hatt-ı Humâyûnda "saltanat ve hilafetin pederden evlada intikal etmesi lazım iken, yanlışlıkla merhum padişahın biraderine verilmiş. Hikmet-i Hüda ile anın adem-i iktidarı sabit olarak bu defa asıl hak sahibine iade edilmiş..." (Muhammed Murad, V/12). Ortada bir yanlışlık vardı. Ancak yanlış olan ehl-i hal ve'lakd değil, herhalde II. Osman'dı. Çünkü bu uygulama ile başlayan "ekber ve erşed" usulü sonra da devam etmiştir.

yapılmasına ilişkin bir vasiyetinin olduğunu yazmakta²¹⁶ ise de biz o dönem tarih kitaplarında bu bilgiyi teyit edecek bir kayıta rastlayamadık. Her nasılsa bu uygulama bir dönüm noktası olmuş ve ondan sonra hanedanın en büyük erkek evladının iktidara gelmesi geleneği başlamıştır. Bazı tarihçiler bu uygulamanın I. Ahmet'in oğlu Osman'ın küçük olmasından kaynaklandığını ileri sürüyorlarsa da²¹⁷, Fatih'in birinci defa tahta oturduğunda 12, IV. Murat 11, IV. Mehmet'in ise 7 yaşında padişah olduklarına²¹⁸ bakılırsa, burada, bilinçli bir tercihin olduğu görülür. Nitekim bir yıl sonra Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine padişah olan II. Osman'ın orduya gönderdiği Hatt-ı Humâyûnda "Babam Sultan Ahmet'in irtihalinden sonra saltanat, kanun-ı kadîme tevfiikan bana tevarüs etmek lazım gelirken benden birkaç yaş musin olmasına mebni Sultan Mustafa tahta çıkarılmıştır"²¹⁹ demek suretiyle yaş küçüklüğünün göstermelik olduğunu zira amcası Mustafa'nın da kendisinden sadece birkaç yaş büyük olduğunu belirtmektedir. Gerçi bu tarihte Osman'ın 14, Mustafa'nın ise 26 yaşında olduğu bilinmektedir²²⁰. Bu nedenle Sultan Osman'ın amcasının yaşı hususunda yanlışlığı anlaşılmaktadır. Ayrıca II. Osman'ın yukarıdaki ifadeleri ve o zamana kadar ki uygulamalar doğrultusunda kardeşi Mehmet'i öldürtmek istemesinden anlaşıldığı kadarı ile II. Osman'ın saltanat usulünde bir değişiklik yapmak istediğinden de haberi yoktur. O, amcası Mustafa'nın yanlışlıkla tahta geçirildiğini sanmaktadır. Onun için kardeşini öldürmek amacı ile aynı şeyhülislâmdan fetva istemiş fakat alamamıştır²²¹. Dolayısıyla burada tarihin akışını değiştiren kişi Şeyhülislâm Es'at Efendi'dir. Aynı

²¹⁶ Mehmet Tevfik, 182.

²¹⁷ Peçevi, II/360; Na'imâ Mustafa Efendi, Tarih-i Na'imâ (Haz. Mehmet İpsirli), C. II, Ankara 2007, s. 433.

²¹⁸ Uzunçarşılı, Saray, 90; Öztuna, I/93.

²¹⁹ Uzunçarşılı, Saray, 47.

²²⁰ Solakzade, 698.

²²¹ Her iki sebeple şeyhülislâma öfkelenmiş ve bu sebeple şeyhülislâmdan kadıları atama yetkisini alarak sadece fetva verme yetkisini bırakmıştır (Ahmed Refik, Kadınlar, 7; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I. Kısım, s. 128). Şeyhülislam fetva vermemesine rağmen Rumeli Kazskeri Kemaleddin Efendi fetva vermiş ve II. Osman da kardeşi Mehmet'i boğdurtmuştur. Öldürüleceğini anlayan Şehzade Mehmet'in son sözleri "Ben ömrümde nice murad gitdimse Hak Teala Hazretlerinden istidam odur ki, sen de tahttan ve ömründen nâmurad ve mahrum olasin" şeklinde olmuş ve ne acıdır ki kısa süre sonra Sultan Osman da hal' edilerek öldürülmüştür (Hüseyin Tûğî, Tûğî Tarihi (Yay. Mithat Sertoğlu), Belleten, C. XI, 1947, s. 504; Na'imâ, II/460).

zamanda I. Ahmet'in eşi Kösem Sultan'ın, kendi oğulları Murat (IV) ve İbrahim'i katledilmekten kurtarmak için gösterdiği çabaların da elbetteki etkisi olmuştur²²². Her ne gerekçe ile olursa olsun bu tarihten sonra saltanat, babadan oğula değil, Osmanlı hanedanından hayatta bulunan en büyük erkeğe geçmeye başlamıştır. Bu usul Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam etmiştir. Ayrıca 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsîde "Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye, hilafet-i kübrây-ı haiz olarak, sülâle-i âl-i Osmandan usûl-i kadîmesi veçhile ekber-i evlâda aittir" (m.3) şeklinde kanun hükmü haline gelmiştir.

Hanedanın en yaşlı erkek üyesinin tahta geçmesi usulünün Osmanlı Devletine bir olumlu bir de olumsuz etkisi olmuştur. I. Bayezid'den itibaren uygulanan ve onlarca şehzadenin öldürülmesine sebep olan bir uygulamanın birkaç istisna ile sona ermesine sebep olması, olumlu etkisidir. Olumsuz etkisi ise, o zamana kadar iktidar olan padişahların daha liyakatli ve Osmanlı Devletini yükseltici ve ayakta tutucu olmalarına rağmen bu tarihten sonra sırası gelenin padişah olması ile liyakat ortadan kalkmış buna bağlı olarak da Osmanlı Devleti yıkılış trendine girmiştir. Şüphesiz bunda söz konusu dönemde şehzadelerin sancağa çıkarılmamalarının da etkisi vardır. Şimşirlikte sırasının gelmesini bekleyen şehzadeler devlet yönetme tecrübesinden mahrum olarak padişah olmuş, buna bağlı olarak da bürokratlar ile saray kadınlarının saltanatı başlamıştır. Birinci dönemdeki seçiciliğin eksikliğini gidermek için bu defa hal' kurumu devreye sokulmuş ise de ondan da beklenen sonuç elde edilememiştir.

III- PADIŞAHIN GÖREVE BAŞLAMA (CÜLUS) MERASİMİ

Şehzadelerin sancağa çıkarıldığı dönemde padişahın ölümü üzerine tahta geçecek şehzadeye haber gönderilir ve babasının ölüm haberi ile tahta çıkma müjdesi birlikte kendisine ulaştırılırdı²²³. Şehzadelerin

²²² İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, İstanbul 1950, s. 270; Zuhuri Danişman/S. Gök, *Osmanlı Padişahları Serisi*, C. II, İstanbul 1971, s. 722.

²²³ Zeynep Tarım Ertuğ, XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999, s. 29. Tahta geçme açısından ilk dönemi teşkil eden kuruluşundan I. Ahmet'in tahta geçtiği (1603) ana kadar sadece II. Murat'ın kendi isteği ile tahtı oğluna bırakması (ki ikincisinde yine ölüm haberi üzerine olmuştur) ve Yavuz'un II. Bayezid'i tahttan zor kullanarak indirmesi dışında hep ölüm üzerine tahta oturmuşlardır.

sancağa çıkma âdetinden vazgeçildikten sonra ise tahta oturtulacak şehzade, şimşirlikten alınır, önce babasının ölüsü gösterilirdi²²⁴. Kızlar ağası (darü's-saade ağası) tahta oturma merasiminin yapılacağı gün ve saati vezir-i âzama bildirir o da şeyhülislâmı, kazaskerleri, vezirleri, kaptan paşayı, defterdarı, nişancıyı, nakibü'l-eşrafı, İstanbul kadısını, yeniçeri ağasını, sekban başını ve kul kethüdasına haber göndererek birlikte saraya giderlerdi. Enderun halkı ile sayılat zevat, Divân-ı Humâyûn veya sünnet odasında toplanarak yeni padişahın çıkmasını beklerlerdi. Padişah adayı müneccimbaşının tespit ettiği eşref saatte tahta otururdu²²⁵. Padişah çıkıp tahta oturunca da yukarıda sayılan

²²⁴ Tahta çıkma açısından ikinci dönemi teşkil eden 1617 den yıkılışına kadar ki devirde padişahın görevi, ölüm dışında hal' ile de sona erdiğinden bu dönemde tahta oturma da ilginç olaylar olmuştur. Genellikle vezir-i âzam ve diğer ileri gelenlere haber verilerek onlar tarafından yeni padişah tahta davet edilmiştir. Bununla birlikte zaman zaman farklı uygulamalar da olmuştur. Mesela I. Ahmet, babasının ölümü üzerine padişah olduğunu sadaret kaymakamı Kasım Paşa'ya bir Hatt-ı Humâyûn ile bildirmiştir (Na'imâ, I/263). Keza II. Mustafa'da amcası II. Ahmet'in ölümü üzerine Has Odaya gelerek tahta oturmuştur. III. Ahmet'de hal' edileceğini anlayınca kardeşinin oğlu Şehzade Mahmut'u çağırarak tahta oturtmuştur. Aynı şekilde III. Selim'de hal' edileceğini anlayınca amcasının oğlu Mustafa'nın yanına gidip "oğlum şimden gerü seni matlup ediyorlar, var taht-ı âliye cülus eyle, Allah selamet versin deyince Mustafa da "Padişahım, benim matlubum taht değildir, ben istemem bu hususu benden bilme, inşallahü teala def-i fitne olur" diye karşılık vermiş Selim de "Hayır şehzadem, şimden gerü ben bunlara varub, padişah dahi olsam, nufuzum zail oldu. Sen hemen bir ayak evvel iclas eyle. Ancak senden ricam budur ki, beni bu hazele makulesine rezil etme, benim canıma kıyma, ben kendü vahdetimle otururum" diyerek belindeki hançeri Sultan Mustafa'nın beline kendisi takmıştır (Uzunçarşılı, Saray, 186).

²²⁵ Osmanlı Devletinde padişahların cülusu, harp ilanı, ordunun hareketi, vezir-i âzamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, şehzade ve sultanların günlerinde hep müneccimlerin tayin ettiği eşref saatte dikkat edilirdi. Bazı padişahlar Mesela I. Abdülhamid "Hazret-i fahr-i kâinat efendimiz nücûmen bir mahalle hareket etmedi; elmütevekkil alellah. Aslından araba ve deve ve beygir ve hayvanât-ı saire kethüdaların hizmetidir; bu babda niçün taksirat eyledi? Benim umurum cenâb-ı hakka tefvizdir, nücûma tefviz değildir; devlet-i aliyyede gerçi bu misillü umûr-ı muazzamalar vakt-ı muhtar addoluna gelmiştir. Hemen hareket. Âsiteneden liva-i şerif bir serdârıma teslimdir, yoksa gayri istimal olmaz; düşman-ı din üzerimize geldikte saat gelmemiştir deyu saatte müterakkip olunur mu? Bazen mazanna-i kiram zevatşanların istihareleri dahi makbuldür; gayrî nasıl iderseniz siz bilürsüz ben karışmam. Mukarrib ricallerimiz sizi çok avk iderler, hemen encâmı hayır ola. Bir dahi filan kalurum kalmam lafzımı yazmıyasın; ne güne karar verildi ise hemen hareket edesin, Allah selâmet versin. Perşembe günündek nasıl hava olacağı malûm değildir; yarından iyi gün olmaz fahr-ı âlem efendimizin mevlidi yevm-i isneyn. Ben ona îtibar ederim" demek

zevat biat ederlerdi²²⁶. Daha sonra da halkın biat etmesine izin verildi²²⁷. Padişah tahta otururken ve kalkarken alkış tutulurdu²²⁸.

Yeni padişahın beline devletin kurucusu Osman Gazi'den kalma kılıç bağlanır ve "Tanrı sana Osman'ın iyiliğini versin" diye dua edilirdi. Kılıç kuşanma İstanbul'un fethinden önce Bursa veya Edirne'de²²⁹, fethinden sonra ise Eyüp Sultan Camiinde yapılırdı. Kılıcı padişahın beline genelde nakîbü'l-eşraf veya şeyhülislâm bağlardı²³⁰. Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde de böyle bir geleneğin olduğu bilinmektedir²³¹. Dolayısıyla bu törenin eski Türklerdeki gaza geleneği ve Türk-Moğol hâkimiyet sembolleri ile ilişkili olduğu sanılmaktadır²³².

Görüldüğü üzere padişahlara ilişkin her olayı bir merasim haline getiren Osmanlılar, tahta oturmayı da görkemli bir tören haline getirmişlerdir. İşte yeni padişahın tahta oturması, kılıç kuşanması ve biatleri kabul etmesi için yapılan bu merasime, "cülûs merasimi" denirdi. Padişahın göreve başlaması taht denen bir koltuğa oturması şeklinde gerçekleştiği için bu olaya tahta geçme, tahta oturma, taht-ı saltanata cülûs veya cülûs-ı humâyûn adı verilmiştir.

Yeni padişahın cülûsü, hattı hümayun ile ilgililere duyurulurdu²³³. Padişahın cülûsü ayrıca tellallar ve toplarla ilan edilir, hutbeler yeni hükümdar adına okunup, paralar onun adına basılmaya başlanırdı²³⁴. Padişahın cülûsü ile askerlere, ulemaya ve diğer devlet memurlarına ikramiye verilir ve buna "cülûs bahşişi" denirdi²³⁵. Yeni Padişahın cülûsü,

suretiyle müneccimlerin verdiği bilgilere karşı çıkanlar da olmuştur (Uzunçarşılı, Saray, 370).

²²⁶ Na'imâ, I/263; Cevdet Paşa, Tarih, IV/237.

²²⁷ Peçevi, II/362; Raşit, III/70.

²²⁸ Uzunçarşılı, Saray, 212-214; Özcan, Alkış, DİA, C. II, s. 470-471.

²²⁹ Solakzade, 139.

²³⁰ Mustafa Safi, Zübdetü't-Tevârih (Hz. İbrahim Hakkı Çuhadar), C. I, Ankara 2003, s. 15; Na'imâ, IV/1170; Haluk Şehsuvaroğlu, Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Merasimi, Resimli Türk Mecmuası, S. VII, 1950, s. 270. II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma merasimi için bkz. BOA, HSD. AFT tasnif, Dosya: 3, Gömlek: 65.

²³¹ Özcan Cülûs, 108.

²³² İnalçık, Osmanlı Padişahlığı, 72.

²³³ II. Abdülhamid'in cülûsunda yayınlanan Hatt-ı Humâyûn için bkz. BOA, HSD. AFT tasnif, Dosya: 3, Gömlek: 64.

²³⁴ BOA, M Tasnif, Dosya: 25, Gömlek: 28; Uzunçarşılı, Saray, 56.

²³⁵ Uzunçarşılı, Saray, 59.

elçiler kanalı ile dost ve komşu devlet başkanlarına bildirilir ve buna cülûs tebliği denirdi²³⁶. I. Selim cülûs törenine katılmaları için etraftaki bütün beylere ferman yollamış ve hepsini İstanbul'da toplayarak görkemli bir tören yaptırmıştır²³⁷. Cülûs merasimi, telgrafla biat alma ve yıldönümlerinin kutlanması gibi ilavelerle Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiştir²³⁸.

Yeni padişahın ilk yaptığı işlerden birisi, kendisine mahsus mühürü kazıtmaktı. Çünkü padişaha arz edilen takrir veya telhisler gibi geri gönderilmesi gereken evrakların baş tarafına padişahın mühürü basılırdı. Her padişahın mühürü kendi adı ile babasının adını ihtiva ederdi ve buna "Mühr-i Humâyûn" denirdi. Padişahların biri zümrütten üçü altından olmak üzere dört mühürleri bulunurdu. Zümrüt mühür dörtgen şeklinde olup, padişahın parmağında bulunur, beyzî şekilde olan altın mühürlerden birisi vezir-i âzama, biri hasodabaşına, üçüncüsü ise harem hazinedarı olan kadına verilir²³⁹.

Cülûs eden padişah bütün berat ve tevcihatı yeniler ya da değiştirirdi²⁴⁰. Böylece her padişah değişikliğinde kanun, berat ve tevcihler yenilenir hem mevzuatın hem de diğer tasarrufların atıl kalması önlenmiş olurdu.

²³⁶ BOA, AMD tasnif, Dosya No: 94, Gömlek: 83. Bu uygulamayı ilk olarak II. Osman başlatmıştır (Mehmet Tefvik, 184).

²³⁷ Hoca Sadeddin, II/221; Celalzade, 98.

²³⁸ Özcan, Cülûs, 112.

²³⁹ J. Deny, Mühür, İA, C. VIII, s. 794.

²⁴⁰ "Cülûs-ı hümayun hasebiyle berevat-ı şerife ve ahkâm-ı münifenin tecdidini kanun-ı kadim icabından olmakla tecdidin için aklam haccaganı efendilere tenbih olunacağı" (BOA, Hatt-ı Humayun, D: 181, G:8239).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PADİŞAHIN YETKİ VE GÖREVLERİ

PADIŞAHIN YETKİ VE GÖREVLERİ

I- YASAMA YETKİSİ

A- ŞER'Î HUKUKA İLİŞKİN YASAMA YETKİSİ

Padişahın şer'î hukuku yasama yetkisine ilişkin olarak iki husus üzerinde durulması gerekir. Bunlardan ilki, padişahın belirli bir mezhebin uygulanmasını tercih edebilmesi, ikincisi ise, bu hükümleri kanun haline getirebilmesidir.

İslam hukukçuları, devlet başkanının ülkede hukuk birliğini temin edebilmek için bir mezhebin görüşlerinin uygulanmasını tercih edebileceğini kabul etmişlerdir²⁴¹. Osmanlı padişahları da, kendilerinden önceki Müslüman–Türk devletlerinde olduğu gibi, Hanefi mezhebinin görüşlerinin uygulanmasını emretmişlerdir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devletinde padişahın tercih ettiği mezhep veya hukukçunun görüşünden başka bir görüş doğrultusunda karar verilemezdi²⁴². Nitekim Mecelle de “ ...Bir müctehidin bir hususda re'yi, nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak olduğuna binaen anın re'yi ile amel olunmak üzere emr-i sultanî sâdır olsa ol hususda hâkim ol müctehidin re'yine münafi diğer bir müctehidin re'yi ile amel edemez, ederse hükmü nâfiz olmaz” (m.1801) denilmektedir.

Hanefi mezhebi yüzyıllar boyunca uygulandığı ve bu mezhebe bağlı birçok müctehit gelip geçtiği için bazı konularda mezhep içerisinde birden fazla görüş oluşmuştur. Osmanlı padişahları da, genellikle bu görüşlerin sahih olanı ile amel edilmesini emretmişlerdir²⁴³. Bazı durumlarda diğer üç sünnî mezhep hukukçularından birinin görüşlerinin uygulan-

²⁴¹ İbn Abidin, I/76.

²⁴² İbn Abidin, IV/492.

²⁴³ Bununla birlikte, para vakıflarında olduğu gibi, zamanın ihtiyaçlarını nazara alarak zayıf görüşleri tercih ettikleri de olmuştur (Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996, s. 222).

masını emreden padişahlar da olmuştur²⁴⁴. Gerek mezhep içerisinde gerekse diğer mezheplerde görüşü uygulanacak olan İslam hukukçusunun mezheb kurucusu, mezheb içinde bütün meselelerde veya sadece bir meselede müçtehit olması önemsenmemiştir.

Osmanlı padişahları, 1868 yılına yani Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'ye kadar şer'î hukuk alanında sistemli bir kanunlaştırmaya gitmemişlerdir. İbrahim Halebî'nin "Mülteka'l-Ebhûr" isimli eseri, Kanunî döneminden söz konusu tarihe kadar kanunnamelerin başına konmasına²⁴⁵ ve mahkemelerde de kanun gibi uygulanmasına rağmen, padişahın "mücebince amel oluna" hükmünü taşımadığından kanun değildi. Zira İslam hukuku geleneğinde ve Osmanlı uygulamasında ulemanın içtihat yapma, mevcut içtihatları bir araya getirme, onlardan birisini tercih etme ve nihayet padişaha arz etmede büyük rolleri var ise de bu gayretler yasama değil, teknik bakımdan tamamen hazırlayıcı nitelikte çalışmalardır. Başka bir ifade ile uzmanları tarafından hazırlanan kanun müsveddeleri ancak padişahın onayı alındıktan sonra kanun haline gelebilirdi. Dolayısıyla şer'î hukuk alanında ulemanın hazırladığı bir eserin ilim âleminde kabul görmesi veya mahkemelerde uygulanması onun kanun olarak kabulü için yeterli değildir. Diğer taraftan padişah da şer'î hukukla ilgili meselelerde içeriğine müdahale edemediğinden onun da rolü bir anlamda şeklidir. Vakıa bu konuda padişahı açıkça sınırlayan bir hüküm de yoktu. Teorik olarak Osmanlı padişahı şer'e muhalif bir hususun uygulanmasını emredebilirdi. Ancak Osmanlı Devletindeki sistemin buna müsait olmadığını kanunnamelerin şer'î hukuka uygunluğunu incelerken ele alacağız.

Kanunî devrinin ünlü şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi'nin "*Ma'rûzât*"ı da bu alanda bir kanunlaştırma örneği sayılamaz. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde şeyhülislâmlar özellikle şer'î hukuka ilişkin ihtilafli meselelerden birisini tercih ederek uygulanması için padişaha arz eder ve onun onayını alırlardı. Zira diğer ulemanın bir tarafa şeyhülislâmın

²⁴⁴ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1958, s. 296; Ebulülâ Mardin, *Kadı, İA, C. VI, s. 43*; a.y. Fetva, *İA, C. IV, s. 583*. Mesela gaib olan bir kimsenin telef olacak taşınmazının satılması Hanefi hukukçulara göre mümkün değilken, diğer mezheplere göre mümkündür. Bu sebeple Kanunî bu hususta diğer mezheplerin görüşünün uygulanmasını emretmiş ve Osmanlı Devletinin sonuna kadar da bu uygulama devam etmiştir (Ali Haydar Hocaeminizade, *Düreru'l-Hükkâm Şerh u Mecelleti'l-Ahkâm, C. IV, İstanbul 1330, s. 695*; Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istulâhat-ı Fikhiye Kamusu, C. VIII, İstanbul Ty. s. 223*).

²⁴⁵ Bkz. 1648 ve 1687 tarihli fermanlar (BOA, Yıldız, D.1540, G.14).

fetvaları da bağlayıcı değildi. İşte söz konusu “Ma’rûzât” da, ihtiyaç hâsıl oldukça padişaha arz edilen meselelerin daha sonra bir araya getirilmesi ile meydana gelmiştir²⁴⁶. Başka bir ifade ile Maruzat’ın içeriği kanun haline getirilmiş fetvalardır. Tamamı şer’î hukuka ilişkin olmayıp, nikâhın kadı marifeti ile kısılmasında olduğu gibi, bir kısmı örfî hukuka ilişkindir. Farklı zamanlarda ihtiyaç hissedilen konularda verilmiş fetvaları içerdiğinden sistemli bir kanun değildir.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde şer’î hukuk alanındaki sistemli bir kanunlaştırmanın ilk örneği *Mecelle*’dir²⁴⁷. Mecelle 1868–76 yılları arasında İslam özel hukukunun bir kısmını kanunlaştıran ve asıl adı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olan bir kanundur. İlk yüz maddesinin önemli bir kısmı genel kaideler olmak üzere akitler ve yargılamaya ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Dolayısıyla Mecelle’de günümüz hukukundaki anlamı ile bir alan değil, eski hukukumuzdaki taksim esas alınarak bunlardan muamelat kısmı kanunlaştırılmıştır. Mecelle tamamen şer’î hukuk içerikli olup Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanmıştır²⁴⁸. Toplam 1851 maddeden oluşmaktadır. Mevrid-i nasda içtihadı mesâğ yoktur”, beraat-ı zimmet asıldır, ezmanın tağayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz” şeklindeki maddelerden de anlaşılacağı üzere, devrine göre anlaşılır ve şiir gibi bir hukuk lisanı ile kaleme alınmıştır. “Bayi mal satan”, “müşteri mal alan” gibi çok kısa maddeler ile tekrarların hazırlanmasındaki acemilik ve aceleden kaynaklandığı söylenebilir. II. Meşrutiyet devrinde özel hukukun diğer alanlarını da Mecelle’ye dâhil etmek için çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunlardan sadece Hukuk-u Aile Kararnâmesi’ müstakil bir kanun olarak yürürlüğe girebilmiştir. Bu kararnamede üç semavi dinin ve İslam içerisinde de dört mezhebin görüşlerine göre kanunlaştırmaya gidilmiştir²⁴⁹. Böyle bir uygulama bulunduğu kadarı ile hukuk tarihinde ilk olmakla birlikte önemi ile doğru orantılı bir ömre sahip olamamış bir buçuk yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Mecelle ise 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

²⁴⁶ Ebussuûd, Maruzat, Mukaddime, (Akgündüz, Kanunnameler, IV/32’den naklen).

²⁴⁷ Mecelle hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Kaşıkçı, İslam-Osmanlı Hukukunda Mecelle, İstanbul 1997.

²⁴⁸ Mecelle’de ihtilafî konularda hangi hukukçunun görüşünün niçin tercih edildiği genellikle Mecelle Cemiyetinin arz yazılarında belirtilmiştir. Konu ilgili geniş bilgi için bkz. Kaşıkçı, 97 vd.

²⁴⁹ Hukuk-ı Aile Kararnamesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. Akif Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 1985.

B- ÖRFÎ HUKUKA İLİŞKİN YASAMA YETKİSİ

1- Kanunname Geleneği

Müslüman olmadan önceki Türklerde, töre koymak hâkimiyetin en önemli göstergesiydi²⁵⁰. Bu nedenle eski Türklerde hakanlar hem kendileri töre koyar, hem de eski törelere saygı duyarlardı²⁵¹. Türklerin bu alışkanlıkları Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir²⁵². Dolayısıyla töre koymak Türk hükümdarların bir geleneği olmuştur²⁵³.

İslâm hukukunda da özel hukukun (muâmelât) bir kısmı ile ceza hukukunun (ukûbât) bir kısmı fıkıh kitaplarında yer almış, geri kalan hukuki alanlardadüzenleme yapmayetkisi ise,devleti idare edenlere (ülü'l-emr'e)²⁵⁴ bırakılmıştır. Bu nedenle daha ilk dönemlerden itibaren halifeler, İslam hukukunun yanında yeni düzenlemeler yapmışlardır. Ancak sistemli olarak şer'î hukukun yanında devlet başkanlarının düzenlemeleri Osmanlı uygulamasında olmuştur²⁵⁵. İzzeti Efendi isimli bir ilim adamının, 17. Yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi ve kanunnameleri derleyen Hezarfen Hüseyin Efendi'ye nasihatı bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır²⁵⁶.

İslam'ı bir hukuk sistemi olarak da benimseyen Osmanlı Devletinde padişahlar, eski Türklerden aldıkları gelenekleri şer'î hukukun sınırları içerisinde devam ettirerek kanunnameler çıkarmışlardır²⁵⁷. Padişahla-

²⁵⁰ Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, C. I, s. 28-29.

²⁵¹ Necib Asım/Mehmed Arif, I/238; S. Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, s. 288; İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihindeki Yeri, Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1970, S. 1, s. 23.

²⁵² Halil İnalçık, Osmanlı Hukukuna Giriş, AÜSBFD, C. XIII, S. 2, 1958, s. 106.

²⁵³ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946, s. 107.

²⁵⁴ Ülü'l-emr'in çeşitli anlamları için bkz. Ebussûd el-İmâdî: İrşâd-ı Akli's-Selîm, C. I-II, Beyrut 1990, s. 193; Abdurahman İbn Kayyım el-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr, Beyrut 1965, s. 116-117; Ömer Lütfî, Nazar-ı İslâm'da Makam-ı Hilafet, Selanik 1330, s. 22 vd.

²⁵⁵ Bu uygulamalara itaat edilmesi gerektiği hususunda Pir Mehmet Efendi'nin fetvası şu şekildedir "...ülü'l-emr'e müracaat olunur, nice memur ise öyle olur. Nizam-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vacibdir" (Osmanlı Kanunnameleri, Milli Tetebbular Mecmuası, S. 2, s. 306).

²⁵⁶ Söz konusu nasihat şu şekildedir: "Düvel-i kadimenin kavânîn ve ayinleri hususunda mülûk-ı sâlifenin nîzâm-ı saltanatları babında eğerçi sa'yi belîğın ve içtihad-ı bîdiriliğın her veçhile etemm ü ekmeldir. Lakin kavânin-i salâtin-i Osmaniye şeriat-ı Mustafaviyye ve kavâid-i hükmiyye ve akliyye ve feraset ü tecrübe ile vaz'ı sebebiyle sâir kavânin-i mülûkten şerefियette a'la ve şevket ü salâbette saltanatları bu asırda olan mülûk-ı muhtelifeden vücûh-i kesre ile zirve ile a'lâdan a'lâ olduğu ma'lum-ı eknaf ve ma'rûf-ı etrâfıdır." (Hezarfen, 37).

²⁵⁷ Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında padişahların koymuş oldukları kurallar için töre

rın bu düzenlemelerine, fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümlerle karşılaşmaması için örfî hukuk ismi verilmiştir. Bu durumda fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan hususlar şer'î hukuku, padişahların emr ü fermanları ile oluşan hükümler de örfî hukuku oluşturmaktadır. Söz konusu kanunnamelerde örfî hukuku ifade etmek için “örf-i padişâhî”, “örf-i sultânî”, “yasâğ-ı pâdişâhî”, “siyaset”, “siyaset-i şer'îye” gibi kavramlar kullanıldığı görülmektedir²⁵⁸. Yine örfî hukuka padişahın onayından geçerek yürürlüğe girdiği için kanun hukuku da denmiştir²⁵⁹. Nitekim kanunnamelerde “şer' ve kanun” kavramlarının zaman zaman yan yana kullanıldıkları görülmektedir²⁶⁰. Sonuç olarak şer'î ve örfî hukuk birbirinden bağımsız iki hukuk sistemi olmayıp birlikte Osmanlı hukukunu oluşturmaktadır²⁶¹.

Bilinen ilk Osmanlı kanunnamesini, pazara mal getirip satandan iki dirhem alınmasını ve satmayandan alınmamasını emretmekle devletin kurucusu Osman Bey çıkarmıştır²⁶². Osman Bey'den sonra gelen padişahlar da genellikle tapu-tahrir, tımar ve vergi sistemine ilişkin kanunnameler yapmışlardır. Ne var ki Fatih'ten önceki padişahların

kavramının kullanıldığı bazı kroniklerde geçmektedir. Nitekim Osman Gazi bazar bâc'ına önce itiraz etmiş, sonra kendisine bu verginin töre olduğu söylenmiş o da kabul etmiştir (Âşıkpaşazâde, 20).

²⁵⁸ Tevkiî, Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Milli Tettebular Mecmuası, C.1, 1331, s. 500; Tursun Bey, Tarih-i Ebul-Feth (Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 13; Akgündüz, Kanunnameler, I/78; İnalçık, Osmanlı Hukukuna Giriş, 1.

²⁵⁹ Arazi Kanunnamesi şarihî Halis Eşref, genel kanaatin aksine kanun kavramının eski Yunan'dan değil, eski İbraniceden Farsça ve Arapça'ya geçtiği kanaatindedir (Külliyât-ı Şerh-i Kanûn-ı Arazi, İstanbul 1315, s. 45).

²⁶⁰ Nitekim Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesinde Vezir-i Azam “Salı ve Perşembe günlerinden gayrı eyyamda kendi sarayında ikinci vakitlerinde divan edüp mesalih-i ibadullahı şer' ve kanun üzere görevler” denilmektedir (Tevkiî, 499-500). Daha sonra II. Mustafa 1107 senesinde emir ve yazışmalarda sadece “şeriat” kelimesinin kullanılmasının yeterli olduğunu, “kanun” kelimesinin kullanılması durumunda şeriat kelimesi ile birlikte kullanılmamasını emretmiştir (O. Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C. 1, İstanbul 1922, s. 567).

²⁶¹ Bu ayrımla ilgili farklı değerlendirmeler için bkz. Rene David, Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri (Ter. Argun Kötelî), İstanbul 1985, s. 433-434; Sir Harry Luke: The Making of Modern Turkey, London 1936, s. 192; Sir Hamilton Gibb/Harold Bowen, Islamic Society and The West A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, Vol. 1, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1957, s.23; Uriel Heyd, Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat (Ter. Selahaddin Eroğlu), AÜ-İFD, C. 26, s. 634; S. Sami Onar, İslâm ve Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Kodification'u Mecelle, İHFM, C. XX, S. 1-4, İstanbul 1954, s. 3.

²⁶² Âşıkpaşazâde, 20.

kanunname nüshaları elimizde mevcut değildir. Sadece bir kısmının özetlerine tarih kitaplarında rastlanmaktadır²⁶³.

Osmanlı dönemine ait elimizde bulunan en eski kanunname Fatih devrine aittir. Buna rağmen söz konusu kanunnamede “atam dedem kanunudur” ifadesini nasıl anlamak gerektiğine dair akla bir soru gelebilir. Bu ifade ile Fatih, muhtemelen söz konusu kanunnameyi hazırlarken atalarının yazılı veya gelenek şeklindeki kurallarından yararlandığını belirtmek istemiştir. Keza Fatih, kanunnamenin daha geniş bir kabul görmesi için muhafazakâr yani “selefe saygılı” olduğunu, kendi iradesinden çok atalarının geleneklerine itibar ettiğini göstermek için de böyle bir yönetime başvurmuş olabilir. “Benim dahi kanunumdur” ifadesi ise Osmanlı Devletindeki kanunnamelerin yürürlük süreleri ile açıklanabilir. Yani bu kanunnamenin sadece ilmi sâikle hazırlanmadığını aynı zamanda kanun olarak yürürlük kazandığını ifade etmek istemiş olmalıdır. Bilindiği üzere kanunnamelerin yürürlükleri söz konusu kuralı koyan padişahın görev süresi ile sınırlı olup yeni padişah dilerse eski kuralların yürürlüğünü kabul eder, dilerse kendisi yeni kurallar koyardı²⁶⁴. Aynı durum devlet memurları için de söz konusuydu²⁶⁵. Bu nedenle Fatih, “atam dedem kanunudur” dedikten sonra “benim dahi kanunumdur” deme ihtiyacı duymuş olmalıdır.

Fatih'ten sonra gelen padişahlar da genel ya da özel nitelikli kanunnameler çıkarmışlardır. Bu kanunnameler kendi devirlerinde kadılara ve valilere gönderilerek halka duyurulmuş ve bir nüshası da merkezde muhafaza edilmiştir. Osmanlı devri ilim ve devlet adamlarından Tevki Abdurrahman Paşa, Sofyalı Ali Çavuş, Ayni Ali Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi gibi ilim veya devlet adamları bir ya da birkaç padişah dönemine ait kanunnameleri özel olarak derlemişlerdir²⁶⁶. Bu kanunnamelerden bir kısmı eski harflerle Tarih-i Encümeni Mecmuası ve Milli Tetebbular Mecmuasında yayınlanmıştır. Yeni harflerle bir ya da birkaç kanunnameyi incelemeleri saymazsak derli-toplu olarak Barkan 104, Akgündüz ise 751 kanunnameyi dokuz ciltlik bir eserde toplayarak hu-

²⁶³ Fatihten önceki dönemle ilgili düzenlemeler için bkz. Akgündüz, Kanunnameler, I/255-260.

²⁶⁴ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s.172.

²⁶⁵ Ahmed Mithad, *Üss-i İnkılab*, C. I, İstanbul 1296, s. 221.

²⁶⁶ Ö. Lütfi Barkan, *Kanûnnâme*, İA. C. VI, İstanbul 1993, s. 187.

kuki tahlillerini de yapmıştır²⁶⁷. Serkiz Karakoç tarafından derlenen kanunnamelerin de yeni harflerle fihristi çıkartılarak yayınlanmıştır²⁶⁸.

2- Kanunnamelerin Hazırlanışı

Osmanlı Devletinde yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrı olmadığından müstakil bir yasama organı da yoktu. Ayrıca Osmanlı Devletinin yapısı gereği kuruluşundan yıkılışına kadar genel bir yasa yapma prosedüründen bahsetmek de mümkün değildir. Zira teşkilat yapısındaki değişikliğe bağlı olarak kanun çıkarma yöntemi de az ya çok değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte Tanzimat'tan önceki dönemde genel olarak iki usulden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, Ebussuûd Efendi'nin farklı zamanlarda doğrudan padişaha arz ederek kanunlaştırdığı Ma'ruzât'ından anlaşıldığı kadarı²⁶⁹ ile şeyhülislâmların bir konuyu doğrudan padişaha arz ederek onay almaları yöntemi. İkincisi ise Fatih'in ünlü teşkilat kanunnamesinde belirtilen yöntemdir. Buna göre Fatih devrin nişancısından bir kanunname kaleme almasını istemiş onun hazırladığı kanunname müsveddesi Divân-ı Humâyûnda görüşülmüş daha sonra padişahın tashihi ve onayından geçerek kanunlaşmıştır²⁷⁰. Fatih'ten sonraki kanunnameler de bu usulle yapılmıştır²⁷¹. Gerek genel kanunnameler gerekse bunların bölgesel şart ve yerlere uydurulması ile oluşan sancak kanunnamelerinde yasalaşma prosedürü açısından bir fark yoktur²⁷². Şu kadar var ki özel kanunnameler hazırlanırken ilgili bölgelerde geçerli örf ve adetler ile eski kanunlar nazara alınır. İl yazıcılarının mufassal defterlerin başına kaydettikleri eski kanunlar ile mahalli örf ve adetler nişancı tarafından temize çekilerek şer'î hukuka uygun olmayanları ayıklanırdı. Eski hukuk sistemleri²⁷³ ile örf ve adetler²⁷⁴

²⁶⁷ Ö. Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı imparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 3 vd.; Akgündüz, Kanunnâmeler, I/78 vd.

²⁶⁸ M. Akif Aydın, Fethi Gedikli, Mehmet Akman, E. Bugra Ekinci, Macit Kenanoğlu, Külliyyât-ı Kavânin, C. I-II, Ankara 2006.

²⁶⁹ Akgündüz, Kanunnameler, IV/31

²⁷⁰ Akgündüz, Kanunnameler, I/317.

²⁷¹ Tevkii, II/515; Barkan, Kanunname, 192; Akgündüz, Kanunnameler, I/81.

²⁷² Tevkii, 515-516; Akgündüz, Kanunname, I/82 vd.

²⁷³ Eski şeriatler ve İslam hukukundaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinçi, İslam Hukuku ve Önceki Şeraitler, İstanbul 2003.

²⁷⁴ Örf ile adet, genelde birlikte kullanılan ve aynı anlama geldiği zannedilen iki kavramdır. Ancak aralarında önemli sayılabilecek farklılık vardır. Örf, hem sözde hem de fiilde olur.

ve kamu yararı (mesâlih-i mürsele=amme maslahatı) gözetilerek yeni hukuk kurallarının ilavesinde şer'î hukuka aykırı olmamak şartı ile şer'î hukuk açısından herhangi bir sakınca yoktur. Zira söz konusu üç unsur da şer'î hukukun kaynakları arasındadır²⁷⁵.

3- Kanunnamelerin Şer'îliği

Osmanlı Devleti, İslam hukukunu esas alan bir devlettir²⁷⁶. Osmanlılar dini asıl, devleti ise onun fer'i bir unsuru olarak görmüşlerdir²⁷⁷. Örfî hukukta da şer'î hukukun düzenlemediği alanlarda devlet başkanının kendisine tanınan sınırlı yasama yetkisini kullanması sonucu oluştuğuna göre burada örfî hukukun şer'î hukuka uygunluğu üzerinde de durmamız gerekmektedir. Bu hususa ilişkin olarak Kanûn-ı Esâsiye kadar ne yasal bir düzenleme ne de istikrarlı bir uygulama söz konusu olmadığını öncelikle belirtmemiz gerekir²⁷⁸. Ancak Osmanlı devlet yapısı ve işleyişine yakından bakıldığında şer'î hukuka uygunluğun doğal bir seyir içinde sağlandığını söylemek mümkündür. Şöyle ki; her şeyden önce padişahlar, Müslüman ve çoğunlukla dine bağlı kimselerdi²⁷⁹. Dolayısıyla onların doğal olarak "her işde şer'î şerife teşebbüs"²⁸⁰ ettiklerini baştan kabul etmek gerekir. Yani padişahları ilk fırsatta şer'î hukuku ihlal etmeyi düşünen insanlar gibi görmemek gerekir.

İkinci olarak kanunname taslaklarının nişancı denen görevli tarafından hazırlanması yine tabii bir denetim mekanizmasıdır. Çünkü

Adet ise sadece fiilde olur (İsmail Hakkı İzmirli, Örfün Nazar-ı Şer'îdeki Mevkii, Sebülürreşad, S. 293, s. 129). Yine örf aklen ve dinen iyi bilinen şey, adet ise, işlenegelen, alışılmış şey demektir. Bu sebeple kötü örf olamaz fakat kötü adet olabilir (Celal Yıldırım, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, C. IV, Konya Ty. s. 433). Bununla birlikte İslâm hukukçuları örf ile adeti aynı manada (Pakalın, Örf) veya yukarıdaki farklılığı esas alarak iki ayrı kavram olarak, ancak birlikte kullanmışlardır (Halim Sabit, Örf-Maruf, İslâm Mecmuası, 1329, S. 2, s. 305; Bilmen, I/17. Mecelle, hem örf'ü (m.45) hem de adet'i (m.36) hukukun kaynağı olarak kabul etmiştir.

²⁷⁵ İslâm Hukukunun aslı ve tâlî kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Zeydan, el-Medhal Li Diraseti'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye, Amman 1990, s. 155 vd.

²⁷⁶ Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı "Cümleye malum olduğu üzere devlet-i aliyemizin bidayet-i zuhurundanberi ahkam-ı celile-i Kur'aniye ve kavânin-i şer'îyeye kemaliyle riayet olunduğundan..." cümlesi ile başlamaktadır (Düstur I. Tertib, C. I, s.2).

²⁷⁷ Hezarfen, 197.

²⁷⁸ Kanûn-ı Esâsîde "devletin dini, din-i İslâmdır" (m. 11) hükmüne yer verildikten başka "kanunlar umur-ı diniyeye aykırı olamaz" (m. 64) şeklinde çok açık bir hüküm konulmuştur.

²⁷⁹ Ahmed Refik, Padişahlarımız, 6 vd.

²⁸⁰ Hezarfen, 45.

genelde medrese kökenli kişilerden seçilen nişancıya müfti-i kanun da dendiği bilinmektedir²⁸¹. Gerçekten kanunnamelerde geçen “şer’ nice ise öyle ola”, “şer’e göre”, “şer’ mucibince”, “şer’ ile ne lazım gelirse”²⁸² gibi ifadeler kanunnamelerin medrese menşeli birinin kaleminden çıktığını göstermektedir²⁸³.

Üçüncü olarak yine kanunname taslaklarının müzakere edildiği Divan-ı Humâyûn’da ulemanın temsilcileri olarak kazaskerler bulunurdu. Bu müzakerelerde onların da söz hakkı olduğundan şer’î hukuka bir aykırılık gördüklerinde uyaracakları tahmin edilebilir.

Dördüncü olarak, sistemli bir şekilde olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, padişahın şeyhülislâma her konuda olduğu gibi, kanunname çıkarırken de danışması için bir neden yoktur. Gerçekten Osmanlı devletinde savaş²⁸⁴, yeni vergi ihdası²⁸⁵, bir yere vali atanması²⁸⁶, seferden dönülmesinin uygun olup olmadığı²⁸⁷, barış görüşmelerinin mad-

²⁸¹ Uzunçarşılı, Merkez, 219.

²⁸² Akgündüz, Kanunnameler, II/169; III/91.

²⁸³ Tanzimattan sonra kanun taslaklarının hazırlandığı Meclis-i Vâlâ’da da “Meclis-i Vâlâ Müftüsü”nün görev yaptığını görüyoruz. Ulema sınıfından bir kişi bu göreve atanmakta ve diğer üyelerle aynı statüde bulunmaktaydı (Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838–1868) Ankara 1994, s. 85).

²⁸⁴ Asım, Asım Tarihi, C. I, İstanbul 1201, s. 203. III. Ahmed’in Ruslara karşı savaşmak için istişare mahiyetinde yazdığı Hatt-ı Humâyûn bunu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu hat’da aynen şöyle denmektedir: “Sen ki vezirim ve şeyhülislâmım ve ulema ve ocak ihtiyarlarısınız... Cümleiniz din ü devletin hayırhahlarısınız, bu iş din-i mübin işidir. Ve şer’î olan işde din-i Muhammediye nusret için nefsim hâb-i rahati terk edüb fi sebilillah gaza ve cihatdan gayrı matlabım yokdur. Bu hususu şer-i şerife muvafık zannedirim. İmdi bir eyice mülahaza edüp maksudumuz din-i mübini ve ehl-i islami siyanet olmakla, asla bir şeyden çekinmeyüb hak kelim neyse söyleyesiz.” (III. Ahmed’in Hatt-ı Humayunları, İÜ Küt. TY, No:6094, Vrk. 24 a).

²⁸⁵ Eflak ve Boğdan’ın senevi rikabiye miktarı ve rikabiyeden maada ıydiye ve İrad-ı Cedid adıyla alınacak mebalîge ve nereye sarfedileceğine ve suret-i mübadele veya aharrının tayininin arzıyla şeyhülislâma malumat verileceğine dair hattı humayun vardır (BOA, Hatt-ı Humayun, No: 276). Keza 1202 yılında Anadolu Kazaskeri Aşir Efendi’nin ikilik sikke darbında şer’i bir beis bulunmadığına dair takriri için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No:11, G:412.; Rumeli Kazaskeri Derviş Efendi’nin takririnde Devlet-i Aliyye’ce tasvib edilen sikke-i cedide darbu emr-i sevab olduğu ve vaktiyle de sikke darb edileceği cihetle ikilik namıyla sikke darbında beis olmadığı emirül-müminin reyine bağlı bulunduğu diir takriri için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No:11, G:414.

²⁸⁶ Şeyhülislâmın konağında Şam Valiliği için akd-i meşveret olunacağına ilişkin Hatt-ı Humâyûn için bkz. (BOA, Hatt-ı Humayun, No: 195).

²⁸⁷ Kaptan paşanın donanma ile gelmesi mi gelmemesi mi münasip olacağı müşarünileyhden sorulmakla cevabı vürudunde şeyhülislâmın reyini alınarak arz edileceği hakkında hattı humayun için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No: 234.

deleri²⁸⁸ şeyhülislâmlara danışılır, hatta elçi olarak bir yere gönderilen²⁸⁹ şeyhülislâmlara dahi rastlanırdı. Dolayısıyla devletin nerede ise bütün önemli işlerinin danışıldığı şeyhülislâma kanunnameler çıkarılırken danışılmaması bir tezat oluşturur. Çünkü Osmanlı Devletinde bu makama verilen değer ortadadır. Fatih'in kanunnamesindeki "Ve şeyhülislâm ulemanın reisidir"²⁹⁰ hükmü, II. Mustafa'nın vezir-i âzamı atarken: "Şeyhülislâmın reyinden dışra hareket edersen müstehik-i itâb olursun"²⁹¹ şeklindeki uyarısı bilinmektedir. Diğer taraftan Osmanlı Devletinde bütün önemli işler bir tarafa bir yere cami yapılması gibi işler için dahi şeyhülislâma başvurulması, kanunname gibi önemli bir düzenlemenin de evleviyetle şeyhülislâma sorulduğunu kabul etmeyi gerekli kılmaktadır²⁹².

Diğer taraftan bazı kanunnamelerin başında bulunan ifadeler de kanunnamelerin şeyhülislâmın incelemesinden geçtiğini göstermektedir. Gerçekten Kanunî devrine ait bir kanunnamenin başındaki "Merhum şeyhülislâm Ebussuûd Efendi hazretlerinin asrında olan kanunname-i sultânîdir ki, şer-i şerife muvafakati mukarrer olup..."²⁹³ şeklindeki ifade bu hususu açıkça göstermektedir. Aynı şekilde "Merhum şeyhülislâm Yahya Efendinin talebiyle Divân-ı Humâyûnda Okçuzadenin ihraç eylediği kanundur ki..."²⁹⁴ ve başka bir kanunnamenin başında "... şeyhülislâm müftii'-enam hazretlerinin dahi kanuna müteallik fetvaları bu mecmuaya cem' olunup bunlar ile fetva verilir"²⁹⁵ denmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere şeyhülislâmların kanunnamelerde geçen

²⁸⁸ Müsalaha maddesi için Şeyhülislâm efendinin hanesinde Fransa elçisi ile mükaleme edileceğine ilişkin Hatt-ı Humâyûn için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No: 1361. Keza H. 1222 yılında Boğaz'da olan İngiliz murahhası ile mahfi olarak sulh müzakeresi edilmesi hakkında şeyhülislâm ile gizli meşveret ederek verilecek kararın arz edileceğine ilişkin Hatt-ı Humâyûn için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No: 1358.

²⁸⁹ İran'a sefir gönderilen Şeyhülislâm Yasincizade Abdülvehhab ile hacedandan Celaleddin Mehmed Efendilerin sefaretlerine mukabil, Sultan Mahmud b. Abdülhamid Han nezdine İran tarafından sefir tayin edilen Mirza Mehmed Rıza Han'a ait itimadname için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No:563.

²⁹⁰ Akgündüz, Kanunname, I/318.

²⁹¹ Uzunçarşılı, Saray, 99.

²⁹² Padişahların hal', kardeşlerin katli ve dini-hukuki meseleler bir tarafa, savaş, barış, anlaşma, devlet teşkilatında yenilikler için dahi şeyhülislâmdan fetva alma ihtiyacı duyulmuştur. Konu ile ilgili örnekler için bkz. Murat Akgündüz, Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık, İstanbul 2002, s. 226 vd.

²⁹³ Kanunname, İ.Ü. Küt.TY, No: 1807, Vrk. 3a.

²⁹⁴ Kanunname, İ.Ü. Küt.TY, No: 4107, Vrk. 11a.

²⁹⁵ Fetevây-ı Kanunîye, Bayezid Devlet Küt. Nadir Eserler, No: 4338, Vrk.1b.

hususlarla ilgili fetvaları kanunnamelerle birlikte gönderilmektedir. Şeyhülislâmların kanunnamelerde geçen hususları incelemeyen fetva verebilecekleri düşünülemez.

Diğer taraftan bazı kudretli şeyhülislâmlar, padişahların şer'î hukuka açıkça aykırı olamayan emirlerini dahi geri aldirmayı başardıkları da bilinmektedir. Mesela kiracıların müracaatı üzerine Ayasofya vakfının dükkânlarının kiralarının bir yıl artırılmaması için Kanunî ferman vermiş, fakat olaydan haberdar olan şeyhülislâm "Nâ meşru olan nesne, emr-i sultani ile meşru olmaz"²⁹⁶ diyerek karşı çıkmış ve padişahın emrini geri aldirmıştır.

Kanunnamelerde ve Osmanlı tarihine ilişkin eserlerde bu hususun açıkça zikredilmemesinden hareketle böyle bir şeyin gerçekleşmediği de ileri sürülemez. Bunun sebebi malumu ilana gerek duyulmaması olabileceği gibi, Fatih ve Kanunî devri dışında yoğun bir yasama faaliyetinin olmaması, çok az istisnalarla eski kanunnamelerin yeniden kabul edilmesi de olabilir. Yani ilk yapıldığı dönemde zaten yeteri kadar itina gösterildiği için ayrıca tekrar gözden geçirmeye ihtiyaç hissedilmediğinden, açıkça böyle bir prosedür öngörülmemesi de mümkündür. Dikkat edilirse Molla Hüsrev ve Ebussuûd gibi kudretli, padişaha söz geçirebilen ilim adamları zamanında yoğun bir yasama faaliyeti olmuş diğer dönemlerde ise genellikle tekerrürle yetinilmiştir. Şüphesiz yeni hükümler konulduğu veya eski hükümlerin değiştirildiği de olurdu. Kanunnamelerde en fazla değişikliğe uğrayan vergilerdi²⁹⁷. Bunun sebebi, örfî vergilerin ihtiyaca göre artırılması veya azaltılması idi. Mesela Kanunî'nin kanunnamesindeki "Vilayet-i Karaman'da köhne defterde göller kenarında olan bazı kurada bir mikdar akçe yazılmıştır. Her yıl ol karyelerden balık avlansun veya avlanmasun bervech-i maktu o yazan meblağı alurlar imiş. Kanuna muhalif olduğu sebepten öşr-i mâhi kayd olundu. Ne mikdar avlanursa öşürlerin alalar, ziyade teaddi etmeyeler"²⁹⁸ hükmü tercih edilen görüşte değişiklik yapıldığını göstermektedir. Devrin şeyhülislâmının Ebussuûd olduğunun altını çizmemiz gerekir.

²⁹⁶ Ebussuûd Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Evkafı, Reşit Efendi, No: 1036, Vrk. 46.

²⁹⁷ Ö. Lütfi Barkan, Türkiye'de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler, İÜHFİM, C. XII, S. 1-2, İstanbul 1947, s. 715.

²⁹⁸ Akgündüz, Kanunnameler, IV/386.

Diğer taraftan batılı müellifler, kanunnameler hazırlanırken şeyhülislâmın denetiminden geçirdiğini açıkça ifade etmişlerdir²⁹⁹. Osmanlı ülkesine uğrayan gezginler de aynı bilgileri kaydetmişlerdir³⁰⁰. Hatta bu hususun bir Osmanlı geleneği olduğunu ifade edenler de vardır³⁰¹. Keza örfî hukukla şer'î hukuku uzlaştıran kişinin de şeyhülislâm olduğu yine Batılı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir³⁰². Özellikle ünlü Osmanlı tarihi müellifi Hammer'in bu husustaki görüşleri kayda değerdir³⁰³.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde Kanûn-ı Esâsî'ye kadar kanunnamelerin şer'î hukuka aykırı olamayacağına veya şeyhülislâmın denetiminden geçeceğine ilişkin elimizde kesin bilgiler olmamakla birlikte, Osmanlı Devletinin yapısı ve işleyişi ile Batılı yazar ve gezginlerin ifadeleri bu hususa açıklık getirmektedir. Gerçekten kanunu hazırlayan nişancının ulemadan olması, divanda kazaskerlerin bulunması ve daha-sı vezir-i âzâmın dahi "ahkâm-ı şeriatı icra" ile görevli olması yasalasmadan önce (priori) denetimi akla getirmektedir. Ayrıca şeyhülislâmların kanunnamelerin uygulamalarına ilişkin fetva vermeleri onların doğal olarak şer'î hukuka uygun oldukları kanaatini güçlendirmektedir. Keza Molla Fenari, Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Ebussuûd, İbn Kemal, Zebilli, Hoca Sadedin gibi otoriter ve "Nâ meşru olan nesne emri sultani ile meşru olmaz" diyebilen kimselerin zamanındaki yoğun yasama faaliyeti bu hususta da aynı hassasiyetin gösterildiği hakkında kanaatleri pekiştirmektedir. Özetle örfî hukukun şer'î hukuka uygunluğu fiilen sağlanmıştır. Kanunnamelerin içeriğine baktığımız zaman bu husus daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

4- Kanunnamelerde Düzenlenen Hususlar

Şer'î ve örfî hukukun düzenledikleri alanlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış değildir. Hukukun her dalında hem şer'î hem de örfî

²⁹⁹ Robert Mantran, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Terc. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan) Ankara 1986, s. 128.

³⁰⁰ Ricault, Türklerin Siyasi Düsturları (Terc. M. Reşat Uzmen), İstanbul ty., s. 167; Raphale Lewis, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Terc. Mefkure Poroy), İstanbul 1973, s. 23.

³⁰¹ Butler Johnstone, Türkler: Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri (Terc. Hüseyin Çelik), Ankara 1996, s. 61.

³⁰² Lybyer, 209.

³⁰³ Joseph Von Hammer, Tarih-i Devlet-i Osmaniye (Terc. Mehmet Ata), C. VI, İstanbul 1330, s.167.

hukuka ayrılmış kısımlar vardır. Ancak her hukuk alanı ile ilgili düzenlemelerin dağılımları eşit olmayıp birbirinden çok farklılık arz etmektedir. Önfikir vermesi açısından bir genelleme yapmak gerekirse, kamu hukuku alanında örfî hukuk, özel hukuk alanında da şer'î hukuk ağırlıktadır. Buna göre medeni, borçlar, ticaret ve usul hukukunda şer'î; anayasa, idare, ceza, maliye ve vergi alanlarında ise örfî hukuk düzenlemeleri hâkimdir.

Kanunnamelerde bütün hukuk alanlarına yer verilmemiştir. Düzenlenen hukuk alanlarında da şer'î ve örfî hukuk ayrımı yapılmamıştır. O halde meseleyi net bir şekilde ortaya koyabilmek için kanunnamelerde düzenlenen hukuk alanlarını ayrı ayrı ele alarak bunların meşruiyetine de temas etmemiz yerinde olacaktır.

a) Kanunnamelerde Anayasa ve İdare Hukuku

Osmanlı padişahlarının en geniş düzenleme yapma alanı şüphesiz anayasa ve idari teşkilatla ilgili kısımlardır. Zira İslam hukukunun asli kaynaklarında söz konusu alanlarla ilgili birçok az hüküm bulunmaktadır. Gerçekten Kur'an niteliği itibarıyla bir hukuk kitabı olmadığı gibi anayasa da değildir. Dolayısıyla yönetimin şûrâ esasına dayanması, devlet başkanının adil olması ve onun meşru emirlerine itaat edilmesi gerektiğine ilişkin hükümler³⁰⁴ dışında anayasa ve idare hukukuna ilişkin ayetler yoktur. Sünnete gelince Hz. Peygamber'in sağlığında "Medine Anayasası" olarak tarihe geçen bir uygulama söz konusu olmuştur³⁰⁵. Bütün tarihi ve hukuki önemine rağmen bu belge hicretten sonra Müslümanlarla diğer din mensupları arasında yapılan bir anlaşma olup Medine'de Müslümanlardan başka cemaat kalmayınca kendiliğinden tarihteki yerini almış ve ondan sonra da bildiğimiz kadarı ile İslam tarihinde 1876 yılına kadar herhangi bir anayasa teşebbüsü olmamıştır³⁰⁶. Râşit halifelerin uygulamalarının İslâm anayasa hukukuna önemli katkı sağladığı inkâr edilemez³⁰⁷. Hatta daha sonraki hukukçular tarafından geliştirilen İslâm anayasa hukuku teorisinin, önemli ölçüde râşit halifelerin uygulamalarına dayandığını söylememiz gerekir.

³⁰⁴ Ali İmran 159; Nisa , 59; Şûrâ, 38.

³⁰⁵ Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye, Beyrut 1983, s. 57-64.

³⁰⁶ Aydın, Anayasa, 154.

³⁰⁷ Muhammed Yusuf Musa, 57 vd.

Mesela devlet başkanında aranacak vasıflar, iktidara geliş yöntemi, görev süresi ve benzeri hususlar hep râşit halifeler örneğinden hareketle tespit edilmiştir. Bu uygulamalar ashab tarafından da uygun bulunduğu için bu hususta icma oluşmuştur³⁰⁸. Buna göre devlet başkanlığına, râşit halifelerin iktidara geliş şekilleri olan, seçim veya istihlaf ile gelinmesi İslam hukukuna uygundur. Bununla birlikte devrin siyasi şartları gereği istila ile iktidara gelmeyi meşru kabul eden hukukçular da olmuştur³⁰⁹. Yukarıda yer verildiği üzere, saltanatın meşruiyeti ise tartışmalıdır. Halife olabilmek için Müslüman, âdil, erkek ve Kureyş kabilesinden olma gibi bir kısım şartların kitap ve sünnet tarafından tespit edildiği³¹⁰, İslâm hukukçularının da râşit halifeleri esas alarak bunlara içtihat edebilecek nitelikte ve İslâm toplumunun en faziletli olma gibi hususları ilave ettikleri görülür³¹¹. Diğer boşlukların da İslam hukukçuları tarafından doldurulması ile İslam anayasa ve idare hukukunun esasları ortaya çıkmıştır. Ancak İslam dünyasındaki şartlar yüzünden bu hususların çoğunluğu teoride kalmış ve hukukçular fiili durumlara meşruiyet sağlamanın yollarını aramışlardır.

Osmanlı padişahları da 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî'ye kadar sistemli bir anayasa yapmaya yönelmemişlerdir. Doğrusu o dönemdeki devletlerde genelde anayasa uygulaması olmadığından bu durumu yadırgamak gerekir. Bununla birlikte Osmanlı padişahlarının konuya tamamen bigâne kaldıkları yani anayasa ve idare hukukuna yönelik hiçbir hüküm sevk etmedikleri de söylenemez. Mesela Fatih, ünlü teşkilat kanunnamesinde kısmen de olsa anayasal hükümlere yer vermiştir. Kendisinden sonra gelen padişahlar da “evladım neslen ba'de neslin bununla amil olalar” temennisini gerçekleştirmişler ve Tanzimat dönemine kadar çok

³⁰⁸ Abdürrezzak Senhurî, *Fıkhul-Hilafe ve Tatavvuruhâ*, Beyrut 2001, s. 129.

³⁰⁹ Ferrâ, 23; İbni Kudame, *El-Muğni*. C. VII, Kahire, ts. s. 107-108; Gazali, *el-İktisad fı'l-İtikad*, Beyrut 1403, s. 149; İbn Abidin, I/549, IV/263; Muhammed Hamidullah, *Constitutional Problems in Early Islam*, İTED, C. V, S. 1-4, s. 23-24; M. Akif Aydın, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanının Tayini Usulü*, Osmanlı Araştırmaları, X, İstanbul 1990, s. 181 vd.

³¹⁰ Bakara 124; Nisa 59, 141; Buhari, Mağazi, 82; Ahkam, 2; Müslim, İmare, 4; Hanbel, IV/421, 424; Beyhâkî: *Sünenü'l-Kübrâ*, C. VIII, s. 144; Ebû Dâvud: *Müsned*, s. 248; İbn Haldun, I/553-558; Hatipoğlu, M. Said: *Hilâfetin Kureyşliği*, AÜİFD, C. XXIII, Ankara 1978, s. 172-175.

³¹¹ Taftazani, 71, 322; Maverdi, 32; Ferrâ, 23; Eş'arî, I/141, 143, 204; İbni Hazm, IV/163, 189; Abdülkerim Şehristani, *Kitab'ül-Milel ve'n-Nihal*, (İbn Hazm'ın el-Fisâl'inin kenarında), C. I, Beyrut 1317, s. 208; Nevbahtı, 8.

az değişikliklerle söz konusu kanunnamenin yürürlüğünü sağlamışlardır. Fatih'in kanunnamesi ve daha sonraki padişahların konuya ilişkin düzenlemeleri, ilmî amaçlarla bir araya getirilerek Osmanlı Devletinin şekli olmasa bile maddî anlamda anayasasının ve idari teşkilat ile devlet memurlarının yetki ve sorumluluklarının esasları ortaya konmuştur. Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyanı, Tevkii Abdurahman Paşa'nın Kanunnamesi, Nâilî Abdullah Paşa'nın Defter-i Teşrifatı, Eyyubi Efendi'nin Kanunnamesi, Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadimesi, Aynı Ali Efendi'nin Kavânîn-i Âli Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divanı bunlara misal gösterilebilir³¹². Bu kanunnamelerde özet olarak vezir-i azam, şeyhülislâm, kazasker, defterdar, nişancı, beylerbeyi ve sancakbeyi ve kurum olarak da saray teşkilatı ve Divân-ı Humâyûn ile çalışma sistemine yer verilmiştir. Fatih'in kanunnamesinde de “evladımdan her kimesneye ki saltanat müyesser ola” ifadesi ile iktidara gelmenin Osmanlı hanedanına has bir durum olduğuna yani fiili durumun devamına, devletin dirlik ve birliği için padişahın diğer şehzadeleri katletmesine en azından ekser-i ulemanın cevaz verdiği, vezir-i âzâmın padişahın mutlak vekili, şeyhülislâmın ulemanın reisi olduğuna ilişkin hükümler normalde anayasalarda yer alması gereken hususlardır. Bu nedenle şekli olmasa dahi söz konusu hükümler maddî anlamda anayasa kurallarıdır.

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanı sistemli bir anayasa olmayıp anayasal nitelikte, biraz önce belirttiğimiz geleneğin devamı olarak yayınlanmış belgeler olduğundan ve anayasa hukukçuları bu belgeleri yeteri kadar incelediklerinden burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır. 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî'ye gelince, şüphesiz o, devrinin önemli anayasalarından hareketle hazırlanmış sistemli bir anayasadır. Ancak Osmanlı hukukunun kendi içerisinde gelişmesinin bir ürünü olmadığından onu da Osmanlıya has bir anayasa olarak nitelendirmek çok da isabetli olmaz. Bu düzenleme de anayasa hukukçuları tarafından incelendiğinden biz burada ayrıntılara girmiyoruz.

b) Kanunnamelerde Ceza Hukuku

İslam ceza hukukunda suçların ve buna bağlı olarak cezaların had, kısas-diyet ve ta'zîr olmak üzere üçe ayrıldığını biliyoruz. Bunlardan had

³¹² Millî Tetebbular Mecmuası, C. I, İstanbul 1331, s.499 vd; Barkan, Kanunname, VI/187; Akgündüz, Kanunnameler, I/90.

ve kısas-diyet suçları ile bunların cezaları kitap ve sünnette belirlenmiştir. Bunlar hırsızlık, hirâbe, zina, zina iftirası, içki içme, irtidat ve isyandır³¹³. Bu hususlar fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır³¹⁴. Osmanlı padişahlarının bu alanla ilgili yasama yetkisi bu hususları kanun hükmü haline getirmekten ibarettir. Bu nedenle Osmanlı kanunnamelerinde söz konusu alanlarla ilgili olarak bazen “Ve bir kişi atasın veya anasın ve sair akrabasından birin öldürse, emr-i şer’ nice ise öyle ola” şeklinde şer’î hukuka atıf yapılmakla yetinilmiş; bazen de “Ve eğer at uğurlasa elin keseler”, “Ve adam öldüren kimesneyi öldürdüğü kimesnenin yerine öldüreler”³¹⁵ şeklinde şer’î bir hüküm kanun maddesi haline getirilmiştir.

Suçların diğer çeşidi olan ta’zire gelince; ta’zîr, suçları belirleme ve cezalarını takdir etme yetkisinin devlet başkanına ve buna bağlı olarak da kadıya bırakıldığı suç ve cezalar demektir³¹⁶. Ta’zir suç ve cezaları, belirleme yetkisi devlet başkanına ait olmak, hâkime duruma göre ceza takdir etme hakkı vermek, affı mümkün olmak, şüphe ile düşmemek, ispatında getirilen kolaylık ve ceza ehliyeti açısından had ve kısas suçlarından ayrılmaktadır³¹⁷. Doğrusu Osmanlı padişahlarının örfi yasama yetkilerinin en geniş olduğu alanlardan birisi de ta’zîr suç ve cezalarıdır. Kanunnamelerde genelde siyaset olarak geçmektedir. Eğer siyaset, ölüm cezası vermeyi düzenliyorsa “siyaseten katl”, ölüm dışında bir ceza öngörüyorsa “mücerred siyaset” adını almaktadır³¹⁸.

Ta’zir suçlarını iki katagoride toplamak mümkündür. a) Unsurları tamamlanmamış olan had suçları. Bir kanunnamede geçen “Eğer at uğurlasa elin keseler, kesmezlerse ikiyüz akçe cürm alına”³¹⁹ hükmü bu anlamda bir düzenlemedir. b) Had suçu olmamakla birlikte yasak olan fiiller. Bu hususların yasak (haram) olduğu belirtilmekle birlikte işlenmesi durumunda verilecek cezaları belirleme yetkisi de devlet başkanına bırakılmıştır. Leş, kan, domuz eti gibi yasaklanmış yiyeceklerin

³¹³ Abdülkadir Udeh, et-Teşriül-Cinaiyyi'l-İslamî, C.I, Beyrut 1993, s. 79.

³¹⁴ İslam hukukunda ve Osmanlı uygulamasında had ve kısas-diyet suçları ve hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Avcı, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul 2004.

³¹⁵ Akgündüz, Kanunnameler, IV/368,369.

³¹⁶ Udeh, Cinai, I/80.

³¹⁷ İbn Abidin, IV/60; Abdülaziz Amir, et-Ta’zir fiş-Şeriatî'l-İslâmiyye, Kahire 1969, s. 68 vd.

³¹⁸ Akgündüz, Kanunnameler, I/124.

³¹⁹ Akgündüz, Kanunnameler, I/349.

yenilmesi veya içilmesi, ölçü ve tartıda hile yapılması, yalancı şahitlik, faiz alınması, imkânı olduğu halde borcun ödenmemesi, emanete hiyanet, rüşvet, sövme ve hakaret gibi³²⁰. Mesela şer'î hukukta bir kadın boşandıktan veya eşi öldükten sonra iddet beklemesi gerekir. Ancak bu süreyi beklemeden nikâh yapılırsa ne olacak sorusuna Kanunî'nin Kanunnamesinde "Ve dahi iddeti tamam olmadan avreti nikâh eden kimesnenin muhkem hakkından geleler"³²¹ şeklinde cevap vardır. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere devlet başkanı, her zaman cezaları bizzat tespit etmemiş, hâkimlere de ceza belirleme hakkı vermiştir. Böylece özel durumların nazara alınarak hafifletici veya ağırlaştırıcı sebepleri hâkimin takdir etmesi sağlanmıştır. Osmanlı kanunnamelerindeki ceza hükümlerinin çoğunluğunu bu tür ta'zîr cezalarının oluşturduğunu da belirtelim.

Osmanlı Kanunnamelerinde ta'zîr suçlarına ölüm, sopa, hapis, sürgün, kürek, prangabendlik, kalabendlik, alnı dağlama, sakal kesme, kollara bıçak sancılması, teşhir ve para cezaları başta olmak üzere oldukça fazla sayıda ceza çeşidine rastlanmaktadır. Doğal olarak şer'îye sicillerinde bu tür hükümlerin uygulamalarının oldukça zengin örneklerine rastlanmaktadır³²². Aslında İslam hukukunda genel prensip, ta'zîr cezalarının en düşük had suçundan aşağıda olmasıdır. En düşük had suçu da içki içmeye karşılık vurulan kırk sopa olduğundan ta'zîr cezası olarak en fazla otuz dokuz sopa cezası verilebileceğidir³²³. Ancak Osmanlı Devletinde de resmi mezhep olan Hanefilere göre, livata ve hırsızlığı itiyad haline getirmede olduğu gibi devlet başkanının idam cezası verebileceği kabul edilmiştir³²⁴. Nitekim "Ve kul ve cariye ayardan ve oğlan ayardup alup gideni ve dükkân açanı, eve gireni ve birkaç kere hırsızlık edeni salp edeler", "Eğer bir kimesne bir kişinin evine veya dükkânına od kosa, yaksa, salb edeler"³²⁵ hükümlerinde de görüleceği üzere bazı suçlara salb (asma) gibi en ağır cezalar verilebilmiştir.

Ta'zîr cezaları, kısas ve recm dışındaki had cezaları ile birlikte de uy-

³²⁰ Amir, 84; Osman Şekerci, İslam ceza Hukukunda Ta'zîr Suçları ve Cezaları, İstanbul 1995, s. 27.

³²¹ Akgündüz, Kanunnameler, IV/303.

³²² Avcı, 256.

³²³ İbn Abidin, IV/60.

³²⁴ İbn Abidin, IV/103.

³²⁵ Akgündüz, Kanunnameler, IV/301, 303.

gulanabilir³²⁶. “Ve eğer bir kişinin kast ile gözün ve dişin çıkarsa, kısas etseler, cürm alınmaya”³²⁷ hükmünde bu husus açıkça görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı padişahları diğer had cezalarının yanında da ayrıca ta'zîr cezası uygulanmasına gerek görmemişlerdir. Sadece diyet cezaları ile birlikte ta'zîr cezaları da uygulanmıştır³²⁸. “Ve eğer kısas olmasa, kadı diyet buyura, veliyy-i maktul yetirüp hakkın aldıktan sonra kan cürmi her kandan bir cürm alalar”³²⁹ hükmü bunu göstermektedir.

Kanunnamelerde öngörülen bazı ta'zîr cezalarının şer'î hukuka aykırı olduğu iddia edilmiştir³³⁰. Bu itirazlara topluca ve ilgili maddelere dipnot düşülerek cevaplar verilmiştir³³¹. Biz burada şu kadarını söyleyelim ki söz konusu itirazların bir kısmı kanunlaştırma tekniği bir kısmı da ihtilafli konularda padişahın tercih ettiği görüşle ilgilidir. Dolayısıyla İslam hukuku ile ilgili temel kaynaklara başvurulduğunda bu iddiaların asılsız kaldığı görülür³³².

c) Kanunnamelerde Vergi Hukuku

Bütün devletlerin en önemli gelirleri vergilerdir. Her vatandaşın da malvarlığı ile doğru orantılı olarak vergi mükellefiyetinin olduğu bütün anayasaların tartışılmaz kurallarındandır. İslam hukukunda vergi sistemi de diğer alanlar gibi tedricen oluşmuştur³³³. Hz. Peygamberden sonraki halifeler çeşitli vergiler ihdas etmiş veya mevcut vergilerin kapsamını genişletmişlerdir³³⁴. Osmanlı padişahları da şer'î vergileri kanun-

³²⁶ Kemaleddin İbn Hümam, Şerhu Fethi'l-Kadir, C. IV, Mısır 1319, s. 136; Udeh, Cinai, I/130.

³²⁷ Akgündüz, Kanunnameler, IV/300.

³²⁸ Akgündüz, Kanunnameler, I/124.

³²⁹ Akgündüz, Kanunnameler, IV/299.

³³⁰ Coşkun Üçok, Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler, AÜHFD, C. IV, S. 1-4, 1947, s. 60 vd.; Barkan, Kanunname, 192.

³³¹ Akgündüz, Kanunnameler, I/105 vd; I/347 vd.

³³² Mesela aynı iddia sahiplerinden Joseph Schact, Fatih'in kanunnamesinde “had cezaları eskidiğinden bunların yerine dayak atma veya suçlunun iktisadi durumuna göre değişik miktarlarda konan para cezaları gibi ta'zîr cezaları” getirildiğini ileri sürer. Dahası “bu hükümler sadece hükümdarın siyaseti ile şeriati tamamlamanın ötesine gider ve şeriatin yerini alma derecesine kadar varır” iddiasında bulunur (İslam Hukukuna Giriş (Çev. M. Dağ-A. Şener), Ankara 1977, s.99). Oysa ta'zîr cezası olarak sopa cezası İslamın başlangıcından beri vardır. Para cezasına gelince o da Ebu Yusuf'un görüşünün uygulanmasından ibarettir (İbn Abidin, IV/59 vd; Bilmen, III/305 vd.).

³³³ Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984, s. 24 vd.

³³⁴ Şemseddin Serahsi, El-Mebcut, C. II, Mısır Ty. s. 200.

laştırmakla beraber çeşitli isimler altında yüz civarında örfî vergi ihdas etmişlerdir³³⁵. Hatta ilk Osmanlı kanununun vergi ile ilgili olduğu burada hatırlatmamız gerekir³³⁶. Şu kadar var ki Osmanlı padişahları şer'î vergileri mahalli özelliklere uygun hale getirerek farklı isimlerle tanzim etmişlerdir. Mesela bir şer'î vergi olan harac-ı muvazzaf, Osmanlı kanunnamelerinde, resm-i çift, resm-i çift bozan, resm-i bennak, resm-i caba, resm-i kara, resm-i mücerred, resm-i dönüm ve resm-i tütün, resm-i ispençe gibi isimler altında düzenlenmiştir. Harac-ı mukâseme ise, aşâr-ı şer'îye ve salâriyye, dimos, kasm, behre, öşr-i esmâr ve eşcâr, öşr-i bostan, öşr-i güvâre, öşr-i çayır, resm-i giyah, resm-i kevvâre gibi isimler altında tanzim edilmiştir. Ayrıca gayrimüslim devletlerde dâhil eski uygulamalardan şer'î hukuka aykırı olmayan usul ve yeni vergi çeşitleri de alınmıştır³³⁷.

Diğer taraftan Osmanlı padişahlarının zaman zaman daha önce konulmuş olan vergileri değiştirdikleri ya da daha kolaylaştırdıklarına da rastlanmaktadır³³⁸. Mesela Kanunî "Vilayet-i Karaman'da köhne defterde göller kenarında olan bazı kurada bir mikdar akçe yazılmıştır. Her yıl ol karyelerden balık avlansun veya avlanmasun bervech-i maktu o yazan meblağı alurlar imiş. Kanuna muhalif olduğu sebepten öşr-i mahi kayd olundu. Ne mikdar avlanursa öşürlerin alalar, ziyade teaddi etmeyeler"³³⁹ hükmü bu hususu açıkça göstermektedir.

Hangi isim altında olursa olsun şer'î vergilerin kanunlaştırılmasında

³³⁵ Ahmet Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, C. I, İstanbul 1328, s. 94 vd.

³³⁶ Söz konusu olay tarih kitaplarında şu şekilde nakledilmektedir (günümüz diline aktararak): Osman Gazi'ye Germiyandan birisi gelip "Bu pazarın bac'mı bana satın" dedi. Halk "Osman Han'a git" dediler. O adam Han'a gidip sözünü söyledi. Osman Gazi sordu: "Bac nedir?" Adam dedi ki: "Pazara ne gelse ben ondan akçe alırım" Osman Gazi: "Senin bu pazara gelenlerden alacağın mı var ki akçe alırsın?" dedi. O adam: "Bu töredir, Han'ım. Bütün memlekelerde vardır ki, padişah olanlar alır" dedi. Osman Gazi sordu: "Tanrı mı buyurdu yoksa beyler kendileri mi yaptı?" O adam yine: "Töredir, Han'ım ezelden kalmıştır" diye cevap verdi. Osman Gazi çok öfkelenildi: "Bir kişinin kazandığı başkasının olur mu? Kendi malı olur. Ben onun malına ne koydum ki bana akça ver diyeyim? Bre kişi var git, artık bu sözü bana söyleme ki sana ziyanım dokunur" dedi.

Bunun üzerine halk dedi ki: "Han'ım! Bu pazarı bekleyenlere adettir ki, bir nesnecik vererler". Osman Gazi: "Mademki böyle diyorsunuz, öyleyse bir yük getirip satan herkes iki akçe versin. Satmayan bir şey vermesin. Kim bu kanunumu bozarsa Allah onun dinini de dünyasını da bozsun" (*Âşıkpaşazâde*, 20; Neşri, I/113).

³³⁷ Akgündüz, *Kanunnameler*, I/163.

³³⁸ Barkan, *Teşrii*, 715.

³³⁹ Akgündüz, *Kanunnameler*, IV/386.

meşruiyet açısından herhangi bir sorun yoktur. Çünkü söz konusu vergiler isimleri değişik olsa da Hz. Peygamber zamanından beri fıkıh kitaplarında işlenmiş ve uygulanmıştır³⁴⁰. Nitekim Hz. Peygamber Yemen'de Hamdan'a yazdığı mektupta vergi oranlarını gösterdikten sonra "Kim ki iyi bir şekilde bu oranları fazlaştırırsa bu onun için hayırlıdır"³⁴¹ ifadesini kullanmıştır. Yine kendisine zekâttan başka mali bir mükellefiyet olup olmadığının sorulması üzerine başkaca mali bir mükellefiyetin olmadığını ancak kişinin kendisinin artırabileceğini beyan etmiştir³⁴². Ayrıca Hz. Peygamber'in genel olarak mallar üzerinde zekâttan ayrıca bir hakkın bulunduğunu ifade eden hadisleri de vardır³⁴³. Bu beyanlar ile Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanındaki uygulamalara bakıldığında kişilerin veya devlet başkanının bu vergi miktarlarını artırabileceği hatta yeni vergiler ihdas edebileceği sonucuna varılabilir³⁴⁴. Bu durumda Hz. Peygamber'in belirlediği oranlar asgari miktarı ifade etmiş olur³⁴⁵. Nitekim bir hadiste Hz. Peygambere bundan aşağısı yokmu diye sorulduğunda olumsuz cevap vermiştir³⁴⁶.

Görüldüğü üzere Osmanlı padişahlarının şer'î vergileri kanunlaştırmalarında ve yeni vergi ihdas etmelerinde şer'î hukuk açısından bir mahzur yoktur³⁴⁷. Ayrıca yeni vergiler ihdas edilirken şeyhülislâmdan fetva alındığı da bilinmektedir³⁴⁸. Buna rağmen ihdas edilen bazı vergilerin şer'î hukuka uygunluğu tartışma konusu olmuştur. Mesela Kanunî'nin kanunnamesinde "Bâdi heva deyü defterde kaydolunan resm-i arûs ve cürm-i cinayet ve çiftlik tapusu ve hariçten gelüp kışlayanların düttün resmidir" şeklinde taksim edilmiştir. Resm-i arus (gerdek vergisi)için

³⁴⁰ Ahmet b. Hanbel, Müsned, 711; Serahsi, II/189.

³⁴¹ Muhammed Hamidullah, Vesâik, 109.

³⁴² Buhari, İman, 24.

³⁴³ Tirmizi, Zekat, 27.

³⁴⁴ Gerçekten Hz. Ömer ile Beni Tağlib kabilesi arasında yapılan bir anlaşmada Müslümanların iki katı vergi ödeyecekleri hükmüne bağlanmıştır (Kudame b. Cafer, el-Harac, (Köprülü Küt.No: 1076, vrk 89a-b<Tuğ, 95 ten naklen).

³⁴⁵ Tuğ, 94.

³⁴⁶ İmam Malik, Muvatta, Zekat, 575.

³⁴⁷ Çünkü İslam hukukunda devlet başkanının böyle bir yetkisi olduğu genellikle kabul edilmektedir (Abdülkerim Zedan, Ahkamü'z-Zimmiyyin ve'l-Müste'menîn, Beyrut 1982, s. 202).

³⁴⁸ H. 1208 yılında Eflak ve Boğdan'ın senevi rikabiye miktarı ve rikabiyeden maada ıydiye ve İrad-ı Cedid adıyla alınacak mebalîğe ve nereye sarfedileceğine ve suret-i mübadele veya aharnın tayininin arzıyla şeyhülislâma malumat verileceğine dair Hatt-ı Humâyûn için bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No: 256.

Çivizade “şer’î şerifde gerdek hakkı deyü alınmak yokdur. Amma teber-ru olunursa sipahiye haram dahi olmaz”³⁴⁹ şeklinde fetva vermiştir. Zor kullanılarak alınan bir verginin hibe kabul edilmesi, üzerinde düşünül-meye değer bir konudur.

Diğer taraftan bâdiheva vergilerinden resm-i canavar (resm-i hınzır) da tartışma konusu olmuştur. Resmi hınzır, Rumelinin bazı sancakla-rında domuz besleyen gayrimüslimlerden alınan bir vergidir. Osmanlı devletinde uygulanan Hanefi mezhebinin ileri gelen hukukçularının konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir: Ebu Hanifeye göre şarabdan ver-gi alınırsa da hınzırdan alınmaz³⁵⁰. Ebu Yusuf’a göre ise bir zimmînin hem şarabı hem de domuzu olursa, domuz şaraba tabi kabul edilerek domuzlardan da vergi alınabilir. İmam Züfer’e göre ise her ikisinden de ayrı ayrı vergi alınabilir³⁵¹. Osmanlı Devletinde İmam Züfer’in görüşü uygulanmış ve gayrimüslimlerden domuz vergisi alınmıştır³⁵². Bununla birlikte reayanın kaldırılması yönündeki müracaatları sonucu bu vergi 1776 yılında kaldırılmıştır³⁵³.

Sonuç olarak Osmanlı padişahları, İslam hukukunun devlet başka-nına tanıdığı yasama yetkisini kullanarak, diğer alanlar da olduğu gibi, vergi hukuku alanında da şer’î vergileri değişik isimlerle kanun hükmü haline getirmiş ve yeni (örfî) vergiler ihdas etmişlerdir. Bu durumda Os-manlı vergi sistemi şer’î ve örfî vergilerden oluşmaktadır.

d) Kanunnamelerde Medeni Hukuk

Medeni hukuk alanı şer’î hukuk içerisinde kaldığı için padişahlar bu konuda sistemli bir kanunlaştırmaya gitmemişler, uygulayıcıların fıkıh ve fetva kitaplarındaki belirli bir görüşle amel etmelerini beratlarında be-

³⁴⁹ Çivizade, İÜ. Türkçe Yazm. Vrk. 60/b.

³⁵⁰ Ebussüüd Efendinin konuya ilişkin fetvası : Sual: Zeyd-i sipahi reayasından ispençe deyü aldığı akçe ve bağlarının üzümlün asr’ etdikde yedi ölçüde birinive hınzır yedikleri zaman-da dahi ikisine bir akçe alsa helal olur mu? Cevab: Hınzırdan alınan nâmesrudur. Amma kalanı kadîmden alınageldiyse tağyir olunma olmaz (Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebuss-sud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1983, s. 170).

³⁵¹ Kasani, Bedayii’s-Senâi fi Tertibi’s-Şerâi, C. II, Beyrut 1982, s. 38; Bilmen, IV/95.

³⁵² Ebussud Efendi’nin konuya ilişkin fetvası aynen şöyledir: Mesele: Zeyd-i hatibin vazife-i resm-i hamr ve resm-i hınzır olsa, Zeyd’in hizmeti mukabelesinde helal olur mu? El-Cevab: Resm-i hamr almur, meşru’dur; amma resm-i hınzır olsa, muhtelefünfhidir (Fete-va, Sül. Küt. İsmihan Sultan No: 223, Vrk 27b).

³⁵³ Ahmet Vefik, I/34.

lirtmekle yetinmişlerdir. Bununla birlikte özellikle Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde padişahların özel hukuka müdahaleleri söz konusu olmuştur. Ebussuûd Efendi tarafından zaman zaman padişaha arz edilen bu meselelerin sonradan “Maruzat” ismi ile bir araya getirildiğini yukarıda ifade etmiştik. Bu eserde ve bazı kanunnamelerde medeni hukuk ile ilgili olarak az da olsa düzenlemelere rastlanmaktadır³⁵⁴.

Ma'ruzat'da şahsın hukuku ile ilgili olarak gaiplik konusunda bir hükmün yer aldığını görüyoruz. Bilindiği üzere Hanefi mezhebine göre eşi gaib olan kadının mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunması ancak eşinin 90 yaşına gelmesi ile mümkündür. Bu husus sıkıntılara sebep olduğundan Osmanlı Devletinde bu durumdaki kadınların Şafiî mezhebine geçerek Şafiî kadından boşanma kararı alıp başka birisi ile evlenmelerine izin verilmiştir. Ebussuûd Efendi'nin fetvasından anlaşıldığı kadarı ile “Teşeffu (Şafiî mezhebine geçme) hususu bu diyarda cari olmaya diye men-i sultânî vârid olmuştur”.

Yine Maruzât'da vakıflarla ilgili bazı hususların da kanunlaştırıldığı görüyoruz. Bilindiği üzere İslam hukukunda vakfedilen malın taşınmaz olması lazımdır. Buna rağmen Ebussuûd, para vakıflarına cevaz veren görüşlerle amel edilmesini sağlamıştır. Keza vakıf malların başka bir mal ile değiştirilmesi (istibdal) yetkisi de hâkimlerden alınarak padişahın iradesine bağlanmıştır. Aynı şekilde borçlu bir kimsenin alacaklılarından mal kaçırmak amacıyla malvarlığını vakfetmesi durumunda kadıların böyle bir vakfı tescil etmeleri yasaklanmıştır. Yine vâkıfların şer'-i şerife aykırı şart koşmaları durumunda bu şartın yok sayılacağı hükme bağlanmıştır.

Kanunnamelerde vakıf paralarının işletilme yöntemi olarak ortaya çıkan bey'ül-îne ve buna bağlı olarak vade farkı ile ilgili meselelere de yer verilmiştir. Mesela Kanunî dönemine ait bir kanunnamede “Ve şer'an muamele edenleri onı onbirden ziyade verdirmeyeler ve ribayı dahi kat'a etdurmeyeler”³⁵⁵ hükmü yer almaktadır. Kanunnamede geçen “şer'an muamele”den maksat, bey'ül-îne denen akittir. Bey'ül-îne, bir malı veresiye satıp teslim ettikten sonra alıcıdan veya alıcının sattığı üçüncü bir kişiden peşin olarak daha az bir bedelle satın almaktır³⁵⁶.

³⁵⁴ Ebussuûd Efendi'nin Maruzat'ı için bkz. Akgündüz, Kanunnameler, IV/35-59.

³⁵⁵ Akgündüz, Kanunnameler, IV/323.

³⁵⁶ İbn Abidin, IV/244. Söz konusu akit şu şekilde gerçekleşmekte idi: Mesela 1000 akçeye ihtiyacı olan bir kişi vakfa müracaat etmekte vakıf kendisine bir kitabı 1150 akçeye va-

Kanunnamede geçen “onı onbir” denen oran yüzde onbeştir. Bu sisteme hile-i şer’îye de denmektedir³⁵⁷.

Maruzat’da aile hukuku ile ilgili olarak da şu hükümler ele alınmıştır: Hanefi mezhebindeki bülüğa eren kızların velilerinin izin veya icazetini almadan evlenebilmelerine imkân sağlayan ve o zamana kadar uygulanan hâkim görüş yasaklanarak, evlenecek kızlar için veli izni şartı getirilmiştir. Buna göre kızın evlendiği kişi kendisine denk (küfüv) olsa da velinin fesih hakkı ortadan kalkmamaktadır. Şüphesiz veli izin vermemekte kötü niyetli olmamalıdır.

Keza nikâhla ilgili olarak kadıdan izin alma şartı getirilmiştir. Buna göre kadıdan izin almadan kıyılan nikâhlar geçersiz kabul edilmese de bir ihtilaf vuku bulursa mahkemeler bu davaları kabul etmekten men edilmişlerdir. Evlilik geçerli olduğu için neseb de sahihtir.

Boşanma ilgili olarak da şu hükümler sevk edilmiştir: Bilindiği üze-

deli olarak satmakta bu kişi de peşin olarak vakfa veya üçüncü bir kişiye aynı kitabı 1000 akçeye satmaktaydı. Bey’ul-îne, Ebu Hanife’ye göre, araya ikinci bir sözleşme girmezse fâsit; Ebu Yusuf’a göre, kayıtsız şartsız sahih; Hanefî hukukçu Muhammed ile Şafî’ye göre faiz yiyenler tarafından yudurlan kötü bir adet olmakla birlikte Hz. Peygamber tarafından bu çeşit sözleşme yapanlar yapanlar kerahetle birlikte sahih, İmam Malik ve Ahmet b. Hanbel’e göre ise, bâtıldır (Serahsî, XIII/123; İbn Abdilber: el-İstizkâr fî Şerh-i Ulemâi’l-Emsâr, C. XIX, Kahire 1993, s. 247–248; İbn Abidin, IV/244). Daha sonra gelen İslâm hukukçularının çoğunluğu da bey’ul-îneyi, faizli işlem olduğu için şer’î hukuka aykırı bulmuşlardır (İbn Kayyim el-Cevzî: l’lâmu’l-Muvakkîn, C. III, Beyrut 1993, s. 250–251; Muhammed b. Ali Şevkânî, Neylü’l-Evtâr, C. V, Beyrut 1994, s. 294; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, el-Muhallâ, C. VII, Beyrut 1988, s. 540; Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, el-Muğni, C. IV, Beyrut 1972-73, s. 195; el-Hatib eş-Şirbînî: Muğni’l-Muhtâç ilâ Marifet-i Meâni-i Elfâzi’l-Minhâç, C. III, Mısır 1958, s. 39). Ne var ki ünlü Osmanlı şeyhülislâmı Ebussuûd, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ilk olarak malı satan kişiye mal geri dönmezse bu işlemin caiz olacağından hareketle cevaz bulmuş ve uygulamanın bu doğrultuda olmasını sağlamıştır (Akgündüz, Vakıf, 226).

³⁵⁷ Ancak buradaki hileyi kanuna karşı hile ile karıştırmamak gerekir. Buradaki hileden maksat, bir hukuki işlem yaparken dinin bir yasağı ile karşılaşan kişinin başka bir yolla bu işlemi gerçekleştirmesidir (İbn Nüceym, el-Eşbâh ve’n-Nezâir, Kâhire 1968, s.405). Yani burada bir işlem yaparken yasakla karşılaşılması durumunda dine ve hukuka uygun başka bir kurtuluş yolu bulma kastedilmektedir. Yoksa bazı müelliflerin ileri sürdüğü gibi (Saffet Köse, İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer’îye), İstanbul 1996) hukukî hükümleri kurnazca kullanarak başkasının hakkını iptal etmek, geçersiz kılmak; öte yandan hukukun emrini yapmamak veya yasakladığını irtikab etmek (hile-i bâtıla=kanuna karşı hile) değildir. Müsteşrik Joseph Schacht’ın dediği gibi, hile-i şer’îye, İslâm hukuk nazariyatı ile tatbikatının uzlaştırılmasını sağlamak amacıyla yöneliktir (Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law, Oxford 1964, s. 210). Dolayısıyla hile-i şer’îye de hukuka uymak isteyen insanlar için şer’î bir çare bulunmuş olmaktadır (Ekrem Buğra Ekinci, Eski Hukukumuzda Hile-i Şer’îye Dair, EHF, C. X, S. 1-2, Erzincan 2006, s. 3).

re Hanefi mezhebindeki hâkim görüşe göre akıl hastalığı adli boşanma (tefrîk) sebebi değildir. Ancak söz konusu düzenleme ile eğer kadıların beratında belirtilmiş ise, İmam Muhammed'in görüşü ile de amel edebilme imkânı getirilmiş, yani akıl hastalığı tefrîk sebebi sayılmıştır.

e) Kanunnamelerde Arazi Hukuku

Osmanlı Devletinde hâkim olan Hanefi mezhebine göre, savaş yolu ile elde edilen araziler üzerinde devlet başkanı, gazilere taksim, yerli halkın elinde bırakma ve nihayet arazinin rakabesini devlete ve tasarruf hakkını ahaliye bırakmak üzere üç şekilde tasarruf etme imkânına sahipti³⁵⁸. Osmanlı padişahları da genel olarak bu üçüncü haklarını kullanarak miri arazi rejiminin oluşmasını sağlamışlardır. İslam hukukunun teşekkülünden itibaren gelen ve Osmanlı Devletinde İbn Kemal ve Ebussuûd tarafından şekillendirilen anlayışa göre araziler mülk ve diğer araziler olmak üzere ikiye ayrılmıştır³⁵⁹. Mülk arazilerin hukuki rejimi fıkıh kitaplarına havale edilmiştir. Diğer arazi çeşitleri yani mirî, mevat, metruk ve vakıf arazilerin hukuki rejimini ise devlet başkanları belirleyegelmişlerdir. Bunlardan özellikle mirî arazi ve bunlar üzerinde kurulmuş olan ve gayri sahih olarak isimlendirilen vakıf arazi üzerindeki tasarrufları devlet başkanları düzenlemişlerdir³⁶⁰. Bu yetki fethedilen yerlerin mirî arazi olarak kabul edilmesinden intikallerine kadar her türlü tasarrufu kapsamaktaydı. Bilindiği üzere mirî arazide, gerçek mülkiyet devlete, menfaat mülkiyeti ise hak sahiplerine aittir. Mirî araziye Hanefiler haracî, diğer hukukçular ise vakıf arazi olarak kabul etmişlerdir³⁶¹. Bu sistemde devlet kiraya veren, hak sahipleri de kiracı durumundadır. Ne var ki bu kira akdi, süresi belirsiz ve hak sahibinin vefatı ile mirasçılara menfaat mülkiyeti intikal ettiğinden gayri sahih kabul edilmiştir. Hak sahipleri bu haklarını bedelli veya bedelsiz olarak başkalarına devr (ferâğ) edebilirlerdi. Ayrıca bu nevi arazilerin intikal şekillerini belirleme yetkisi de âdî (örfî) intikal adı altında devlet başkanına bırakılmıştır.

³⁵⁸ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992, s. 11.

³⁵⁹ Şeyhülislamın fetvalarıyla oluşan arazi hukukuna ilişkin derlemeler çeşitli livalara ait kanunnalere eklenmiştir. Bunların önemli bir kısmı Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanmıştır (XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943).

³⁶⁰ Halis Eşref, 102.

³⁶¹ Şafîî, el-Ümm, IV/103; İbn Kudame, II/583; Ebussuûd Efendi, Kanunname, Sül. Küt. Ca-rullah Efendi No:988, Vrk.10 a-b.

Tanzimattan önce bütün bu hususları düzenleyen sistemli bir arazi kanunu yapılmamıştır. Bununla birlikte farklı tarihlerde padişaha arz edilerek iradesi alınan araziye ait hükümler oldukça yekün tutmaktadır. Tanzimattan sonra ise 1274 (1858) tarihinde o zamana kadar alınan padişah iradeleri ile şeyhülislâm fetvaları esas alınarak müstakil bir arazi kanunu yapılmıştır³⁶². Söz konusu kanunnameye padişahın örfî hukuka ilişkin yasama yetkisine dâhil olan alanlar düzenlenmiş, mülk ve sahih vakıf arazileri yine fıkıh kitaplarına bırakılmıştır. Aslında bu alanları padişah dilese içeriklerine dokunmadan tanzim etme yetkisine sahiptir. Ancak bu hususlar şer'î hukuku ilgilendirdiğinden örfî hukukla karıştırılmak istenmemiş olabilir. Nitekim söz konusu alanlara daha sonra bir şer'î hukuk düzenlemesi olan Mecelle'de yer verilmiştir.

II- YÜRÜTME YETKİSİ

Osmanlı padişahının en geniş yetki alanı yürütmeye ilişkindir. Öyle ki bu görev ve yetkilerin sınırlarını sadece şer'î hükümler³⁶³ ve kamu yararı çizmektedir³⁶⁴. Bu nedenle yürütmeye ilişkin olarak padişahın neleri yapıp neleri yapamayacağı saymak mümkün değildir. Sadece “şer'î hukukun açık hükümlerini ihlal etmeyecek her şeyi yapmak” şeklinde bir genelleme yapılabilir: Başka bir ifade ile İslam hukukçuları, şer'î hükümlerin icrasından savaşa karar veremeye kadar çok geniş bir alanı kapsayan bu yetkilerin kullanımının devlet başkanının yetkileri arasında olduğunu kabul etmişlerdir³⁶⁵.

Osmanlı padişahı devletin başı olarak tek başına yürütme yetkisine sahipti. Ancak yürütme yetkisinin tek bir kişiye ait olması, o kişinin yürütmeye ilişkin bütün hususları tek başına yapacağı anlamına gelme-

³⁶² Düstur, 1. Tertip, I/165 vd. Arazi Kanunu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Halis Eşref, Külliyyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, İstanbul 1315; Ali Haydar, Şerh-i Cedid Kanun'ül-Arazi, İstanbul 1311; Atıf Bey, Kanunname-i Arazi Şerhi, İstanbul 1330; Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Konya 1992; Cevat, Arazi Kanunu Mer'i midir? İstanbul Barosu Mecmuası, S. 2-3, 1927.

³⁶³ Mesela Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanı seçildiği gün yaptığı konuşmada belirttiği gibi “Allah ve Rasülünün yolundan ayrılırsan bana itaat borcunuz yoktur” şeklindeki sınırlama bunu göstermektedir (İbn Kuteybe, I/16).

³⁶⁴ “Raiyye, yani tebaa üzerine tasarruf maslahata menuttur” (Mecelle m. 58); Ali Haydar, I/128-130.

³⁶⁵ Küçük Hamdi, İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-i İslâmiyye, Beyanülhak, Sene 1, S. 22, s. 512 vd.

mektedir. Zaten böyle şey de fiilen mümkün değildir. Lütfi Paşa'nın dediği gibi "Mülük nedimsiz olmaz"³⁶⁶.

Padişahın yürütme yetkisini (bütün genişliğine rağmen) belirli başlıklar altında toplamak mümkündür. Ayrıca padişaha bu hususta yardımcı olan en azından üst düzey memurlara yer vermemiz gerekir.

A- DEVLET MEMURLARINI ATAMAK

Fatih'ten önce padişahlar bütün önemli memurları genelde tek başlarına atarlardı. Fatih'le birlikte artık beylikten büyük bir devlete dönüş gerçekleştiğinden atama usulünde de önemli değişiklikler olmuştur. Ebussuûd'la birlikte şeyhülislâmların görev ve yetkilerindeki artış gibi bir-iki istisnayı saymazsak Fatih devrinde belirlenen usuller Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Padişahların atamaları kendi devirlerini kapsardı. Dolayısıyla yeni göreve başlayan padişah aynı kişi ile çalışmak istiyorsa cülusu ile birlikte ilgili kişilerin beratlarını yenilemesi yani onu görevinde "ibka etme"si gerekirdi³⁶⁷.

Fatih'le birlikte gelişen Osmanlı uygulamasına göre padişah sadece vezir-i âzamı tek başına atar, onun dışındaki memurların atanmalarını vezir-i âzaman arzı üzerine yapardı. Bununla birlikte Fatih'ten sonra dahi yeknesak bir atama usulünden söz etmek mümkün değildir. Ayrıntıdaki farklılıklara yeri geldikçe temas edilecektir. O halde burada öncelikle padişahın tek başına yaptığı atama yani vezir-i âzam, daha sonra da vezir-i âzam vasıtası ile yapılan merkezdeki üst düzey görevliler üzerinde durulacaktır.

1- Padişahın Tek Başına Yaptığı Atama (Vezir-i Âzam = Sadrazam)

Padişah tek başına sadece vezir-i âzamı atardı³⁶⁸. Osman Gazi ile Orhan Gazi kendi oğullarını bu makama atamışlardır. Bu dönemde bir

³⁶⁶ Lütfi Paşa, Asafname, İstanbul 1326, s. 10.

³⁶⁷ BOA, Satın Alınan Evrak, Dosya: 3, Gömlek:83.

³⁶⁸ Padişahın tek başına ataması kimseye danışmaması anlamına gelmemektedir. Sadece kimsenin arz ve telhisine gerek kalmaksızın doğrudan ataması demektir. Yoksa padişahlar vezir-i azam gibi önemli bir makama atama yaparken genellikle diğer yöneticilere danışarlardı. Na'imâdaki bir kayıt bunu açıkça göstermektedir. "Şeyhülislâm ve kuzat-ı asâkir ve sair vüzera ve ağalar huzur-ı hümayuna davet olunup vezaret meşveretinden sonra Melek Ahmet Paşa'ya verilmeğe karar verildikte..." (Na'imâ, III/1266).

kişi bu makama atanır ve kendisine vezir denirdi. I. Murat zamanında ikinci bir vezir daha atanınca birincisine vezir-i âzam denmeye başlanmıştır³⁶⁹. Hem bu makama ilk atanan hem de şehzadelerden sonra dışarıdan vezir yapılan ilk kişi Çandarlı Kara Halil Paşa'dır³⁷⁰. Fatih döneminden itibaren vezir-i âzamlara sadrazam da denmiştir. II. Mahmut 1838'de sadrazam ünvanını "başvekil"e çevirmiştir.

İstanbul'un fethine kadar vezir-i âzamlık Çandarlı ailesinde babadan oğula intikal etmiştir³⁷¹. İstanbul'un fethinden sonra bir-iki istisna ile devşirmelerden atanmaya başlanmıştır. Fatih devrinin kudretli ilim adamlarından Molla Gürani, kendisine yapılan vezirlik teklifini, bu görevin saraydan yetişme kullara ait olduğunu gerekçe göstererek reddetmiştir³⁷². Ondan sonra da birkaç istisna ile on yedinci yüzyıla kadar vezir-i azamlar hep devşirmelerden yapılagelmiştir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Ancak ilk akla gelen Çandarlı gibi güçlü ailelerin devlette uzun süre vezirlik yapmaları ve devleti idaredeki maharetleri sonucu padişah sülalesinin yanında güçlü bir sülâle meydana getirmemek olabilir³⁷³. O dönemde vezir-i âzamlığın da padişahlık gibi babadan oğula intikali bu fikri teyit etmektedir. Kaldı ki böyle güçlü ailelerden değil de devşirmelerden yapıldığı halde dahi idarî kabiliyet ve tecrübeleri ile çok defa kimin padişah olacağı hususunda en etkin rolü onlar oynamıştır. Hatta yine birçok padişahın hal' edilmesinde de vezir-i âzamların büyük etkisi olmuştur. Eğer güçlü bir ailenin vezir olmasına imkân tanınsaydı Osman oğullarının güçsüz zamanlarında "bundan sonra da Al-i ..." padişah olsun dememeleri için hiçbir sebep yoktu.

Yeni atanan vezir-i âzama ilk iş olarak hatem-i şerif, hatem-i vekâlet, mühür-i sadâret de denen "Mühür-i Humâyûn" verilirdi³⁷⁴. Mühür, Divân-ı Humâyûna gönderilmek suretiyle veya huzura kabul edilerek takdim edilirdi³⁷⁵. 17. Yüzyıldan itibaren vezir-i âzamlara mühür verilinceği zaman huzura şeyhülislâmla birlikte çıkmaları adet haline gelmiş-

³⁶⁹ Uzunçarşılı, Merkez, 111; Tahrir Heyeti, Vezir, İA, C. XIII, s. 313.

³⁷⁰ Mehmet Tevfik, 43.

³⁷¹ Kamil Paşa, 24.

³⁷² Mecdî, Şakayık Tercümesi, İstanbul 1269, s.104 (İnalçık, Halil: Mehmet II, İA, C. VII, s. 511'den naklen).

³⁷³ M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2005, s. 146.

³⁷⁴ J. Deny, Mühür, İA, C. VIII, s. 794.

³⁷⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 118.

tir³⁷⁶. Vezir-i âzamlara, atandıktan bir kaç sonra yapılması gerekli işler hakkında genel bir Hatt-ı Humâyûn gönderilirdi³⁷⁷. Gerek bu Hatt-ı Humâyûnda gerekse ihtiyaç hissettikçe padişahlar vezir-i âzama gönderdikleri Hatt-ı Humâyûnda onun yetki ve görevlerini hatırlatırlardı. Mesela II. Ahmet'in, vezir-i âzamı Bozoklu Mustafa Paşa'ya gönderdiği Hatt-ı Humâyûnda şunları yazıyordu: "Umur-ı devlet-i âliye senin rey ve tedbirine havale olunmuştur; azli iktiza edeni azil, nasbı layık olanı nasbedip ba'dehu rikab-ı hümayunuma arzeye"³⁷⁸.

Vezir-i âzam bir şekilde o makamı boşalttığında on altıncı asır sonlarına kadar "Kubbealtı Vezirleri" denen diğer vezirlerden birisine bu görev verilirdi. Bu tarihten sonra valilerin de doğrudan vezir-i âzam yapıldığı olmuştur. Vezir payesi olmadan vezir-i âzam olanlara aynı zamanda vezirlik payesi de verilirdi. Özetle bu makama vezirlikten, yeniçeri ağalığından, beylerbeyiliğinden, kapıcılar kethüdalığından, padişah silahdarlığından ve çavuşbaşılıktan yükselmek mümkün olmuştur³⁷⁹.

Vezir-i âzam, padişahın yürütmeye ilişkin bütün işlerine vekildi³⁸⁰. Fatih'in Kanunnamesindeki bu ifade Tevkii Abdurahman Paşa Kanunnamesinde biraz genişletilmiştir. Buna göre "Evvela vezir-i âzam olanlar cümleyi tasaddur edip âmme-i mesâlih u dîn ve devlet ve kâffe-i nizamı ahval-i saltanat ve tenfizi hudûd ve kısas ve hapis ve nefiy ve envâ-i ta'zîr ve siyaset ve istima-ı dava ve icrây-ı ahkâm-ı şeriat ve def'i mezalim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyalet ve emaret ve ulufe ve zeamet ve tımar ve tevliyet ve hitabet ve imamet ve kitabet ve cem-i cihet ve taklîd-i kaza ve nasb-ı müvella ve tefviz ve tevkil ve tayin ve tahsil ve umûr-ı cumhur ve tevcihat-ı gayrı mahsur velhasıl menâsib-ı seyfiye ve ilmiyenin tevcih ve azli ve cemi-i kazâyây-ı şer'iyye ve örfîyenin istima' ve icrâsı için bizzat cenâb-ı padişahîden vekîl-i mutlak ve memâlik-i mahrûse-i Osmanî ve taht-ı hükûmet-i sultâniyede olan cemî-i nâsın

³⁷⁶ Silahdar Mehmet Ağa, Silahdar Tarihi, C. II, İstanbul 1928, s. 740.

³⁷⁷ Uzunçarşılı, Merkez, 125.

³⁷⁸ Uzunçarşılı, Merkez, 116. Lütfi Paşa, "Vezir-i âzam olanda kat'an garaz-ı dünyeviye olmamak gerekdir. Her hususu lilleh, filleh ve livechilleh etmek gerekdir. Zira fevkinde bir mansıp dahi yoktur ki ona vasil ola" (Asafname, 9) diyerek hem vezir-i âzamanın mevkiini hem de işleri yaparken gütmesi gereken amacı belirtir.

³⁷⁹ Uzunçarşılı, Merkez, 118, 128, 192.

³⁸⁰ Akgündüz, Kanunnameler, I/318.

üzerine hâkim sâhib-i ferman olduğu muhakkaktır³⁸¹ şeklinde yürütmeye ilişkin neredeyse bütün görev ve yetkileri sayılmıştır.

Yavuz Selim de vezir-i âzamı Piri Paşa'ya gönderdiği bir Hatt-ı Humâyûnda “ahvâl-i umûr cümle senden suâl olunur. Şöyle ki, tehâvün ve tekâsül etmiş olasın, elimden halâs olmayı muhâl bilesin”³⁸² demektedir.

Fatih dönemine kadar padişahlar divana başkanlık ederlerdi. Ondan sonra vezir-i âzamlar divana da başkanlık etmeye başlamışlardır. Vezir-i âzam şehir dışında veya başka bir sebeple toplantıya gelemeyecekse onun yerine Sadaret Kaymakamı divana başkanlık ederdi³⁸³.

Vezir-i âzamlar divana başkanlık etmeye başladığı tarihten sonra divanda görüşülenleri toplantı sonunda özet olarak padişaha arz ederlerdi. Bu durum şüphesiz vezir-i âzamı daha da güçlü hale getirmiştir³⁸⁴. Divan toplantılarının haftada birkaç gün yapıldığı dönemlerde vezir-i âzamlar arza çıktıklarından padişahla görüşmüş olurlardı. 17. Yüzyıldan sonra divan toplantıları askerlere maaş vermeye inhisar edip üç ayda bir toplanmaya başlayınca vezir-i âzamlar padişahla görüşmek gerektiğinde randevu alıp huzura çıkmaya başlamışlardır. Başka bir ifade ile padişahla vezir-i âzam arasında haftanın belirli günleri gibi mûtrad görüşmeleri olmazdı³⁸⁵.

Vezir-i âzamların padişaha yazı ile yaptıkları arzlara “telhis” veya “takrir” denirdi³⁸⁶. III. Murat zamanına kadar kendisine arz edilen meselelere “olsun” veya “olmasın” diye, sözlü olarak düşündüklerini söylerler; arzda bulunanlar bunu kâğıtlara işaret ederek gerekeni yaparlardı. III. Murat devrinden itibaren padişahlar, telhiste talep edilen işe göre “İzn-i humâyûnum olmuştur”³⁸⁷, “Benim vezir-i âzamım defter ve takrîr manzûr-i humâyûnum olmuştur. Telhisiniz mucibince tanzim olunan...”³⁸⁸, “ihsân-ı humâyûnum olmuştur” ya da “mûcebince

³⁸¹ Tevkii, 498.

³⁸² Hayrullah Efendi, VIII/92.

³⁸³ Mumcu, Divan, 43.

³⁸⁴ İnalçık, Mehmet II, 512.

³⁸⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 175.

³⁸⁶ Cengiz Orhonlu, Telhisler, İstanbul 1970, s. XIX; Topkapı Sarayı Arşivi, No: 7273, 7648, 8607, 7661.

³⁸⁷ BOA, hatt-ı Humayun, No: 11, G.399.

³⁸⁸ BOA, Hatt-ı Humayun, No:11, G. 419.

amel oluna” şeklinde ifadeler yazmaya başlamışlardır. Telhisler, sadece padişahı haberdar etmek mahiyetinde ise, padişah tarafından duruma uygun ibareler yazılarak geri gönderilirdi. 1832 yılından sonra arz tezkereleri serkatibi şehriyârî denilen padişahın hususi başkâtibine hitaben yazılmaya başlanmıştır. Başkâtip bunu padişaha okur, padişah fikrini şifahî olarak bildirir ve bu mütalaa arz tezkeresinin altına dikey bir şekilde serkatip tarafından vezir-i âzama hitaben yazılırdı. Serkatip tarafından dikey şekilde yazılan bu yazıya “irade” veya “irade-i seniyye” denirdi.

Başta şeyhülislâm olmak üzere ulema, kaptan paşa, valiler, darüssaa-de ağası gibi üst düzey bürokratlar tarafından her birinin kendine mahsus hitapları ile yazılan yazılar vezir-i âzama gönderilir ve onun tarafından padişaha arz edilerek gereği yapılırdı. Diğer memurlar ise doğrudan vezir-i âzama yazarlardı³⁸⁹.

Vezir-i âzam’ın yazılı emirlerine “buyrultu” sözlü emirlerine ise, “emri sâmi” denirdi³⁹⁰.

Vezir-i âzam kurduğu İkinci Divanında şikâyetleri dinlerdi. Divanda Türkçe bilmeyenler için tercüman bulundurulurdu³⁹¹. Aynı şekilde Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile birlikte Cuma Divanını kurar ve davaları dinlerdi. Vezir-i âzam kendisi karar verebileceği gibi davaları Rumeli Kazaskerine, işler çok olursa Anadolu Kazaskerine de dinletebilirdi³⁹². Yine vezir-i âzaman başkanlığında İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarının katılımı ile Çarşamba günleri, Çarşamba Divanı kurulurdu. Vezir-i âzam, hâkimin verdiği kararın hukuka uygun olduğundan kuşku duyarsa daha önce kazaskerlik yapmış olanlara bu kararı incelettirebilirdi³⁹³. Ayrıca vezir-i âzam bazı günler kuşluk vaktinde de divan kurup dava dinlerdi³⁹⁴.

Vezir-i âzamlar 15. yüzyıldan itibaren aynı zamanda askeri işleri de yönetmeye başlamışlardır. Gerçekten Çandarlı Halil Paşaya kadar ordu kumandanlığı ayrı bir kişide iken onun zamanında askeri işler de vezir-i

³⁸⁹ Tevkii, 498; Uzunçarşılı, Merkez, 133.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, Merkez, 115; Öztuna, Osmanlı, II/54. Bu konuda örnekler için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E: 10087, 10833.

³⁹¹ Uzunçarşılı, Merkez, 136.

³⁹² Tevkii, 502.

³⁹³ Tevkii, 503; Uzunçarşılı, Merkez, 140; Uzunçarşılı, İlimiye 211.

³⁹⁴ Tevkii, 500.

âzama verilmiştir³⁹⁵. Vezir-i âzam ordunun başında sefere çıktığı zaman kendisine “serdar-ı ekrem” unvanı verilirdi. Vezir-i âzam sefere çıkınca kazaskerler onunla gelmez onun yerine “ordu kadısı” tayin edilirdi³⁹⁶. Serdar-ı Ekrem unvanıyla vezir-i âzam bütün tevcihat, azl, tayin, nefy ve idamları padişaha sormadan yapardı. Vezir-i âzamın savaş esnasında ki harcamalarından hesap sorulmazdı³⁹⁷. Bununla birlikte vezir-i âzam kendi arzusuyla seferden dönemez, bunun için kendisine padişah tarafından “davet hattı” yazılması gerekirdi³⁹⁸. Yine vezir-i âzamlar savaşa çıktıklarında savaş usulü ve benzeri önemli meseleleri de ilgili kişilere danışarak yaparlardı³⁹⁹.

Fatih’in teşkilat kanunnamesine göre vezir-i azam 5999 akçeye kadar olan tımarları padişaha arz etmeden tevcih etme hakkına sahipti⁴⁰⁰. Bundan yukarı geliri olan tevcihleri padişaha arz ederek yapabiliirdi.

Vezir-i âzamlar zaman zaman teftişe çıkar, çarşı pazarda “asayişin berkemal” olup olmadığını bizzat görürlerdi. Ayrıca vezir-i âzamlar se-nede üç defa şeyhülislâmı ziyaret ederlerdi⁴⁰¹.

Osmanlı Devletinde vezirler dâhil memurlar bir yıllığına atanırdı. Süresi dolanlardan hizmeti beğenilenler ya kendileri uzatma talebinde bulunur ya da vezir-i âzamın tasvibi ile görevlerinde kalmaları sağlanırdı ki buna ibka veya mukarrer denirdi⁴⁰².

Vezir-i âzam sefer için İstanbul’dan ayrılınca kendisine “rikâb-ı humâyûn” veya “sadaret kaymakamı” denilen bir vezir vekâlet ederdi. Vekil olan kişiyi vezir-i âzamın teklifi üzerine padişah veya bazen doğrudan padişah atardı. Vezir-i âzamın mührünü başka birisine vermesi, kendisini vekil atadığını gösterirdi⁴⁰³. Vezir-i âzam seferde iken padişah da Edirne’de ikamet ederse, bir Edirne’ye bir de İstanbul’a kaymakam atanırdı. İstanbul kaymakamına “İstanbul Muhafızı” da denirdi⁴⁰⁴.

³⁹⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 111.

³⁹⁶ Raşit, IV/34.

³⁹⁷ Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki (Yay. Haz. Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul 1989, s. 315.

³⁹⁸ Uzunçarşılı, Merkez, 162.

³⁹⁹ Na’îmâ, I/111.

⁴⁰⁰ Akgündüz, Kanunnameler, I/325.

⁴⁰¹ Uzunçarşılı, Merkez, 145.

⁴⁰² Uzunçarşılı, Merkez, 150.

⁴⁰³ J. Allan, Hatem, İA, C. V/I, s. 360.

⁴⁰⁴ Selaniki, I/88.

Vezir-i âzam bütün defterleri yanında götürdüğü için vekilin tuttuğu defterlere “rikab defterleri” denirdi. Sadaret kaymakamı, sefer tarafındaki yakın vilayetlerin işleri ile vezirlik, beylerbeyilik, sancak beyliği menşurları ve ordudaki tevcihatı dışında vezir-i âzamanın hemen bütün yetkilerini haizdi⁴⁰⁵.

Vezir-i âzamların belirli bir görev süreleri olmayıp azledilinceye kadar görevde kalırlardı⁴⁰⁶. Gerekçe göstermek zorunda olmaksızın padişah, istediği zaman onu görevden alabilir, idamına dahi karar verebilirdi⁴⁰⁷. Önemli işleri padişaha sormadan yapan ya da yaptığı işlerde gereğinden fazla övünen vezir-i âzamların makamlarından olduklarına ilişkin örnekler çoktur⁴⁰⁸. Vezir-i âzamanın mührün geri istenmesi azledildiği anlamına gelirdi⁴⁰⁹. Yeni atanan vezir-i âzam, İstanbul dışında ise, gelinceye kadar işlere “sadaret kaymakamı” ismi ile atanan vezir nezaret ederdi⁴¹⁰.

2- Padişahın Vezir-i Azamın Arzı İle Yaptığı Atamalar

Kuruluş dönemlerinde padişahların hemen bütün memurları tek başlarına atadıkları tahmin edilebilir. İstanbul'un fethi ile Osmanlı artık cihan devleti haline geldiğinden buna uygun olarak padişahlar da atamaları vezir-i âzam vasıtası ile yapmaya başlamışlardır. Bu durumda Enderun ve vezir-i azam dışındaki memurların atamalarının vezir-i âzamanın arzı ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bizim burada söz konusu bütün memurlar hakkında bilgi vermemizin mümkün olmadığı ortadadır. Bununla birlikte merkezdeki üst düzey memurlara temas etmezsek bir eksiklik olacağını düşünüyoruz. Çünkü bu memurlar, tamamı her zaman olmasa da, aynı zamanda devletin en etkin kurumlarından olan divanın da üyesidirler. Bu nedenle devletin yönetiminde son derece etkin bir görev icra etmekteydiler. Dolayısıyla onların atanmaları, görevleri ve görevden alınmaları ayrı bir önem taşımaktadır. Yeri gelmişken tekrar işaret edelim ki, Osmanlı Devletinde he-

⁴⁰⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 180.

⁴⁰⁶ Mumcu, Divan, 44.

⁴⁰⁷ Görevden alınan ve ölümüne karar verilen vezir-i âzamların listesi için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, D: 10210.

⁴⁰⁸ Na'imâ, I/123.

⁴⁰⁹ Uzunçarşılı, Merkez, 114.

⁴¹⁰ Selaniki, I/160.

men hiçbir konuda, başından sonuna kadar yeknesak bir uygulama söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla memurların atanmaları ve yetkilerini de bu hüküm çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Yeri gelince bu değişikliklere mümkün olduğu kadar temas edilecektir. Şimdi sırası ile vezir-i âzamın arzı ile atanan üst düzey memurlar üzerinde durmaya çalışalım.

a) Şeyhülislâm

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında müftü ve müftüler artınca da merkez müftüsü denen şeyhülislâmlar padişah tarafından atanırdı. Fatih devrinden sonra genel usul, vezir-i âzamın arzı ve padişahın onayı ise de, zaman zaman padişahın doğrudan hatta vezir-i âzama rağmen atadığı da olmuştur⁴¹¹. Ebussuûd devrine kadar şeyhülislâmlar kazasker, mevleviyet kadıları veya müderrisler arasından seçilirken bu devirden sonra Rumeli kazaskeri veya bunların mazûllerinden atanmaya başlanmıştır⁴¹².

Fatih devrine kadar Osmanlı Devletinde ulemanın ve yargının başı kazaskerdi. Ebussuûd Efendi ile şeyhülislâmlık makamı büyük bir itibar kazanmıştır. Osmanlı Devletinde memurların dereceleri günlük gelirlerine göre olduğundan, onun döneminde şeyhülislâmların gelirleri kazaskerlerin gelirini geçmiştir. Böylece kazaskerler ile müderris ve kadıları atama yetkileri de şeyhülislâma verilmiştir⁴¹³. Buna göre geliri 40 akçeye kadar olan müderrisler ile yine geliri 150 akçeye kadar olan kadıları kazaskerler, bunların dışındaki müderris ve kadıların atanmaları şeyhülislâma ait olmuştur⁴¹⁴. Aynı dönemde nakîbü'l-eşraf ve hekimbaşlılarının atanması da şeyhülislâm vasıtası ile olmaya başlamıştır⁴¹⁵. Keza şeyhülislâmlar başından beri imam-hatip, müezzin, vaiz gibi din görevlilerini atamaya da yetkili idiler⁴¹⁶.

⁴¹¹ Mesela III. Mehmet devrinin vezir-i âzama Hasan Paşa, Karaçelebizade Hüseyin Efendi veya Şair Baki'yi şeyhülislâmlığa önermiş fakat padişah Hoca Sadeddini atamıştır (Selaniki, II/731).

⁴¹² Uzunçarşılı, İlmiye, 178.

⁴¹³ Tevkii, 538; Uzunçarşılı, İlmiye, 179. Bu görevin istenmeden verildiği "Fetva iştiğali vaktimizi istiab ederken bu bârı dahi üzerimize tahmil bize cevrdır" (Hezarfen, 200) serzenişinden anlaşılmaktadır.

⁴¹⁴ Uzunçarşılı, İlmiye, 180-181; Ali Haydar, IV/688.

⁴¹⁵ BOA, Cevdet, Adliye, No: 3732; Uzunçarşılı, Saray, 364.

⁴¹⁶ Uzunçarşılı, İlmiye, 185.

Şeyhülislâmın atama ve görevden alma işlemi şöyle gerçekleşirdi: Şeyhülislâm atanacak müderris ve kadıların listesini vezir-i âzama gönderir, vezir-i âzam bu listeyi bir telhis ile padişaha arz eder, padişah da üzerine Hatt-ı Humâyûn yazarak atama işlemini gerçekleştirirdi⁴¹⁷. Vezir-i âzamlar genelde şeyhülislâmdan gelen listeye dokunmazlardı⁴¹⁸. Ancak şeyhülislâmla araları açık olan vezir-i âzamların listede değişiklik yaptıkları da olmuştur⁴¹⁹. Şeyhülislâmların kadı ve müderrisleri atama yetkileri II. Osman tarafından ellerinden alınmış ise de kısa süre sonra bu yetkileri tekrar verilmiştir⁴²⁰.

Şeyhülislâmlar atadıkları kadı ve müderrisleri görevden alma ve gerektiğinde sürgün cezası vermeye de yetkili idiler. Bu da atama usulü gibi gerçekleşirdi. Osmanlı arşivinde konu ile ilgili oldukça bol örnek bulunmaktadır⁴²¹.

Fatih'in kanunnamesinde vezir-i âzamdaki sonra "Ve şeyhülislâm ulemanın reisidir. Vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak lâzım ve münâsibdir"⁴²² hükmüne yer verilmiştir. Bu durum, şeyhülislâmın devlet teşkilatındaki yerini göstermektedir. Ancak şeyhülislâmların, devlet adına yürütülen işlerin şeriata uygunluğunu denetlemeleri⁴²³, padişahların hal' ve kardeşlerinin katli gibi bütün önemli işlerde onların fetvalarının gerekli oluşu şeyhülislâmları vezir-i âzamla aynı seviyeye hatta biraz da üstüne getirdiği söylenebilir⁴²⁴. Zaman zaman vezir-i âzamanın atanmasında, azl ve katledilmelerinde şeyhülislâmdan fetva alınmasını da buraya eklediğimizde hukuken olmasa bile fiilen şeyhülislâmların makamları ortaya çıkmaktadır⁴²⁵. Diğer taraftan padişahlar da şeyhülislâma danışmadan ne savaş ne barış ne de başka önemli bir işe girişmedikleri bilinmektedir⁴²⁶. Bu nedenle ulemayı

⁴¹⁷ Misal kabilinden bkz. BOA, Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmet, No: 1865.

⁴¹⁸ Nitekim III. Ahmet dönemi vezir-i âzamlarından Çorlulu Ali Paşa, şeyhülislâmla birlikte listeyi hazırlamayı teklif etmiş fakat padişah buna razı olmamış bu hususta tek yetkilinin şeyhülislâm olduğunu belirten bir Hatt-ı Humâyûn göndermiştir (Raşit, III/230).

⁴¹⁹ Katip Çelebi, Fezleke, C. I, İstanbul 1287, s. 200.

⁴²⁰ Uzunçarşılı, Tarih, III/II. Kısım, s. 128.

⁴²¹ Misal kabilinden bkz. Hattı humayun Suretleri, İÜ Küt. TY, No: 5829; Topk. Sar. Müz. Arş. E: 7028; BOA, Cevdet, Adliye, No:564.

⁴²² Akgündüz, Kanunname, I/318.

⁴²³ Schacht, Joseph: An Introduction to Islamic Law, Oxford 1964, s. 90.

⁴²⁴ J. H. Kramers, Şeyhülislâm, İA, C. XI, s. 488.

⁴²⁵ Na'imâ, I/175; IV/1824.

⁴²⁶ Lane-Poole, Stanley, Turkey, London 1988, s. 334.

temsilen şeyhülislâm, padişahın ve vezir-i âzâmın yetkilerini sınırlayan bir konuma sahiptir⁴²⁷. Nitekim II. Mustafa'nın vezir-i âzamı atarken: "Şeyhülislâmın reyinden dışra hareket edersen müstehikk-i itâb olursun"⁴²⁸ şeklindeki ikazı ve Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Malum ola ki bu Devlet-i Âliyede makâm-ı şeyhülislâm mertebe-i vekâlet-i kübrâ yani vezâret-i uzmâdan a'lâ değil ise bari beraber ve bazı hususa nazar olursa ondan bâlâterdir"⁴²⁹ şeklinde verdiği malumat bu hususu açıkça göstermektedir. Keza şeyhülislâmın bütün memurlar sınıfının en üstünde olduğu Batılı araştırmacılar tarafından da ifade edilmiştir⁴³⁰. Bu durum, Osmanlı Devletinde dinin asıl, devletin ise, ona bağlı bir kuruluş⁴³¹ kabul edilmesinden ileri gelmektedir.

İlk dönemlerde şeyhülislâmlar hayat boyu bu görevde kaldıkları bilinmektedir. İlk olarak Kanunî devrinde Çivizâde Muhyiddin Efendi azledilmiş bundan sonra da bu uygulama devam etmiştir⁴³². Azil gerekçeleri arasında vezir-i âzâmlarla uyuşmazlık⁴³³, yaşlılık, ilmi kifayetsizlik⁴³⁴, görevi gereği gibi yerine getirememe⁴³⁵ gibi sebepler sayılabilir⁴³⁶. Azledildikten sonra aynı padişah veya daha sonraki padişah zamanında tekrar göreve getirilen şeyhülislâmlar da olmuştur⁴³⁷. Azledilen şeyhülislâmların bir kısmı İstanbul dışına sürgün edilmiştir⁴³⁸.

⁴²⁷ H. A. R. Gibb/ Harold Bowen, *Islamic Society and The West*, London 1957, s. 83.

⁴²⁸ Uzunçarşılı, Saray, 99.

⁴²⁹ Hezarfen, 197.

⁴³⁰ Brockelman, C., *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Terc. Neşet Çağatay), C. I, Ankara 1964, s. 287.

⁴³¹ Hezarfen, 197.

⁴³² Söz konusu şeyhülislâm Mevlana Celaleddin Rumi ve Muhyiddin Arabi gibi kimseler hakkında ağır sözler sarfetmiş bunun üzerine Kanunî tarafından azledilmiştir (Ahmet Refik, *Osmanlı Şeyhülislâmları, İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334, s. 361). Azil gerekçesini hatalı fetvalarına bağlayanlar da vardır (Cavid Baysun, *Çivizade, İA*, III/438).

⁴³³ Raşit, I/22.

⁴³⁴ Mesela Memikzade Mustafa Efendinin (1656) kifayetsiz olduğu anlaşılınca ancak 13 saat görevde kalabilmiştir (Na'imâ, IV/1656).

⁴³⁵ Selaniki, I/270; Raşit, IV/7.

⁴³⁶ Hicri 1207 yılında Şeyhülislâm Hamdizade'nin azliyle İncir köyünde bir yalıda oturması ve yerine Tevfik Efendi'ye Şeyhülislâmlık tevcihi hakkında Hatt-ı Humâyûn için bkz. BOA, Hatt-ı Humâyûn, No: 272.

⁴³⁷ İlk olarak 1593 yılında Bostanzade Mehmet Efendi tekrar şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Daha sonra tekrar şeyhülislâmlığa atanma sıkça rastlanan bir uygulama haline gelmiştir (Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul 2002, s. 174).

⁴³⁸ Raşit, III/341.

Azledilmekle kalınmayıp katledilen şeyhülislâmlar da olmuştur⁴³⁹. Şeyhülislâmlık görevinden istifa edenler de vardır⁴⁴⁰.

b) Kazasker

Osmanlı Devletinin merkez teşkilatındaki en önemli görevlilerden birisi de şüphesiz kazaskerdir. Kadıasker şeklinde yazıldığında kolayca anlaşılacağı üzere kazasker, asker kadısı demektir⁴⁴¹. Anadolu Selçuklularında askeri sınıfın davalarına bakan kadıların başkanına kadileşker, normal halkın davalarına bakan kadıların başkanına ise kadilkuzat denmekteydi. Anadolu Beyliklerinde ise sadece Karamanoğullarının kazasker ismini kullandıkları ve onun da arazi davalarına baktığı bilinmektedir⁴⁴². Osmanlı Devletindeki kazaskerliğin ise, Eyyubilerden beri bilinen ve ordu mensuplarının yargı işlerini gören kadileşkerlik⁴⁴³ ile Abbasîler devrinde kurulan fakat Anadolu Selçuklularınca geliştirilen kadilkuzatlığın⁴⁴⁴ birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir makam olduğu tahmin edilmektedir⁴⁴⁵.

Osmanlı Devletinde daha kuruluş yıllarından itibaren kazasker, kadıların tayin, teftiş ve azil işleri ile ilgilendiği gibi divandaki müzakerelelere de katılmış gerektiğinde de sefere katılıp ordu kadılığı yapmıştır⁴⁴⁶. Kazaskerlik ihdas edilmeden önce Bursa kadısının bu görevi ifa ettiği bilinmektedir⁴⁴⁷. Osmanlı Devletinde kazaskerliğin I. Murat zamanında ihdas edildiği ve ilk olarak da bu makama Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi'nin getirildiği bilinmektedir⁴⁴⁸. I. Murat döneminin

⁴³⁹ IV. Murat'ın Bursa'ya seyahati sırasında astırdığı İznik kadısı ile ilgili olarak valide Kösem Sultan'a tezkire göndermiş ve konu ile ilgili olarak bir ziyafette ulemanın fikir teatisinde bulduklarını ve padişahın hal' edileceğinden endişe ettiğini IV. Murat'a bildirmiş o da İstanbul'a dönerek şeyhülislâm Ahizade Hüseyin Efendi'yi katlettirmiştir (Katip Çelebi, Fezleke, C. II, İstanbul 1287, s. 160).

⁴⁴⁰ Mesela Samanizade Ömer Hulusi Efendi, ikinci defa geldiği şeyhülislâmlıktan H. 1222 de istifa etmiştir. Bkz. BOA, Hatt-ı Humayun, No: 1358.

⁴⁴¹ Cevdet Paşa, Tezakir, IV/37.

⁴⁴² Uzunçarşılı, Medhal, 140.

⁴⁴³ Ramazan Şeşen, Salahaddin Eyyubi ve Devleti, İstanbul 1987, s. 227.

⁴⁴⁴ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1958, s. 46 vd.

⁴⁴⁵ Kazaskerliğin Osmanlı Devletinden önceki şekli hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Şentop, Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, İstanbul 2005, s. 13 vd.

⁴⁴⁶ Şentop, 29.

⁴⁴⁷ Hoca Sadedin, I/69.

⁴⁴⁸ Âşikpaşazâde, 52; Hoca Sadeddin, I/68. Farklı görüşler için bkz. Şentop 21 vd.

idari, askeri, mülki ve adli teşkilatın geliştiği bir devre olması bu fikri teyit etmektedir⁴⁴⁹. Fatih devrine kadar bir kazaskerin görev yaptığı bilinmektedir⁴⁵⁰.

Fatih devrinde (1477 ya da 1480) kazaskerlik, Anadolu ve Rume-
li kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her iki kazaskere birden
“Sadreyn” denilmiştir. 1516 yılında (I.Selim devri) Doğu ve Güney-
doğu Anadolu’nun Osmanlı Devletine ilhaki üzerine merkezi Diyar-
bakır olmak üzere Arab ve Acem Kazaskerliği kurulmuş ve bu yerlerin
Osmanlıya ilhakında büyük payı olan İdris-i Bitlisî bu makama getiril-
miştir. Mısır ve Suriye’nin de Osmanlı Devletine katılması ile bu ka-
zaskerlik devlet merkezine nakledilmiştir. Dolayısı ile Arab ve Acem
kazaskeri önceleri Divân-ı Humâyûn’a giremezken bu makamın mer-
keze alınması ile divana girmeye başlamıştır. Ancak bir kaç yıl sonra
bu kazaskerlik kaldırılmıştır. Diğer iki kazaskerlik ise devletin yıkılışına
kadar devam etmiştir⁴⁵¹.

Kuruluş döneminde kazaskerler doğrudan padişah tarafından atan-
mış ve görevden alınmışlardır⁴⁵². Molla Gürani’nin, Fatih’in vezirlik
teklifini red⁴⁵³, fakat kazaskerliği kabul etmesi⁴⁵⁴ de teklifin doğrudan
padişah tarafından yapıldığını göstermektedir. Fatih dönemi ile birlik-
te kazasker (ler) vezir-i âzâmin arzı ve padişahın onayı ile atanmaya
başlanmıştır. Bu usule geçiş için kesin bir tarih vermek mümkün olma-
makla birlikte, kazasker sayısının ikiye çıkarılması veya Fatih’in divana
başkanlık etmekten vazgeçmesi ile olduğu tahmin edilebilir⁴⁵⁵.

Ebussuûd Efendi şeyhülislâm olunca bu makamın etki ve yetkile-
rinin arttığını yukarıda ifade etmiştik. Bu cümleden olarak kazasker

⁴⁴⁹ Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. III, İstanbul 1964, s. 63-64.

⁴⁵⁰ Abdurahman Şeref, I/295.

⁴⁵¹ İlmiye Salnamesi, 308 vd.; Uzunçarşılı, İlmiye, 151 vd; Merkez, 229; Karal, *Osmanlı Ta-
rini*, VI/137.

⁴⁵² Neşri, II/717. İlk dönem kroniklerinde kazaskerlerin doğrudan padişah tarafından atan-
dığına ilişkin açık bir bilgi bulunmamakla birlikte ilk dönemlerde henüz beylik halinde
iken bütün tasarrufların doğrudan Bey tarafından yapıldığından bunu çıkarmak mümkün-
dür. Ayrıca kazaskerlerin atanmasına ilişkin olarak kullanılan “II. Murat Molla Hüsrevi
kazasker yaptı, Fatih Molla Güraniye kazaskerlik teklif etti” şeklindeki ifadelerden de bu
husus anlaşılmaktadır.

⁴⁵³ İnalçık, Mehmet II, IA, VII/511.

⁴⁵⁴ Gelibolulu Ali, I/379.

⁴⁵⁵ Şentop, 72.

atamaları da şeyhülislâmlara verilmiştir. Şu kadar var ki şeyhülislâmın listeyi oluşturmada önce vezir-i âzamla istişare etmesi istenmiştir⁴⁵⁶. Buna göre şeyhülislâm kazasker atanacak kimselerin isimlerini vezir-i âzama bir yazı ile bildirir, vezir-i âzam bu yazının üzerine bir telhis yazar ve padişaha arz eder padişah da atamayı yapan kararını (Hatt-ı Humâyûn) yazardı⁴⁵⁷. Kazasker olabilmek için İstanbul kadılığında en az bir yıl görev yapmış olmak şartı aranırdı. Önce Anadolu sonra Rume- li kazaskerliğine geçilirdi.

Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığına kadar kazasker günlük 150 akçeye kadar geliri olan kaza kadılıklarını bizzat padişaha arz ederek atamasını yaparlardı. Bundan yüksek gelirli kadılıkların atanmasını vezir-i âzama bildirir vezir-i âzam da padişaha arz ederek onun olurlarını alırdı⁴⁵⁸. Müderrislerin atanmasında da günlük 40 akçeye kadar geliri olanları kazasker bizzat, bu miktardan yukarı geliri olanların ise vezir-i âzam vasıtası ile atamasını yaptırırlardı⁴⁵⁹. Ebussuûd Efendi'den sonra vezir-i âzama arz ettikleri kısmın tamamen şeyhülislâma devredildi- ğine yukarıda işaret etmiştik. Kazaskerlerin atamaya yetkili oldukları müderris ve kadıların atanma evraklarının bazılarında şeyhülislâmın "mûcebince tevcih buyurulmak mercu'dur" şeklinde ifadesine rastlan- maktadır⁴⁶⁰. Bu durum, listeyi kazasker hazırlasa dahi şeyhülislâm vası- tası ile vezir-i âzama onun da padişaha sunduğunu göstermektedir.

Kazaskerler Divân-ı Humâyûn'a asli üye olarak katılır ve vezir-i âzaman hemen solunda otururlardı⁴⁶¹. Divanda kendi bölgelerinden ge- len ve suçu sabit olmakla birlikte kadıların ceza tayin etmediği (ağır ceza gerektiren) hususlarda ceza tayin ederler ve mahallî kadıların ver- miş olduğu ve hukuka uygun olmadığı iddia edilen davalara bakarlar- dı⁴⁶². Ayrıca vezir-i âzaman verdiği diğer meselelere baktıkları ve gerek- tiğinde siyasi konularda da fikirlerini beyan ettiklerine ilişkin kayıtlar

⁴⁵⁶ Tevkii, 538.

⁴⁵⁷ Misal kabilinden bkz. BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid, No: 25134.

⁴⁵⁸ Molla Gürani kazaskerliği döneminde ulema atamalarını vezir-i azama danışmadan yap- mak isteyince istifaya zorlanmış böylece ulema atamaları vezir-i âzam da kalmıştır (İnal- cık, Memhmet II, IA, VII/512).

⁴⁵⁹ Tevkii, 540.

⁴⁶⁰ BOA, Cevdet Adliye, No: 5027.

⁴⁶¹ Tevkii Kanunnamesi, 506.

⁴⁶² Şentop, 114.

bulunmaktadır⁴⁶³. Divanda görüşülen konuların İslam hukukuna uygun olup olmadığının da kazaskerlere sorulduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Kazaskerler, Cuma günleri Vezir-i âzam konağında “Huzur Murafası” denilen yargılamaların yapıldığı Cuma Divanı’na da katılırlar, aynen divanda olduğu gibi kendiliğinden veya iradî olarak temyiz edilen davalara bakarlardı⁴⁶⁴. Kadılardan gelen kararın yanlış olduğu sonucuna varırlarsa düzeltir karar doğru ise onarlardı. Yine kazaskerler, haftanın diğer günlerinde kendi konaklarında divan kurup dava dinler ve diğer hukuki işlerle ilgilenirlerdi. Kazaskerler bakmış oldukları davalar sonucu verdikleri hükümleri, padişah tuğrası ile tuğralar ve kazasker buyrul-tusu adı altında ilgililere duyururlardı⁴⁶⁵.

Kazaskerlere gerek vezir-i âzam gerekse padişah tarafından inceleme, araştırma ve elçilik görevleri verildiği de olurdu⁴⁶⁶.

Padişahlar sefere gittikleri zamanlarda kazaskerler de ordu ile beraber giderek hukukî işlere bakarlardı. Padişahlar sefere çıkmayı bıraktıktan sonra vezir-i âzamlar serdar-ı ekrem olarak giderler, kazaskerler ise padişahla beraber İstanbul’da kalırlardı. Ordunun hukuki işlerini görmek üzere kendilerini temsilen birer vekil gönderirlerdi. Ordu kadısı denilen bu vekil kadılığa, mevâlîlerin görevde olmayanlarından bilgi ve tecrübe yönüyle en üstün olanları atanırdı. Ordu kadılığı hem vazife ve hem de meşakkat ve mahrumiyetleri nedeni ile ağır bir iş olduğundan bu hizmette bulunanlar bu görevden alındıkları zaman derecelerinden daha yüksek mevleviyet olan Harameyn mevleviyetlerinden Mekke kadısı olurlardı⁴⁶⁷.

Bir kazasker varken tüm mahkemelerin gelirlerinden ayrılan gelirden 500 akçe gündelik alırdı. Bundan başka has tayininden alınan berat resimlerinden belirli bir hisse de kazaskere aitti. Ayrıca askeri sınıfın miras taksiminden resm-i kısmet adı altında binde onbeş gelirleri vardı. Rumeli kazaskerine resm-i kısmetden günde sekiz bin, Anadolu

⁴⁶³ Orhonlu, Telhisler, 97.

⁴⁶⁴ Mumcu, Divan, 148.

⁴⁶⁵ Tevkii, 540; Uzunçarşılı, İlmiye, 153; Akgündüz, Kanunnameler, I/317.

⁴⁶⁶ Orhonlu, Telhisler, 91; Celalzade Mustafa, Selimname, (Hazr. Amet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 35.

⁴⁶⁷ Uzunçarşılı, İlmiye, 131-132.

kazaskerine ise bölgesi geniş olduğundan günde onbeş bin akçe gelirdi. Ayrıca gerek kadı gerekse naib atamalarında atanma ücreti alınır ve bunların yarısı kendilerine kalırdı. Ma'zül kazaskerlere 16. yüzyılda günde yüzelli, 17. yüzyılda ikiyüz akçe verildiğini görmekteyiz. Emekli kazaskerlere 17. yüzyılda ikiyüzelli akçe gündelik ayrıca da arpalık verilir. Kazaskerlikten emekli olduktan sonra müderrisliğe geçmek de mümkündür⁴⁶⁸.

Kazaskerlerin Osmanlı Devletinin son dönemlerine doğru yetkileri tamamen ellerinden alınmıştır. 17. Yüzyıl ortalarından itibaren teşekkül eden heyet-i vükelâya kazaskerlerin yerine şeyhülislâm alınmaya başlanmıştır. Ayrıca kazaskerlerin gelirleri de azalmıştır. Kaza kadılarını atama yetkileri ise devam etmiştir. Ancak 1854 tarihli Tevcihat-ı Menasıb-ı Kaza Nizamnamesi ile tayinleri şeyhülislâma arz mecburiyeti getirilmiştir. 1913 tarihli bir kanun-ı muvakkat ile kazaskerlik kurumu kaldırılarak yerine Rumeli ve Anadolu Kazaskerlik Mahkemeleri kurulmuştur. 1914 tarihinde şeyhülislâmın arzı üzerine bir Kanun-ı Muvakkat ile bu mahkemeler birleştirilerek bir mahkeme haline getirilmiştir⁴⁶⁹.

İlk dönemlerde kazaskerlerin görev süreleri belirli değildi. Bu sebeple Hacı Hasanzâde gibi 25 sene görev yapan kazaskerler olmuştur. Kazaskerler genelde görevden alınmalarını gerektirecek bir durum olmadığı sürece görevde kalmışlardır⁴⁷⁰. Zamanla bu görevi yapabilecek kimselerin artması ile aynen kadılarda olduğu gibi kazaskerlerin sürelerinde de sınırlamaya gidilmiş ve bu süre 17. yüzyıla kadar iki, ondan sonra da bir yıla indirilmiştir⁴⁷¹. Bu süreye “müddet-i örfîye” denmiştir. Görevleri beğenilenlerin bu süreleri uzatılmış yani ikinci veya üçüncü defa aynı göreve atananlar olmuştur⁴⁷².

Kazaskerlik görevinden istifa edenler de olmuştur. Vezir-i âzam, şeyhülislâm, padişah hocaları ile anlaşamayanlar, görevini ifâda yetersiz kalanlar ve görevini kötüye kullananlar da azledilmişlerdir⁴⁷³.

⁴⁶⁸ Uzunçarşılı, İlmiye, 157-158; Merkez, 230, 239.

⁴⁶⁹ Düstur, I. Tertib, C. I, s. 315- 320; II. Tertib, C. V, s. 352; II. Tertib, C. VI, s. 184; Ali Haydar : Dürer'ül-Hükkam Şerh-i Mecellet'il-Ahkam, C. IV, İstanbul 1330, s. 705; İlmiye Salnamesi, 154, 318; Uzunçarşılı, İlmiye, 160.

⁴⁷⁰ Şentop, 75.

⁴⁷¹ Uzunçarşılı, Merkez, 234.

⁴⁷² Süleyman İzzî, Tarih-i İzzî, İstanbul 1199, s. 3.

⁴⁷³ Şentop, 77 vd.

c) Kubbealtı Vezirleri

Devletin kuruluş yıllarında vezirliğe ilmiye sınıfından kimseler atanırken sonradan devletin çeşitli kademelerinde görev yapan kimselerden de atanmaya başlanmıştır. Zamanla vezir sayısı artınca bu vezirler devlette herhangi bir görevleri olmamasına rağmen divan toplantılarına katılmışlardır. Divan toplantıları 16. yüzyıldan itibaren kubbealtı denilen yerde yapıldığından bunlara kubbealtı vezirleri denmeye başlanmıştır⁴⁷⁴. Bunlar divan toplantılarına katılır tecrübeleri ile devlet yönetimine katkıda bulunurlardı. Daha da önemlisi vezir-i âzamın görevine son verildiğinde bütün işleri yakından takip eden kubbealtı vezirlerinden birisi vezir-i âzam yapılırsa böylece devlet işleri aksamazdı.

Kanunî devrine kadar vezir olanlar kubbealtı veziri olurken bu tarihten sonra vezirlik bir rütbe (paye) haline gelmiş ve nişancı, defterdar, kaptân-ı derya, yeniçeri ağası hatta Mısır ve Bağdat gibi önemli eyalet valilerine de vezirlik payesi verilmiştir⁴⁷⁵.

Kubbealtı vezirlerinin sayısı zaman içerisinde 3 ila 11 arasında değişiklik göstermiştir. 18. asırdan sonra da bu makama kimse atanmamıştır.

d) Defterdar

Defterdar, Osmanlı Devletinde merkezde mali işleri yürütmekle görevli üst düzey görevlinin adıydı. Devletin kuruluşundan itibaren böyle bir görevli olmakla birlikte ne zaman bu ismi aldığı tam olarak bilinmemektedir. Fatih'in teşkilat kanunnamesinde defterdar, padişahın malının vekili olarak tanımlanmış ve aynı zamanda Divân-ı Humâyûnun üyesi olduğu belirtilmiştir⁴⁷⁶. İlk dönemlerde bir defterdar var iken II. Bayezid zamanında ihtiyaca binaen Rumeli (başdefterdar) ve Anadolu defterdarı olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Yavuz zamanında Halep'te ikamet eden Arap ve Acem defterdarlığı ihdas edilmiş 16. Asırda ise yine merkezde şik-ı sâni adıyla dördüncü bir defterdarlık oluşturulmuştur⁴⁷⁷.

Defterdarlığa, defter emini, şehremini, üçyüz akçe alan kadılar veya

⁴⁷⁴ Uzunçarşılı, Merkez, 189.

⁴⁷⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 192.

⁴⁷⁶ Akgündüz, Kanunnameler, I/318.

⁴⁷⁷ Uzunçarşılı, Merkez, 328.

reisü'l-küttâblıktan yükselinebilirdi⁴⁷⁸. Defterdarlığın sayısı artınca Rumeli defterdarı başdefterdar olmuştur. Defterdarlar kendi alanları ile ilgili şikâyetleri defterdar kapısında kurulan divanda dinler ve gerektiğinde padişahın tuğrası bulunan hüküm verirlerdi. Bu hükümlere defterdar buyruldu denirdi⁴⁷⁹. Defterdarlar haftada dört gün divan kurarlardı. Salı günleri vezirlerle beraber arza çıkarak padişaha mali konular hakkında bilgi verirlerdi. Başdefterdar sefere katılırsa Anadolu defterdarı ona vekâlet ederdi⁴⁸⁰. Daha sonra merkezdeki defterdarlık maliye nezaretine çevrilmiş ve taşradaki defterdarlıklar varlıklarını hala devam ettirmektedir.

e) Nişancı

Nişancı, Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinden 18. yüzyılın başlarına kadar örfî kanunları kaleme alan, berat ve fermanlara tuğra çeken ve Divân-ı Humâyûnda kendisine verilen diğer görevleri yerine getiren bir görevli idi. Uzunçarşılı, bütün üst düzey memuriyetlere yapılan atamaların beratını yazan nişancının atanmasında kendisine yazılı bir berat verilmediğini ileri sürmüştür. Söz konusu kişilerin itimada layık olduklarından böyle bir yola gidildiğini ve bir kimsenin nişancılığa atandığını bizzat padişahın sözlü olarak bildirdiğini ifade etmiştir⁴⁸¹. Ancak bu görüşe katılmak oldukça zor görünmektedir. Zira bu durumda diğer memurların mesela vezir-i âzam, şeyhülislâm, kazasker vs. itimada layık olmadıkları anlamı çıkar. Dolayısıyla eğer bu sözlü atanma doğru ise⁴⁸² bunun başka bir sebebi olmalıdır.

⁴⁷⁸ Uzunçarşılı, Defterdarın atanmasında kendisine yazılı bir belge (berat) verilmediğini kendisinin sadece padişahın sözlü iradesi ile atandığını belirttikten sonra bunu defterdar olacak kişinin itimada layık olduğuna bağlamaktadır (Merkez, 221). Bu görüşe katılmak mümkün görünmemektedir. Zira bu durumda diğer memurların mesele şeyhülislâm ve kazaskerin itimada layık olmadıkları anlamı çıkar ki doğru bir yaklaşım olmaz. Defterdar da diğer memurlar gibi bir memurdur ve onların bilerek ya da bilmeden yanlışları söz konusu olabilir. Nitekim III. Murat defterdarın hesapsız harcamaları dolayısıyla kendisini soruşturmak üzere şeyhülislâm Çivizade Muhyiddin Efendi'yi görevlendirmiştir (BOA, Mühime Defteri, No: 55, s. 118). Dolayısıyla eğer şifahi atama doğru ise, bunun sebebi defterdarın mutemed bir kişi olması değil, başka bir sebebi olmalıdır.

⁴⁷⁹ Akgündüz, Kanunnameler, I/322.

⁴⁸⁰ Uzunçarşılı, Merkez, 332.

⁴⁸¹ Uzunçarşılı, Merkez, 221.

⁴⁸² Gerçekten bütün araştırmalarımıza rağmen nişancılığa atanma beratı bulamadık.

Fatih'in teşkilat kanunnamesine göre sadece ilmiye sınıfından kim-seler bu göreve atanırdı. Nişancılar yürürlükteki kanunları bildikleri ve bunların şer'î hukuka uygun olup olmadığı hususunda en fazla bilgiye sahip olduklarından kendilerine müfti-i kanun denirdi⁴⁸³.

Nişancıların en önemli görevi kanunnameleri hazırlamak, ferman ve beratlarla padişahın imzası olan tuğrayı çekmekti. 19. yüzyıl başla-rında tuğrakeşler tuğra çekmeye başlayınca görevleri gittikçe azalmış hatta sadece vezir-i âzamların mühürlerini basmaya kadar düşmüş ve nihayet 1836 yılında bu makam lağvedilmiş ve grevleri defter eminine devredilmiştir⁴⁸⁴.

f) Beylerbeyi

Mîr-i mîrân da denilen beylerbeyilik, Selçuklulardan Osmanlı Dev-letine geçmiştir⁴⁸⁵. Osman Gazi zamanında Orhan Gazi'ye ve Orhan Gazi zamanında da Süleyman Paşa'ya Beylerbeyilik verildiği bilinmek-tedir⁴⁸⁶. Fatih'in teşkilat kanunnamesinden anlaşıldığı kadarı ile beyler-beyi olabilmek için defterdarlık, nişancılık, beşyüz akçe gelirli kadılık, dört-yüz bin akçe gelirli sancakbeyliği yapmış olmak gerekirdi⁴⁸⁷. Beyler-beyilere, yıllık sekiz yüz bin ila bir milyon ikiyüzbin akçelik geliri olan haslar tahsis edilirdi. Bunların bir kısmı kendi yetki alanındaki sancak-lar bir kısmı da başka beylerbeyiliklerdeki sancaklar da olurdu⁴⁸⁸.

Beylerbeyinin görevleri beratlarında belirtilirdi. Buna göre siyasi iş-lere bakmak, hükümleri uygulamak, herkese eşit davranmak, mazlum-lara yardım, zalimlerin zulmünü def etmek, seferde ve hazerde kendisi çağrıldığında beslediği askerlerle birlikte orada hazır bulunmak beyler-beyinin görevleri arasındaydı⁴⁸⁹. Beylerbeyiler yetkilerine göre tımar tevcih edebilirlerdi. Kendi bölge merkezlerinde divan kurar dava ve şikâyetleri hallederlerdi.

⁴⁸³ Uzunçarşılı, Merkez, 219.

⁴⁸⁴ Uzunçarşılı, Merkez, 227.

⁴⁸⁵ Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ankara 2004, s. 58.

⁴⁸⁶ Hoca Sadedin, I/69.

⁴⁸⁷ Akgündüz, Kanunnameler, I/321.

⁴⁸⁸ Nejat Göyünç, Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999, s. 78.

⁴⁸⁹ Feridun Bey, I/262.

Beylerbeyiler vezir-i âzamın arzı ile padişah tarafından bir yıllığına atanır, süresi dolanların görevlerinde ibkası uygun bulunursa yeniden atanmaları sağlanırdı⁴⁹⁰. İlk olarak I. Murat zamanında Rumeli beylerbeyliği kurulmuş, ondan sonra her gelen padişah zamanında beylerbeyliklerin sayısı artarak devam etmiştir. Rumeli beylerbeyi, İstanbul'da ise Divân-ı Humâyûn toplantılarına katılırdı⁴⁹¹.

g) Kaptân-ı Deryâ

Kaptân-ı deryâ ya da kaptan paşa, Osmanlı bahriyesinin en büyük amiriydi. Kaptan paşa olabilmek için ilk dönemlerde Gelibolu sancakbeyliği yapmış olmak gerekirdi. Barbaros Hayreddin Paşa'dan sonra beylerbeyliği yapmış olanlara da kaptan paşalık verilmeye başlanmıştır. Kaptan paşalar, vezir-i âzamın arzı ve padişahın onayı ile atanırdı⁴⁹². Kaptan paşalar, kendi teşkilatını ilgilendiren davalara bakar, İstanbul'da oldukları zaman eğer vezir payesinde iseler arz günlerinde Divan-ı Humâyûn toplantılarına katılırlardı⁴⁹³.

h) Yeniçeri Ağası

İstanbul'daki ağaların en büyüğü yeniçeri ağası idi. Yeniçeri ağası, yeniçeri ocağının yöneticisi, İstanbul ve sarayın huzur ve sükûnundan sorumlu hatta padişahın cülus ve hal'in de en etkin görevlilerden biriydi. Fatih devrine kadar ocaktan seçilmesine rağmen bu dönemden itibaren sekbanbaşılardan da yeniçeri ağası atanmaya başlanmıştır. Bu değişiklikte Fatih'ten istenen sefer bahşişinin etkisi olduğu kadar görevin stratejik önemi de etkili olmuştur⁴⁹⁴. Bu kural yerleştikten sonra istisnaen ocaktan atananlar olmuşsa da bunlara da yeniçeriler karşı çıkmışlardır⁴⁹⁵.

1593 tarihine kadar yeniçeri ağası doğrudan padişah tarafından atanmıştır. Söz konusu tarihte Serdar-ı Ekrem Vezir-i âzam Sinan Paşa yeniçeri ağasını azl ve yerine başka birisini atamakla gelenek değişmiştir. Dolayısıyla bu tarihten sonra vezir-i âzam tarafından padişaha arz

⁴⁹⁰ İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, İstanbul 1978, s. 23.

⁴⁹¹ Uzunçarşılı, Merkez, 18.

⁴⁹² Uzunçarşılı, Merkez, 414.

⁴⁹³ Mumcu, Divan, 54.

⁴⁹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, Ankara 1988, s. 177.

⁴⁹⁵ Na'îmâ, I/226; Muhammed Murad, V/196.

yolu ile atanmaları ve görevden alınmaları adet olmuştur⁴⁹⁶.

Yeniçeri ağası ocakla ilgili davaları dinlemek üzere Ağa Divanı kurardı. Seferde iken kendisine sekbanbaşı vekâlet ederdi. Bütün ocak ağalarının atanma ve azlinin arzını yeniçeri ağası yapardı. Vezir payesine sahipse Divân-ı Humâyûna katılır, değilse divan toplantısı bitmeden padişahın huzuruna çıkarak kendi görev alanı ile ilgili maruzatta bulunurdu. Padişah namaza çıkarsa onunla birlikte yeniçeri ağası da çıkar, padişahı koltuğuna girerek ata bindirir ve indirirdi. Cülûs ve bayram tebriklerinde ocak ağası sıfatı ile ilk olarak padişahın huzuruna o kabul edilirdi.

Yeniçeri ağası sancakbeyi mesabesinde idi. Terfi ederek beylerbeyi ve kaptan-ı derya da olabilirlerdi. Bu makamdan vezir-i âzam olanlar dahi çıkmıştır⁴⁹⁷.

B- DİVANLARA BAŞKANLIK ETMEK

Osmanlı Devletinde merkezde devlet işlerinin yürütüldüğü Divan-ı Hümâyûn, Ayak Divanı ve Meşveret Divanı olmak üzere üç divan vardı. Bunlar bazen aynı bazen da farklı kişilerle toplanırlardı. Söz konusu divanların her biri Osmanlı tarihi boyunca önemli işlevler görmüşlerdir. Konumuz açısından bunlar üzerinde durmamız gerekmektedir.

1- Divan-ı Humâyûn

Hukuk tarihimizde büyük-küçük her devletin işlerini görmek için devlet merkezlerinde değişik isimler altında kurulların olduğu bilinmektedir. İslâm tarihinde divan kelimesinin ilk olarak Hz. Ömer zamanında, askerlerin ve bunların devlet hazinesinden aldıkları payların yazıldığı defter anlamında kullanıldığını görüyoruz⁴⁹⁸. Abbasîler zamanında Sasanilerden de etkilenecek, hükümdarın veya vezir-i âzaman başkanlığında toplanan meclise divan ismi verilmiştir. Aynı fonksiyonu yerine getiren kurullara İlhanlılarda Divan-ı Kebir, Memlüklerde ve Selçuklularda Divan-ı Sultan, Anadolu Selçuklularında Divan-ı Âlî ve nihayet Osmanlılarda Divân-ı Humâyûn denmiştir⁴⁹⁹. Divan'ın Ara-

⁴⁹⁶ Uzunçarşılı, Kapıkulu, 186.

⁴⁹⁷ Uzunçarşılı, Kapıkulu, 183.

⁴⁹⁸ İbn Haldun, I/243.

⁴⁹⁹ Uzunçarşılı, Medhal, 4 vd.; Uzunçarşılı, Merkez, 1 vd.; Mumcu, Divan, 12 vd.

mice bir kelime olduğu, oradan Farsça'ya sonra Arapça'ya ve nihayet Türkçe'ye geçtiği tahmin edilmektedir⁵⁰⁰. Söz konusu kelime, devlet işlerinin görüldüğü devlet dairesi veya kurul anlamlarına gelmektedir. Divan kelimesine “Humâyûn” eklenmesinin sebebi, padişahın divanı olmasındandır. Hüma veya hümay Farsça'da, umay ise Türkçede efsanevî, uğurlu, kudret ve azamet sahibi bir kuşun adıdır. Oğuz Türklerinde hakanlara ait bir totemin ismi olduğu bilinmektedir. Osmanlılara da buradan geçtiği sanılmaktadır⁵⁰¹.

Osmanlılarda divan geleneğinin tam olarak ne zaman başladığını bilemiyoruz. Ancak ilk dönemlerinden itibaren divanın varlığını ve Fatih ile zirveye ulaştığını görüyoruz⁵⁰². Söz konusu divanın yasama, yürütme ve yargı şeklinde birden fazla fonksiyonu vardı. Divan-ı Humâyûn, on yedinci yüzyıldan itibaren fonksiyonlarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve her bir yetkisini ilgili kurumlara terk etmiştir. Divan-ı Humâyûn, II. Mahmud döneminde fonksiyonlarını tamamen yitirmiş ise de, Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Fatih'ten önce padişahlar divana bizzat başkanlık ederlerdi ve divan başkentte yani padişahın bulunduğu yerde toplanırdı. Fatih bu usulü terk ederek⁵⁰³, toplantıdan sonra, görüşülen konuların arz odası denilen yerde kendisine arz edilmesini kanun hükmü haline getirmiştir⁵⁰⁴. Divana padişah katılmadığı dönemde vezir-i âzam başkanlık ederdi. Fakat bu durumda sadece divan denir, padişaha has olan Humâyûn unvanı eklenmezdi⁵⁰⁵.

Divan-ı Humâyûn'un padişahdan başka üyeleri, veziri azam, kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası (vezir olduğu takdirde), kaptan-ı derya, Rumeli beylerbeyi (bu son ikisi merkezde buldukları sürece)dir.

Osmanlı da devletin yapılanması göz önünde bulundurularak her

⁵⁰⁰ Mumcu, Divan, 2-3.

⁵⁰¹ Sertoğlu, 155.

⁵⁰² Mumcu, Divan, 21-29.

⁵⁰³ Solakzâde'nin kaydettiğine göre bir gün divan toplantıda iken bir kişi içeri girip “Devletlü Hünkar kangımızdır, şikâyetim var” demesi ile padişahın emniyetinin olmadığını ileri sürerek devrin vezir-i azamı Gedik Ahmet Paşa'nın arzı üzerine Fatih divana başkanlık etmekten vazgeçmiştir (Solakzade, 268).

⁵⁰⁴ Akgündüz, Kanunname, I/326.

⁵⁰⁵ Uzunçarşılı, Merkez 117 vd.; Mumcu, Divan, 71-118.

bir kurumun temsilcisi divanın üyesi idi. Mesela idari hususlarla vezir-i âzam, arazi işleri ile nişancı, şer'î yargılama işleri ile kazaskerler ve mali işlerle de defterdar ilgilenirdi. Divan-ı Humâyûn üyelerinden birisi kendi alanı ile ilgili bir kanunname hazırlanmasını istediğinde önce divanda müzakere edilir, sonra nişancı bunları yazardı. Daha sonra da vezir-i âzam tarafından padişaha arz edilirdi⁵⁰⁶. Divanın yürütmeye ilişkin yetkileri, hükümet merkezinde yürütmeye ilişkin bütün yetki ve görevler şeklinde özetlenebilir. Divanın yargıya ilişkin görevlerine gelince, hem şer'î hem de örfî hukuka ilişkin gerek ilk gerekse temyiz mercii olarak görev yaptığını görüyoruz⁵⁰⁷. Divanda herkes davasını kendi savunurdu, dil bilmeyenler için Divan-ı Humâyûn tercümanı yardımcı olurdu⁵⁰⁸. Divanın bu şekildeki kararları sultanın onayından sonra hüküm halini alır ve vezir-i âzam tarafından yerine getirilirdi. Bu davaların önemli olanları mühimme defterlerine kaydedilirdi⁵⁰⁹.

Divana yapılan müracaatlar konularına ve önemlerine göre ayrılırdı. Bu konular için hazırlayıcı incelemeler yapıldıktan sonra divan üyeleri belirli zamanlarda toplanır, teşrifat sırası ile yerlerine oturlardı. Divan toplanınca daha önce hazırlanmış olan programı reisü'l-küttâb okurdu. Görülmesi gereken işler hangi daireye ait ise zabıt kâtibi mevkiinde olan hocakâni tarafından işaret olunarak ilgili daireye havale edilirdi.

Divan, Fatih zamanında her gün toplanırken 16'ncı yüzyıl başlarından itibaren, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri toplanmaya başlamıştır. Pazar ve Salı günleri vezir-i âzam divan toplantısından sonra padişahın huzuruna girerek sonucu padişaha arz ederdi. Onun için bu günlere arz günleri ve söz konusu maruzatların yapıldığı yere de arz odası denirdi. 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren divan toplantıları sadece arz günlerinde yapılmaya başlanmıştır⁵¹⁰.

İlk önce yeniçeri ağası, ardından kazaskerler son olarak da vezirlerle birlikte vezir-i âzam arza çıkardı⁵¹¹.

⁵⁰⁶ Akgündüz, Kanunname, I/82-83; Uzunçarşılı, Saray, 51.

⁵⁰⁷ Uzunçarşılı, Merkez, 13; Mumcu, Divan, 87 vd.

⁵⁰⁸ Sertoğlu, 87, 88.

⁵⁰⁹ Uzunçarşılı, Merkez, 21-22.

⁵¹⁰ Tevkii, 511.

⁵¹¹ Tevkii, 512.

2- Ayak Divanı

Divan-ı Humâyûna, her zamanki toplantılarının dışında, olağanüstü zamanlarda ve acele hallerde toplanması durumunda Ayak Divanı denirdi. Toplantı sırasında başkanın dışında herkes ayakta durduğundan bu ismi almıştır. Eğer söz konusu divan padişahın bulunmadığı bir yerde, mesela seferde toplanırsa vezir-i âzam bu divana başkanlık ederdi. Ayak divanı, herhangi bir mesele dolayısıyla vatandaşların dertlerini dinlemek amacıyla ya da ayaklanan halk ve askerlerin zorlamasıyla toplanır ve müzakere olunan hususlar hemen karara bağlanırdı. Toplantı İstanbul'da yapılıyorsa padişahın oturacağı taht, Bâbüssaadenin önünde kurulurdu. Bu toplantılarda padişahın halkla doğrudan görüştüğü de olurdu⁵¹².

3- Meşveret Meclisleri

Padişahlar, devlet işlerinde karar vermeden önce ilgililere danışarlardı. Nitekim Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a "...Ve eğer bilmezsen, Tanrı ilmin bilene sor..."⁵¹³ şeklindeki tavsiyesi, I. Murat'ın, savaş için vezirleri toplayıp onlara danışınca bir paşanın "...ben aciz bir kulum, benim fikrimin ne değeri olur ki..." demesi üzerine, "Müşavere etmek Rasülün sünnetidir..."⁵¹⁴ cevabı Osmanlı Devletinde meşverete önem verildiğinin açıkça göstermektedir⁵¹⁵.

Kurum olarak bu meclislerin ne zaman ortaya çıktığına ilişkin kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Divan-ı Humâyûnun bu görevi uzun zaman yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Meşverete katılan kişilerin farklılığı özellikle de bu mecliste en etkin kişinin Divan-ı Humâyûn üyesi olmayan şeyhülislam olması, diğer birçok kurum gibi, meşveret meclislerinin de Fatih devrinden itibaren müstakil bir kurum haline geldiğini göstermektedir.

Meşveret meclislerinin diğer divanlardan en önemli farkı, padişahın yetkilerini sınırlayan bir konuma sahip olmasıdır. Çünkü meşveret meclislerinde bir işin yapılıp yapılmayacağına karar verilir, diğer meclislerde ise bu işin nasıl yapılacağı görüşülürdü.

⁵¹² Uzunçarşılı, Saray, 225 vd.

⁵¹³ Âşıkpaşazâde, 31.

⁵¹⁴ Neşri, I/271.

⁵¹⁵ Na'imâ, I/67, 131,132, 155.

Meşveret meclisleri, Osmanlının son dönemlerinde daha da önem kazanmış, özellikle de III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında neredeyse devletin bütün işleri bu mecliste görüşülerek yapılmaya başlanmıştır.

Meşveret meclisi, padişahın isteği üzerine ve onun isteğine bağlı olmaksızın toplanırdı. Söz konusu meclis ilk dönemlerde her hangi bir prosedüre uyulmadan toplanır ve karar alırdı⁵¹⁶. Bazen toplantı yapılmadan padişahın vezir-i âzamın ve şeyhülislâmın fikirlerini Hatt-ı Humâyûn ile aldığı da olurdu⁵¹⁷. Son dönemlerde ise, vezir-i âzama bu hususta bir Hatt-ı Humâyûn gönderilerek toplantıların gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz. Hatt-ı Humâyûnda görüşülecek konu veya konuların bildirildiğini ve vezir-i âzamın hemen ilgililere haber vererek meclisi en kısa sürede topladığını görüyoruz⁵¹⁸.

Meşveret meclislerinin nerede yapılacağı bazen padişaha arz edilir ona göre hareket edilirdi⁵¹⁹. Bazen de padişah nerede ve ne şekilde yapılacağını vezir-i âzama bırakırdı⁵²⁰. Bu durumda vezir-i âzam, meşveretin nerede yapılacağını padişaha arz ederdi⁵²¹. Meşveret meclislerine padişah varsa o, yoksa vezir-i âzam o da yoksa şeyhülislâm başkanlık ederdi.

Meşveret meclislerinde devleti ilgilendiren önemli konular görüşülürdü. Padişah başkanlığında toplanan meclislerde genellikle savaş ve barış kararları müzakere edilirdi⁵²². IV. Mehmet zamanında Kırım Hanından gelen mektupta Rusların sınırları tecavüz ettikleri bildirildiğinden istişare yapılmak üzere, şeyhülislâm, vezirler, nişancı ve defter-

⁵¹⁶ Peçevi, II/326.

⁵¹⁷ Misal kabilinden bkz. III. Ahmed'in hatt-ı Humayunları, İÜ. Küt. N. 6094, Vrk. 24a.

⁵¹⁸ Mumcu, Divan, 157-158.

⁵¹⁹ I. Abdülhamid'e kaymakam paşa tarafından "Masârif-i seferiyeye müteallık müzakerâtın huzurda mı yoksa şeyhülislâm konağında meşveret erbabıyla müzakere edilmesi muvafık olacağı arz edilmiş" o da "meclisin şeyhülislâm konağında yapılması"ni tensip buyurmuştur (BOA, Hatt-ı Humâyûn, No:18, G: 783).

⁵²⁰ I. Abdülhamid'in vezir-i âzama gönderdiği Hatt-ı Humâyûnda "Meşveret mazbatası irsal olundu, bir rabıtaya bend edip huzur-ı hümayununda mı bir meşveret muktazi olur yahut orduya irsal olunup anlar dahi ne derler ise andan sonra mı huzuruma arz olunur..." (BOA, Hatt-ı Humayun, N: 193, G. 9482) ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile bu hususta yapılacak meşveretin nerede ve nasıl yapılacağı vezir-i âzamın takdirine bırakılmaktadır.

⁵²¹ "Erbab-ı meşveretin kapıda toplanarak Devlet-i Aliyye düşmanlarının vaziyetinin müzakere edilip arz edileceğine" (BOA, Hatt-ı Humayun, N:188, G. 8932).

⁵²² BOA, Hatt-ı Humâyûn, No:15411.

dar saraya davet edilmiş ve bu istişarenin sonunda savaş kararı çıkmıştır⁵²³. Vezir-i âzam başkanlığında toplanan meclislerde de yine devletin önemli meseleleri müzakere edilirdi. Bir farkla ki, bazen padişahın hal' edilmesi ve/veya yerine kimin geçeceği müzakere edildiği de olurdu. Mesela I. Ahmed'in ölümünden sonra meşveret meclisi çocuklarının küçüklüğünü sebep göstererek, kardeşi Mustafa'nın tahta çıkmasına karar vermiştir⁵²⁴. Üç ay on gün sonra Sultan Mustafa akli melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesi ile yine meşveret sonucunda alınan karar ve şeyhülislâmın fetvası ile tahttan indirilmiştir⁵²⁵.

Vezir-i âzam veya şeyhülislâm başkanlığında toplanan meclislerde önemli görevlere kimlerin getirileceğinin müzakere edildiği de olurdu⁵²⁶.

Meşveret toplantılarına üst düzey yöneticilerle bu görevlerden ayrılmış bulunanların katıldığı, bunların sayısının önemli olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁵²⁷. Önemle belirtelim ki meşveret meclislerinin aldığı kararlar padişahı bağlamazdı⁵²⁸.

Tanzimat'tan önce meşveret meclislerinin çok büyük fonksiyonlar ifa etmesine rağmen, kurumlaşmadığını görüyoruz. Tanzimat'tan hemen önce kurulan Dâr-ı Şûrâ ile başlayan kurumlaşma, Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar farklı isimlerle de olsa devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile Dâr-ı Şûrâ, Meclis-i Vâlâ ile birleştirilmiş ve ayrıca Meclis-i Âli-i Umumi ismi ile yüksek bir meclis oluşturulmuştur. Meclis-i Umumi, Vezir-i âzam başkanlığında hükümet üyeleri Meclis-i Vâlâ üyeleri ve üst dereceli memurlardan oluşmakta idi⁵²⁹. Meclis-i

⁵²³ Defterdar Mehmet Paşa, Zübde-i Vekâiyât (Neşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 110.

⁵²⁴ Peçevi, II/360.

⁵²⁵ Na'imâ, II/441; Peçevi, II/361.

⁵²⁶ BOA, Hatt-ı Humâyûn, No:22532. Mesela arşivdeki bir belgede şeyhülislâmın konağında Şam Valiliğine kimin atanmasının uygun olacağına ilişkin istişarelerde bulunmak üzere meşveret meclisinin toplanacağı ifade edilmektedir (BOA, Hattı Humayun, No: 195).

⁵²⁷ "Bu tarihte (1795) Babalı'de vezir-i âzam huzurunda kethüda bey, defterdar, reis, Şikk-ı Sani Mustafa Reşid Efendi, Hakkı Bey vesair ekabirin içtimâi ile akt olunan Meşveret Meclisi'nde verilen kararın... (BOA, Hatt-ı Humayun, N:959, G. 41182/B

⁵²⁸ 1798 tarihli bir belgede "Karar-ı meşveretin icra ve adem-i icrası hakkında ne yolda irade sadır olacağı ve iki vezirden hangisinin irade buyrulacağı hakkındaki arz üzerine, söy-
leştiğimiz gibi nizam verilmesi diye irade sadır oldu" ifade edilmektedir (BOA, Hatt-ı Humayun, N: 225, G:12517.

⁵²⁹ Seyitdanlıoğlu, 67.

Umuminin bir görevi, yasama, diğer görevi ise, savaş, barış, isyan gibi önemli meselelerde toplanarak yürütme organına fikrî açıdan yardımcı olmaktı⁵³⁰. Bu nevi toplantılar, söz konusu meclisin olağandışı toplantıları olarak kendini göstermekteydi. 1868 de Şûrây-ı Devletin kurulması ile hükümete danışmanlık yapma görevi bu meclise devredildi⁵³¹. 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî, çok çetin tartışmaların yapıldığı meşveret meclislerinin en önemli ürünlerinden birisidir⁵³².

C- ELÇİ GÖNDERMEK VE ELÇİLERİ KABUL ETMEK

Ülkenin dış politikasını nihai olarak padişah belirlerdi. Buna bağlı olarak padişahlar, yabancı devlet elçilerini kabul eder, gerektiğinde devlet başkanlarına da mektup yazarlardı. Bu mektuplara Nâme-i Humâyûn denirdi. Bunların bir sureti ve gelen cevaplar, name isimli defterlere kaydolunurdu. Bunlar da divan sicillerinden sayılırdı⁵³³.

Padişahla görüşmek için gelen elçilerin kabulleri Divân-ı Humâyûnun toplanma ve kapı kulu ocaklarına maaş verilmesi mutad olan Salı gününe denk getirilirdi. Böylece divan merasimi ile kese kese akçelerin dağıtımı elçilere gösterilirdi. Elçiler vezir-i âzam tarafından karşılanır ve ve arz odasına alınırdı. Elçilerin kabulünde Osmanlı Devleti tarafından belirlenmiş esaslara uyulmaması durumunda elçi arz odasının önünden dahi geri çevrilebilirdi. Nitekim 1699 yılında belindeki meçiyi çıkarmayan Fransız elçisi arz odasının önünden geri gönderilmiştir⁵³⁴.

Kurallara uyan elçiler vezir-i âzam tarafından padişahın huzuruna çıkarılır, elçiyi gören padişah ayağa kalkarak öpmesi için elini uzatır, sonra tekrar oturur ve elçi Hıristiyan bir kral tarafından gönderilmiş ise padişahın karşısında kırmızı bir koltuğa oturtulurdu. Elçi getirdiği mektupları padişaha verir padişah bunları kendisi açar ve okuyup tercüme etmesi için baştercümana verirdi⁵³⁵.

Tahta cülus eden Osmanlı padişahı sınır devletlere name-i hüma-

⁵³⁰ Seyitdanlıoğlu, 71.

⁵³¹ Düstur, Birinci Tertip, C. I, s. 703.

⁵³² Tarık Zafer Tunaya, 1876 Kanun-ı Esâsîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. I, İstanbul 1985, s. 28.

⁵³³ Sertoğlu, 236.

⁵³⁴ Uzunçarşılı, Merkez, 290.

⁵³⁵ Uzunçarşılı, Merkez, 290.

yun ile elçi gönderir onlarda buna mukabele ederlerdi. Sınır olmayan ülkelerin ise elçilerine name-i hümayun verilir ve elçiler vasıtası ile bu ülkelerden tebrik ve hediyeler gelirdi.

Görev değişikliği nedeni ile Osmanlı Devletinden ayrılacak olan elçilerin padişahın onayını almaları gerekirdi⁵³⁶.

D- YÜRÜTMEME İLİŞKİN DÜZENLEMELER YAPMAK

Yürütmeye ilişkin yetkileri elinde bulunduran kimselerin hukuk kullarlarını ihlal etmeleri her zaman her yerde karşılaşılan bir durumdur. Esasen her ülkede yargı fonksiyonu da bu süstimalleri önlemek için vardır. Ne var ki olayın yargıya intikali her zaman mümkün olmaz. Yargıya intikal etse bile yargı, cezalandırma kısmı ile ilgilidir. Önemli olan suç işlenmeden gerekli tedbirleri almaktır.

İşte Osmanlı padişahları da gerek suç işledikten sonra cezalandırmak gerekse suç işlenmeden engel olmak için çeşitli tedbirler almışlardır. Bunun için Orhan Gazi ve II. Murat'ın sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya halkın şikâyetlerini dinlediklerini ve Divân-ı Humâyûnun ilk dönemlerdeki en önemli görevinin şikâyetleri dinlemek olduğunu biliyoruz. Aynı anlayışın 18. Asırda dahi devam ettiğini gösteren kayıtlar vardır⁵³⁷. Osmanlı padişahları divana başkanlık etmekten vazgeçtikten sonra da davaları “kasr-ı adalet” denilen yerde divana açılan pencere arkasından dinlemeyi en mühim vazifelerden biri saymışlardır. Yavuz'un her gece divan geç vakitlere kadar şikâyetleri dinlediği ve ertesi günü onları vezir-i âzama verip gereğinin yapılmasını emrettiği bilinmektedir⁵³⁸.

Padişaha doğrudan ulaşamayanlar ise şikâyetlerini padişaha bir dilekçe ile bildirirlerdi. Dilekçesini kendisi getirenler padişahın cami çıkışında hasır yakarak görevlilerin kendilerini görerek dilekçelerini padişaha ulaştırmasını sağlardı. Bu duruma “ateş istidası” denirdi⁵³⁹. Osmanlı'nın son dönemlerinde bayram namazı çıkışında dilekçe verenlere ayrıca para yardımında bulunulduğunu gösteren belgelere de rast-

⁵³⁶ Uzunçarşılı, Merkez, 309.

⁵³⁷ Ahmet Vasıf, 280.

⁵³⁸ Hezarfen, 184.

⁵³⁹ Geniş bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, Ateş İstidası, İstanbul 2001.

lanmaktadır⁵⁴⁰. Padişahlara sunulan şikâyet dilekçelerinin akıbeti ise bir liste haline getirilerek halkın görebileceği yerlere asılırdı⁵⁴¹.

Osmanlı padişahları bununla da kalmaz, müfettişler vasıtası ile hukukun uygulanıp uygulanmadığını devamlı teftiş ettirirlerdi. Halkın şikâyetleri ve teftişler sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda suç işleyenler cezalandırılırdı. Kanunları uygulamayan ve kurallara uymayanlara en ağır cezaların verileceğine ilişkin emirler gönderirlerdi. Bunlar genelde beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi görevlilere hüküm şeklinde yazılırdı. Zaman zaman kanunnamelerle birlikte de yazılan bu belgeleri niteliklerine göre farklı başlıklar altında incelemek mümkündür.

1- Yasaknâmeler

Kanunnamelerde düzenlenen hususların ihlal edilmesi durumunda uygulanacak cezaları gösteren düzenlemelere yasaknâme denirdi. Yasaknâmeler belirli bir alanı kapsar ve bu görevi yasak-kulu denen bir kişi yerine getirir⁵⁴², sancak beyi, kadı ve subaşı da bu görevliye yardımcı olurlardı⁵⁴³.

Yasaknâmeler, genellikle maden ve tuzla işletmeleri, para ve tedavülü, gümrük ve kapan nizamları, hazineye ait bazı gelirlerin tahsili, bir yerde belirli malların satışını yasaklama, yurt dışına çıkışına veya yurt dışından getirilmesine engel olma gibi hususlarda çıkarılırdı⁵⁴⁴. Mesela “Ve her kim gayrı yerden tuz getirürse dutup tuzun ve bargirin elinden alup tuzun suya döke ve yabana saça ve kendünün sakalın kese ve yüzüne kara dürtüb gezdire, fi'l-cümle yasağum neyse edüb hakkından gele” hükmü bunu açıkça göstermektedir⁵⁴⁵.

⁵⁴⁰ BOA, MKT Divani Tasnif, Dosya: 83, Gömlek: 49.

⁵⁴¹ BOA, AMD Tasnif, Dosya No: 8 Gömlek: 71.

⁵⁴² Niş kazası Matofça karyesi sakinlerinden Papa Dimitri, Papa Maranko ve Ürgüb kazasında Paşa İstefan'ın reayaya olan mazarratlarından bahisle yasakçı marifetiyle Şarköy palangasına gönderilerek kalebind edilmeleri (15/S /1175, BOA, Cevdet-Zabdiye, No: 42 G:2095).

⁵⁴³ 29/Ra/1181 (Hicri) tarihli bir belgede “Nemçe yasakçılarından Uzun Mehmed'in bir nefer refiki ile Belgrad'dan İstanbul'a götürmek üzere emaneten istishab eylediği eşyayı Hasan Paşa palangasında gasb eden eşkiyanın behemehal derdestleriyle cezalarının şer'an icrasımı ve mağsûbatlarının zahire ihracımı ve sahiblerine teslimini âmir Belgrad muhafızına hitaben hüküm” yazıldığı görülmektedir (BOA, Cevdet-Dâhiliye, N: 241, G. 12042).

⁵⁴⁴ Hemen her bir konunun örnekleri için bkz. Robert Anhegger/Halil İnalıcık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî*, Ankara 2000, s. 3 vd.

⁵⁴⁵ Akgündüz, *Kanunnameler*, I/94, 124, 623.

Yasaknâmeler kadılara gönderilir ve ilgili kimseler özellikle de yöneticiler bunlardan birer suret alırlardı. Kanunî dönemine ait bir kanunname “ve ümeraya verilen yasaknâmelerden yüzirmişer akçe alına”⁵⁴⁶ ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile günümüzdeki noterler gibi suretlerden ücret de alınırdu⁵⁴⁷.

2- Adaletnâmeler

Adaletnâmeler, devlet otoritesini temsil edenlerin reayaya karşı bu otoritelerini kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannâmelerdi⁵⁴⁸. Bu düzenlemelerin gayesi, şer' ve kanuna aykırı olarak ortaya çıkan uygulamaları kaldırmak ve herkesin emniyet ve adalet içerisinde yaşamasını sağlamaktı. Adaletnâmeler çıkarılırken, mutad olup olmadığı bilinmemekle birlikte, en azından zaman zaman şeyhülislâmın onayından geçirdiği bilinmektedir⁵⁴⁹.

Adaletnâmeler esas itibarıyla reayanın mükellef olduğu vergiler ve hizmetlerle ilgilidir. Bu şikâyetlerin başlıcaları, bazı yöneticilerin kanuna aykırı olarak halka salma adı altında ek vergiler koymaları, halktan odun, yağ, bal, buğday, sabun, damızlık adı altında kovan, koyun veya günlük narh fiyatlarından aşağı fiyatla onlardan zorla erzak almaları, görevlilerin köylerde devre çıkmaları ve köylülerin evlerine inerek onlardan kendilerini ve bineklerini yedirip içirmelerini istemeleridir⁵⁵⁰. Yine ulak yani postacılarla ilgili olarak da halkın şikâyetleri

⁵⁴⁶ Akgündüz, Kanunnameler, IV/674.

⁵⁴⁷ Bir yasaknâme örneği: Mağnisa kadısına hüküm ki; Mahmiyye-i Mağnisa'da vâlidem merhûme tâbe serâhû imâreti mütevellîsi, dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp mahmiyye-i mezbûr (e)de vâki' olan imâretine etrâfdan suhtelerin ve levendâtun kesreti olub fesâddan hâlf olmamağın sâ'ir imâret-i âmirelerün kefilsüz ve yararlı olan suhteler imâret-i mezbûreye girmek için hük-m-i hümâyûn sadaka buyurıla diyü arz eylemeğın buyurdum ki: Varıcak, bu bâbda dâ'ima mukayyed olup arz olındığı üzre imâret-i mezbûreye yaraklu ve kefilsüz suhte komayasın; gereği gibi tenbîh ü te'kid eylesin; memnû' olmayanları arz eylesin. ٢٦ Safer ٢٩/٩٦٧ Kasım ١٠٠٩ (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, ٣ Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993, Belge No: 554, s. 247.

⁵⁴⁸ Halil İnalçık, Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü, Adalet Kitabı, Ankara 2007, s. 139.

⁵⁴⁹ Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul 2000, s.70.

⁵⁵⁰ Halil İnalçık, Adaletnâmeler, Belgeler, C. II, Ankara 1965, No: V, s. 110.; No: IX, s. 121.

söz konusu olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde posta işle-
rini yapan kimseler ile uğrak yerleri belli olup o yöre halkından bu
postacıların ihtiyaçlarını karşılamaya mukabil vergi alınmazdı. Bazı
ulaşçılar bu haklarını süistimal ettikleri uğradıkları köylerden fazla-
dan at istedikleri tespit edilmiş ve kadılara verilen emirle bu fiiller ya-
saklanmış ve böyle bir uygulama olur da engellenmez ise “mansıbınız
alınmağla ve red etmekle komayup mecal vermeyüb derin yüzdürüp
eşedd-i ukûbâtumla helak etdiririm, bilmiş olasız” diye ağır tenbih-
lerde bulunulmuştur⁵⁵¹. Diğer taraftan kadıların da padişahın iznini
almadan bazı nahiyelere naip atadıkları, bazı naiplerin de gelirlerini
artırmak için devre çıktıkları yine adaletnâmelerden anlaşılmakta ve
bu uygulamalar yasaklanmaktadır⁵⁵². Burada sayılan suçların, suçluları
tespit edilemediği için böyle bir yola başvurulduğu anlaşılmaktadır.
Aksi takdirde yani bu suçları işleyenler belli olsa böyle bir tenbih an-
lamsız olurdu.

Adaletnâmeleri daha iyi ortaya koyabilmek için Kanunî döneminde
gönderilmiş bir adaletnâmeyi örnek kabilinden buraya alıyoruz:

“Semendire kadılarına hüküm ki;

Semendire beyleri tarafından ahaliye karşı kanunlara aykırı bazı ic-
raatların yapıldığı tarafıma arz olduğunda bundan böyle reayadan ve
saireden ister beylerden olsun ve ister eminlerden, idarecilerden, mü-
başirlerden, iş erlerinden hülasa her bir fertten kanuna aykırı, defter-i
hümayuna ters bir şekilde hiç kimseye tek kuruş aldirmayasınız diye
te’kid ifade eden hükm-i şerifim size gönderilmişti. Şimdi yine aynı
adetlerin terkedilmeyip reayadan alınmakta olduğu ma’lumum olmuş-
tur. Bu hususta önceden verilen fermanıma uygun hareket etmeyen
kişileri yüce katıma göndermediğiniz de tarafıma bildirilmiştir. Şimdi,
saltanatım ve adaletimin hüküm sürdüğü şu zamanda, halkımdan hiçbir
kimseye kanuna aykırı, defter-i hümayuna ters zulüm ve haksızlık yapı-
larak, korku ve eziyet verilmesine asla rızam olmayıp, her birinin huzur
ve rahat içinde bulunması muradımın gereğidir. Sonradan konulan bu
bid’atların ortadan kaldırılması için hükm-i şerifim size gönderilip bu-
yurdum ki:

⁵⁵¹ Akgündüz, Kanunnameler, IV/683.

⁵⁵² İnalçık, Adaletnâmeler, No: V, s. 110.

Size ulaştığında her biriniz zikrolunan hükmi-şerifimin suretini sicille kaydedip, bu konuda çok temkinli olup, bu adaletnâmemi kazanıza bağlı kasaba, nahiye ve köylerde ahaliye ilan ettirip reaya ve sair halka umumen bildiresin ki, saltanatımın kemal-i merhame-tinden olarak üzerlerinden bu bid'atlerin kaldırıldığı bütün reayaca bilinip kendilerine bu şekilde bir teklif geldiğinde size bildireler; siz de mani olasınız. Şöyle ki; mani olamadığınız takdirde asla geciktirmeyip, emre aykırı hareket eden sancak beyleri ve adamlarını, mübaşirleri ve saireyi ismi ve eşkâli ile yazıp padişahlık katıma arz edesiniz. Bir veçhile hakkından geline ki, diğerlerine ibret olsun. Bu husus her birinizin kadılığı altında görülse gerektir. Şöyle ki; her birinizin kadılığında eğer anılan bid'atlar veya onlardan başka kanun ve deftere aykırı alınan vergiler, reyadan bundan sonra da alınır ve siz buna engel olmazsanız veya engelleyemediğinizi hemen bildirmeszeniz ve yapılacak yoklamada buna şahit olunur; hanginizin idareniz altında olursa olsun, derhal vazifeden alınıp tekrar atanmayacağınızı ve her türlü azar ve itaba muhatap olacağınızı bilip, ona göre ferman-ı şerifim muhtevasını sancak beyleri ve adamları, mübaşirler vesair reaya ve berayaya gereği şekilde ilan ettiresiniz ki, kimsenin bilmedik-işitmedik demeye cesareti kalmayıp, reaya ve beraya adaletimin hüküm sürdüğü günler içinde huzur ve rahat içinde kendi iş ve kazançlarıyla meşgul olup, devletime duaya çalışalar diye hükmi-şerifim elinize geçtiğinde ne şekilde i'lam olunduğunu bid'atlerin kaldırıldığını bildiresin. 27 Recep 967/23 Nisan 1560"⁵⁵³.

Örnekte de görüleceği üzere adaletnâmeler genelde üç bölümden oluşurdu. Birinci bölümde, şikâyetler sıralanır ve belgenin gayesi belirtilir; ikinci bölümde, şikâyetlerin değerlendirilmesi neticesinde yasaklanan veya serbest bırakılan hareketler zikredilirdi. Üçüncü bölümde ise, emirlerin tatbik edilmemesi neticesinde verilecek cezalar yazılırdı.

Adaletnâmeler, kadılar tarafından şer'iyeye sicillerine işlenirdi ve isteyen herkese ücretsiz bir nüshası verilirdi. Ayrıca herkesin dinleyebileceği bir meydana okunması da mecburi idi. Nitekim bir adaletnâmede "Ve iş bu hükmi-şerifimin mazmun-ı adalet meşhununı her biriniz

⁵⁵³ BOA., Maliyeden Müdevver, No: 3, G: 1024". (İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belgeler Işığında Türkler'de Adalet Anlayışı", Yeni Türkiye, S. X, Ankara 1996, s. 952-953.

taht-ı kazanızda nida-i âm ile tenbih etduğunuzden sonra sicillatınıza dahi kayd edüb daima mazmunı ile âmîl olasız” denilmektedir⁵⁵⁴.

Adaletnâmelerde beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi idarecilere, kimseye zulmetmemeleri ve zulmettirmemelerinin emredildiğini görmekteyiz. Ayrıca adaletnâmelerde belirtilen hükümlerin uygulanıp uygulanmadığı, merkezden gönderilen müfettişler vasıtasıyla gizlice teftiş edilirdi.

Osmanlılarda bilinen ilk adaletnâmenin Yavuz Sultan Selim devrinde, Eflâklar için yayınlandığı bilinmektedir. Daha sonraları buhran büyüüp anarşi arttıkça, adaletnâme sayısı da artmıştır.

3- Padişahın Diğer Yazılı Emirleri

Padişahın herhangi bir iş ya da görevin yerine getirilmesi için yazılı emirleri de olurdu. Bunlar niteliklerine göre biti, hüküm, ferman, misal, tevki, yarlıg, nişan, alamet-i şerife, berat, menşur şeklinde isimlendirilirdi⁵⁵⁵. Bütün bu yazılı emirlerin genel adı fermandı. Ancak fermanın özel anlamı da vardı.

Özel anlamda fermanlar şu dört amaçla çıkarılırdı: 1) Enderûn-ı Humâyûn nakil ve tayinleri ile Enderun’dan dışarı bir hizmet verilmesi, 2) Herhangi bir mesele hakkında veziriâzamların arzlarına karşı, bizzat padişah tarafından yazılan mütalaa, 3) Herhangi bir mesele hakkında padişahın, veziriâzama doğrudan doğruya emir vermesi veya kendisinden bir mütalaa istemesi, 4) Ehemmiyetli bir iş için Divân-ı Humâyûn ya da paşa kapısındaki diğer divanlarda görüşülen bir mesele için de ferman çıkarılırdı. Divanlarda görüşülüp karara bağlanmış bir mesele için ferman çıkarılması uygun bulunursa bu husus padişaha arz edilir, ondan sonra müsveddesi genellikle nişancı ya da ona bağlı kâtipler tarafından kaleme alınarak padişahın tuğrası çekilirdi. Padişahlar kendilerine arz edilen mesele ile ilgili olarak III. Murat devrine kadar sözlü olarak “olsun” ya da “olmasın” şeklinde iradelerini izhar ederlerdi. Dolayısıyla bunlarda padişahın yazısı veya imzası bulunmazdı. Bu fermanlar mülkiyeyi ilgilendiriyorsa vezir-i âzam, maliyeyi ilgilendiriyorsa defterdar, hukuki işleri ilgilendiriyorsa kazasker buyruktusu ile yazılırdı⁵⁵⁶.

⁵⁵⁴ Akgündüz, Kanunnameler, IV/683.

⁵⁵⁵ Uzunçarşılı, Saray, 279.

⁵⁵⁶ Kanunname-i Al-i Osman (Akgündüz, Kanunnameler, I/317).

Vezir-i âzamlar, sefere çıktıklarında gerektiğinde kullanmaları için kendilerine tuğra çekilmiş kâğıtlar verilirdi. Keza padişah İstanbul'dan ayrılacak olursa, vezir-i âzamanın yerine bırakılan İstanbul muhafızına da aynı şekilde tuğra çekilmiş kâğıtlar bırakılarak ferman yollamasına imkân sağlanırdı⁵⁵⁷.

III. Murat kendi el yazısı ile “mûcebince amel oluna” veya benzeri ifadeler yazmaya başladıktan sonra fermanlar bu şekilde çıkmaya başlamıştır. Padişahın bu şekilde notu veya imzası bulunan fermanlara aynı zamanda Hatt-ı Humâyûn da denirdi. Hatt-ı Şehriyâri ve Hatt-ı Şerîf dendiği de olurdu. Hattı humayun, doğrudan padişah tarafından yazılırsa buna beyaz üzerine Hatt-ı Humâyûn denirdi. Hatlar, padişahlar tarafından veya uzun olursa mabeyn kâtipleri tarafından kaleme alınırdı. Padişahlar göreve başladıktan birkaç gün sonra vezir-i âzamlara görevde kalmalarını ve görevlerini hatırlatan bir Hatt-ı Humâyûn gönderirlerdi⁵⁵⁸.

Özel anlamda ferman'da, tuğra, ferman kelimesi, gönderilenin ismi ve unvanı, gönderiliş sebebi, gönderenin istekleri, gönderilenin başarısı için dua ve tarih ile fermanın gönderildiği yerin ismi bulunurdu⁵⁵⁹. 18. yüzyıldan itibaren fermanlarda gönderilen kişinin ismi yazılmamaya başlanmıştır. Bu durumun şahıslar değiştiğinde emirlerin değişmesi gerekmediği ve yeniden ferman yollamaya gerek kalmadan işlerin yürütmesi amacına yönelik olduğu tahmin edilmektedir⁵⁶⁰.

Genel anlamda fermana gelince bunlar da düzenlendikleri alanlara göre farklı şekillerde isimlendirilmişlerdir. Ancak bunlar genel anlamda fermanlardır. Biti, kelimesinin 16. asra kadar fermanla eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Divân-ı Humâyûn, maliye, darphane ve sair merkez teşkilatından hükümdar adına çıkan yazılı emirlere hüküm dendiğine şahit oluyoruz. Eğer hüküm bir valiye herhangi bir iş için gönderilmiş ise ferman, bir göreve atama niteliğinde ise berat veya rüüs adını almıştır. Bu durumda memuriyetlere tayin edilenlere, görevlerini ve yetkilerini belirten, padişahın tuğrasını taşıyan ve tayin emirlerini ihtiva eden belgelere berat denmektedir. Bu atama eğer vezirlik, beğler-

⁵⁵⁷ BOA, MD, No: 5, G: 612/1698.

⁵⁵⁸ Uzunçarşılı, Saray, 68.

⁵⁵⁹ Sabahat Kütükoğlu, Ferman, DİA, C. XII, s. 402.

⁵⁶⁰ Kütükoğlu, Ferman, 402.

beylik gibi yüksek bir memuriyete yapılmış ise menşur ismini almaktadır. Bununla birlikte bu ayrımın kesin olduğu ve her zaman bu netlikte kullanıldığı da söylenemez⁵⁶¹.

Günümüzdeki atama kararnamelelerine benzeyen beratlar da görev verilen kişinin ismi, görevin cinsi, yeri, geliri, niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği, kumandanlık, serdarlık, kadılık veya diğer mühim bir vazife tevcihi için ise berât sahibinin yetkileri, sınırları belirtilirdi. Kadıların beratlarında hangi mezhep ve mezhep içerisindeki görüşlerden hangisi ile amel edeceği belirtilirdi.

Berâtlar, verildikleri görevlere göre mesela tîmâr, iltizâm, muâfiyet, beylerbeylik, nişancılık, defterdarlık, vezirlik, kadılık gibi memuriyetlerin berâtları; imâmet, hitâbet, ferâset ve tabâbete mezuniyeti hâvi berâtlar şeklinde isimlendirilirdi.

Padişahların yetkisi kendi saltanat dönemleri ile sınırlı olduğundan padişahlar değiştikçe bütün berâtlar değiştirilerek yeni padişahın tuğrası ile yeni berâtlar verilirdi. Bu durum, berâtlarda “tecdîd-i berât” ibâresi ile belirtilirdi.

Berâtlar, “Hüve'l-mü'în”, “Hüve'l-ganiyyü'l-mugni'l-mu'în”, “Hüve'llâühü'l-mu'înü'l-fettâh”, Zikru'llâhi te'âlâ a'lâ” vs. gibi genellikle duâ cümlesi ile başlardı. Tuğradan sonra ise “Nişân-ı hümayûn oldur ki...”, “nişân-ı şerîf-i âlîşân-ı sultânî ve tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî hükmü oldur ki...” vs. şeklinde nişan formülü yer alırdı. Bunlardan başka elkab, nakil, emir, tekîd, tarih ve mahall-i tahrîr beratda bulunan diğer hususlardı⁵⁶².

Her ne kadar söz konusu fermanlar arasında bu şekilde bir farklılık söz konusu ise de bunun Osmanlı tarihi boyunca genel bir uygulama olduğu da söylenemez. Öyleki zaman zaman bir belgede birden fazla kavram aynı anlamda kullanılmıştır⁵⁶³.

Padişah adına yazılan emirlerde mutlaka padişahın tuğrası bulunur-

⁵⁶¹ Uzunçarşılı, Saray, 285.

⁵⁶² Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika), İstanbul 1998, s. 130.

⁵⁶³ II. Bayezid zamanında verilmiş tuğralı bir muafiyetnamede “Nişanı-ı hümayunum ve misal-i meymun...hükmü oldur ki darende-i ferman-ı hümayun” ifadesinden de anlaşılacağı üzere ferman, misal, nişan ve hüküm aynı anlamda kullanılmıştır (Uzunçarşılı, Saray, 286).

du. Tuğra padişahın imzası (alameti) demekti. Bu alamet, bizzat padişah tarafından yazılırsa imza, nişancı veya kubbealtı vezirleri tarafından çekilirse tuğra adını alırdı. İmzalarda padişahın ve babasının ismi bulunur ondan önce padişahların isteğine göre bir ifade eklenirdi. Padişahların genelde iki farklı ifade kullandıkları görülmektedir. Mesela I. Ahmet'in bir imzası "El müeyyed biteyidillehi'l-meliki'l-menân Sultan Ahmet b. Muhammed Han", ikinci imzası ise "el-Mütevekkil Alellahi'l-melikü'l-müsteân Sultan Ahmed b. Muhammed Han" şeklinde idi⁵⁶⁴. İmzalar iki satır şeklinde yazılırdı. Tuğralar ise padişahın ve babasının ismi daha süslü ve şekilli olarak yer alırdı. Tuğralara Çelebi Mehmet'ten sonra Han, II. Murat'tan sonra da "muzaffer daima" ibaresi eklenmiştir⁵⁶⁵.

4- Padişahın Yazışmaları

Padişahlar çeşitli vesilelerle diğer devlet başkanları ile de yazışırlandı. Bu yazışmalar ya fetihname ya da nâme-i humâyûn şeklinde olurdu.

Fetihnâme, bir yerin ele geçirildiğini diğer devlet başkanlarına ve kendi ülkesindeki üst düzey yöneticilerine bildiren yazılı belgeydi. Fetihnâmelerde Allah'a hamd ü sena ve Hz. Peygambere tazimden sonra o yerin fethinin sebep ve sonuçları üzerinde durulurdu. Fetihnameler muhatap ülkenin kullandığı lisan ile yazılırdı. Dost ülkelere tebşir, hasımlara karşı ise kahreden ifadeler kullanılırdı⁵⁶⁶.

Name-i hümayunlar, Osmanlı padişahları tarafından diğer hükümdarlara ve Osmanlı Devletine tabi Mekke şerifi, Kırım Hanı, Erdel Kralı, Eflak ve Boğdan Voyvodaları, Gürcü ve Dağistan Hanlarına gönderilmiş olan mektuplara denirdi. Gönderilen kral ya da beyin durumuna göre padişah tarafından imzalanır ya da tuğrası çekilirdi⁵⁶⁷. Özellikle padişahların cüluslarında civar han, kral ve beylere name-i hümayun gönderilmesi adettendi.

III- PADIŞAHIN YARGI YETKİSİ

Osmanlı Devletinde padişah ülkenin mutlak hâkimi durumunda olduğundan ülkede adaleti sağlamak da onun yetki ve görevleri arasınday-

⁵⁶⁴ Uzunçarşılı, Saray, 292.

⁵⁶⁵ Uzunçarşılı, Saray, 238.

⁵⁶⁶ Uzunçarşılı, Saray, 289.

⁵⁶⁷ Uzunçarşılı, Saray, 292.

di. Padişah bunu bizzat yapabileceği gibi elbette ki başkalarına bu hususta yetki de verebilirdi⁵⁶⁸. Gerek padişahların bizzat yargılama yapmasında gerekse bu hususta vekil atamalarında İslam hukuku açısından herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine de yargılamaları bizzat yaptığı bilinmektedir⁵⁶⁹. Böylece İslâm'da hâkimlik mesleğini ilk icra eden kişi bizzat Hz. Peygamber olmuştur⁵⁷⁰. İslâm ülkesi genişleyince, Hz. Peygamber yargılama yapmak üzere, gerek hükümet merkezinde gerekse taşrada kadılar görevlendirilmeye başlamıştır⁵⁷¹. İlk kadılar aynı zamanda o yerin yöneticisi olarak da görev yapmışlardır⁵⁷². Hz. Peygamber'den sonra ilk halifeler de bizzat yargılama yaptıkları gibi, başka birisini görevlendirdikleri de olmuştur⁵⁷³. İslam hukuk tarihinde hâkimlik ilk defa Hz. Ömer devrinde müstakil bir meslek haline gelmiş ve ilk olarak da Temîmüd-Dârî bu göreve atanmıştır. Hz. Ömer müstakil olarak yargılamaya ilişkin mektuplar yazarak yüzyıllar boyunca dikkate alınacak hususlara dikkat çekmiştir⁵⁷⁴. Bu devirden itibaren sadece yargılama yapmak üzere hâkimlerin atanması ile yürütme ve yargı birbirinden ayrılmaya başlamış ve fethedilen şehirlere ilk önce kadı atanmıştır⁵⁷⁵. Bunun nedeni, İslâm'da yargının, devletin egemenliğinin göstergesi olarak görülmesidir. Gerçekten bir yerde İslâm kurallarına göre hüküm veren bir hâkim varsa, o yer İslâm egemenliği altında sayılmıştır. Osmanlı Devletinde de aynı anlayış devam etmiştir.

Osmanlı padişahları da hem kendileri yargılama yapmış hem de kadıları görevlendirmişlerdir. Osmanlı Devletinde hâkimler, padişahın vekili kabul edilmişlerdir. Vekâlet ilişkisi gereği yargılama da padişah adına yapılmıştır⁵⁷⁶. Buna bağlı olarak da padişahın, hâkimin yetkilerini belirli bir mezhebin uygulanması ile sınırlandırabileceği kabul edil-

⁵⁶⁸ Ali Haydar, IV/658.

⁵⁶⁹ Serahsi, XVI/60.

⁵⁷⁰ Fahreddin Atar, İslâm Adliye Teşkilatı, Ankara 1991, s. 31.

⁵⁷¹ Hamidullah, İslâm, II/921.

⁵⁷² Ali Himmet Berki, Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953, s. 33; Atar, 53 vd..

⁵⁷³ Serahsi, XVI/67.

⁵⁷⁴ Hz. Ömer'in Ebu Musa El-Eşari'ye gönderdiği bu mektubun metni için bkz. Serahsi, XVI/60; Bursalı Dede Efendi, Risale Fi Siyaseti's-Şer'iyye, İst. Üniv. Kütb. AE, No: 355, Vrk. 6-8; İbn Kayyim el-Cevzi : İllâmü'l-Müvakkîn, C. I, Yy. 1314, s. 30; M. Hafid Efendi, Sül. Küt. No: 452, s. 71 vd.

⁵⁷⁵ İbn Sa'd: et-Tabakat'ül-Kübra, C. III, Beyrut Ty. s. 202.

⁵⁷⁶ Mecelle m. 1800.

miştir⁵⁷⁷. Burada padişahla kadı arasındaki vekâletin normal vekâletten farklı yönleri olduğunu da belirtmemiz gerekir. İkisi arasındaki en önemli fark padişahın görevinden herhangi bir şekilde ayrılması ile vekâlet ilişkisinin sona ermemesi idi⁵⁷⁸.

Padişah hâkimleri atadığı gibi, elbette görevden alma yetkisine de sahipti⁵⁷⁹. Bu hususta üst düzey görevlilerden teknik destek alırdı. Nitekim ilk devirlerde bu görevi kazaskerler yaparken, sonradan şeyhülislâmlara devredilmişti⁵⁸⁰.

Osmanlı Devletinde padişahlar, genellikle Hanefi mezhebi içerisindeki görüşlerin en sahihinin uygulanmasını emretmişlerdir. Günlük hayatta ortaya çıkan ve o mezhepte konu ile ilgili bir görüş bulunması veya zamanın ihtiyaçlarını karşılamayacak bir görüş olması durumunda diğer mezhep hukukçularının görüşlerine de müracaat edilmiştir. Ancak bu hususun hâkimin (kadının) beratında açıkça belirtilmesi gerekirdi. Aksi takdirde verdiği karar infaz edilmezdi. Bazı bölgelerde diğer mezheplerin görüşlerine müracaat edilmesinin yasaklandığı da olmuştur⁵⁸¹. Mısır, Suriye ve Irak gibi değişik mezheplerden insanların yaşadığı yerlere bir Hanefi kadı diğer mezheplerden de yardımcı (nâib) atanırdı. Böylece herkes kendi mezhebine bağlı kadıya müracaat etme imkânına sahip olurdu⁵⁸². Ayrıca Hanefi mezhebi dışında bir mezhebe

⁵⁷⁷ İbn Abidin, I/76; Mecelle 1801; Bilmen, VIII/239.

⁵⁷⁸ Ali Haydar, IV/689.

⁵⁷⁹ Konuya ilişkin bir şeyhülislâm fetvası aynen şu şekildedir: Mesele: İmamü'l-müslimîn (Halledehullahü ilâ yevmü'd-din) Hazretleri kuzâtı velev bişartı't-tebîd dahi nasb eylese her ne vakit murat eyler ise bihüccetin ve bilahüccetin azl buyurmaları şer'an caiz olur mu? el-Cevab: Olur. Allahüteala 'alem. Yine aynı doğrultuda bir fetva da şu şekildedir: Mes'ele: İmamü'l-müslimîn (Halledehullahü ilâ yevmü'd-din) Hazretleri memâlik-i mahrûsesinde nasb ve tayin buyurdıkları kuzâtın azlini mûcib hali sabit olmadıkça tayin buyurduğu kuzatda dilediği müddete kadar ibka buyurmaları meşru olur mu? el-Cevab: Olur. Allahu Teâlâ 'alem. (BOA, YEE, 78/65).

⁵⁸⁰ Ali Haydar, IV/688.

⁵⁸¹ Konu ile ilgili Şeyhülislâm Ebussud Efendinin bir fetvasında bu husus açıkça görülmektedir: Mesele: Zeyd gâibin zevcesinin nafakaya aczi zâhir olub teşaffu edüb (Şafî mezhebine girip) Şafî kadısı tefrik edüb zevc-i âhere varsa ba'dehü Zeyd gelse zevcesin geri alabilir mi? El-cevab: Teşeffu hususu diyar-ı Rûm'da cari olmaya deyü men-i sultanî vâki' olmuştur (Veli b. Yusuf : Mecmeal Feteve, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan No : 223, s. 59).

⁵⁸² Ali Haydar, IV/702; İlber Ortaylı, Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme, Bülent Nuri Esen Armağanı, Ankara 1977, s. 249)

bağlı olan vatandaşlar kendi aralarındaki bir uyuşmazlığın mensubu buldukları mezhebe göre çözülmesini arzu ederlerse, aynı mezhepten bir âlimi hakem tayin ederek verdiği hükmü o yerin hâkimine onaylatarak icra ettirebilirlerdi⁵⁸³.

Padişahın cezaları af etme yetkisini de yargı yetkisinin içerisinde değerlendirmek gerekir. Padişahın sadece ta'zir suç ve cezaları ile kıyas suçlarında mağdurum mirasçısının olmadığı durumlarda (velayet-i âmme gereği) affetme yetkisi vardır. Had suçlarında padişahın af yetkisi yoktur⁵⁸⁴.

IV- PADIŞAHA VEKÂLET

Osmanlı padişahları İstanbul'dan ayrılacakları zaman yerlerine "saltanat kaymakamı" ya da "merkez kaymakamı" denen bir vekil bırakırlardı. Bu kimseler genellikle padişahların oğulları olurdu. Farklı bir uygulama II. Mehmet'in ölümünde gerçekleşmişti. II. Bayezid Amasya'dan İstanbul'a gelinceye kadar tahtın boş kalmaması için ona vekâlet etmek üzere oğlu Korkut, saltanat kaymakamlığına getirilmişti⁵⁸⁵. Bunun dışında padişahlar sefere çıktıklarında merkezde bir oğullarını vekil olarak bırakırlardı. I. Murat oğlu şehzade Savcı'yı Bursa'da bırakarak Gelibolu'ya sefer düzenlemiştir⁵⁸⁶. Özellikle Savcı isyan ettiği için ondan sonra şehzadelerin devlet merkezine değil de farklı yerlere bırakıldıkları ileri sürülmüş⁵⁸⁷ ise de bu fikre katılmak mümkün değildir. Zira devlet merkezine yani İstanbul'a bırakılan şehzadeler de vardır. Mesela Yavuz kardeşi Şehzade Ahmet'in isyanı sırasında oğlu Süleyman'ı İstanbul'da⁵⁸⁸, Mısır'ın fethine çıkarken yine aynı şehzadeyi Edirne'de vekil olarak bırakmıştır⁵⁸⁹. Uzun Hasan üzerine sefer düzenleyen Fatih de Cem Sultan'ı Edirne de bırakmıştır⁵⁹⁰. Bu verilerden

⁵⁸³ Ali Haydar, IV/695.

⁵⁸⁴ Amir, 79.

⁵⁸⁵ Tayyib Gökbilgin, Korkut, İA, VI, s. 856; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Bayezid II, İA, C. II, s.392.

⁵⁸⁶ Neşri, I/211; Hoca Sadeddin, I/100; Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, C. I-II, Ankara 1992, s.15; Solakzade, 37.

⁵⁸⁷ Metin Kunt, Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999, s. 36.

⁵⁸⁸ Solakzade, 357; Hoca Sadeddin, II/229.

⁵⁸⁹ Solakzade, 385.

⁵⁹⁰ İbn Kemal, VII/370; Cavit Baysun, Cem, İA, C. III, s.70.

şöyle bir genelleme yapılabilir: İstanbul'un fethinden sonra padişahlar, Rumeli tarafına sefere çıktığı zaman vekili İstanbul'a, Anadolu tarafına gittiği zaman da Edirne'ye bırakmışlardır.

II. Murat'ın kendisi ile birlikte sefere çıkmak isteyen oğlu II. Mehmet'e "ol düşman bek düşmandır ve ben ona karşı vardığımda sen bu tahtı İstanbul keferesinden hıfz edegör ki, kim bilir iş nereye varacaktır"⁵⁹¹ ifadesi şehzadelerin hem güvenlik hem de kendilerine bir şey olması durumunda devletin başsız kalmaması amacına yönelik olduğunu göstermektedir.

Vekil bırakılan şehzadeler padişahın yetkilerinden hiç birisini kullanamazlardı. Zira böyle bir yetki kullanımını Osmanlı'daki hâkimiyet anlayışına ters düşerdi. Bu sebeple padişah Divân-ı Humâyûn üyeleri ile birlikte sefere çıkar ve devlet işlerini bulunduğu yerde görürdü⁵⁹².

⁵⁹¹ Gazavat-ı Sultan Murat b. Mehemmed Han (Yay. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz) Ankara 1989, s. 50.

⁵⁹² Eroğlu, 161.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PADİŞAHIN ÖZEL HAYATI

PADİŞAHIN ÖZEL HAYATI

I- PADİŞAHIN GELİRLERİ

Osmanlı Devletinde 18. asrın son çeyreğine kadar hazine, Birun (Maliye Hazinesi, Dış Hazine, Devlet Hazinesi, Hazine-i Âmire veya Hazine-i Humâyûn) ve Enderun (Hazine-i Hassa, İç Hazine, Ceyb-i Humâyûn) olmak üzere ikiye ayrılırdı⁵⁹³. Bu ayrımın hangi dönemde kesin olarak şekillendiğini bilemiyoruz. Fatih'in teşkilat kanunnamesinde padişahın "cep harçlığı"ndan söz edilmesi o dönemde henüz bir ayrımın olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla o dönemde padişahlara şahsi harcamaları için "cep harçlığı" verildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı padişahlarının daimi ve zuhurata tabi olmak üzere iki tür gelirleri vardı. Mısır vilayetinden, padişah haslarından, saraya ait bostanlardan, saraya ait orman ve çayırlardan ve Bursa'dan gelen Ceyb-i Humâyûn akçası padişahın daimi gelirlerini oluştururdu⁵⁹⁴. Hediyeler, bazı mansıplardan alınan câizeler, harp ganimetlerinden ayrılan hisseleler de padişahların daimi olmayan gelirleriydi⁵⁹⁵.

⁵⁹³ Cengiz Orhonlu, Hazine, DİA, C. 17, s. 130.

⁵⁹⁴ Uzunçarşılı, Saray, 77; Ceb-i humâyûn akçası, padişahların şahsına Bursa kazasından verilen beşbin altından ibaret bir nevi vergi idi. Tanzimatla birlikte kaldırılmıştır (Sertoğlu, 629).

⁵⁹⁵ Peçevi, II/327; Âşıkpaşazâde, 197; Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. I, İstanbul 1994, s. 526. Uzunçarşılı, padişahın daimi olmayan gelirleri arasında müsadereleri de saymaktadır. Yazar ilk zamanlarda siyasi suçluların mirasının zabtı şeklinde cereyan eden müsaderenin sonradan alanının genişletilerek devlet hizmetinde vefat edenlerin mallarına el konulmaya dönüştüğünü ifade etmektedir. Gerekçe olarak da bu kişilerin padişahın kulu olduğunu, dolayısıyla bunların meşru varisinin padişah kabul edildiğini hatta Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin bu konuda bir de fetva verdiğini, daha sonra Müslüman ve Hristiyan zenginlerin de müsadereden kurtulmadığını belirtmektedir. Sadece ulema ve yeniçerilerin bundan istisna edildiklerini d'Ohson'a dayanarak nakletmektedir (Saray, 78). Bu görüşe katılmak mümkün görünmemektedir. Zira bir kere, bütün devlet memurları pa-

Enderun Hazinesi, has oda, çilhane, raht (Has Ahur), hil'at ve ceyb-i hümayun hazinelerinden oluşurdu. 17. Yüzyılın ortalarına kadar bu hazinenin 110 civarında görevlisi bulunduğu göre oldukça geniş bir gelir ve gider olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlilerin başında önceleri hazinadarbaşı bulunurken 18. Yüzyılın sonlarına doğru hazine ket-hüdasının başa geçtiği bilinmektedir⁵⁹⁶. Ayrıca bu dönemde o zamana kadar sık sık başvuru olan bir ihtiyat hazinesi olan Darphane-i Amire artık ceyb-i hümayun gelir ve giderlerini de kontrol etmeye başlamıştır⁵⁹⁷. Darphane-i Amire, 1826 da sadece madenler, ceyb-i hümayuna ait mukataat, sikke darbu ve hasların idaresi ile görevli bir kurum haline getirilmiştir. Tanzimatın ilanından sonra bütün hazinelerin devlet hazinesinde birleşmesine karar verildiğinden bazı istisnalarla birlikte padişahın gelir giderlerini kontrol de aynı makamın eline verilmiş ve eskiye dönülerek padişahın özel harcamaları için "tahsisat-ı seniyye" adı altında ödenek ayrılmaya başlanmıştır. Devlet hazinesine devredilmeyen gelirleri ile tahsisat-ı seniyye ceyb-i hümayunda toplanarak enderunun maaşları, yiyecek, giyecek ve diğer giderleri karşılanmaya başlanmıştır⁵⁹⁸. Böylece klasik dönemde padişahın cep harçlığı olan ceyb-i hümayun, Tanzimat'tan sonra padişahın bütün gelirlerinin toplandığı ve enderunun giderlerinin karşılandığı bir hazine olmuştur. 1847 yılında çıkan bir irade-i seniyye ile ceyb-i hümayun yerine "hazîne-i hassa" denmeye başlanmıştır⁵⁹⁹.

dişahın kulu değildir. Devşirmelikten gelenler de hukuki anlamı ile köle kabul edilemez. Padişahın hassa askeri oldukları için kendilerine bu ad verilmiştir (Abdülkadir Özcan, Devşirme, DİA, C. IX, 256). Eğer öyle olsa bütün devşirmelerin (yeniçeriler de dâhil) malları olmaz, onlara herhangi bir maaş ödenmez ve öldüklerinde de malları padişaha kalırdı. Dolayısıyla burada tamamen bir yanlış anlama olsa gerektir. Devlet memuriyetinde bulunup da rüşvet ya da başka şekillerde yani gayri meşru olarak gelir elde edenlerin mallarına el konulması için böyle bir fetva verilmiş ve o da hangi hazinenin kaybı ise ona alınmış olmalıdır. Çünkü ancak bu halde müsadere caiz görülmüştür (Cavit Baysun, Müsadere, İA, C. VIII, s. 669). Nitekim Na'imâ'daki şu kayıt bu hususu açıkça göstermektedir: "Mal-ı miriden şey almak mekruh ise de anın mücazâtı müsadere ve istirdaddır." (III/957). Bununla birlikte Osmanlı Devletinde müsaderenin bu ölçüler dışına çıkmış olması mümkündür ancak bunun da çeşitli sebepleri vardır (Bkz. Tuncay Ögün, Osmanlı Devletinde Müsadere Uygulaması, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999, s. 371 vd).

⁵⁹⁶ Orhonlu, Hazine, 130.

⁵⁹⁷ Arzu (Tozduman) Terzi, Hazine-i Hâssa, DİA, C. 17, s. 137.

⁵⁹⁸ Öztuna, II/42.

⁵⁹⁹ Terzi, 137.

Hazinenin mührü en üst yöneticide ve anahtarı da kâtipte bulunurdu. Hazineden para almak gerektiğinde padişahın izni alınır ve görevlilerin huzurunda hazine açılır, yapılan işlem kaydedilirdi. Hazinede çalışan görevliler sıkı denetime tabi tutulurlar ve üzerleri arandıktan sonra çıkabilirlerdi. Yeni padişah tahta çıktığında hazineye giderek bizzat teftişte bulunurdu. Bu teftiş saray görevlilerinin de katıldığı önemli bir törendi. Padişah hazineye girmeden hazine başkâtibi kendisine bilgilerin kayıtlı olduğu defteri takdim ederdi⁶⁰⁰.

Yavuz, “Benim altunla doldurduğum hazineyi ahfadımdan her kim mangırla doldurursa hazine anın mührü ile ve illa benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun” diye vasiyette bulunduğu için gelenek olarak hep onun mührü ile mühürlene gelmiştir⁶⁰¹. Devlet hazinesinde ödeme güçlüğü çekildiği zaman iç hazineden imdat olunurdu. Devlet hazinesi rahatlayınca bu borçlar iade olunurdu⁶⁰². Son dönemlere kadar devlet hazinesinden iç hazine için borç alındığı görülmemiştir⁶⁰³. Ancak son dönemlerde artık iç hazine ihtiyaçları karşılayamaz hale gelince devlet hazinesinden borç alınmaya başlanmıştır⁶⁰⁴.

Abdülmecid, Aldülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde hazine-i hassa birkaç defa devlet hazinesine devredilmiş sonra geri alınmıştır. Bu dönemde görev yapan padişahlar çeşitli tasarruf tedbirleri almış, sarayda altın ve gümüş kap kullanımı yasaklanmış maaşlarda⁶⁰⁵ ve padişahın ödeneklerinde önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Ancak bütün bu tedbirlere rağmen hazine-i hassanın gelir-gider dengesi bir türlü kurulamamıştır⁶⁰⁶. 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 431 sayılı Hilafetin ilgasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına Dair Kanun (m. 8) ile padişahların malvarlıklarına el konulmuş ve devlet hazinesine intikal ettirilmiştir.

⁶⁰⁰ Çelebi Asım, Tarih, İstanbul 1282, s. 19.

⁶⁰¹ Uzunçarşılı, Saray, 79.

⁶⁰² Sertoğlu, 146.

⁶⁰³ Öztuna, II/42.

⁶⁰⁴ Abdülaziz'in ilaç bedellerini hazine-i hassası karşılamayınca devlet hazinesinden borç talep edilmişti (BOA, Yıldız PRK Tasnifi, Dosya: 3, Gömlek 721).

⁶⁰⁵ BOA, AMD Tasnif, Dosya No: 57, Gömlek: 12. II. Abdülhamid'in cülusundan sonra şehzade ve hanım sultanlara tevdi olunan maaş miktarı ve listesi için bkz. BOA, Yıldız PRK Tasnifi, Dosya: 14, Gömlek: 35.

⁶⁰⁶ Terzi, 138–140.

II- HUZUR DERSLERİ

Osmanlı Devletinde padişahın huzurunda yapılan ilmi müzakerelere huzur dersleri denirdi. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları ilmi ortamı canlandırmak, kültürel gelişmeyi sağlamak ve hanedanlarının meşruiyetlerini temellendirmek için huzurlarında ilmi toplantılar yaptırmışlardır. Hatta bazı padişahların bu toplantılarda bizzat müzakereci oldukları bilinmektedir⁶⁰⁷. IV. Mehmet'in mutad olarak akşam ile yatsı namazı arasında hocalarına ders yaptırdığına dair tarihi kayıtlar vardır⁶⁰⁸. Keza III. Ahmet'in de Ramazan ayında huzurunda bazı ayetlerin açıklanmasını istediği bilgilerimiz arasındadır⁶⁰⁹. Şehzade olarak bu derslere katıldığı ve bundan etkilendiği tahmin edilen II. Mustafa'nın huzur derslerini sistemli bir hale getirerek dersin sonunda ilim adamlarına önemli ihsanlarda bulunduğu bilinmektedir⁶¹⁰. Huzur toplantıları zaman zaman kendini gösterme yarışına dönüşür ve bu durumun bazı ulemanın edep sınırlarını aşmasına sebep olduğu görülürdü. Bu tür davranışlarda bulunanlar huzur dersine katılmaktan men edilir⁶¹¹ ve sürgün edilerek cezalandırılırdı⁶¹². Huzur dersleri, farklı gün ve saatlerde de olsa Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiştir⁶¹³.

III- PADİŞAHIN AİLE HAYATI (HAREM)

A- GENEL OLARAK

Girilmesi yasak olan yer anlamına gelen harem, ev reisinin kadın, cariye ve çocukları ile yaşadığı yer anlamına gelirdi. Dolayısıyla harem padişahlara has değil, genel bir kavramdır. Ancak harem kelimesi ününü Osmanlı padişahlarına borçludur. Çünkü harem denince, "Darü's-Saade"de denen Osmanlı padişah ve ailesinin yaşadığı yer akla gelmiştir.

⁶⁰⁷ Ata Bey, Tarih, C. I, İstanbul 1291, s. 213.

⁶⁰⁸ Raşit, I/161.

⁶⁰⁹ Çelebizade Asım, 131.

⁶¹⁰ III. Mustafa Ruznamesi, Topk. Sar. Müz. Arş. No: 12358.

⁶¹¹ Cevdet Paşa, Tarih, VII/101.

⁶¹² Mesela 1763 yılında Tatar Ali Efendi isminde bir âlim huzur dersinde edep sınırlarını aştığı için Bozcaada'ya sürgüne gönderilmiştir (Vasıf, Tarih, C. I, s. 204).

⁶¹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Ula Mardin, Huzur Dersleri, C. I, İstanbul 1951 aynı yazar (nşr. İsmet Sungurbey), Huzur Dersleri, C. II-III, İstanbul 1966.

Saray, enderun ve harem olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. Enderun, padişah, saray ve devlet hizmetinde bulunacak erkeklerin; harem ise, kadınların yetiştirilmesi için bir eğitim merkezi durumunda idi. Harem, Osmanlı Devletinde kuruluşundan itibaren bulunmakla birlikte teşkilatlanması ve kanunname ile düzenlenmesi Fatih devrinde olmuştur.

Harem halkı hizmetliler ve sakinler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Osmanlı haremının yöneticisi harem ağası (darü's-saade ağası-kızlarağası) ydı. Harem ağası hadım ve genellikle zenci olurdu⁶¹⁴. Bu ağanın başlıca görevi haremi korumak, sabah akşam harem kapılarını kilitlemek, kapıda nöbet beklemek, girip çıkkanı kontrol etmek, yeni cariyeler sağlamak, harem halkının terfi ve cezalandırılmaları hususunu padişaha arz etmek, padişah kızlarının evlenmesinde vekilliklerini yapmaktı⁶¹⁵. Nitekim Sultan Reşat, tahta çıktıktan sonra harem ağasına gönderdiği Hatt-ı Humâyûnda, haremde bulunan kadınların kıyafetlerine dikkat etmesini, adaba aykırı giyinmeleri uyarmasını ve men etmesini, saray kadınlarının dışarı çıkması durumunda yanlarına bir hadım ağası vermesini, akşam namazından sonra hadım ağalarını haremde tutmamasını, akşamdan sonra olağanüstü bir durum olursa kızlar ağasını haberdar etmesini, harem kadınlarının yakınları hariç kimsenin içeri girmesine izin vermemesini istemektedir⁶¹⁶. Harem ağası, protokolda vezir-i âzam ve şeyhülislâmdan sonra gelirdi. İstedğinde padişahla, vezir-i âzamlar ve valide sultanla görüşme imkânına sahipti.

B- PADIŞAHIN AİLE HAYATI

Osmanlı padişahları, Kanunî dönemine kadar etraftaki bey ve imparatorların kızları ile daha çok siyasi amaçlarla evlenmişlerdir⁶¹⁷.

⁶¹⁴ Genellikle zenci olmalarının sebebi esir tüccarlarının Afrikadan çocukları toplayarak hadım edip saraylarda kullanılmak üzere satmalarından kaynaklanmaktadır. Zita sarayların harem kısmında hadım hizmetkâr kullanımının çok eski tarihlere dayandığı, Asurlar, İranlılar, Çinlilerde hadım ağalar kullanıldığı bilinmektedir. İslam dünyasında ilk olarak Emevî devletinin kurucusu Muaviye ile başladığını tarihçiler kaydetmektedirler (Mes'udi, Mürücu'z-Zeheb, C. VIII, Paris 1861, s.148).

⁶¹⁵ Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, İstanbul 1960, s. 85.

⁶¹⁶ Abdurahman Şeref, Topkapı Sarayı Hümayunu, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, C. I, 1329, s. 467.

⁶¹⁷ Busbecg, Osmanlı padişahlarının cariyelerle nikâh yapmadan birlikte yaşama-ya başlamalarını, Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düştüğünde karsına gözleri önünde tecavüz edildiğine bağlamaktadır (Ogier Ghiselin De Busbecg, Türki-

Bu dönemden sonra çeşitli sebeplerle saraydaki cariyelerle aile hayatı yaşamayı tercih etmişlerdir⁶¹⁸. Osmanlı haremde cariyeler devletin kuruluşundan itibaren vardı. Cariyeler, ilk dönemlerde savaşta esir alınan kızlar arasından seçilerek sarayda bırakılır, nadiren de olsa hediye olarak padişaha takdim edilirdi. Daha sonra bu kaynak tam tersine dönmüş çoğunluğu hediye çok azı da savaşlardan elde edilmeye başlanmıştır.

Genel kanaatin aksine padişahlar, haremde bulunan yüzlerce cariye ile düşüp kalkmamış, sadece bir kaçı ile ilgilenmişlerdir. Bu açıdan Osmanlı sarayındaki cariyeleri padişahla birlikte olanlar ve hizmetli cariyeler olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Haremdeki cariyelerin yaklaşık yüzde doksanını teşkil eden hizmetli cariyeler hizmetçi, dilsiz, maskara, zenci, cüce hatta sütüne olarak alınan yaşlı kadınlardan oluşurdu⁶¹⁹. Hareme alınan cariyeler, kalfalar tarafından eğitilirdi. Başka bir ifade ile bu cariyeler Müslüman adap ve erkânı üzere yetiştirilir, okuma, yazma öğretilir, kabiliyetlerine göre biçki, dikiş, nakış, musiki ve sofr dersleri verilirdi. Osmanlı haremde cariyelere gündelik verilir ve bunun miktarı kıdeme göre değişirdi. Bu gündeliğin II. Bayezid zamanında 2 ila 15 akçe, II. Mahmut zamanında ise 30 ila 100 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca yiyecek ve giyecekleri hazineden karşılandığı gibi düğün ve doğumlarda da kendilerine ihanda bulunulurdu. Esirlik süresi olan dokuz yılı dolduranlar, azad kâğıtlarını alarak saraydan ayrılabilirlerdi. İsteyen sarayda hizmetçi veya başka görevlerde kalmaya devam edebilirdi⁶²⁰.

Padişahla birlikte olan cariyelere gelince, üçüncü bir kişi ile evli olmamak şartı ile efendinin kendi cariyesi ile nikâh yapmadan birlikte olmasında İslam hukukuna aykırılık söz konusu değildir. Bilakis mülkiyet ilişkisi nikâha mani olduğundan cariyesi ile nikâh yaparsa bu akid

yeyi Böyle Gördüm (Haz. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, ty, yy, s. 37). Ancak tarihi veriler ışığında bu fikre katılmak mümkün görünmemektedir. Zira bu uygulama Yıldırım'dan sonra başlamamış Kanunî döneminde başka sebeplere mebni ortaya çıkmıştır.

⁶¹⁸ Bu dönemin bilinen tek istisnası II. Osman'dır. II. Osman, Şeyhülislâm Es'ad Efendinin kızı ile evlenmiştir (Na'imâ, II/494; Ahmed Refik, Kadınlr, 5).

⁶¹⁹ Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1992, s. 15.

⁶²⁰ Uluçay, Harem II, 30. Yıldız'dan Topkapı Saray-ı Hümayûnu'na nakl olan cariyelerden evlenmek ve memleketine gitmek isteyenler dışındakilere maaş tahsisi (BOA, Meclis-i Vükela Zabıtları, D: 131, G: 17).

geçerli değildir. Dolayısıyla efendi cariyesi ile nikâh yapmak istiyorsa önce onu hürriyetine kavuşturması gerekir⁶²¹. Bununla birlikte cariyeleri ile nikâh yapan Osmanlı padişahları olmuştur. Kanunî'nin Hürrem, Sultan İbrahim'in de Telli Haseki diye bilinen Hüma Şah ile nikâh yaptıkları bilinmektedir⁶²². Ancak azad etmeden mi yoksa azad ettikten sonra mı nikâh yaptıkları kaydedilmediğinden bu hususta bir şey söyleyemiyoruz. Bununla birlikte azad etmeden nikâh yapmalarına ulemanın fetva vereceğini sanmıyoruz. Dolayısıyla azad ederek nikâh yapmış olma ihtimalleri daha kuvvetli görünmektedir⁶²³.

Nikâhlı almak ile nikâhsız yaşamak arasındaki fark sonuncusunda sayı sınırının olmamasıdır. Padişahın bu şekilde birlikte olduğu cariyeler de kendi içerisinde odalık, gözde, ikbal ve kadın efendi şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulsa da bu sınıfların kaç cariyeden oluşacağına ilişkin kesin bir rakam yoktur⁶²⁴. Hukuki açıdan herhangi bir sınırlama olmadığından bu sayının tamamen padişahın zihninde yani onun iradesine bağlı olduğunu söylemek gerekir. Bu sınıflara alınma ise şu şekildeydi:

Padişahla birlikte olmaya liyakati olduğu düşünülen cariyelerin isimleri, kızlar ağası, musahipler, nedimler, valide veya kız kardeşleri tarafından padişaha bildirilir padişah da uygun bir yere getirterek görür ve beğenirse odalık olarak alırdı⁶²⁵. Odalık olarak alınanlardan padişahın seçtiği “has odalık” ya da “gözde” olurdu. Padişah bununla birlikte olur ve beğenmezse çeyizi padişah tarafından karşılanarak münasip biri ile evlendirilirdi. Padişah beğenir ve kendisinden çocuğu olursa “ikbal” sınıfına geçerdi. En üst sınıfta kadın efendiler bulunurdu. Kadın efendilerden biri bir şekilde bulunduğu yeri boşaltacak olursa ikballerden en kıdemlisi “kadın efendi” olurdu. Bunlardan çocuğu olanlara “haseki” de

⁶²¹ Muhammed b. Feramuz b. Ali (Molla Hüsrev), *Dürer'ul-Hükkâm Fî Şerh-i Gurer'ul-Ahkâm*, C. I, İstanbul 1978, s. 333; Bilmen, II/106.

⁶²² BOA, İbnül-Emin Tasnifi, Saray, No: 939; Na'îmâ, IV/1115.

⁶²³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1995, s. 162.

⁶²⁴ Uluçay, kadın efendilerin 4 ila 8 arasında değiştiğini belirtmektedir (Uluçay, *Harem II*, 42).

⁶²⁵ Konuya ilişkin bir vezir-i âzam telhisi “Emr ü ferman buyurulan cariyeye, uzakta bulunduğundan şimdi geldi. Ne mahalle em rü ferman-ı mülükâneleri buyurulusa ol babda emr ü ferman ...” şeklinde olup üzerindeki III. Mustafa'nın Hatt-ı Hümayunu ise “Yarın Topkapıya gönder bakalım” şeklindedir (T SMA, E: 7019).

denirdi⁶²⁶. Padişahın ilk kadını ya da ilk erkek çocuğu doğuran kadın efendi, “başkadın” olurdu. Başkadından sonrakiler ikinci kadın, üçüncü kadın... şeklinde sıralanırdı. Cariyelikten odalığa, oradan ikballiğe oradan da kadın efendiliğe terfiler kızlar ağasının arzıyla olurdu. Padişah bu arzı uygun bulursa kadın efendiye bir berat verilirdi. Padişah öldüğü zaman oğlu padişah olan kadın efendi, “valide sultan” ünvanını alırdı⁶²⁷.

Padişah öldükten sonra birlikte olduğu hanımlarından kızı olan, çocuğu olmayan ve oğlu olup da önce ölmüş bulunanlar kendilerine münasip biri ile evlendirilirdi. Oğlu yaşayanlar eski saraya nakledilir ve valide sultan olamayanlar ömürlerinin sonuna kadar burada kalırlardı⁶²⁸.

C- VALİDE VE EŞLERİNİN PADİŞAHLARA ETKİSİ (KADINLAR SALTANATI)

Birlikte yaşayan insanların diğerinin işi ile ilgilenmesi hatta duruma bağlı olarak müdahalesi her zaman söz konusu olabilir. Özellikle taraflardan birinin bu hususta zaafının bulunması durumunda bu etki daha da belirgin hale gelir. Osmanlı sarayında da kadınların devlet yönetimine önemli etkilerinin olduğu tahmin edilebilir. Ancak kuruluşundan Kanunî devrine kadar bu hususta elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat Kanunî devrinde kadınların devlet işlerine etkileri çok açık bir şekilde görülmeye başlamış, daha sonraki devirlerde ise de padişah ve kadınların kişiliklerine bağlı olarak devam etmiştir. Kanunî'nin eşi Hürrem Sultan, Mahidevran kadını saraydan attırdıktan ve valide Hafsa Sultan'da vefat ettikten sonra devleti adeta Kanunî ile birlikte yönetmiştir. Bu etki oğulların ve vezir-i âzamların öldürülmesine kadar varmıştır. Gerçekten vezir-i âzam İbrahim Paşa ile Kara Ahmet Paşa Hürrem'in telkinleri sonucu öldürülmüşlerdir. Keza Hürrem, kızı Mihrîşah ve damadı Rüstem Paşa ile işbirliği yaparak Mahidevran kadın-

⁶²⁶ Ahmed Refik, Kadınlar, 5.

⁶²⁷ Uluçay, Harem II, 29, 42.

⁶²⁸ Konuya ilişkin bir belge şu şekildedir “Saray mensuplarının terekesinden padişahın hissesi olmakla Sultan Mahmud-ı Evvel'in altıncı kadını iken çırak edilecek Vezir Mustafa Paşa-zade İbrahim Bey'e nikâh edilen ve bilahare vefat eden Rami Kadın'ın Çatalca ve Terkos'daki Papas, Bergos, Haraççı ve Tirkeş çiftliklerinden kendisine düşen nisf hisseyi padişahın üçüncü kadını Nevres kadına hibe etmiş ve İbrahim Bey'in de kendisine düşen nisf hisseyi mumaileyhaya satmış olduğuna dair.” (BOA, Cevdet Tasnifi, Saray, No: 130, G: 6533).

dan olma Şehzade Mustafa'nın öldürülmesini de sağlamıştır. Hürrem ölünce kızı Mihrişah onun yerini almış ve kardeşi Şehzade Bayezid'in öldürülmesinde de bu kadının büyük rolü olmuştur⁶²⁹.

Kanunî'nin yerine geçen II. Selim ve III. Murad zamanında saray kadınlarının devlet işlerine karışması daha da artmıştır. Safiye Sultan, oğlu III. Mehmet zamanında neredeyse devlet işlerini tamamen eline almış dilediğini vezir yapmış, elçilerle haberleşerek ülkenin siyasetini belirlemeye çalışmıştır⁶³⁰. III. Mehmet'ten sonra I. Ahmet, II. Osman, IV. Murat gibi çocuk, I. Mustafa ve İbrahim gibi mülayim padişahların tahta oturmaları kelimenin tam anlamı ile "kadınlar saltanatı"nı ortaya çıkarmıştır⁶³¹.

I. Ahmet ve ondan sonraki karışık dönemin güçlü kadını Kösem Sultan'dır. Kösem Sultanın, eşi I. Ahmet döneminde padişaha etkisi olmuşsa da bu hususta herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Kösem Sultanın asıl etkisi I. Ahmet'ten sonra büyük oğlu Osman'ın değil de geleneğin aksine padişahın kardeşi Mustafa'nın tahta geçirilmesinde görülür. Böylece Osmanlı Devletinde taht babadan oğula değil, hanedanın en yaşlı erkek evladına geçmeye başlamıştır. Diğer devlet ileri gelenlerinin yardımı ile gerçekleştirilen bu gelenek değişikliğinin Kösem Sultanın amacı, kendi oğlu Murat'ın padişah olmasını sağlamaktır⁶³². I. Ahmet ölünce gelenek gereği eski saraya gitmek zorunda kalan Kösem Sultan, üvey oğlu Sultan II. Osman'ı ziyafet amacıyla eski saraya davet edip üç gün misafir etme başarısını göstermiştir. Kösem Sultanın II. Osman'ın hal' ve katlinde rolü olup olmadığı bilemiyoruz. Ancak onun yerine ikinci defa tahta oturtulan I. Mustafa'nın akıl hastası denilerek hal' edilmesinde ve kendi oğlu IV. Murat'ın tahta çıkmasında önemli rol oynadığı tahmin etmek zor değildir. Böylece valide sultan olarak saraya dönmüş ve oğlunun da küçüklüğü sebebiyle uzun yıllar Osmanlı Devletinin idaresinde söz sahibi olmuştur⁶³³. IV. Murat'ın idareyi tam olarak

⁶²⁹ Uluçay, Harem II, 47.

⁶³⁰ Penzer N. M., The Harem, London 1936, s. 187.

⁶³¹ Bu hususta özel olarak eserler kaleme alınmıştır, Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, İstanbul 1332. Ayrıca Son dönem Osmanlı tarihçilerinden Muhammed Murad bu konuya bir cilt (C. VI) tahsis etmiş ve üst başlık olarak da "saltanat-nisvaniyye"yi uygun bulmuştur.

⁶³² İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, İstanbul 1950, s. 270.

⁶³³ Hammer, IX/9.

ele aldığı dönemlerde dahi etkisi devam etmiş özellikle de padişahın İstanbul dışında olduğu zamanlarda İstanbul'da olup bitenleri hemen padişaha ulaştırmıştır. Nitekim IV. Murat'ın İznik kadısını astırdığı Bursa seyahati esnasında rahatsızlığını dile getiren ve ulema ile buluşan şeyhülislâmı oğluna haber vermiş o da İstanbul'a dönerek şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi'yi katlettirmiştir⁶³⁴.

Kösem Sultan'ın Osmanlı hanedanının devamı için de önemli bir katkısının olduğu burada belirtmek gerekir. IV. Murat'ın kardeşleri Süleyman ve Kasım'ı katlettirmesine engel olamasa da İbrahim'i akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesi ile kurtarmış daha sonra İbrahim'den Osmanlı hanedanının soyu devam etmiştir. IV. Murat'ın İbrahim'i de öldürtüp tahta Kırım Han'ının geçmesini istediği fakat buna Kösem Sultan'ın kendi oğlu olan İbrahim'i katlettirmeyerek engel olduğu bilinmektedir⁶³⁵. Ne var ki daha sonra Sultan İbrahim'in hal'inde hat-ta katlinde önemli katkıları olduğuna dair kayıtlar vardır⁶³⁶. Sultan İbrahim'in yerine geçen oğlu IV. Mehmet, henüz yedi yaşında idi⁶³⁷. Yeni padişahın annesi Turhan Sultan'la aralarında tam bir saltanat kavgası olmuştur. Bu kavganın sonunda Kösem Sultan, IV. Mehmet'i zehirletmeyi planladığı gerekçesi ile Turhan Sultan tarafından bir gece baskını sonucu boğularak öldürtülmüştür⁶³⁸. Hâsılı kadınlar saltanatı, Köprülülerin iktidarı ele almalarına (1656) kadar çok etkin bir şekilde sürmüştür. Daha sonraki dönemlerde bu açıklıkta bir etkiyi tarih kitapları kaydetmemişlerdir.

⁶³⁴ Kâtip Çelebi, Fezleke, II/160; Na'îmâ, II/773.

⁶³⁵ Cavit Baysun, Kösem Sultan, İA, C. VI, s. 917.

⁶³⁶ Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-Ebrar Zeyli, İst. Ün. Küt. N: 2635, s. 30, 57; Ahmet Refik, Samur Devri, İstanbul 1927, s. 171.

⁶³⁷ Na'îmâ, IV/1165.

⁶³⁸ Na'îmâ, III/1328; Hammer, X/280.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PADİŞAHIN SORUMLULUĞU

PADIŞAHIN SORUMLULUĞU

I- GENEL OLARAK

Padişahın sorumluluğu deyince, siyasi cezai ve hukuki olmak üzere üç tür sorumluluk akla gelmektedir. Siyasi sorumluluk, yönetenlerin egemene karşı sorumluluğudur. Cezaî sorumluluk, devlet başkanının işlediği suçlar dolayısıyla cezalandırılmasıdır. Hukuki sorumluluk ise özel hukuk ilişkileri sonucunda ortaya çıkan tazminat sorumluluğudur.

Cezaî ve hukukî sorumluluk, konu, sebep ve yaptırım açısından siyasi sorumluluktan ayrılır. Cezaî ve hukukî sorumluluk konu itibarıyla sınırlanmış bir sorumluluktur. Sadece bir kişinin başka bir kişi veya kişilere vermiş olduğu zararları konu edinir. Bu sorumlulukların doğması belirli şartların gerçekleşmesine tabidir. Siyasi sorumluluk gibi egemenin keyfine bırakılmış değildir. Cezaî sorumluluğun müeyyidesi, ölüm, hürriyeti kısıtlama ve para cezası olabilir. Hukukî sorumluluğun yaptırımını ise tazminattır. Siyasi sorumluluğun cezası ise, yaptığı işlemin iptali, devlet başkanının hal' edilmesi ve/veya öldürülmesi olabilir.

19. Yüzyılda tüm monarşi ve cumhuriyetlerde olduğu gibi Osmanlı devletinde de padişahın siyasi sorumsuzluğu meselesi tartışma konusu olmuştur. Nitekim 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'nin beşinci maddesi” Zât-ı hazret-i padişâhînin nefsi-i humâyûnları mukaddes ve gayr-ı mes'uldür” şeklindedir. Bu hükmü şu şekilde izah etmek mümkündür. Osmanlı'da devlet başkanları hem halife hem de padişah idiler. Hükme dikkat edilirse “zat-ı hilafetpenâhî” değil, “zat-ı pâdişâhî” kavramı kullanılmış, dolayısıyla halife sıfatları değil, padişah sıfatları sorumsuz kabul edilmiştir. Dolayısıyla hilafet sıfatları ile sorumludurlar. İkinci olarak, sorumsuzdur kaydı, kişi haklarına ilişkin olmayıp, siyasi sorumluluğa aittir. Başka bir ifade ile Meclis-i Mebusan tarafından bakanlar kurulu hakkında güven-

sizlik kararı alınırsa vezir-i âzam dâhil olmak üzere görevleri sona erer. Buna karşılık padişah bakanların yaptıklarından sorumlu olmadığından tahtan indirilemez⁶³⁹. Ne var ki II. Abdülhamid söz konusu anayasa yürürlükte iken tamamen siyasi gerekçelerle tahttan indirilmiştir. Elbette ki bakanların yaptıklarından değil, kendi yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. İlginç olan II. Abdülhamid'in anayasayı askıya aldığı dönemde değil, tekrar yürürlüğe koyduğu dönemde tahttan indirilmiş olmasıdır. Ancak bu tahttan indirme olayının ilk olmadığı ve Osmanlı tarihi boyunca 14 padişahın genelde siyasi gerekçelerle tahttan indirildiğini burada belirtmemiz gerekir. Bu nedenle kuruluşundan sonuna kadar mutlak monarşi bir tarafa, meşruti monarşilerde ve cumhuriyetlerde “devlet başkanının siyasi sorumsuzluğu asıldır” şeklindeki genel kural Osmanlı Devletinde geçerli olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı devletinin nevi şahsına münhasır bir devlet şekli ve yönetiminin olduğunu kabul etmek gerekir. Gerçekten Osmanlı devlet şekli hangi açıdan bakılırsa bakılsın ne tarihi ne de hukuki hiçbir kalıba tam olarak sığmamaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde padişahların siyasi sorumsuzluğu diye bir şey söz konusu olmamıştır. Osmanlı padişahları kuruluşundan yıkılışına kadar hem de çok hassas bir egemene karşı daima sorumlu olmuşlardır.

II- PADIŞAHIN SİYASİ SORUMLULUĞU

Osmanlı devletinde padişahın sorumluluğuna geçmeden önce İslam hukukunda devlet başkanının siyasi sorumluluğu üzerinde durmamız yerinde olacaktır. Böylece Osmanlı devletindeki padişahların hal'inin meşruiyeti de kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

A- İSLAM HUKUKUNDA SİYASİ SORUMLULUK

İslam hukukunda devlet başkanının ilahi iradeye uygun davranmadığını ya da devleti iyi idare edemediğini düşünen halk ya da onları temsilen ehli'l-hal ve'l-akdin gerekeni yapacağı kabul edilmiştir. Ancak İslam hukukunda halkı temsilen ehli'l-hal' ve'l-akdin kimlerden ve kaç kişiden oluşacağı hususunda bir açıklık söz konusu değildir. Bununla birlikte İslam hukukçuları söz konusu kişilerin hangi vasıflara sa-

⁶³⁹ Ömer Lütfi, 74-76.

hip olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Maverdi ve Ferra'ya göre bu kişiler adalet, ilim, rey ve tedbir gibi vasıflara sahip olmalıdır⁶⁴⁰. İlim, rey ve tedbir, devlet yönetimi konusunda belirli bir bilgi ve tecrübe sahibi olmak anlamındadır⁶⁴¹. Dehlevî, ordu kumandanları ve halkın ileri gelenlerinin de ehlü'l-hal ve'l-akd olması gerektiğini belirtmiştir⁶⁴². Kâsımî ise, sadece müçtehitlerin bu görevi yürütmelerinin doğru olacağını ileri sürmüştür⁶⁴³.

Ehlü'l-hal' ve'l-akd, İslam hukukuna göre devlet başkanının siyasi sorumluluğunu gerektiren bir mesele olduğunda "gereken"i yapacaktır. Bu gerekenden maksat, devlet başkanına nasihatten hal' etmeye kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Siyasi sorumluluk açısından öne çıkan husus devlet başkanının adalet vasfıdır. Devlet başkanının adil olması deyince de iki şey akla gelmektedir. Birincisi hukuka uygun davranma (hukuki açıdan adil olma) ikincisi ise, devlet başkanının ahlaklı ve dürüst olması, İslâm'a göre fîsk sayılabilecek fiillerden kaçınması (dini açıdan adil olma) dır. Dinî açıdan âdil olmayana fâsık, hukukî açıdan âdil olmayana ise zâlim denmektedir⁶⁴⁴. Bununla birlikte fîsk veya fâsık dendiğinde adalet kavramının zıddı, yani her iki anlam da kastedilmektedir.

Fîsk, bedene ve inanca ilişkin olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bedene ilişkin fîsk, İslâm hukukunda yasak kabul edilen şeyleri yapmak ve farzları terk etmektir. Böyle bir devlet başkanının hal' edilmesi gerektiği hususunda hukukçular fikir birliği içerisindeyler. İnanca ilişkin fîsk'a gelince, şüphe ile karşılanan fakat tevil edilmesi mümkün olan inanç bozukluğu demektir. Böyle bir devlet başkanının hal' edilip edilmeyeceği tartışmalıdır⁶⁴⁵.

Devlet başkanının fâsık hale geldiğine ehlü'l-hal' ve'l-akd karar verir. Fasık hale geldiği kabul edilen devlet başkanına karşı takınılması gereken tavır hususunda İslam hukukçuları farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.

⁶⁴⁰ Maverdi, 31; Ferra, 19.

⁶⁴¹ İbn Teymiye, Takiyyüddin Ahmed, es-Siyasetü'ş-Şer'iyye, Kahire 1399, s. 9 vd.

⁶⁴² Şah Veliyyullah Dehlevî: Hüccetü'l-Baliğa, Kahire, ts. C. II, s. 738.

⁶⁴³ Kasimi, 235–237.

⁶⁴⁴ Ömer Lütfi, Nazar-ı İslâm'da Makam-ı Hilafet, Selanik 1330, s. 70.

⁶⁴⁵ Maverdi, 54.

1- Adalet Vasfını Kaybeden Halifenin Görevi Kendiliğinden Sona Erer

Başta mezhebin kurucusu İmam Şafî olmak üzere bir kısım Şafîî hukukçu adalet vasfını kaybeden devlet başkanının görevinin kendiliğinden sona erdiği kanaatindedirler⁶⁴⁶. Zira Şafîîye göre fâsık bir kimsenin velayeti mümkün değildir. Şafîî hukukçu Maverdi böyle bir ayırım yapmamakta ve fıskı bedene ve inanca ilişkin olmak üzere ikiye ayırmakta, bedene ilişkin fıskı, bir kimsenin bedeni arzu ve isteklerine dinî sınırlar tanımadan uyması şeklinde nitelendirerek bunu hem devlet başkanı seçilmeye hem de göreve devama engel kabul etmektedir. Bu anlamda adalet vasfını kaybeden devlet başkanı daha sonra fıskından vazgeçse dahi, yeni bir seçim yapılmadan görevine devam edemeyeceğini, fâsık hale gelen devlet başkanına halkın itaat etme görevinin olmadığını da ileri sürmektedir⁶⁴⁷. Aynı müellif inanca ilişkin fıskın seçilmeye engel olsa bile, göreve devama engel olmayacağı düşüncesindedir⁶⁴⁸.

Maverdi göreve devam edemeyeceğini belirttiği, bedene ilişkin hususlarda fâsık devlet başkanının nasıl iktidardan uzaklaştırılacağına temas etmemektedir. Bu soruya cevap başka bir Şafîî hukukçu Gazali'den gelmekte ve kendisi çekilmeyen devlet başkanının hal' edileceğini ileri sürmektedir⁶⁴⁹. Ne var ki Gazali, yukarıda da yer verildiği üzere, fâsık devlet başkanının her halükârda değil, fitne çıkmayacaksa hal' edilmesi gerektiği görüşündedir⁶⁵⁰.

2- Adalet Vasfını Kaybeden Halife Hal' Edilmelidir

Haricîler, Mutezile, Mürcie ve Şianın bir kısmına göre fâsık halife hal' edilmelidir⁶⁵¹. Zira devlet başkanının görevini devam ettirebilmesi için şer'î hükümleri uygulaması, âdil olması ve herhangi bir hata ve sapmadan uzak bulunması şartına bağlıdır. Dolayısıyla bu şartları yitiren devlet başkanının görevde kalması söz konusu olamaz. Bu görüş

⁶⁴⁶ Maverdi, 53; Muhammed Gazali, İhyâü Ulûmi'd-Dîn, C. II, Kahire 1334, s. 111.

⁶⁴⁷ Maverdi, 53.

⁶⁴⁸ Maverdi, 54.

⁶⁴⁹ Muhammed Gazali, el-İktisâd fi'l-İ'tikâd, Beyrut 1983, s.150.

⁶⁵⁰ Gazali, İktisâd, 150

⁶⁵¹ Biz burada İslâm tarihinde diğer iki gruba nazaran daha önemli görülen hariciler ile bir kısım şianın görüşleri üzerinde duracağız. Diğer grupların görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şehristani, II/59 vd; Eş'ârî, I/239 vd.

sahipleri adalet vasfından sapmayı da çok kolaylaştırmışlar ve günaha girme ile küfür arasında fark görmemişlerdir⁶⁵². İctihat hatasının dahi insanı küfre götüreceğini İslâm hukukunun en ayrıntılı bir hükmüne muhalefet ile dinin en temel meselesine muhalefet arasında da farkın olmadığını belirtmişlerdir⁶⁵³. Bunlara göre, halifenin söz konusu şartları kaybettiğini herkesin kabul etmesine gerek yoktur. Kırk kişinin bu kanaatte olması böyle bir devlet başkanına başkaldırmak için lâzım ve kâfidir⁶⁵⁴. Dolayısıyla devlet başkanı adalet vasfını kaybettiği andan itibaren ona isyan edilmeli, gerekirse hal' edilmeli bu da mümkün olmazsa öldürülmelidir⁶⁵⁵. Nitekim bu grup Hz. Ali'yi öldürtmüşlerdir⁶⁵⁶.

Zeydiyye şîasına göre, devlet başkanı olacak kişide, ilim, züht, şecaat ve cömertliğin yanında, haksız halifeye karşı imameti talep etmek üzere başkaldırı gücünün de bulunması gerekir⁶⁵⁷. Böylece bir önderin eşliğinde fâsık devlet başkanına karşı gelinebileceğini ve onun azl edilebileceğini kabul ederler⁶⁵⁸. Kurucuları Zeyd b. Ali'den "Sadece ben ve oğlum kalsak Hişam'a karşı ayaklanınız. İmam, kılıcı çeken kişidir" gibi başkaldırı için prensipler nakletmektedirler. Bunlar imamın âlim olması gerektiğini savunur fakat masum olmadığını kabul ederler⁶⁵⁹. Dolayısıyla imama karşı gelinebileceği sonucuna varırlar. Hz. Hüseyin başta olmak üzere, birçok imamın zalim ve fâsık halifeye karşı geldiklerini misal gösterirler⁶⁶⁰. Bunlara göre, Bedir savaşına katılan (300) ka-

⁶⁵² Eş'ari, I/183.

⁶⁵³ Muhammad Ziyâüddin Reyys, en-Nazariyyetü's-Siyasetü'l- İslâmiyye, Kahire 1979, s. 67; Ebu Zehra, I/71-72.

⁶⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Mustafa Nevin, İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet (Ter. Vecdi Akyüz), İstanbul 1990, s. 195 vd.

⁶⁵⁵ Eş'ari, I/204; Ebu Zehra, Mezâhib, 71. Hâricîler bu görüşlerini ayet ve hadislerle desteklemişlerdir. Gerçekten "Sizden iyiliğe çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun" (Ali İmran, 104) ayeti ile "Sizden bir kötülüğü gören onu eli ile, gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin ki, bu imanın en zayıfıdır" (Müslim, İman, 20; Tirmizi, Fiten 12.). "Cihadın en faziletlisi, zalim sultana karşı söylenmiş hak sözdür" (Ebu Davud, Melahim, 17; Tirmizi, Fiten 13). "Şehitlerin efendisi Hz. Hamza'dır. Sonra da zalim bir imamın, kendisine iyiliği emrettiği ve kötülükten sakındırdığı için öldürdüğü kimsedir" (Tirmizi, Ahkam, 4).

⁶⁵⁶ İbn Kuteybe, I/137 vd.

⁶⁵⁷ Eş'ari, I/137; İbn Hazm, Fisal, I/249.

⁶⁵⁸ Eş'ari, I/150.

⁶⁵⁹ Eş'ari, I/141.

⁶⁶⁰ Eş'ari, I/150; Nevin, 217 vd.

dar kişi imamın hal' edilmesi gerektiği kanaatinde olursa, imama karşı çıkmak (huruç) gerekir⁶⁶¹.

3- Adalet Vasfını Kaybeden Halife Fitne Çıkmayacaksa Hal' Edilmelidir

Hanefî hukukçular, “Zalimler benim ahdime nail olamazlar”⁶⁶² ayetinden hareketle fâsık bir kişinin devlet başkanı olamayacağı kanaatinde idirler⁶⁶³. Dolayısıyla devlet başkanı, görevi sırasında fâsık veya zâlim hale gelirse, yine aynı ayetin gereği olarak hal' edilmelidir⁶⁶⁴. Şu kadar var ki söz konusu halifeye hal' edilmeden önce ehlü'l-hal' ve'l-akd tarafından nasihat edilmeli ve fıskından vazgeçmesi istenmelidir. Fıskından vazgeçse dahi göreve devam edemeyeceğini ileri süren hukukçular olmakla birlikte⁶⁶⁵, genel olarak fıskından vazgeçen devlet başkanının hal' edilmesinin gerekmediği kabul edilmektedir⁶⁶⁶. Devlet başkanı fıskından vazgeçmezse istifa etmesi, istifa etmezse hal' edileceği bildirilir. Devlet başkanı istifa ederse sorun da kendiliğinden çözülmüş olur. Devlet başkanı istifa etmezse hal' edilmelidir. Ancak Hanefi hukukçulara göre fâsık devlet başkanının hal' edilmesi güç yetirme ve fitne olmaması şartına bağlıdır⁶⁶⁷. Şafîî hukukçu Gazali de aynı görüştedir⁶⁶⁸. Keza Hasan Basri'ye göre de halkın gücü yeterse fâsık devlet başkanını görevden uzaklaştırmaları gerekir⁶⁶⁹. Zahirî hukukçu İbn Hazm'a göre de devlet başkanının fâsık olduğuna ve hal' edilmesi gerektiğine inananların sayısı defetmeye yeterse ayaklanma farz olur, buna karşılık azlıkları ve zafer ümitleri yoksa elle düzeltmeyi terk etmeli, yani sabretmeli ve sözle uyarmakla yetinmelidirler⁶⁷⁰.

Özetlemek gerekirse fâsık hale gelen devlet başkanının görevden alınması kamuoyunda karışıklıklara, kan dökülmesine veya başka za-

⁶⁶¹ Eş'ari, II/158.

⁶⁶² Bakara, 124.

⁶⁶³ Ebu Bekir, Cassas, Ahkâmü'l-Kur'an, C. I, 1947, s. 80.

⁶⁶⁴ Hamdi Yazır (Elmalılı), Hak Dini Kura'an Dili, 3. Baskı, C. I, İstanbul 1971, s. 492.

⁶⁶⁵ Maverdi, 54.

⁶⁶⁶ İbn Hazm, Fisal, IV/175; Muhammed Faruk en-Nebhan: İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları (Ter. Servet Armağan), İstanbul 1980, s. 477.

⁶⁶⁷ İbn Abidin, I/549.

⁶⁶⁸ Gazali, el-Iktisâd, 150.

⁶⁶⁹ İbn Sa'd, VII/116.

⁶⁷⁰ İbn Hazm, Fisal, IV/171-172.

rarlara sebep olacak ise, devlet başkanının hatalarından ortaya çıkacak zarar ile hal' edilirken meydana gelecek zarar arasında kıyaslama yapılarak az olanı tercih edilir⁶⁷¹. Mecelle'nin ifadesi ile "ehven-i şerreyn ihtiyar olunur" (m. 29).

Son devir İslâm hukukçularından Udeh, fitne çıkmayacaksa hal' edilir görüşünü şiddetle eleştirmiş ve asıl fitnenin, halifenin hal' edilmesini gerektiren şartlar oluştuğu halde, onu hal' etmeyip görevde bırakmak olduğunu ileri sürmüştür. İki zarardan daha az olanın tercih edilmesi görüşünü esas aldığımızda, yine daha az zararın, fâsık halifenin hal' edilmesi olduğu belirtir⁶⁷².

Sonuçta bu yöntemi benimseyen hukukçular adalet vasfını yitiren devlet başkanının meşruiyetini yitirdiğini kabul etmektedirler. Meşruiyetini yitiren devlet başkanına karşı mutlaka mücadeleye edilmesi gerektiğini, ancak bunun haklı olarak toplum açısından en az zararlı atlatılması gerektiğini düşünmüşlerdir.

4- Halife Adalet Vasfını Kaybetse de Hal' Edilmez

İmamiye Şîası ile Sünnîlerin çoğunluğu fâsık devlet başkanının yaptıklarına sabretmek gerektiği görüşündedirler. Aslında İmamiye şîasına göre devlet başkanı (imam) masum olduğu, ehli'l-hal ve'l-akd tarafından değil, daha önceki masum imam tarafından seçildiği için hal' edilmesi söz konusu olamaz. Bu sebeple imamiyenin sabır görüşü kendi imamları ile ilgili değildir. Kendi imamlarının dışında bir devlet başkanının iktidarında yaşamak durumunda kalırlarsa işte buna sabretmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü İmamiye'ye göre, ehli beytin tarihteki ayaklanmalarının çoğu yanlış anlaşılmıştır⁶⁷³. Ayrıca tarihteki ayaklanmaların önemli bir kısmı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla İmamiye'ye göre, imam kendilerinden değilse, yönetime karşı ilgisiz kalmak gerekir. Bu ilgisizlik (sabır), Allah'ın zalimlerin iktidarının yıkılmasına izin verinceye kadar devam etmelidir⁶⁷⁴. Bu arada devlet başkanı âdil ise göreve devamını, fâsık ise düzelmesini istemek gerekir.

⁶⁷¹ Abdulvahhab Hallaf, es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye, Kahire 1977, s. 58; Muhammed Yusuf Musa, 96; İbn Abidin, IV/264; Abdurahman b. Ahmed İcî, el-Mevâkıf, Kahire 1907, s. 400.

⁶⁷² Udeh, Abdülkadir: İslâm ve Siyasi Durumumuz (Çev. (Ter. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1982, s. 183-185.

⁶⁷³ Eş'ari, I/89.

⁶⁷⁴ Şehristani, II/85.

Nitekim İmam Cafer, taraftarlarına “Sultanınıza itaati terk etmekle boyunlarınızı zelil etmeyin. Şayet adil ise Allah’tan bekasını isteyin. Zalimse Allah’tan ıslahını isteyin. Çünkü sizin iyiliğiniz, sultanınızın iyiliğindedir. Adil sultan merhametli baba gibidir. Ona kendiniz için istediğiniz şeyi isteyin”⁶⁷⁵ şeklinde tavsiyelerde bulunmuştur.

İmam Malik, Ahmet b. Hanbel ve Hasan Basri başta olmak üzere sünnî hukukçuların çoğunluğu da, fâsık halifeye karşı sabrı tavsiye etmişlerdir⁶⁷⁶. Bu hukukçulara göre fîsk ister sakıncalı şeyleri yapmak, isterse inançla ilgili hususlarda insanları yanlış yola sevk etmek şeklinde olsun, fark etmemektedir⁶⁷⁷. Bu anlayışa göre devlet başkanı masum olmadığı için yaptığı küçük hatalara katlanmak gerekir⁶⁷⁸. Ayrıca devlet başkanının bu hatalardan dönmesi de mümkündür. Dolayısıyla her hatasında devlet başkanının görevden alınmasını istemek o makama karşı güven duygusunu yitireceğinden halkın devlet başkanına itaati kalmaz⁶⁷⁹.

Fâsık devlet başkanının yaptıklarına sabrı tavsiye edenlerin hiçbir şekilde fîsk ve zulmün meşruluğunu kabul etmediklerini belirtmek gerekir⁶⁸⁰. Bilakis burada sabır, ferden veya topluluk olarak daha kârlı çıkmak için katlanılan bir durumdur. Başka bir ifade ile böyle bir duruma sabretmek, hem konu ile ilgili Hz. Peygamberden nakledilen hadislere⁶⁸¹ uymak hem de kamu düzeninin bozulmamasını sağlamak içindir⁶⁸². Çünkü fâsık devlet başkanı kendisine baş kaldıranlara karşı direnir ve fitne ortaya çıkmış olur. Bu hukukçuların, fâsık bir devlet başkanını hal’ etmeye yönelmek yerine, itaat etmenin daha uygun olduğunu ileri sürmelerinin sebebi budur⁶⁸³.

⁶⁷⁵ Nevin, 241.

⁶⁷⁶ İbn Sa’d, VII/124; Şehristani, I/72; İbn Abidin, IV/264; Ebu Zehra, Mezâhib, I/104-105.

⁶⁷⁷ Ferra, 20.

⁶⁷⁸ Taftazani, Sadeddin: Şerhu'l-Akaid, İstanbul 1973, s. 186.

⁶⁷⁹ Ebu'l-Meali Cüveyni, Gıyasü'l-Umem fî İltiyâsi'z-Zulem, İskenderiyye 1979, s. 271.

⁶⁸⁰ Muaviye'nin Yezid'i vâliht yapmasını İslam hukukçularının bir çoğu büyük bir hata olarak değerlendirmiş ve onu açıkça eleştirmişlerdir (İbnü'l-Mürtaza, Tabakatu'l-Mutezile, Weisbaden 1961, s.23).

⁶⁸¹ Bu hadislerden birisi “Emirinde hoşlanmadığı bir şey gören sabretsin, çünkü sultana bir karşı karşı çıkan cahiliye ölümü üzerine ölür” (Buhari, Fiten, 2; Müslim, İmare, 53) şeklindedir.

⁶⁸² Ebu Zehra, Mezâhib, I/104.

⁶⁸³ İbn Abidin, IV/264.

Fâsık devlet başkanının yaptıklarına sabretmek demek hiçbir şey yapmamak anlamına da gelmemektedir. Bilakis başta hukukçular olmak üzere sorumluluk sahibi kişiler yeri geldikçe doğrudan veya mektupla devlet başkanlarına sorumluluklarını hatırlatmaktan da geri kalmamışlardır⁶⁸⁴. Hatta bunun sonucunda devlet başkanlarına yazılan mektuplar, raporlar ve kitaplarla İslâm dünyasında bir “nasihat’ül-mülûk” edebiyatı ortaya çıkmıştır⁶⁸⁵. Aynı şekilde hukukçuların, devlet başkanının içtihat edebilecek seviyede ilim sahibi ve toplumun en faziletlisi olması şartlarını aramalarının bir sebebi de daha sonra hal’ edilmesi ile uğraşmamak ve gerektiğinde nasihatlerin tesir etmesi için olsa gerektir. Dahası fâsık devlet başkanının yaptıklarına sabretmeyi benimseyenler, fâsık devlet başkanını hal’ etmek için ayaklananları da bâğî (âsî) görmemişlerdir⁶⁸⁶.

B- PADIŞAHIN SİYASİ SORUMLULUĞU

1- Genel Olarak

Osmanlı Devletinde padişahların çok hassas bir egemene karşı siyasi sorumlulukları vardı. Bu hassas egemen, askeri sınıf ile saray erkânıydı. Buradaki askeri sınıftan maksat, asker ve sivil bürokratlar ile ulemaydı. Gerçekten Osmanlı tarihi boyunca padişahlar asker ve sivil bürokratların yardımı ile iktidara gelmiş ve onların makul veya gayrı makul istekleri doğrultusunda iktidardan uzaklaştırılmış ve/veya öldürülmüşlerdir. İkinci grubu oluşturan saray erkânı da saraydaki ağalar ve özellikle saray kadınları, yani eş ve valide sultanlardır. Zira bu kadınların, yukarıda da ifade edildiği üzere, en az diğer bürokratlar kadar padişah olma veya hal’ edilme de etkileri olmuştur. Sıradan padişah hal’i bir tarafa saltanat usulünü değiştirmekte bile etkilerinin olduğu bilinmektedir. Mesela hanedanın en büyük erkek evladı kuralına geçilmesinde en az Şeyhülislâm Es’ad Efendi kadar, I. Ahmet’in eşi Kösem Sultan’ın, kendi oğulları Murat (IV) ve İbrahim’i katledilmek-

⁶⁸⁴ Cahiz, El-Beyan ve’t-Tebyin, C. II, Kahire 1968, s. 28; Ebu Yusuf, Kitabü'l-Haraç (Terc. Ali Özek), İstanbul 1973, s. 27 vd.

⁶⁸⁵ Misal kabilinden bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Nesayihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümera veya Kitab-ı Güldeste (Yay. Hüseyin Rağıp Uğural), Ankara 1969.

⁶⁸⁶ Maverdi, 53.

ten kurtarmak için gösterdiği çabaların da etkisi vardır⁶⁸⁷. Dolayısıyla Osmanlı Devletinde egemenin kim olduğu sorusunun cevabı oldukça karışıktır. Buna bağlı olarak da bu hususta çok net şeyler söylemek mümkün görünmemektedir.

Ehlü'l-hal' ve'l-akd'e gelince; aynı belirsizlik orada da söz konusudur. Osmanlı Devletinde bu kurulu oluşturan kişiler belli değildir. Siyaseten hal' edilen padişahları incelediğimizde bir genelleme yapma imkânımız da olmaz. Çünkü her birinde hal' edenler ve gerekçeler farklıdır. Karal, Kanunî'nin bir kanunnamesinde "Devlet idaresi, ulemâ ile vükelâya tevdi edilmiştir. Padişahın doğru yoldan sapsması halinde, ulemâ ve vükelâ ordu reislerini keyfiyetten haberdar ederek padişahı tahttan indirip yerine hanedan erkânından diğerini seçecektir"⁶⁸⁸ şeklindeki bir hükümden bahsetmektedir. Ancak biz Kanunî'nin bilinen kanunnamelerinde böyle bir hükme rastlayamadık. Bununla birlikte kanun hükmü olmasa bile vakiya uygun bir tespit olduğunu teslim etmek gerekir.

Yeniçerilerin padişahları tahta geçirmede ne kadar etkin olduklarını ortaya koymak için burada sadece bir olaya temas edeceğiz. II. Bayezid'in oğlu şehzade Ahmet'in tahta oturmak için Üsküdar'a kadar geldiğini duyan yeniçeriler şöyle diyorlardı: "Şehzade Ahmet, Şah Kulu olayında devlet namus ve haysiyetine uygun biçimde davranışta bulunmadığından rezil olduk, lekelenedik. Şehzade Sultan Korkud'a gelince, bilgin ve erdemli bir kişidir fakat bu sırada saltanat koltuğunun niteliğine ve niceliğine uygun değildir. Şehzade Selim politika ve onun uygulanması işinde becerikli, devlet düşmanlarının hakkından gelmeye kâdir olduğundan bugün için ondan başka padişah kabul etmeyiz" Yeniçeriler bununla da kalmayıp Şehzade Ahmet'in tarafını tutan vezirlerin evlerini yağmalamışlardır⁶⁸⁹. Sonuca bakıldığında yeniçerilerin bu görüşleri isabetli görülebilir. Ancak kimin padişah yapılması gerektiğine karar verenleri ortaya koymak açısından konuya yaklaşıldığında kelimenin tam manası ile ibretlik bir vakiadır.

⁶⁸⁷ İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, İstanbul 1950, s.270; Zuhuri Danişman/S. Gök, *Osmanlı Padişahları Serisi*, C. II, İstanbul 1971, s. 722.

⁶⁸⁸ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara 1983, s. 186.

⁶⁸⁹ Mustafa Nuri Paşa, I-II/58. Anonim bir Osmanlı Tarihinde, Şah Kulu ile yapılan savaşta şehzade Ahmet'in gerekli tedbirleri almaması yüzünden Osmanlı Devleti yenilmişti. Korkud'un da çocuğu olmadığı için tercih edilmediğine ilişkin bir kayıt düşülmüştür (s. 182).

Sonuçta Osmanlı Devletinde altı padişah devleti hakkı ile idare edemediği gerekçesi ile siyaseten hal' edilmişlerdir. Siyaset, padişahın devleti yönetirken hikmet, siyaset, feraset, vazifeyi liyakat sahiplerine tevdi, cesaret ve devleti temsilde yetkin değildir. Dolayısıyla bu özelliklere sahip olmayan padişahların hal'ine de siyaseten hal' demeyi uygun buluyoruz.

Osmanlı Devletinde siyaseten hal' edilmelerin tamamında bu hususlara riayet edildiği söylenemez. Aynen tahta oturtmada olduğu gibi hal'de de özellikle yeniçerilerin etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle söz konusu hal'leri ancak ayrı ayrı incelersek bu konuda doğru bir kanaat sahibi olabiliriz.

2- Siyaseten Hal' Edilen Padişahlar

a) II. Osman'ın Hal'i

II. Osman yeniçeriler tarafından bir askeri darbe sonucunda hal' edilmiştir. Sultan Osman'ın hal' sebebi birden fazladır. İlk olarak II. Osman zaman zaman tebdil-i kıyafet meyhaneleri gezip orada gördüğü yeniçerileri denize attırması ocakda rahatsızlıklara sebep olmuştur. Savaşta yiyecek yoklaması yapılarak askerler rahatsız edilmiştir. Ayrıca savaşta baş getirenlere çok az bahşiş verilmiştir. Hotin ve Lehistan seferinde asker başarı göstermemiştir. Özellikle Hotin savaşında padişaha yakın ağalar Mısır askerlerinin daha iyi savaştıkları hususunda padişahı iknaya çalışmışlardır. İşte bütün bu sebeple padişah hacca gitme bahanesi ile Şam Halep ve Mısır tarafından asker toplayarak yeniçeri ocağını kaldıracağı söylentisi yayılmış, padişahın Hicaza sefer emri vermesi de işin ciddiyetini ortaya koymuştur⁶⁹⁰. Savaşta cenk etmeyen sulhta rahat durmayan böyle kul taifesine hiç kimse dayanamayacağı ortadadır⁶⁹¹. Bunun üzerine yeniçeriler ayaklanmışlar II. Osman da hacca gitmekten vazgeçmiştir. Yeniçeriler önce padişahı bu işe teşvik edenlerin katli için Şeyhülislâm Es'ad Efendi'den "İslam padişahını azdırup beytül-malın itlafına sebep olup padişaha hacca gitmek lazım değil iken böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lazım gelir" şeklindeki suallerine "fitne uyandıranlara katli lazımdır" şeklinde fetva almışlardır. II. Osman, o günlerde gördüğü bir

⁶⁹⁰ Na'imâ, II/476.

⁶⁹¹ Şinasi Altundağ, Osman II, IX, s. 44.

rüyayı Hoca Ömer Efendi'ye tabir ettirmiş ve bunun üzerine kararını değiştirecek tekrar hacca gitme kararı almıştır. Bu sırada şeyhülislâm Es'ad Efendi, "Padişahların Kâbe'ye gitmesi farz değildir; adalet üzre ahalinin ahvalini görmek evladır" şeklinde bir fetva vermiştir. Ancak padişah yine de kendi kararında ısrar etmiştir. Bunun üzerine yeniçeriler yeniden isyan etmişlerdir. Araya giden ulema ve devlet ricali padişahı hacca gitmekten vazgeçirmişlerdir. Fakat padişah yeniçerilerin istediği Darüssaade Ağası Hüseyin Efendi ile Hoca Ömer Efendi'nin öldürülmelerine karşı çıkmıştır. Ulemanın "ehven-i şerreyni ihtiyar lazımdır, verilmezse dahi ziyâde şerr ü fesâda bâis olur. Zarâr-ı âmdan zarâr-ı has tercih olunagelmıştır... Kul taifesi cemiyet etdiklerinde istediklerini alırlar, ecdâd-ı izâmımızdan alagelmışlerdir, mukaddemce olmak evlâdır"⁶⁹² demelerine ve Hüseyin Paşa'nın padişahın kurtulması için kendisini yeniçerilere teslim etmesini istemesine rağmen padişah, "anların işi görülmüştür. Anların hakkından geldikten sonra sizin dahi içinizden haklarından gelinecekler malumdur" deyince artık ulemanın da yapacak bir şeyi olmadığı anlaşılmıştır. Sonra yeniçeriler saraya girip şehzade Mustafa'ya biat etmişler ve II. Osman'ı hapse atmışlar fakat daha sonra Sadrazam Davut Paşa, Sultan Osman'ı öldürtmüştür⁶⁹³.

Daha sonra sipahi ve yeniçeriler divanda toplanarak "Sultan Osman'ı yedikuleye koymaktan maksad hapis idi, katledilmek murad olsa hapse konmadan katlolunurdu, şimdi (siz padişahımızı katlettiniz diye) vilayetlerimizde oturamaz olduk. Elbette katle kim sebep oldu ise padişahımızdan sorarız" diye padişahı talep de bulunmuşlardır. Bununla Sultan Osman kendisine emanet edilen ve katlini emreden Davut Paşa kastediliyordu. Daha sonra Davud Paşa "Padişah-ı âlem Sultan Mustafa Han fermanı ile katli eyledim"⁶⁹⁴ şeklinde cevap verince Sultan Mustafa "Hak Teâlâ Hazretlerinin nam-ı pâk-i hakkıçün katle rıza vermedim. Katle bâis her kim ise hakkından gelinsün" diye ferman-ı padişahı çıkarmıştır⁶⁹⁵. Bunun üzerine Davud Paşa önce sadece sadarettten azledilmiş sonra da katledilmiştir⁶⁹⁶.

⁶⁹² Na'îmâ, II/481.

⁶⁹³ Tuği, 494 vd; Na'îmâ, II/491; Danişment, III/298; Şinasi Altundağ, Osman II, İA, C. IX, s. 447; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C. VIII, İstanbul 1965, s. 245 vd.

⁶⁹⁴ Na'îmâ, II/494.

⁶⁹⁵ Tuği, 508.

⁶⁹⁶ Na'îmâ, II/496, 506.

b) IV. Mehmet'in Hal'i

Osmanlı padişahları içinde en genç (7 yaşında) padişah olan IV. Mehmet'in ilk dönemlerinde valide sultanlar ve ocak ağaları devlet işlerini yürütmüşlerdir. IV. Mehmet'in vaktinin çoğunluğunu Edirne'de geçirdiği ve eski Türk hükümdarlarının çoğunda mevcut olan av merakı olduğu doğrudur. Bu nedenle kendisine "Avcı" lakabı verilmiştir. Ne var ki av merakından başka kendisine bir kusur isnat edilememiştir. Önce Köprülü Mehmet Paşa sonra oğlu Fazıl Ahmet Paşa ondan sonra da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi son derece mahir ve cepheden cepheye koşan sadrazamlarla çalıştığı için devlet işlerine pek müdahil olmamıştır. Buna rağmen iki defa savaşa katılmıştır. Viyana kuşatmasındaki başarısızlık sonrasında bütün Avrupa Osmanlıya karşı cephe alınca, savaşlarda başarısızlıklar görülmeye başlamış, bunun üzerine de aslında fazla bir kabahati olmadığı halde tahttan indirilmiştir⁶⁹⁷.

c) II. Mustafa'nın Hal'i

II. Mustafa da Edirne sarayına yerleşip payitahtı ihmal ettiği ve orada kızları için saraylar yaptırmak suretiyle devlet mallarını israf ettiği ve devlet işlerini Şeyhülislâm Fezullah Efendi'ye devrettiği için hal' edilmiştir⁶⁹⁸. Fezullah Efendi uzun yıllar şeyhülislâmlık yapmış ve bütün önemli ilmiye makamlarını yakın akrabalarına tevcih etmiştir. Mesela Fezullah Efendi'nin dört oğlundan biri nakîbü'l-erşaf, diğeri Anadolu Kazaskeri, bir diğeri Bursa kadısı ve sonuncusu da şehzade hocasıdır. Ayrıca amcasının oğlu Rumeli kazaskeri, damatlarından birisi İstanbul diğeri de Edirne kadısıdır⁶⁹⁹. Liyakatleri hakkında bilgimiz olmamakla birlikte bu makamlara getirilen yakınlarının kısa sürede yükseltilmeleri ayrıca söylentilere sebep olmuştur. Padişahın Edirne'de yeni saraylar yaptırmaya kalkışması onun kısa sürede İstanbul'a dönmek gibi bir niyetinin olmadığını göstermiştir. Sonuçta ilmiye sınıfının buradan bakıldığında haklı görülen kıskançlıkları ve yeniçerilerin isyanı ile II. Mustafa hal' edilmiştir⁷⁰⁰.

⁶⁹⁷ Danişment, III/464; Cavit Baysun, Mehmet IV, İA, C. VII, s. 555; Ziya Nur Aksun, Gayri Resmî Tarihimiz, Osmanlı Padişahları, İstanbul 1997, s. 124.

⁶⁹⁸ Topkapı Sarayı Arşivi, E: 3065; Cengiz Orhonlu, II. Mustafa, İA, C. VIII, s. 699.

⁶⁹⁹ Raşit, III/12; Danişment, III/489.

⁷⁰⁰ Raşit, III/11; Mustafa Nuri Paşa, III-IV/24.

d) III. Ahmet'in Hal'i

III. Ahmet, kardeşi II. Mustafa'nın hal' edilmesi üzerine iktidara getirilmiş fakat uzun süre ülkede sükûnet sağlanamamıştı. Bununla birlikte III. Ahmet devri siyaset, edebiyat ve sanat açısından oldukça parlak bir dönemdir. Matbaanın Osmanlı Devletine girmesi de onun devrinde olmuştur (1724). Ne var ki Patrona Halil öncülüğünde çıkan isyanda yeniçerilerin talebi ile tahttan feragat etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple III. Ahmet'in hal'i de hukuki değil, tamamen askeri bir darbe ile gerçekleşmiştir⁷⁰¹.

e) III. Selim'in Hal'i

III. Selim de bir isyan sonucu hal' edilen padişahlardandı. Yeniçeriler çeşitli gerekçeler ileri sürerek III. Selim'in tahttan inmesini onun yerine Mustafa'nın geçmesini istemişlerdi. III. Selim de hal' edileceğini anlayınca, amcasının oğlu Mustafa'nın yanına gidip “oğlum şimden gerü seni matlup ediyorlar, var taht-ı âliye cülus eyle, Allah selamet versin” deyince Mustafa da “Padişahım, benim matlubum taht değildir, ben istemem bu hususu benden bilme, inşallahü teâlâ def-i fitne olur” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine III. Selim “Hayır şehzadem, şimden gerü ben bunlara varub, padişah dahi olsam, nufuzum zail oldu. Sen hemen bir an evvel iclas eyle. Ancak senden ricam budur ki, beni bu hazele makulesine rezil etme, benim canıma kıyma, ben kendü vahdetimle otururum” diyerek belindeki hançeri Sultan Mustafa'nın beline kendisi takmıştır. Bu arada şehzade Mustafa'nın öldürülme korkusu ile bayıldığı da ifade edilmektedir⁷⁰². III. Selim'in hal'i için Şeyhülislâm Atullah Efendinin verdiği fetvada, onun saltanatında istiklalini kaybettiği, devleti bir takım zalimlerin eline teslim ettiği ve Müslümanlara hakaret ettiği bu nedenle de hilafete layık olmadığına yer verilmiştir⁷⁰³. Görüldüğü üzere bu da tamamen siyasi bir hal' örneği olarak tarihe geçmiştir.

⁷⁰¹ Abdi Efendi, Abdi Tarihi (Haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1999, s. 41; Mustafa Nuri Paşa, III-IV/39; Enver Ziya Karal, Ahmet III, IA, C. I, s. 168.

⁷⁰² Câbî Ömer Efendi, Câbî Tarihi (Haz. M. Ali Beyhan), C. I, Ankara 2003, s. 138; Uzunçarşılı, Saray, 186.

⁷⁰³ Cevdet Paşa, Tarih, VIII/446.

f) IV. Mustafa'nın Hal'i

Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve gittikçe nüfuzunun artması üzerine sadrazam, Alemdar'ın İstanbul'u terk etmesini isteyince Alemdar, sadrazam mührünü zorla ele geçirerek kendisini sadrazam ilan etmiştir. Daha sonra sarayı basıp darüssaade ağasını yanına çağırarak Sultan Selim'e biat edileceğini beyan edip aynı zamanda şeyhülislamı da IV. Mustafa'ya göndermiştir. Hal' edileceğini anlayan IV. Mustafa yakınlarını etrafına toplayarak durumu istişare etmiş ve oradan çıkan karar, bütün bu işlerin hep III. Selim başının altından çıktığı, III. Selim ile şehzade Mahmut'un ortadan kaldırılması ile saltanata oturacak kimse kalmadığı için isyancıların bir şey yapamayacakları şeklinde olmuş ve IV. Mustafa da bu doğrultuda emir verilmiştir⁷⁰⁴. Bu emir üzerine, III. Selim, kılıçla katledilmiş ve Osmanlı tarihinde kılıçla katledilen ilk padişah olarak kayda geçmiş, şehzade Mahmud ise, Alemdar Mustafa Paşa'nın desteği ile öldürülmekten kurtulmuştur⁷⁰⁵. Alemdar Mustafa Paşa'nın suçsuz bir mahpusu öldürenin hilafetinin caiz olup olmadığı hususundaki sorusuna Şeyhülislâm Arif Efendi "caiz değildir" şeklinde cevap verince, IV. Mustafa hal' edilmiştir⁷⁰⁶.

g) II. Abdülhamid'in Hal'i

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlının son döneminde görev yaptığı ve uzun süren saltanatı birçok dalgalanmaya sebep olduğu için üzerinde en fazla konuşulan padişahlardan birisidir. Üstelik onun hakkında fikir sahibi olanlardan bir kısmı onu yüceltirken diğer bir kısmı da eleştirmişlerdir. 1876 yılında Meşrutiyeti ilan etme vaadi ile padişah yapılan II. Abdülhamid, kısa süre sonra patlak veren 93 harbi ve iç karışıklıklar sebebi ile Meclis-i Mebusanı tatile göndermiş ve anayasayı da askıya almıştır. 1908 Temmuz başlarında Abdülhamid'e olan muhalefet hız kazanmış II. Meşrutiyetin ilanı için Binbaşı Resneli Niyazi Bey Ohri'de birlikleriyle beraber dağa çıkmıştır. 7 Temmuz'da bölgedeki durumu teftiş etmek için İstanbul'dan gönderilen Birinci Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa, Manastır'da bir İttihat ve Terakki fedaisi tarafından öldürülmüştür.

⁷⁰⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, E: 12028; Ali Reşad, *Asr-ı Hazır Tarihi*, İstanbul 1330, s. 567.

⁷⁰⁵ *Câbî*, I/171; Cevat Eren, *Selim III*, C. X, 453; Danişment, IV/87.

⁷⁰⁶ Cavit Baysun, *IV. Mustafa*, İA, C. VIII, s. 713.

20 Temmuz'da Fizvornik'te toplanan büyük Arnavut kurultayı, meşrutiyet derhal ilan edilmezse isyan ederek İstanbul'a yürüme kararı almıştır. 22 Temmuz'da II. Abdülhamit sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'yı azlederek yerine daha liberal bir isim olan Said Paşa'yı getirmiştir. Buna rağmen 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır hükümet konaklarını ele geçiren isyancılar, meşrutiyetin ilanını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Padişah da 24 Temmuz'da İstanbul'da Kanûn-ı Esâsî'yi yeniden yürürlüğe koymuştur.

II. Meşrutiyet, kelimenin tam anlamı ile bir askeri darbedir⁷⁰⁷. II. Abdülhamit'in yönetimine karşı olan Avrupa'da yaşayan ve ülkedeki aydınlar ile belirli bir halk kesimi darbeye destek vermiştir. Darbeye asıl hedef II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesidir. Abdülhamid'in usta bir manevra ile meşrutiyeti ilan etmesi, onların birinci hamlelerini boşa çıkarsa da, 31 Mart vakıası bunun için bir fırsat olmuş, hiç alakası olmadığı halde bu vakıa II. Abdülhamid'in hal'ine gerekçe gösterilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in hal' fetvası aynen şu şekildedir: "İmamü'l-müslimîn olan Zeyd bazı mesail-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tayy u ihrâç ve kütüb-i mezkûreyi men' ü hark u ihrâk ve beytü'l-mal'de tebzîr u israf ile müsevveğ-i şer'î hilafında tasarruf ve bilâ sebep-i şer'î katl ü haps ve tağrîb-i ra'iyye ve sâir gûne mezâlîmi i'tiyâd eyledikten sonra salaha rücu' etmek üzre ahd ü kase m etmişken yemininde hânîs olarak emvâl ve ümûr-ı müslimîni bi'l-küllîye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdâsında ısrar ve mukatele ikâ etmekle meneâ-i müslimîn Zeyd-i mezbûrun tağallübünü izâle etdiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevânib-i kesiresinden mezbûru mahlû' tanıdıklarına dâir ihbâr-ı mütevâliye vürûd edüb mezbûrun bakasında zarar muhakkak ve zevâlinde salah melhuz olmağın Zeyd-i mezbûra imamet ve saltanattan ferağat teklif etmek veya hal' etmek suretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-ı umûr tarafından ercah görülürse icrası vâcib olur mu? el-Cevab: Olur. Ketebehül'fakîr es-Seyyid Muhammed Ziyaüddin. Ufiye anh"⁷⁰⁸.

⁷⁰⁷ Dr. Hazık, Malumat-ı Medeniye, İstanbul 1908, s. 50.

⁷⁰⁸ Düstur, II. Tertib, C. I, s. 166.

Görüldüğü üzere Abdülhamid'in hal' fetvasında dînî kitapları tahrif etmek, yakmak, devlet hazinesini israf etmek, sebepsiz yere ölüm, hapis ve sürgün emirleri vermek ve 31 Mart hadisesine sebep olmak suçlarına yer verilmektedir. Hal' edildikten kısa süre sonra 31 Mart hadisesine sebep olduğu iddiasının tamamen asılsız olduğu anlaşılmıştır⁷⁰⁹. Fetvada yer verilen dînî kitapları yakma ve tahrif etmeye gelince, bilindiği üzere Abdülhamid, yüzyıllardır birbirleri ile savaşıyor iki Müslüman ülkenin mezheplerini yani şîlik ile sünîliği birleştirmek için büyük gayret sarf ediyordu. Abdülhamid, bu amaca ulaşmak için dînî kitapların basımına biraz daha fazla itina gösterilmesini ve bu gayreti akamete uğratacak kitapların toplatılmasını emretmiştir⁷¹⁰. Ayrıca dini açıdan tevili zor sayılabilecek hususları içeren bazı kitapları toplattırıştır⁷¹¹. Ancak bu sonuncu halde toplatılan kitapların önemli bir kısmının encümen-i teftiş ve muayenenin izni olmaksızın, diğer bir kısmının da yazarının haberi olmadan yapılan (korsan) basılar olduğu göz önünde bulundurulunca fetvadaki ithamların tamamen haksız olduğu ortaya çıkmaktadır⁷¹². Bununla birlikte bazı kimselerin söz konusu dönemde haksızlığa uğramış olmaları muhtemeldir. Dolayısıyla bu hususun ayrıca tetkiki gerekir. Ancak burada şu kadarını söyleyelim ki Abdülhamid'in hal' fetvasını, Fetva Emîni Hacı Nuri Efendi'nin imzalamaktan kaçınması, buna rağmen İttihat ve Terakki tarafında yer alan devrin şeyhülislâmı Ziyaeddin Efendi'nin imzalaması ve söz konusu fetvayı padişaha devlet ricalinin değil de, iki gayrimüslimin tebliğ etmesi gerçekten dikkat çekicidir⁷¹³. Dolayısıyla fetvada yer verilen hususların bir kısmının doğru olduğu kabul edilse bile hal' fetvasında ve uygulanmasında siyasî çıkarların daha etkili olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde, padişahların adalet vasfını kay-

⁷⁰⁹ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Vezir-i âzamlar, İstanbul 1953, s. 1302.

⁷¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı, No: 27/13.

⁷¹¹ Mesela Mızraklı ilmihalin 74. Sayfasındaki bir hata sebebi ile toplatılması emri için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, No: 351/54.

⁷¹² Misal kabilinden bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme no: 28/349.

⁷¹³ Abdurrahman Şeref-Ahmed Refik, Sultan Abdülhamid-i Sani, İstanbul 1919, s. 7; İnal, 1082-1083; Osman Nuri, 1195 vd; İ. Hakkı Uzunçarşılı, İkinci Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar, Belleten, S. XLIV, Ankara 1946, s. 708; İ. Hami Danişmend, 31 Mart Vak'ası, İstanbul 1961, s. 134 vd.

bettikleri gerekçesi ile hal' edilmeleri sık başvurulan bir yöntem olmuştur. Ne var ki bu gerekçe her zaman hukuki gerçekleri yansıtmamıştır. Başka bir ifade ile Osmanlı padişahlarının hal' edilmesinde dinî endişelerden ziyade siyâsî ve maddî çıkarların ön planda tutulduğu söylenebilir.

III- PADİŞAHIN CEZAI VE HUKUKİ SORUMLULUĞU

İslâm hukukçuları, halifenin işlediği suçlardan dolayı cezaî sorumluluğunun bulunduğu hususunda fikir birliği içerisindeyler⁷¹⁴. Başka bir ifade ile halifenin, Allah (kamu) veya kul (şahıs) haklarına yönelik suçlardan dolayı bir sorumsuzluğu söz konusu değildir⁷¹⁵. Bununla birlikte halifenin sorumluluğu açısından suçları tasnif eden, yani halifenin bazı suçlardan yargılanamayacağını ileri süren hukukçular da vardır. Kurduğu mezhep Osmanlı Devletinde de resmi mezhep olan bu nedenle görüşleri son derece önem arz eden Ebu Hanife bunlardır. O'na göre, halifenin, içki içme, zina etme, zina iftirası gibi kamu haklarına yönelik suçlarda dokunulmazlığı söz konusudur. Halife, bu suçlardan dolayı yargılanamaz ve cezalandırılmaz. Çünkü söz konusu suçları cezalandırma yetkisi, halifeye aittir. Bu durumda suç ile cezalandırma yetkisi aynı kişide toplandığı için kişinin kendi kendisini cezalandırması hukuken mümkün değildir⁷¹⁶. Bununla birlikte üçüncü bir kişi başka bir sebeple halifeyi öldürse bu kişiye, normalde öldürülmesi gereken bir kişiyi öldürdüğü için kısas gerekmez. Mesela bir kişi, muhsan olduğu⁷¹⁷ halde zina etmiş bir halifeyi öldürecek olsa, bu kişiye kısas uygulanmaz⁷¹⁸. Hanefi hukukçularının bir kısmı Ebu Hanife'nin bu görüşüne karşı çıkmış ve halifenin de normal insanlar gibi bütün suçlardan sorumlu olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir⁷¹⁹. Son devir İslâm hukukçularından Udeh de, haklı olarak Ebu Hanife'nin bu görüşünü, şer'î hükümlere sadece halkın değil, halifenin de muhatap ol-

⁷¹⁴ Udeh, Cinâi, I/317.

⁷¹⁵ Ebu Zehra, Mezahip, I/101.

⁷¹⁶ Serahsî, XVI/73; Udeh, Cinâi, I/320-321.

⁷¹⁷ Muhsan olma, zina eden kimselerin tam ehliyetli olmasının yanı sıra, geçerli ve fiilen başlamış bir şekilde evli veya daha önce evlilik geçirmiş olma demektir (Maverdi, 368; Ferra, 263).

⁷¹⁸ Udeh, Cinâi, I/321.

⁷¹⁹ Kemaleddin İbn Hümmam, Şerhu Fethi'l-Kadir, C. IV, Mısır 1319, s. 160.

duğunu, halifenin halkı temsilden başka bir ayrıcalığının bulunamayacağı ileri sürerek eleştirmiştir. Ona göre, halife bu suçlarından dolayı da muhakeme edilmeli ve cezalandırılmalıdır. Hâkimleri o, kendi adına değil, kamu adına karar vermek üzere atamaktadır. Dolayısıyla hâkimler, kamunun hakkını ondan da alabilirler⁷²⁰.

Ebu Hanife'ye göre, adam öldürme ve müessir fiiller gibi şahıs haklarına yönelik kısas ve diyet suçlarında, halifenin sorumsuzluğu söz konusu değildir. Çünkü bu nevi suçlarda cezalandırmayı talep mağdurun yakınlarına aittir. Bu durumda halifenin normal vatandaştan bir farkı yoktur. Başka bir ifade ile şahıs haklarına yönelik suçlardan dolayı halife normal vatandaş gibi sorumludur⁷²¹.

Diğer sünî mezhep hukukçularına göre, ceza hukukunda normal bir vatandaş ile halife arasında bir ayırım yapılamaz. Çünkü İslâm hukukunda suç ve cezalar konusunda tam bir eşitlik söz konusudur. Halifenin bu noktada hiçbir ayrıcalığı ve sorumsuzluğu olamaz⁷²².

Osmanlı Devletinde Ebu Hanife'nin görüşünün hâkim olduğunu ve uygulandığını biliyoruz. Bununla birlikte söz konusu suçları işlediği halde bahsi geçen görüş nedeni ile cezalandırılmayan bir padişah da bilmiyoruz.

Osmanlı padişahlarının hukuki bir sorumluluğunun olduğuna ilişkin bir bilgiye rastlayamadık. Osmanlı Devleti İslâm hukukunu uyguladığına göre bu hususta da bir ayrıcalığın olmadığını padişahın başkalarına verdiği zarardan sorumlu olduğunu kabul etmek gerekir.

⁷²⁰ Udeh, Cinâi, I/322.

⁷²¹ Udeh, Cinâi, I/321; Ebu Zehra, El-Cerime, 357-363.

⁷²² Udeh, Cinâi, I/322-323.

ALTINCI BÖLÜM

PADİŞAHA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

PADIŞAHA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

I- GENEL OLARAK

Padişaha karşı işlenen suçlar şüphesiz diğer insanlara karşı işlenen suçlardan farklı şekilde ele alınmıştır. Doğrusu bütün hukuk sistemlerinde devlet başkanına karşı işlenen suçlar, ceza kanunlarında ayrıca düzenlenmiş ve normal insanlara işlenen suçlardan daha ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Padişaha karşı işlenen suçları padişahı tahttan indirmeye yönelik hareketler ve padişahı öldürme şeklinde iki başlık altında incelememiz mümkündür.

II- PADIŞAHI TAHTTAN İNDİRME SUÇU (BAĞY=İSYAN)

A- OSMANLI HUKUKUNDA İSYAN ANLAYIŞI

İslam hukukçuları isyan suçunu farklı şekillerde tanımlamışlardır. İbn Hümam'a göre isyan, meşru devlet başkanına karşı haksız bir şekilde başkaldırmaktır⁷²³. Kâsânî'ye göre isyan, güç ve kudret sahibi Müslüman bir topluluğun, bazı hükümleri, kendilerince haklı sebeplere dayanmak suretiyle değişik biçimde yorumlayarak adil bir devlet başkanına karşı kuvvet kullanarak başkaldırmalarıdır⁷²⁴. Fatih devrinin ünlü hukukçusu Molla Hüsrev, bağy'in çoğulu olan buğat'ı, "Onlar İmama itaattan ayrılan Müslüman topluluktur" şeklinde açıklamıştır⁷²⁵. Kanunî devrinden Tanzimat'a kadar mahkemelerde kanun gibi uygulanan eserinde Halebî, Müslüman bir topluluk imamın taatinden çıkarlar ve bir belde üzerine galebe çalarlarsa, İmam onları dönmeye

⁷²³ İbn Hümam, VI/99.

⁷²⁴ Kasani, VII/140.

⁷²⁵ Muhammed b. Feramuz b. Ali (Molla Hüsrev), Dürer'ul-Hükkâm Fi Şerh-i Gurer'ul-Ahkâm, C. I, İstanbul 1978, s. 305.

davet eder” şeklinde konuyu tanımdan ziyade izah eder⁷²⁶. Osmanlı Devletinde bağı suçunu işlediği gerekçesi ile kendisi ile savaşılmaması hususunda fetva alınan Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezid hakkındaki fetva Osmanlı Devletindeki isyan anlayışına ışık tutar niteliktedir. “Mesele: Bir sultan-ı âdilîn ebnâsından biri taatinden hurûc edüb bazı kılâ'a müstevlî olub ve bazı bilâdın ehline mal salub cebr ile alub ve asker cem' edüb gayrı tarikle ref'i mümkün olmayub kıtâle mübaşeret eyleseler ve sınıb cemiyetleri dağıtılıncağa değin katlleri şer'an helal olur mu? el-Cevab: Helaldir. Nass-ı Kur'an-ı azim ile sabit olmuştur, hükm-i şer'îdir ve icma-ı sahabe-i kiram dahi bunun üzerinedir. Kıtâle kâdir olanlar, kıt'al ile âciz olanlar kelim-ı hak ile ve hayır dua ile def'i fitne-i fesada sa'y etmek vacibdir”⁷²⁷.

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devletinde bağı, genel bir suç tipi olarak algılanmıştır. Nitekim II. Abdülhamid'e sunulmuş olan bir arizada da bu husus açıkça ortaya konmuştur. “Buğât yani asiler ise, Mülteka ve emsali kütüb-i fıkhiyeye göre, hükümet-i hazıra ve Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye karşı ehl-i İslamdan bir veya birkaç kişi isyan ve evâmîr-i hükümete adem-i itaat göstermelerinden ibarettir... Şurası şayan-ı dikkattir ki, Mültekanın şârihleri, buğâtın cinayetleri hakkında pek vâsî manalar vermişlerdir. Mesela padişahın evâmîr-i meşrualarına karşı her nevi itaatsizlik ve rahat-ı umumiyeyi selb ve ihlal edecek her nevi kıyam ve hareket, her nevi fitne ve desâis ve hud'a ve şikâyet ve katl-i nüfus ve nehb-i emval ve tatil-i eşgal gibi ahval bağı addolunur. Devlet-i Âliye'de bu nevi buğâtın cinayetleri, kadîm Roma Kanunundaki hükümdara karşı olan cinâyât gibidir. Yani esasen bir yere münhasır adı bir cinayet iken ahvâl-i müteaddideden nâşi bir çok cinâyâtın mecmu'una alem olmuştur.”⁷²⁸.

Bu durumda Osmanlı hukukunda bağı suçunun biri genel diğeri özel olmak üzere iki anlamı vardır⁷²⁹. Genel olarak bağı, tariflerde de yer verildiği üzere, devlet başkanına itaatten ayrılmadır. Özel anlamda

⁷²⁶ İbrahim b. Muhammed el-Halebi, Haşiyeli Mülteka, İstanbul 1989, s. 223.

⁷²⁷ Beyazid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitaplığı, No: 3216, Vrk.68a-70a.

⁷²⁸ Akgündüz, Kanunnameler, 1/287.

⁷²⁹ Eski hukukumuzda bu şekildeki anlam kaymalarını yadırgamamak gerekir. Nitekim had suç ve cezalarında da böyle bir genel-dar anlam söz konusudur. Genel olarak had, naslar tarafından tespit edilen suç ve cezalardır ki bunlara kısas-diyet suçları da dâhildir. Dar anlamda had cezalarına ise kısas-diyet dışındaki had cezaları girmektedir.

bağy ise, “Bir topluluğun, meşru devlet başkanını hal’ ederek yerine başka birisini geçirmek, düzeni değiştirmek veya ülkeyi bölüşmek amacıyla ayaklanmasıdır.” Özel anlamda bağy genel anlamda bağyin bir çeşidi kabul etmek de mümkündür. Biz burada sadece dar anlamda bağy üzerinde duracağız.

1- Hukuki Dayanağı

Bağyin suç olduğunu izaha gerek olmamakla birlikte kanunsuz suç ve ceza olmaz prensibi gereği suçun hukuki dayanağını ortaya koymak gerekir. Osmanlı hukukunun temel normu olan Kur’an’da Allah ve Rasülünden sonra ülü’l-emr’e itaati emreden bir ayet vardır (Nisa, 59). Bu ayet ve bunu izah eden hadislerde ülü’l-emr yani emir ve yetki sahibi kişi hukuka aykırı bir şey emretmedikçe ona itaat etmek gerektiği vurgulanmaktadır. Mesela “Saçları kıvrım kıvrım siyahî bir Habeşli köle bile başınıza amir olarak tayin edilse itaat ediniz”⁷³⁰, hadisi şüphesiz meşru olmak şartı ile ülü’l-emrin niteliğine bakılmayacağını altını çizmektedir. Diğer taraftan Osmanlı tarihi ile ilgili kitaplarda ve yukardaki fetva da yer verilen “def’i fitne” kavramından “Fitne adam öldürmekten daha kötüdür” (Bakara 191) şeklindeki ayete dayanıldığı da anlaşılmaktadır. Gerçekten Osmanlı’daki şehzade katlinin temelinde de bu anlayış yatmaktadır. Dolayısıyla bağyin en önemli alt yapısını da bu hükmün oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Burada bir ek şarttan da söz etmek gerekir ki, o da devlet başkanının meşru olmasıdır. Gerçekten isyan suçunun oluşabilmesi için her şeyden önce ortada meşru bir devlet başkanı olması gerekir⁷³¹. Zira meşru olmayan devlet başkanına itaat zorunluluğu yoktur⁷³². Osmanlı padişahlarının meşruiyeti de özellikle saltanat ve hilafetin Kureyşiliği açısından zaman zaman sorgulanmış olacak ki bu konuda araştırmalar yaptırılmış ve fikirler beyan edilmiştir. Bu hususlar üzerinde yukarıda durulduğundan burada tekrar etmeyeceğiz. Ancak burada şu kadarını söyleyelim ki gerek saltanat gerekse kureyşiliğin tevli yapılarak genellikle Osmanlı padişahlarının meşru oldukları kabul edilmiştir⁷³³.

⁷³⁰ Müsned, 5/381; Nesei, VII/154.

⁷³¹ İbn Abidin, IV/261.

⁷³² Muhammed Talebe Zayed, Divanül’l-Cinâyât, Kahire 1982, s. 618.

⁷³³ Tezakir, I/149.

2- Bağy Suçunun Failleri

Osmanlı Devletinde isyan suçunun failleri, tahmin edileceği üzere, genelde şehzadeler olmuştur. Çünkü diğer devlet adamlarının veya vatandaşların böyle bir işe kalkışmaları ve taraftar bulmaları imkânsız olmasa da çok zordu. Zira padişahlığın Osmanlı hanedanına ait olduğuna dair genel bir inanç vardı. Bununla birlikte hanedan dışından padişahlık sevdasına düşenler de olmuştur.

Osmanlı Devletinde şehzade katli meselesi hukukçular arasında derin tartışmalara sebep olmuş bir konudur. Ancak tartışma, isyan edenlerin öldürülmelerinde değil, isyan etmeyen hatta bir kısmı bunu hayal dahi edemeyecek yaşta olan şehzadelerin öldürülmeleri ile ilgilidir. Gerçekten isyan eden şehzadelerin öldürülmelerinde hukukî açıdan bir problem bulunmamaktadır. Bu durumda şehzade katli, isyan edenler için değil, isyan etmeden öldürülenler için kullanılan bir kavramdır ve onu ayrı bir başlık altında incelemek yerinde olacaktır. Burada öncelikle isyan suçunun faili yani isyan eden şehzadeler daha sonra da şehzade katli üzerinde durmaya çalışalım.

a) Şehzade Failler

aa) İsyen Eden Şehzadeler

Osmanlı şehzadelerinden on tanesi isyan ettiği için öldürülmüştür. Şehzadelerin isyan etmelerinde en önemli etken şüphesiz padişah olmada belirli bir kural olmayışıydı. Fatih'in teşkilat kanunnamesindeki "evladımdan her kimesneye ki saltanat müyesser ola" ifadesi bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Demek ki tahta oturmak "nasip" işidir. Doğal olarak buradaki nasip, hiçbir şey yapmadan beklemeyi değil, bilakis onu elde etmek için çalışmayı gerektiren fakat ilahi iradenin de istemesi ve işlerin yolunda gitmesi ile yakından ilgilidir. Eski Türklerden beri devam eden bir gelenek gereği padişahın erkek evlatları tahta geçme hususunda eşit hakka sahiplerdi. Tahta kimin geçeceği hususundaki bu belirsizlik, şehzadelerden birinin tahta geçmesi ile sona ererdi. Aslında Osmanlı'dan önceki Türklerde hakanın evlatları arasında ülkenin paylaşılması şeklinde anlaşılmış⁷³⁴ olan bu anlayışı Osmanlılar değiştirmiş ve sadece padişah olmada eşit hak haline getir-

⁷³⁴ Necib Asım/Mehmed Arif, I/242.

mişlerdir. Padişah olamayan şehzadeler ise her şeyden önce canlarını kurtarabilme ümit ve arzusu ile isyan etmek zorunda kalmışlardır. Böylece belki saltanatı ele geçirebilme belki de ülkeyi bölerek bir kısmının Bey'i olabilmeyi ümit etmişlerdir. Aksi takdirde tahtın bahta açık olduğu birinci dönemde padişah olanlar “nizam-ı âlem” için kardeşlerini katlettiklerinden cellâdı beklemekten başka yapacakları yoktu. Diğer taraftan içerden ve dışardan şehzadeleri isyana teşvik eden birçok etken de vardı⁷³⁵. Şehzadelerin yanında ikbal bekleyen yani şehzadesi padişah olan paşanın vezir-i âzamlık, hocasının şeyhülislâmlık, eşlerinin saray hayatı ve validesinin valide sultanlık beklentisi ve tabii bunların ve nefsin davet ettiği cazibesine dayanılmaz saltanat hırsı bunlardan ilk akla gelenlerdi. Hatta bunun için padişah babasının vefatını dahi bekleyemeyenler olduğu gibi komşu devletlerle özellikle de Bizans'la işbirliği yapanlar dahi olmuştur⁷³⁶. Bu isyanlarında başarılı olamayan şehzadeler eğer canlarını kurtarabilirlerse yardımını gördükleri devletlere sığınmışlar ve tekrar isyan etmek için uygun zaman ve zemini kollarlamışlardır⁷³⁷.

Padişah olanlar da isyan eden veya bu hususta hazırlık yapan şehzadelerin üzerine yürüyerek “nizam-ı âlem” için onları bertaraf etmeye çalışmışlardır. Başka bir ifade ile “fitne-i azime def'ine âzim ve itfây-ı nâre-i fesâda câzim”⁷³⁸ olmuşlardır. Çünkü “hak teala hazretleri bu Devlet-i Âliye'nin hâfız u nâsırı olub rütbe-i hilafet-i uzmanın mağlub olmasına rıza-i şerifi olmamakla herbâr ki saltanat-ı âliye cânibine galebe ve müşareket dâiyesine düşenler zuhur ede. Elbette tîğ-i bî-dirîğ kahr u intikam ile idam olunagelmışlerdir”⁷³⁹.

Osmanlı Devletinde sadece isyan fiili değil hazırlık hareketleri de aynen isyan gibi cezalandırılmıştır. İsyân ettiği veya hazırlık hareketleri

⁷³⁵ Uzunçarşılı, Saray, 131.

⁷³⁶ Fehamettin Başar, Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Meydana Gelen Şehzade İsyânları ve Bu İsyânlarda Bizans İmparatorluğunun Rolü, XIII.Türk Tarih Kongresi, Ankara 1999, s.1.

⁷³⁷ İsyân eden şehzadelerinden Anadolu Türk Beyliklerine, Bizans İmparatorluğuna ve Memlûk Sultanlığı'na sığınanlar için bkz. İ.HakkıUzunçarşılı, Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla Onaltıncı Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler, Belleterin, Cilt XVII, S. 68, Ankara 1953, s. 519 vd.

⁷³⁸ Hoca Sadedin, I/101.

⁷³⁹ Na'îmâ, IV/1877.

içerisinde bulunduğu için öldürülen şehzadeleri ayrı ayrı ele almak konunun daha da aydınlanmasına yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devletinde ilk olarak isyan eden şehzadelerin I. Murat'ın kardeşleri Halil ve İbrahim olduğu bilinmektedir. Eskişehir sancağında sancakbeyi olan Şehzade İbrahim'in Rum dönmesi annesinin teşviki ile isyan ettiği sanılmaktadır. İbrahim'in Murat'tan büyük olması da bu hususta kendine bir güven ve istek vermiş olabilir⁷⁴⁰. Şehzade Halil de Bizans İmparatorunun kızına nişanlı olduğundan kayınpederi tarafından isyana teşvik edilmiş olma ihtimali vardır⁷⁴¹. Söz konusu şehzadelerin fiillerinin isyan olduğuna ve öldürülmelerine devlet erkânı karar, ulema ise fetva vermiştir⁷⁴². Dolayısıyla bu kardeşlerin öldürülmeleri herhangi bir tartışmaya sebep olmamıştır. Zira bu öldürmeler İslam hukukuna da uygundur.

Yine I. Murat'ın oğlu Savcı da isyan ettiği için öldürülen şehzadelerdendir. Tarih kitaplarının kaydına göre I. Murat, sefere çıkarken Bursa'da yerine oğlu Savcı Bey'i vekil bırakmıştır. Babasının yokluğundan yararlanarak padişah olma şansını deneyen Savcı Bey, kendi adına hutbe okutup, para bastırmıştır⁷⁴³. Naima'nın dediği gibi "Lezzet-i saltanat için pederler evladına evlâd pederlerine, biraderlerler birbirlerine süikasd ve îsâl-i gezend ettikleri selefde hususan fitne hengâmlarında vuku bulmuş"tu⁷⁴⁴. Olaydan oğlu Bayezid'in mektubu üzerine haberdar olup seferden geri dönen I. Murat, oğluna mektup yazarak onu ava davet etmiştir. Fakat durumu anlayan Savcı'nın, savaş hazırlıklarına başladığını öğrenen I. Murat Bursa üzerine yürümüş ve iki ordu Kete ovasında karşılaşmışlar, Savcı'nın ordusu yenilmiştir. I. Murat oğlunun gözlerine mil çektirmiştir⁷⁴⁵.

⁷⁴⁰ Uzunçarşılı, Saray, 132.

⁷⁴¹ Şehzade Halil'in Sergüzeşti, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, S. I, s. 239.

⁷⁴² Uzunçarşılı, Murat I, İA, C. VIII, s. 588; İnalçık, Veraset, 92. Akman, haklı olarak buradaki "fetva alındığı" kaydından hareketle isyancı kardeşlerin katlinin yargı kararına dayandığı sonucunu çıkarmaktadır (Akman, 141). Doğrusu diğer katl olaylarında da sarahat yoksa da Osmanlı'nın devlet yapısı ve işleyişi her hal ü karda kardeş katli olaylarında fetvaya başvurulduğunu kabul etmemizi gerekli kılmaktadır.

⁷⁴³ Hoca Sadeddin, I/101; Mustafa Nuri Paşa, I-II/15.

⁷⁴⁴ Na'imâ, IV/1783.

⁷⁴⁵ Hoca Sadeddin, I/101; Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481) (Yay. Haz. Ahmet Ağrakça) İstanbul 1995, s. 116; Solakzade, 38; Hayrullah Efendi, IV/75; Mehmet Zeki, Maktül Şehzadeler, İstanbul 1336, s. 4.

Fetret devrindeki kardeşlerin birbiri ile savaşlarını isyan grubuna dâhil etmek mümkün görünmemektedir. Zira burada çoğunluk tarafından kabul edilmiş bir padişah yerine bölgesel beylikler söz konusudur ve bunlar arasındaki taht mücadelesinden I. Mehmet galip çıkıp dağılmasına ramak kalmış olan Osmanlı Devletini yeniden toparlamıştır⁷⁴⁶. Ancak bu kardeşlerin birbirleri ile mücadelelerinde de her biri akrabası olduğu bey veya imparatorun yardım görmüştür⁷⁴⁷.

Emir Süleyman'ın oğlu Orhan Çelebi ise babası tarafından Bizans'a rehin verilmişti. Çelebi Mehmet'in tek başına Osmanlı tahtına oturduğunu gören Bizans İmparatoru Manuel şehzade Orhan'ı serbest bırakarak tath iddiasında bulunmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Yanbolu'ya giderek etrafına topladığı insanlarla isyan hazırlığı içerisinde olan şehzade Orhan yakalanarak gözlerine mil çektirilmiştir⁷⁴⁸.

Bizans İmparatoru bu defa Yıldırım Bayezid'in oğullarından şehzade Mustafa'yı Rumeli'ye göndererek saltanat iddiasında bulunmasını sağlamıştır⁷⁴⁹. Şehzade Mustafa, Ankara Savaşı'ndan sonra kaybolmuştu⁷⁵⁰. Dolayısıyla Bizans'ın eline nasıl düştüğü bilinmiyor. İşte söz konusu şehzadenin Osmanlı tarihine Düzmece Mustafa olarak geçmesinin sebebi kendisinin gerçekten şehzade olup olmadığına ilişkin şüphelerdir. Buna rağmen etrafına adam toplamayı başardığı için isyanı önemsenmiş ve I. Mehmet, bu şehzadenin üzerine yürümüştür. Şehzade Mustafa Bizans İmparatoruna sığınarak canını kurtarmıştır. Bizans'la yapılan anlaşma gereği, Osmanlı Devleti söz konusu şehzadenin masraflarını karşılamayı, Bizans da şehzadeyi serbest bırakmamayı taahhüt etmiştir⁷⁵¹.

Bizans İmparatoru, I. Mehmet'in vefatı ile yerine geçen oğlu II. Murat'a bir mektup göndererek iyi ilişkilerinin devam etmesi için küçük kardeşlerini kendisine rehin vermesini istemiş fakat II. Murat bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Şehzade Mustafa'yı Limni adasından Gelibolu yarımadasına çıkartmış, şehzade burada oldukça fazla taraftar toplamayı başarmış ve padişahlığını ilan etmiştir.

⁷⁴⁶ Aşıkpaşazade, 83; Neşri, II/517; Uzunçarşılı, I/344.

⁷⁴⁷ Uzunçarşılı, Saray, 133.

⁷⁴⁸ Âşıkpaşazâde, 86; Neşri, II/525.

⁷⁴⁹ Dukas, Bizans Tarihi (Çev. V. Mirmiroğlu), İstanbul 1956, s. 59.

⁷⁵⁰ Âşıkpaşazâde, 81; Neşri, I/365; Solakzade, 91.

⁷⁵¹ Hammer, II/138; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/368.

Bunun üzerine II. Murat şehzadenin ordusunu bertaraf ve kendisini de idam ettirmiştir⁷⁵².

Yine II. Murat, iktidara gelince babasının vasiyeti üzerine kardeşi Mustafa'yı öldürmemiş, babasının verdiği Hamideli sancağında bey olarak bırakmıştı. Henüz 13 yaşında olan Şehzade Mustafa, Germiyanoglu ve Karamanoglundun etkisi ile tahta oturmak için asker toplayıp Bursa üzerine yürümüştür. Bursalıların aralarında para toplayıp elçiler vasıtası ile göndererek şehri teslim etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine İznik'e geçen Mustafa, kendisini isyana teşvik eden lalası İlyas tarafından II. Murat'a teslim ve orada idam edilmiştir⁷⁵³.

Osmanlı tarih kitaplarında İstanbul'un fethi sırasında öldürülen Orhan isimli bir şehzadeden de bahsedilmektedir. Ancak bu şehzadenin kim olduğu tarihçiler arasında tartışmalıdır. Hoca Sadeddin düzme birisi olduğunu⁷⁵⁴, İbn Kemal, meçhul biri olup savaşta öldüğünü⁷⁵⁵, İnalçık ise Orhan'ın Süleyman Çelebinin oğlu olup Bizans'a rehin verildiğini ve II. Mehmet'in çocukluğundan istifade ile isyan için kullanıldığını fakat başaramadığını ve fetihden sonra bulunup öldürüldüğünü ifade etmişlerdir⁷⁵⁶. Uzunçarşılı söz konusu şehzadenin Çelebi Mehmet'in oğlu olduğunu, Bizansa rehin verildiğini ve fetih esnasında intihar ettiğini ileri sürmüştür⁷⁵⁷. Bu şehzadenin Emir Süleyman'ın Bizansa rehin verdiği⁷⁵⁸ kardeşi Kasım olma ihtimali de vardır. Çünkü tarihlerde Kasım'ın akıbetinden hiç bahsedilmemektedir. Sonuçta kim olduğu tam olarak tespit edilemese de İstanbul'un fethi sırasında bir şehzadenin bir şekilde öldüğü veya öldürüldüğü anlaşılmaktadır.

Fatih'ten sonra II. Bayezid'in tahta oturması üzerine Fatih'in diğer oğlu Cem, kendisinin Amasya'ya nazaran İstanbul'a daha yakın olan

⁷⁵² Âşıkpaşazâde, 100; Hoca Sadeddin, I/315; Solakzade, 139; Dukas, 81.

⁷⁵³ Âşıkpaşazâde, 102; Hoca Sadeddin, I/315; Neşri, II/573; Nişancı, 133.

⁷⁵⁴ Hoca Sadeddin, I/306.

⁷⁵⁵ İbn Kemal, VII/74.

⁷⁵⁶ İnalçık, Mehmet II, İA, VII/508; Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, C. I. Ankara 1954, s. 69. Ancak Neşri, Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan'ın Çelebi Mehmet tarafından gözlerine mil çekildiğini ve II. Murat zamanında da öldüğünü ifade etmektedir (Neşri, II/525, 609).

⁷⁵⁷ İ. H. Uzunçarşılı, "İstanbul'un Fethi Sırasında Ölen Şehzade Orhan Kimin Oğludur?", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Mayıs 1982, s. 12.

⁷⁵⁸ Âşıkpaşazâde, 81; Neşri, I/365; Nişancı, 111.

Konya’da sancak beyi olduğunu dolayısıyla tahta oturması gerektiğini belirterek hak iddiasında bulunmuş taraftar toplayarak Bursa’yı ele geçirmiş adına para bastırıp hutbe okutmuştur. Şehzade Cem, kardeşi II. Bayezid’e Anadolunun kendisine verilmesini Rumeli’nin onun olmasını teklif etmiş, fakat II. Bayezid “melikler arasında merhamet yoktur” diyerek buna yanaşmamış ve ordu ile üzerine yürüyerek Cem’in ordusunu dağıtmış, Cem de Suriye’ye kaçarak Memlük Sultanına sığınmıştır. Tekrar Konya’ya dönerek taraftar toplamaya çalışmış ise de başarılı olamamış, II. Bayezid’in Kudüs’te ikamet etmesi şartıyla yaptığı ödenek tahsisini de kabul etmemiştir. Sonra Rodos Şovalyeleri vasıtası ile Avrupa’ya geçerek zaman kazanmaya çalışmış, fakat Napolide zehirlenilerek öldürülmüştür⁷⁵⁹.

II. Bayezid’in tahtı oğlu Yavuz’a bırakırken sebepsiz yere kardeşlerine dokunmamasını nasihat ettiği bilinmektedir. Yavuz da o esnada tahta geçme ümidi ile İstanbul’a gelmiş olan kardeşi Korkut’u daha önce görev yaptığı Saruhan’a ek olarak Midilli’yi de vererek uğurlamıştır. Büyük kardeşi Ahmet ise tahta oturmak için geldiği İstanbul’da boğazı geçmeden geri dönünce oğlunun sancakbeyi bulunduğu Konya’yı ele geçirmiştir. Ayrıca Şehzade Ahmet’in oğlu Alâeddin Çelebi büyük bir kuvvet ile Bursa’yı babası adına ele geçirmiş ve babasının adına hutbe okutup para bastırmıştır⁷⁶⁰. Diğer taraftan Şehzade Ahmet oğullarından ikisini Şah İsmail’e göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Yavuz, Şehzade Ahmet üzerine yürüyerek onu bertaraf etmek istemiştir. Fakat Şehzade Ahmet’in bunu haber alıp Malatya’ya kaçması üzerine Mısır Sultanına sığınma ihtimalini nazara alarak Bursa’ya dönmüştür. Bu esnada Şehzade Korkut, Yavuz’un devlet adamlarına yazdırdığı uydurma mektuplara olumlu cevap vererek tahta geçme arzusunda bulunduğu ilişkin mektuplar göndermiş, hatta bu amaçla ordu toplayarak Bursa’ya doğru yola çıkmıştır. Bunun üzerine Yavuz, Şehzade Korkut’un ordusunu bertaraf etmiş Korkut ise geri Saruhan’a kaçmıştır. Mısır Sultanı Kansu Gavri’nin Korkut’u affetmesi için Yavuz’a yazdığı mektup da etkili olmamış⁷⁶¹ ve Korkut yakalanarak idam edilmiştir⁷⁶².

⁷⁵⁹ İbn Kemal, VIII/148; Ahmed Reşid, 185; Uzunçarşılı, II. Bayezid, İA, C. II, 393.

⁷⁶⁰ Lütfi Paşa, Tevârih, 197.

⁷⁶¹ Bu mektup için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E: 5464.

⁷⁶² Lütfi Paşa, Tevârih, 197; Solakzade, 356; Hoca Sadeddin, II/231, Anonim Tarih-i Osmanî, 185.

Yavuz, herhangi bir fitne ve savaşa meydan vermemek için başkasının ağzından mektup yöntemini diğer kardeşi Şehzade Ahmet'e de uygulamıştır⁷⁶³. Saray ve yeniçeri erkânının ağzından yazılan mektuplarda Yavuz'un onun üzerine yürümek arzusunda olduğu, eğer Yavuz'a karşı çıkarsa onun tarafını tutacaklarına yer verilmiştir. Saray erkânının daha önceden kendi tarafını tuttuğunu bildiğinden bu mektuplara inanmış ve ordu toplayıp İstanbul üzerine yürümüştür⁷⁶⁴. Ne var ki Yavuz'un ordusuna yenilmiş ve kendisi de idam edilmiştir⁷⁶⁵.

Kanunî'nin Amasya'ya tayini emrini dinlemeyen ve kardeşi II. Selim'in veliaht tayin edilmesine karşı çıkan bu nedenle asker toplayıp tahtı ele geçirmeye yönelik Bayezid için fetva alınmış ve kaçır sığındığı İran şahına öldürttürülmüştür⁷⁶⁶.

Görüldüğü üzere Osmanlı şehzadelerinden bir kısmı bağı suçunu işledikleri için haklı olarak öldürülmüşlerdir. Çünkü ortada meşru bir devlet başkanı vardır ve onu değiştirmek için yapılan mücadele kelimenin tam anlamı ile isyandır. Bu anlamda isyan suçunun örgütlü bir suç olduğu ortadadır. Bu nedenle tahtta gözü olan şehzadeler saraydan, askerden ve ulemadan destek almaya çalışmışlar ve hepsinden önemlisi de etraflarına asker toplayarak bu işe girişmişlerdir.

bb) İsyan Etmeyen Şehzadeler (Şehzade Katli)

i) Genel Olarak

Genel olarak “kardeş katli” olarak biliyorsa da bu aslında eski ifade ile “kesretten kinaye” yani çoğunluk esas alındığı içindir. Yoksa uygulama, kelimenin çağrıştırdığı şekilde sadece kardeş katli ile sınırlı değildir. Gerçekten Osmanlı uygulamasında, yukarıda yer verilenlerden başka, yirmi beş kardeş, dört oğul, on iki yeğen, üç amca, bir amcaoğlu, altı torun ve bir baba olmak üzere toplam elli iki şehzade katli olmuştur⁷⁶⁷. Görüldüğü üzere bunlardan yaklaşık yarısı kardeş olduğundan

⁷⁶³ Bu mektuplar için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E: 6186, 6638.

⁷⁶⁴ Celalzade, 329.

⁷⁶⁵ Solakzade, 358; Hoca Sadeddin, II/238; Gelibolulu Ali, 1068.

⁷⁶⁶ Topkapı Sarayı Arşivi, E: 6344, 673; Şerafettin Turan, Kanunî'nin Oğlu Şahzade Bayezid Vakası, Ankara 1961, s. 111. Söz konusu şehzadenin isyan suçunu işlediğine ilişkin farklı tarihlerde yaşayan şeyhülislâm, kazasker ve ulemanın fetvaları için bkz. Beyazid Devlet Kütüphanesi, Velîyüddin Efendi Kitaplığı, No: 3216, Vrk.68a-70a.

⁷⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bayezid II, İA, C. II, s. 393; Özcan, Cülüs, 110; Akman, 40. Bu-

bu şekilde isimlendirilmiş olsa gerektir. Mehmet Zeki, konuya ilişkin eserine “Maktül Şehzadeler” ismini vermiş, Mumcu da Siyaseten Katl isimli eserinde konumuza ilişkin bölüm başlığını “Hanedan Üyelerinin Katli” şeklinde isimlendirmiştir⁷⁶⁸. Mumcu’nun ifadesi isabetli olmakla birlikte kavramdan ziyade tanımlama şeklindedir. Bu nedenle biz, bir kavram olarak meseleyi ele almak gerekirse, öldürülenlerin tamamı şehzade olduğundan, “kardeş katli” yerine “şehzade katli” denmesinin daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

İsimplendirmeyi bir tarafa bırakacak olursak, her şeyden önce devlet başkanlarının şehzadeleri öldürtmelerinin Osmanlı Devleti ile başlamadığını söylememiz gerekir⁷⁶⁹. Gerçekten İran, Bizans, Endülüs Emevileri ve nihayet Osmanlıya etkisi tartışılmaz olan Türklerde, kısaca saltanat ile yönetilen hemen bütün devletlerde az veya çok kardeş katline rastlanmıştır⁷⁷⁰. Buna rağmen sanki şehzade katli sadece Osmanlılarda görülmüş gibi Osmanlı uygulaması öne çıkmıştır. Bunun sebebi bellidir. Osmanlılar bizim tarihimiz olup onların yaptığı iyilikler de hatalar da bizi yakından ilgilendirir. Daha da önemlisi bir İslam devleti olan Osmanlı devletinden özellikle de padişahlardan böyle bir şeyin beklenmemesidir. Nitekim Çelebi Mehmed, isyan edip kendisini padişah ilan etmesine rağmen Şehy Bedreddin için “Bunu nice idelim, bunca fesad itdi, aceb bunu öldürmenin günahı var mı?”⁷⁷¹ diye sorma ihtiyacı duymuştur. Bu olayı nakleden Lütü Paşa “Ol zamanın padişahları şöyle Müslüman idiler ki, şunculayım fesâd idüb âsî olanları dahi öldürmeğe kıyamazlardı”⁷⁷² yorumunu yapmaktadır. Elbette ki bir padişahın tavri diğerleri için bağlayıcı olmaz. Ancak Osmanlı tarihlerine bakıldığında

radaki babadan maksat, Sultan İbrahim’dir. Her ne kadar Yavuz’un da babası II. Bayezid’i zehirleterek öldürdüğü iddia ediliyorsa da bunun tamamen söylenti olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tarih kitaplarında böyle bir kayda rastlayamadık.

⁷⁶⁸ Mumcu, Siyaseten Katl, 183.

⁷⁶⁹ Ali Himmet Berk, Fatih Sultan Mehmet Han, Ankara 1953; İnalçık, Halil: Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi, AÜSBFD, C. XIV, S. I, 1959; Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara 1985, s. 183 vd; Abdülkadir Özcan, Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi, Tarih Dergisi, S. XXXIII, İstanbul 1982; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. I, 1990; Mehmet Akman, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, İstanbul 1997; M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1999.

⁷⁷⁰ Akman, 20 vd.

⁷⁷¹ Lütü Paşa, Tevârih, 174.

⁷⁷² Lütü Paşa, Tevârih, 174.

hemen tamamı için benzer övgüler görülmektedir. Buna rağmen masum şehzadelere nasıl kıydıkları dikkat çekicidir. Onlar böyle bir şeyi yapmak isteseler dahi büyük-küçük her meselede onlara müdahale eden ulemanın neden böyle bir şeye engel olmadıkları merak konusu olmuştur. Engel olmak bir tarafa böyle bir uygulamaya “ekseri ulemanın” cevaz vermiş olması konuyu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Böylesine önemli bir konuya elbette ki müsteşriklerin de müstağni kalması düşünülemezdi⁷⁷³.

Osmanlı tarihi boyunca padişahların şehzadeleri öldürtmesi aynı yoğunlukta olmamıştır. İsyan etmediği halde öldürülen şehzadenin kırk yedisi kuruluşundan I. Ahmet'in padişah olduğu 1603 yılına kadar gerçekleşmiştir. I. Ahmet'in ölümü (1617) ile de, yukarıda da ifade edildiği üzere, ekberiyet usulüne geçilmiş, buna rağmen tarihi uygulamaya beş kurban daha verilmiştir⁷⁷⁴.

Şehzade katlinin tarihî, dinî, siyasî ve hukukî olmak üzere birçok sebebi vardır. Ancak unutmamak gerekir ki Osmanlı'da bütün bu sayılan alanlar iç içe girmiş durumdadır. Her şeyden önce din asıl, devlet ise ona bağlı bir kurumdur. Dolayısıyla tarih de siyaset de hukuk da dine uygun olmak durumundadır. Aksi takdirde dine bağlı bir devletten söz edilemez. Osmanlı gibi dine bağlı bir hukuk devletinde isyan suçuna teşebbüs dahi etmedikleri halde, şehzadelerin isyan suçunun faili kabul edilerek öldürülmelerinin hele buna ulemanın ekserisinin cevaz vermesinin en azından o gününün şartlarında makul ve mantıklı gerekçeleri olmalıdır. O halde burada konuyu meşruiyet açısından ele alarak bu hususlara yer vermemiz uygun olacaktır.

ii) Şehzade Katlinin Meşruiyeti

ia) Şehzade Katli Meşrudur

Klasik dönem Osmanlı ulemasının çoğunluğunun, isyanı söz konusu olmayan şehzadelerin katlini meşru bulduklarını hem Fatih'in kanunnamesindeki “ekser-i ulema tecviz etmiştir” ifadesinden hem de Osmanlı tarihlerinden anlıyoruz. Vakıa bu ekser-i ulemanın kimlerden oluştuğu ve hangi gerekçe ile bunu uygun bulduklarına ilişkin ne bir

⁷⁷³ A. D. Alderson, *The Structure of The Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, s. 26.

⁷⁷⁴ Solakzâde, 698; Akman, 43 vd.

belge ne de bir tarihi kayıt bilinmemektedir. Bununla birlikte bilindiği kadarıyla söz konusu maddede yer alan “ekser-i ulemanın” tecvizine şimdiye kadar bir itiraz da gelmemiştir. Bu durumda aksi sabit olmadığı müddetçe bu kanunname hükmünün doğru olduğunu kabul etmek durumundayız.

Ulemanın çoğunluğu “nizam-ı alem” için böyle bir uygulamaya fetva vermiştir. Nitekim Gelibolulu Ali ve Bostanzade Yahya Efendi Fatih’in kardeşi Ahmet’i “*intizam-ı alem*”⁷⁷⁵ için öldürdüğünü açıkça ifade etmişlerdir. Aynı zamanda şeyhülislâmlık da yapmış olan Hoca Sadeddin I. Bayezid’in kardeşi Yakub’u öldürmesini Kur’an’daki “Fitne ölümden daha şiddetli (beter)dir”⁷⁷⁶ (Bakara 191) ayetine dayandırmıştır. Son dönemde sadrazamlık da yapmış olan ve Osmanlı tarihine ilişkin bir eser yazan Kamil Paşa, Hoca Sadeddin’i tekrar etmiştir⁷⁷⁷. Solakzade de bu hükme Yakub’un yanında çok sayıda asker bulunduğu ve Savcı tecrübesinden hareketle isyan etmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu ilave etmiştir⁷⁷⁸. Diğer taraftan Fatih’in vezir-i azamı Karamanî Mehmet Paşa ise aynı olayı “zaruretlar memnu olan şeyleri mubah kılar”⁷⁷⁹ kaidesine dayandırmıştır. İbn Kemal, Fatih’in kardeşi Ahmed’i fitne olmadan ortadan kaldırmasının “müstahsen görüldü”ğünü ifade etmiştir⁷⁸⁰. Aynı müellif, birden fazla saltanat vârisinin olmasını tıpkı vâris olmaması gibi fitne sebebi görür⁷⁸¹. Naima, II. Osman’ın, kardeşi Mehmet’i “*def’i dağdâğâ-i fitne için*”⁷⁸² öldürtmek istediğini belirtir. Solakzade, Yavuz’un yeğenlerini katlini “nizam-ı umûr-ı benî âdem için”⁷⁸³ şeklinde yorumlar. IV. Mehmet de babası Sultan İbrahim’in katli için göndediği Hatt-ı Humâyûnda “Def’i mahzur-ı zarar-ı âm”⁷⁸⁴ ifadesine yer verir. Aynı olayı nakleden Naima, devrin ehl-i hal ve’l-akdinin “zarar-ı âmdan zarar-ı has tercih

⁷⁷⁵ Gelibolulu Ali, II/1; Bostanzade Yahya, I/44.

⁷⁷⁶ Hoca Sadeddin, I/124.

⁷⁷⁷ Kamil Paşa, 22.

⁷⁷⁸ Solakzade, 50.

⁷⁷⁹ Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, Osmanlı Sultanları Tarihi (Çev. Konyalı İbrahim Hakkı)<Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949 içinde>, s. 347.

⁷⁸⁰ İbn Kemal, VII/9.

⁷⁸¹ İbn Kemal, VII/173.

⁷⁸² Na’imâ, II/460.

⁷⁸³ Solakzade, 353.

⁷⁸⁴ Mustafa Nuri Paşa, I-II/338.

olunagelmıştır” dediğine yer verir ve “bir devirde iki halife zuhur ettiğinde birini öldürün” hadisine atıf yapar⁷⁸⁵.

Klasik dönem Osmanlı uleması ile aynı fikirde olan günümüz hukuk tarihçilerinden Ekinci'ye göre, isyan etmeyen kardeşlerin katli bir örfî hukuk uygulaması olup ta'ziren yani siyaseten katildir. Örfî hukuk şer'î hukuka aykırı olamayacağından kardeş katlinde de İslam hukukuna aykırılık söz konusu olamaz. Her şeyden önce Kur'an'da fitne ölümden daha büyük ve şiddetlidir (Bakara, 191, 217) şeklindeki ayetler buna delildir. Yuhanna İncil'inde de “Kavmin uğruna bir adamın ölmesi hayırlıdır” (XVIII/14) şeklinde aynı anlamı ifade eden bir ayet vardır. Mecelle'de yer alan genel prensiplerden de aynı sonuca varılabilir. Çünkü bu hükümlerin ceza dâhil bütün alanlara uygulanabileceğini Mecelle şârihi Ali Haydar ifade etmektedir. Ayrıca fıkıh kitaplarındaki, Müslüman esirleri kendi askerlerine siper yaparak savaşan düşmana ateş edilebileceğine ilişkin misaller de bu konuyu destekler mahiyettedir. Bazen şartlar adalet-i mahzâ yerine adalet-i izâfiyenin uygulanmasını gerektirir. Kaldı ki bir şehzade öldürülmeseydi, bu sefer muhakkak o diğerini öldürecekti. Saî bi'l-fesad denilen ve henüz suç işlemeyen ancak ileride suç işlemesi muhtemel olan kimselerin de ölümle cezalandırılabilmesine hukukçuların çoğu cevaz vermişlerdir. Tarihî tecrübelerin de gösterdiği gibi, bir şehzadenin cezalandırılması için ayaklanmasını beklemek, düşman ülkelerle anlaşıp yanına silahlı binlerce kişi alarak asayiş tehdit eden bir kimseyle karşı karşıya kalmak demektir. Böyle bir vaziyette artık cezalandırmaktan da söz edilemez⁷⁸⁶.

Yine günümüz hukuk tarihçilerinden Akgündüz'e göre, isyan etmemekle birlikte isyan edeceğine dair emareler bulunan şehzadelerin öldürülmeleri padişahın ta'zir yetkisi gereği siyaseten katildir. Fatih'in kanunnamesindeki “ekser-i ulemanın tecvizi” de bu durumla ilgilidir. Nitekim Hanefî ve Hanbelî hukukçularının çoğunluğu, maslahat-ı amme ve nizam-ı âlemin gerektirdiği durumlarda ta'zir yoluyla idam (siyaseten katil) cezası verilebileceğini kabul etmişlerdir. İslam hukukuna ilişkin eserlerde yer alan bilgilere göre bu siyaset hakkının uygulanabilmesi için bilfiil fesadın gerçekleşmesi ve söz konusu şahsın gerçekten

⁷⁸⁵ Na'imâ, IV/1168.

⁷⁸⁶ Ekrem B. Ekinci, Osmanlılarda Kardeş Katli Meselesi, Tarih ve Düşünce, S. VII, Temmuz 2000, s. 36.

suçlanması da şart değildir. Zira fesadı gerçekleşmeden gidermek, meydana geldikten sonra ortadan kaldırmaktan daha kolaydır. Bu sebeple bağy suçunun unsurları teşekkül etmese bile padişahların kardeşlerini siyaseten katl etmelerini ekseri ulema tecviz etmiştir. Ancak bu bağlamda öldürülenlerin tamamının gerekli şartlar yerine geldikten sonra katl edildiği de söylenemez. Maalesef yanlış bilgilendirme sonucu haksız yere öldürülenler olmuştur⁷⁸⁷.

ib) Şehzade Katli Meşru Değildir

Osmanlı ulemasının ve günümüz hukuk tarihçilerinin bir kısmı şehzade katlinin şer'i hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yavuz ve Kanunî dönemi müelliflerinden Lütfi Paşa, Yıldırım'ın kardeşi Yakub'u katli için "Osmanlı'da beyliğinden ötürü birbirine kıymak andan berü oldu"⁷⁸⁸ derken satır aralarından zımnî bir rahatsızlık sezilir. 18. yüzyılın başlarında yaşayan ve Rumeli Kazaskerliği de yapmış olan Bostanzade Yahya Efendi de Şehzade Yakub'un öldürülmesini açığa "bid'at-ı seyvie"⁷⁸⁹ olarak nitelendirmiştir. 17. yüzyılın başlarında yaşamış olan Naima III. Mehmed'in "ondokuz nefer şehzade-i bîgünah"ın "şüheda zümresine ilhak" edildiklerini yazmıştır⁷⁹⁰. Aynı müellif II. Osman'ın kardeşi Mehmet'i "nâhak yere şehid etmekle gaddarlık eylediği"ni ifade eder⁷⁹¹. Son dönem Osmanlı tarihçilerinden Abdurahman Şeref, Yakup olayı ile ilgili olarak Bostanzadenin ifadelerini aynen tekrar eder⁷⁹². Keza Mehmet Tevfik de şehzade Yakub'un "çirkin bir düşünce ile canına"⁷⁹³ kıyıldığını ifade eder. Aynı şekilde Ahmed Reşid de Yakub Çelebi'nin kardeşine itaat etmeyeceğine ilişkin bir "tevehhüm eseri" olarak öldürüldüğünü belirtir. Bununla birlikte Ahmed Reşid'in "pederinin hal-i hayatında Karasi valiliğinde müstakil bir hükümdar gibi yaşayarak saltanattan lezzet almış birisinin karındaşına itaat" edip etmeyeceği hususunda şüphesi vardır. Buna rağmen Bayezid'in böyle yapmakla afvı mümkün olmayan bir hata işlediğini ve kendisinden son-

⁷⁸⁷ Akgündüz, Kanunnameler, I/114, II/13.

⁷⁸⁸ Lütfi Paşa, Tevârih, 162.

⁷⁸⁹ Bostanzade Yahya Efendi, Tarih-i Saf, C. I, İstanbul 1287, s. 30.

⁷⁹⁰ Na'imâ, I/79.

⁷⁹¹ Na'imâ, II/460.

⁷⁹² Abdurahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, C. II, İstanbul 1312, s. 27.

⁷⁹³ Mehmet Tevfik, 49.

rakilere kötü örnek olduğunun altını çizer⁷⁹⁴. Mehmet Zeki, Fatih'in kardeşi Ahmet'i öldürtmesini "nizam-ı âlemi ihlal edecek bir hal zuhuru-na ta'lik edecekti"⁷⁹⁵ diyerek öldürebilmek için isyan etmesi gerekirdi demek ister. Yine son dönem tarihçilerinden Muhammed Murad da on dokuz kardeşini katleden III. Mehmet'i şiddetle tenkit eder⁷⁹⁶.

Günümüz hukuk tarihçilerinden Mumcu'ya göre, Osmanlı devletinde padişahın siyaseten katl yetkisi zamanla çok genişlemiş ve İslam'ın açık hükümlerine rağmen suçu belli olmadığı hatta suç işlemediği halde sırf bir tehlike gelme şüphesine dayanarak katl emri verebilmiştir. Ancak hukukçular böyle durumların da siyaseten katli gerektirdiğini kabul etmiş ve böylece bu katiller de hukukileşmiştir. Dayanılan gerekçe nizam-ı âlemdir. Nizam-ı âlemin tehlikeye düşmesi bizatihi şehzadelerin mevcudiyetidir. Bu mesele aslında Osmanlıların egemenlik anlayışı ve saltanatın intikali ile ilgilidir. İslam'da egemenlik asla bölünemez. Osmanlıya etkisi olan eski Türklerde devlet, hükümdarın ortak malı kabul edilmesine rağmen suçsuz hanedan üyelerinin katli, sadece Anadolu Selçuklularında görülmeye başlanmıştır. Osmanlı devletine de buradan girmiş ve Fatih tarafından yazılı kural haline getirilmiştir. Osmanlı Devletindeki bu uygulama son derece önemli zaruretlerle ortaya çıkmıştır. Halk, devlet adamları ve ulema devletin varlığını tehlikeye atan, iç savaşa ve pek çok servet ve can kaybına sebep olan kardeş kavgalarını önleyecek bu tedbirleri anlayışla karşılamışlardır. Açıklanan nedenlerle hayatta kalan şehzadeler suç işlemeseler dahi sâi bil-fesad sayıldığından ulema kardeş katlini meşru görmüşlerdir. Açıkça İslam hukukuna aykırı olduğu halde ulemanın tecvizi ile uygulanan bu katller ancak siyaseten katl kurumu ile açıklanabilir⁷⁹⁷.

Akdündüz'e göre, hiçbir isyan belirtisi olmayan hatta henüz çocuk yaştaki şehzadelerin öldürülmeleri tamamen gayrı meşru olup padişahların kendilerine tanınan siyaseten katl yetkilerini suistimalden ibaret-tir⁷⁹⁸.

Aydın'a göre teşebbüs derecesinde dahi suç işlemeyen hatta buna

⁷⁹⁴ Ahmet Reşid, 33.

⁷⁹⁵ Mehmet Zeki, 58.

⁷⁹⁶ Ömer Faruk b. Muhammed Murad, Tarih-i Ebu'l-Faruk, C. IV, İstanbul 1328, s. 99.

⁷⁹⁷ Mumcu, Siyaseten Katl, 183 vd.

⁷⁹⁸ Akgündüz, Kanunnameler, II/21.

birçoğunun yaşları da müsait olmayan kardeşlerin katlinin ne insani açıdan ne de İslam hukuku bakımından savunulması mümkün değildir. Bu sebeple uygulandığı dönemlerde buna açıkça destek olunmamış ve bilindiği kadarı ile şeyhülislâmlar tarafından meşru olduğuna dair fetva da verilmemiştir. Mecelle'de yer alan genel kaidelerden hareketle de böyle bir uygulamaya cevaz verilemez. Çünkü söz konusu maddelerin her birinin kendine mahsus şartları vardır ve bunlar genellikle özel hukukla ilgilidir. Bununla birlikte Osmanlıları böyle bir uygulamaya iten ve kökleri eski Türklere kadar giden bir takım siyasi zaruretlerin bulunduğu da bir gerçektir. Osmanlı hanedanı, kendi fertleri için bu acı reçeteyi içerek hâkimiyetin bölünmezliği ve devletin bütünlüğü anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır⁷⁹⁹.

Fendoğlu'na göre de nizam-ı âlemin bozulmasına sebep olmadan önce adam öldürme İslam ceza hukukuna uymaz. Bu hususta teşebbüs de cezalandırılmaz. Beşikteki bebeğin öldürülmesinin insanlıkla ve hukukla ilişkisi olamaz. 600 yıllık bir devlette bazı uygulamalar hatalı olabilir. Osmanlı Devletinin yıkılış nedenlerinden birisi de masum olan kardeşlerin katlidir⁸⁰⁰.

Akman'a göre de isyan etmeyen şehzadeler her ne kadar örfî hukuk gereği öldürülmüşler ise de suçun maddi unsuru (sâ'i bi'l-fesad) teşekkül etmediğinden ta'zîr veya siyaseten katl yolu ile öldürüldükleri de kabul edilemez. Bu durumda kardeş katli uygulaması bir ceza hukuku müessesesi olmadığından, konunun suç ve ceza kavramlarının geçerli olmadığı bir düzlemde ele alınması gerekir. Konuya siyaset ve hukukun iç içe geçtiği bir perspektiften bakılmalıdır. Ülkede siyasi anlamda kamu düzeni mevcut değilse halk bu ortamdan zarar göreceğinden çoğunluğun zarar görmemesi için mutlak adalet (adalet-i mahza) yerine nisbi adaletin (adalet-i izafiyenin) uygulandığı söylenebilir. Sonuçta padişahlar iki kötünden daha az zararlı olanı seçmişlerdir⁸⁰¹.

ic) Değerlendirme ve Kanaatimiz

Klasik dönem ulemasının çoğunluğu ile günümüz hukuk tarihçilerinden bir kısmı, Osmanlı devletinin içerisinde bulunduğu şartları za-

⁷⁹⁹ Aydın, Hukuk Tarihi, 137 vd.

⁸⁰⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Konya 1994, s. 110.

⁸⁰¹ Akman, 158, 160.

ruret kabul ederek, “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar”, “fitne ölümden beterdir”, “zarar-ı has tercih edilir” ve “nizam-ı alem” gibi gerekçelerle şehzade katlinin hukuka uygun hale geldiğini ileri sürmüşlerdir. Zaruret, yasak olan şeyin yapılmasını hukuka uygun hale getiren özür demektir. Zaruretin yasak olan şeyi hukuka uygun hale getirmesine ise ruhsat denmektedir⁸⁰². Ruhsattan istifade edebilmenin belirli şartları vardır. Ne var ki Osmanlı tarihlerinde bu şartlara doğrudan temas edilmemiştir. Şehzade katlinin sebepleri başlığı altında bu şartlara temas etmemiz yerinde olacaktır.

ica) Şehzade Katlinin Sebepleri

Osmanlı Devletindeki şehzade katli uygulamasının asıl sebebi, saltanat ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ülüş sistemi yani padişah ölünce ülkenin evlatlarına miras kalması anlayışıdır. Diğer sebepler buna bağlı olarak gelişmiştir. Saltanatın meşruiyetinin tartışmalı olduğunu, buna rağmen o devirde bütün devletler saltanat ile idare edildiğinden Osmanlı Devletinin kınanamayacağını yukarıda belirtmiştik. Osmanlı hanedanı, eski Türklerdeki “kut” verilmiş aile anlayışı gereği meşru kabul edilmişlerdir⁸⁰³. Yine eski Türklerdeki gibi ülke topraklarının padişahın mülkü kabul edilmiştir (ülüş)⁸⁰⁴. Elbette ki buradaki mülk, ülke üzerindeki siyasi hâkimiyet anlamındadır⁸⁰⁵. Buna göre hanedanın bütün erkekleri padişah olma hususunda aynı hakka sahip kabul edilirdi. Şu kadar var ki Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinde birisi hakan diğerleri de ona tabi bey olurlardı. Buna rağmen bu beyler kısa süre sonra müstakil beyliklerini ilan ederler, bu durum da devletlerin parçalanması ile sonuçlanırdı⁸⁰⁶. İşte Osmanlılar tarihten ibret alarak temelde ülüş sistemini benimsemekle birlikte bu anlayışta önemli bir değişiklik yapmışlardır. Bu değişiklik, ilk üç padişah devrinde, kardeşlere müstakil beylik değil, vezirlik ve tımar verilmesi şeklinde olmuştur. Nitekim Osman Bey'in Sarı Yatu ve Gündüz adındaki kardeşleri vardı. Sarı Yatu savaşta öldü, Gündüz Bey'e de Eskişehir'i tımar olarak verdi.

⁸⁰² Ali Haydar, I/76.

⁸⁰³ İnalçık, Saltanat, 75.

⁸⁰⁴ Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili, İstanbul 1982, s.48.

⁸⁰⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Borkır Kültürü, Ankara 1987, s. 24.

⁸⁰⁶ Kafesoğlu, Milli, 231.

Keza Orhan Gazi de bey olunca kardeşi Alâeddin'e tımar vererek orada yaşamasını sağlamış, hatta sonradan vezir yapmıştır⁸⁰⁷. I. Murat da baba ve dedesi gibi kardeşlerine tımar vermiştir. Ne var ki kardeşleri Halil ve İbrahim padişaha isyan etmişlerdir⁸⁰⁸. Kardeşlerini bertaraf eden I. Murat, bu defa da savaşa giderken Bursa'da vekil bıraktığı oğlu Savcı'nın isyanı ile karşılaşmıştır⁸⁰⁹.

I. Murat devrindeki bu tecrübeler devrin ileri gelenlerinde, padişah olanın hayatta kardeş bırakmamasının daha uygun olacağı şeklinde bir kanaatin oluşmasına sebep olmuş ve I. Bayezid'in padişah olur olmaz kardeşi Yakub'u öldürtmesi sağlanmıştır⁸¹⁰. Vakıa Yakub'un öldürülmesinde savaş meydanında olunması, yanında çok sayıda asker bulunması ve askerler tarafından seviliyor olması ve sancakbeyliği de yaptığından saltanat hırsı olabileceği kuvvetle muhtemel bulunduğu gibi çok özel şartlar ileri sürülse de⁸¹¹ neticede henüz isyanı söz konusu olmadığından bu uygulama ile isyan etmeyen şehzadeleri öldürmenin yolu açılmıştır⁸¹². Böylece kuruluş sistemindeki kardeşlerin vezir yapılması uygulaması, ülüş sistemindeki ülkenin kardeşler arasında paylaşımından padişahın kardeşlerini katletmelerine tedrici bir geçiş sağlamıştır.

I. Bayezid'den sonra kardeşlerin birbiri ile mücadeleleri, birden fazla varisin nelere mâl olacağını gösteren acı bir tecrübe daha olmuştur. Çünkü kardeşler on dört yıl birbiri ile mücadele ettikten sonra bu devrin galibi olan Çelebi Mehmet, devleti ancak babasının devrine döndürebilmiştir. Bu tecrübe padişahların bu konuda daha cesur söylemlere sahip olmalarına sebep olmuştur. Nitekim Çelebi Mehmet, Timur'un oğlu Şahruh'a yazdığı cevabi mektupta iki dervişin bir kilime sığabileceğini lakin iki padişahın bir iklimte sığamayacağını, bu karışıklıklar dolayısıyla birçok yerin Müslümanların elinden çıktığını, bu nedenle kardeşleri ile ülkeyi paylaşamayacağını açıkça belirtmiştir⁸¹³. Keza Hoca Sadeddin ve İbn Kemal de tahtın birden fazla varis arasında paylaşılmasının sa-

⁸⁰⁷ Âşıkpaşazâde, 37; Kamil Paşa, 10; Neşrî, I/149; Mehmet Tevfik, 38.

⁸⁰⁸ Uzunçarşılı, Saray, 132.

⁸⁰⁹ Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481) (Yay. Haz. Ahmet Ağırakça) İstanbul 1995, s. 116; Solakzade, 37; Hoca Sadeddin, I/102; Mehmet Zeki, Maktül Şehzadeler, İstanbul 1336, s. 4.

⁸¹⁰ Âşıkpaşazâde, 64; Hoca Sadeddin, I/124.

⁸¹¹ Solakzade, 50.

⁸¹² Nişancı Mehmet Paşa, Tarih-i Nişancı, İstanbul 1290, s. 111.

⁸¹³ Feridun Bey, I/151.

kıncalarını açıkça ifade etmişlerdir⁸¹⁴. Böylece hâkimiyetin bölünmezliği anlayışının yerleşmesi Osmanlı Devletinin uzun ömürlü olmasında çok önemli bir etken olmuşsa da⁸¹⁵ şehzade katlinin yaygınlaşmasına da zemin hazırlamıştır. Gerçi Çelebi Mehmet'in oğlu II. Murat, kardeşi Mustafa'yı ancak isyan ettikten sonra öldürtmüştür. Ancak Fatih'in tahta oturur oturmaz çocuk yaştaki kardeşi Ahmet'i öldürtmesinde ve dahası kanunnamesine böyle bir hüküm koymasında elbette ki hayatta bırakılan kardeşlerin isyan etmelerinin ve hâkimiyetin bölünmezliği anlayışının etkisi vardır. Bununla birlikte Fatih'in oğlu II. Bayezid, bu alanda babasının izinden gitmemiş, kardeşi Cem'i ancak isyan ettikten sonra öldürtmek durumunda kalmıştır. Cem'in oğlu Oğuz'u da babasının tarafını tuttuğu için öldürtmüştür. II. Bayezid'in şehzade katline taraftar olmadığı oğlu Yavuz'a tahtı bırakırken isyan etmedikçe kardeşlerini öldürtmemesini vasiyet etmesinden de bellidir. Yavuz da babasının vasiyetini tutmuş, ne var ki her iki kardeşi de isyan etmiş Yavuz da bunları bertaraf etmek durumunda kalmıştır. Muhtemelen babalarının intikamını almaya kalkışacakları zannı ile Yavuz, yeğenlerini isyanları söz konusu olmadan öldürtmüştür. Kanuni, Şehzade Cem'in oğlu Murat ile onun oğlunu Şah İsmail'in tahrikleri sonucu isyan edeceği endişesi ile isyan etmeden öldürmüştür. Keza Kanuni, vezir-i azamı Rüstem ile eşi Hürrem'in yanılmaları sonucu oğlu Mustafa ve onun oğlu Mehmet'i de isyanları söz konusu olmaksızın öldürmüştür. Yine Kanuni kendisine isyan eden oğlu Bayezid ile birlikte dört oğlunu İran şahına bir oğlunu da Bursa'da öldürtmüştür. III. Murat padişah olunca beş, III. Mehmet de on dokuz kardeşini ve bir oğlunu katlettirmiştir.

Osmanlı devlet felsefesinde din asıl, devlet ise ona bağlı bir kuruluş⁸¹⁶ olduğundan her şey dine ve dinin korunmasına yönelik kabul edilmiştir. Komşu devletlerle savaş, barış, ülke içerisinde huzuru bozanların cezalandırılması vs. her şey din ü devlet içindir. Hürrem'in Kanuniye yazdığı mektupta bu husus ne kadar net ifade edilmiştir. "Din bizim çocuklarımızın hayatından daha evvel gelir. Müslümanlar Hanedan-ı Osman ile ayakta durmaktadırlar. Bu aile mahvolursa din de mahvo-

⁸¹⁴ Hoca Sadeddin, I/124; İbn Kemal, IX/116.

⁸¹⁵ Necmi Ülker, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hâkimiyet Anlayışı, Bursa 1996, s. 75.

⁸¹⁶ Hezarfen, 197.

lur. Hâlbuki dâhili nifaklar kökünü kemirirse bu hanedan nasıl ayakta kalabilir. Binaenaleyh haşmetpenah, hanedanımızın devletimizin ve dinimizin harabiden vikayesini arzu ederseniz her türlü çareye tevessül etmelisiniz... Çünkü dinin selameti bir adamın kendi oğlunun hayatından bile kıymettardır.”⁸¹⁷.

Esasen şehzadeler isyan etmeyi akıllarından geçirmeseler bile yanlarında ikbal bekleyen vezirler, valide sultan olmayı arzulayan anneler ve saray hayatının dayanılmaz cazibesine kendini atmak isteyen hanım ve cariyeler bir şekilde onları ikna etmişlerdir. Diğer taraftan kardeşleri birbirine vurdurarak bundan yararlanmak isteyen civar beylik ve despotlukları özellikle Bizans faktörünü de unutmamak gerekir.

Şehzadelerin hayatta bırakılarak onların isyanının beklenmesi durumunda, iç çekişmeler sonucu o devirde İslam’ı temsil eden Osmanlı Devletinin zayıflaması, düşmanlar tarafından işgal edilmesi, Müslümanlara zulüm ve tecavüze sebep olacağı tecrübelerle görülmüştür. Bunun için de ibret alınacak yeteri kadar tarihi tecrübe vardı. Gerçekten Osmanlı’dan önceki Türklerde ülkenin kardeşler arasında paylaşılması kısa ömürlü ve güçsüz devletler ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan isyan eden kardeşlerden birini padişah yapmak için ölen binlerce insan ve heba olan milli servet de hesaba katılmıştır. Elbette bir masumun canı bütün insanlık için dahi feda edilemez (adaleti mahza). Bununla birlikte her ne kadar vaki değil ise de vukuu muhakkak kabul edilerek bir şehzadenin isyanı yukarıda sayılan zararlara sebep olacağından bir ya da birkaç kişi feda edilerek diğer insanları kurtarma (adalet-i izafiye) yoluna gidilmiştir. Belli ki nizam-ı âlemden kasıt sadece toplumun huzur ve refahı değil, aynı zamanda aynen şehzadeler gibi, can taşıyan ve dahası geride dul ve yetimlerini bırakacak olan binler, belki onbinlerce insanın hayatının kurtarılmasıdır.

Bunlara ilaveten genellikle henüz tahta oturur oturmaz yeni padişaha yaptırılan şehzade katillerinde elbette ki ikbal bekleyen paşaların, ulemanın ve saray kadınlarının da etkisi olmuştur⁸¹⁸. Kendi istediği şehzade padişah olan vezirler, ulema ve kendi oğlu padişah olan valide

⁸¹⁷ Busbecq, 49.

⁸¹⁸ Nitekim II. Osman’a kardeşi Mehmet’i öldürtme fetvasını Şeyhülislâm Es’ad Efendi vermemiş buna mukabil ikbal ümidi ile Kazasker Kemaleddin Efendi vermiştir (Na’imâ, II/460).

sultanların elbette ki hiç hukukları olmayan şehzadenin başa geçmesini istememeleri ve onun iktidar yollarını tıkamak için padişahı böyle bir tedbire başvurmaya zorladıkları olmuştur. Kanuni'nin oğlu Mustafa ile onun oğlunun öldürülmesinde etkin rol oynayan Hürrem'i burada hatırlamak gerekir⁸¹⁹. Keza makam sevdası ile şehzade Mustafa'yı II. Murat'a karşı isyan ettiren sonra da padişahın verdiği makam karşısında şehzadeyi öldürmesi için ona teslim eden İlyas Paşa'nın durumu konumuzla ilgili ibret verici bir olaydır⁸²⁰.

Hâsılı isyan eden şehzadeler, padişahları ve ülkeyi zor durumda bıraktıkları için isyanları söz konusu olmadan ortadan kaldırılmışlardır. Bu noktada denenmiş tekrar denemeyi gereksiz görmüşlerdir. Böylece zararın meydana gelmesine fırsat vermemek, zarar meydana geldikten sonra izalesine çalışmaktan evladır prensibinden hareket etmişlerdir.

icb) Şehzade Katline Alternatif Arayışlar

Padişahların şehzade katline başvururken gönül rahatlığı içerisinde olmadıklarını zaman zaman başka çarelere başvurmalarından anlıyoruz. Mesela Osman Gazi ile oğlu Orhan Gazi kardeşlerinden vezir olarak yararlanmışlardır. Keza II. Murat da padişah olunca kardeşi Mustafa'yı öldürtmemiş, Hamideli'nde sancakbeyi olarak bırakmıştır⁸²¹. Yine II. Bayezid, oğlu Selim'e kardeşlerini isyan etmedikçe öldürmemesini vasiyet etmiştir⁸²². Bu vasiyeti tutan Selim, kardeşi Ahmet ve Korkut'u

⁸¹⁹ İsyân ettiği için Şehzade Bayezid'in katline fetva verdiği anlaşılan Ebussuud'un aynı dönemde bir komploya kurban giden Şehzade Mustafa içi fetva verdiği şüphelidir. Bazı batılı müelliflerin zikrettiği fetvayı (Busbecq, 46) Osmanlı kaynakları teyit etmemektedir. Bununla birlikte isimsiz ve ihanet ettiği ifade edilerek katline fetva alınması mümkündür. Burada önemli olan Mustafa'nın ihanet ya da isyan edip etmediğidir. Kaynaklar genellikle isyan etmediğini Kanuni'nin yanıltıldığını belirtmektedirler (Peçevi, I/300; Danişmend, II/284).

⁸²⁰ Şehzade Mustafa'yı öldüreceğini bildiği halde neden II. Murat'a teslim ettiğini soranlara Paşa, şu cevabı vermiştir: "Sûreta ben günahkar oldum. İlla bu ikisi vilayette olsa zarar-ı âmdir. Ve hem ben efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Bu dünyanın murdarına buluşmadan şehid ettirdim. Ve hem cem-i âlem rahat oldu. Ve hem bizden evvel gelenler bu kanunu komuşlar" (Âşıkpaşazâde, 103). Aynı cevap Neşri'de şu şekildedir: "Eğerçi suretâ ben hiyanet etdim amma manen isabet etdim. Zira eğer kosam bu iki asker uğraşıp, yürüyüp iklimi haraba verirlerdi. Ve zarar-ı âmdan zarar-ı has yeğdir. Ve bu fiil asıldan adet-i kadîmedir. Hemen ben etmedim" (Neşri, II/573).

⁸²¹ Ne var ki bazı komşu beylikler ve Bizans, Mustafa'nın isyan etmesini sağlamışlardır (Solakzade, 38).

⁸²² Gelibolulu Ali, 1059; Hoca Sadeddin, II/199; Solakzade, II/2.

görevlerinde yani sancakbeyi olarak bırakmıştır⁸²³. Fakat ilk iki padişahın kardeşleri dışında, hayatta bırakılan şehzadelerin tamamı isyan etmişlerdir.

Kardeşlerin sancakbeyi olarak bırakılması mesele olunca II. Bayezid'de kardeşi Cem'e Memlüklerin vilayeti olan Kudüs'te oturmayı ve her sene kendisine yüklü bir tahsisat göndermeyi vaad etmiş, fakat Cem buna razı olmamıştır⁸²⁴. Yine II. Bayezid, himayesi altındaki Cem'in oğlu Oğuz'u hemen öldürtmemiş fakat babasının isyanında onun tarafını tutunca öldürtmek zorunda kalmıştır⁸²⁵.

II. Murat, hayatta bıraktığı kardeşi Mustafa'nın isyan etmesi üzerine Bursa'daki saraya yerleştirdiği diğer iki kardeşi Mahmut ile Yusuf'u öldürtmek yerine gözlerine mil çektirmiştir⁸²⁶. I. Murat, isyan eden oğlu Savcı'yı ve I. Mehmet de yine isyan eden yeğeni Orhan'ı öldürmek yerine gözlerine mil çektirmişlerdir⁸²⁷. Bu ceza da insani olmamakla birlikte bir alternatif arayış olarak değerlendirilebilir.

Padişah olamayan şehzadelerden bir kısmı da Osmanlı Devletini paylaşmayı önermişlerdir. İlk olarak I. Bayezid'in oğulları Çelebi Mehmet ile İsa Çelebi arasındaki mücadelede Subaşı Eyne Bey araya girerek iki kardeş arasında savaş yapılmamasını Bursa ve yukarının Çelebi Mehmet'e verilmesini, Aydın, Saruhan, Germiyan, Karasi ve Karaman illerinin de İsa Çelebi'ye bırakılmasını teklif etmiştir. Ancak İsa Çelebi, kendisi büyük olduğundan saltanatta hak sahibi olduğunu, ayrıca tahtın bölünemeyeceğini ifade ederek bu teklifi reddetmiştir⁸²⁸. Aynı şekilde Çelebi Mehmet'e Timur'un oğlu Şahrüh ağabeyi Musa Çelebi'yi katlettiğinden dolayı sitem etmiş, o da "iki derviş bir kilime sığar fakat iki sultan bir iklim sığmaz"⁸²⁹ diyerek hükümdarlığın ortak kabul etmeyeceğini ve ülkenin paylaşılmasının söz konusu olamayacağını bildirmiştir. Yine Fatih'in oğlu Cem, ağabeyi II. Bayezid'e Anadolu'yu

⁸²³ Ancak her ikisi de devlet erkânının ağzından yazılan "tahta gel otur" tekliflerine olumlu cevap verdikleri için I. Selim tarafından öldürtülmüşlerdir (Solakzade, 351).

⁸²⁴ Hoca Sadeddin, II/22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bayezid II, İA, C. II, s.393.

⁸²⁵ Ahmet Refik, Sultan Cem, İstanbul 2001, s.134. Padişahın konuya ilişkin emri için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E: 11983.

⁸²⁶ Bostanzade Yahya Efendi, I/40.

⁸²⁷ Âşıkpaşazâde, 86.

⁸²⁸ Hoca Sadeddin, I/227; Neşrî, II/425; Solakzade, 92.

⁸²⁹ Feridun Bey, I/143.

kendisine vermesi Rumelinin de onun olmasını teklif etmiş, fakat bu teklif de kabul görmemiştir⁸³⁰.

Nihayet 1617 yılı, bu hususta bir dönüm noktası olmuş ekberiyet usulüne geçilerek şehzade katline bir çare bulunmuştur. O zamana kadar neden akıl edilemedi şeklindeki soruya “her şeyin bir vakti vardır” şeklinde cevap verilebilir. Çünkü o anda padişaha bir şey olması durumunda iktidara gelecek oğlunun bulunmaması, I. Ahmet’in kardeşi Mustafa’nın akli dengesinin yerinde olmaması ve de Kösem Sultan’ın kendi çocuklarını öldürülmekten kurtarmak gibi bir amacının ve gayretinin olması yani birçok tarihi, siyasi, hukuki ve hissi faktör bir araya ancak o zaman gelmiştir⁸³¹.

Ekberiyet usulüne geçildikten sonraki öldürmelerdeki gerekçeler biraz daha farklılık arz etmekle birlikte aslında genel durumda bir değişiklik söz konusu değildir. Bilindiği üzere bu dönemde II. Osman kardeşi Mehmet’i, IV. Murat, kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım’ı, IV. Mehmet, babası Sultan İbrahim’i, III. Osman amcazadesi Mehmed’i ve nihayet IV. Mustafa, daha önce hal edilmiş olan III. Selim’i katlettirmiştir.

Bu dönemde hayatta bırakılan şehzadelerin isyanı söz konusu değildir. Nitekim bu dönemde fetva almakta da zorluklar çekildiği anlaşılmaktadır. Mesela II. Osman’ın kardeşi Mehmed’i katline devrin şeyhülislamı Es’ad Efendi fetva vermemiş buna mukabil ikbal ümidi olan Kazasker Kemaleddin Efendi fetva vermiştir⁸³². Ne var ki bu dönemde de devlet ileri gelenleri padişahı çok basit bahanelerle tahttan indirip onun yerine diğer şehzadeyi geçirmeye başlamışlardır. Özellikle bu dönemde yeniçeriler daha etkin hale gelmiş sağ bırakılan kardeşler onlar için bir nevi teminat olmuştur. Öyle ki IV. Murat devrinde sarayın bahçesinde padişaha baş kaldırıp “kardeşlerini görmek istiyoruz onlar bizim için bir teminattır” diyerek devrin şeyhülislamı kardeşlerin öldürülme-yeceğine kefil olduktan sonra ayaklanma bastırılabilmiş ve daha sonra gücü eline geçiren IV. Murat da kardeşlerini bertaraf etmiştir. Sultan III. Ahmet devrinde Patrona Halil’in örgütlediği eşkiya sarayı basmış ve “biz gayrı Sultan Ahmet Hanı kabul ve padişah olduğunu dahi isteme-

⁸³⁰ Hoca Sadeddin, II/15; Cavit Baysun, Cem, İA, C. III, s.71; Uzunçarşılı, Bayezid II, İA, C. II, s. 392.

⁸³¹ Uzunçarşılı, Saray, 47; Danişment, III/270; Danişman, Zuhuri/Gök, II/722.

⁸³² Na’imâ, II/460.

ziz” demesine karşılık başka bir isyancı “bilmezsiz biz padişahdan hoşnuduz. Bizim ulufelerimizi tamamen vermede asla bir türlü kusur olmayub ancak kendüyü bir alay kumarbaz ve yaramaz ihata edüb nice isterler ise ana göre ederler idi. Şimdi ise üç adam katlolundu ve baki kalanının dahi hakkından gelecektir” cevabını vermiştir. Yeniçeriler otuz yedi kişinin başını istiyorlardı. Aynı yerde başka bir isyancı ise “hemen varub bir kavga olmadan bertaraf edüb Sultan Mahmud Han’ı padişah edelim” diyebiliyordu. Nitekim de öyle olmuş Sultan III. Ahmet durumu fark edince görevi bırakmak zorunda kalmıştır⁸³³. İşte bu kontrolsüz gücün elinde imkân bırakmamak için kardeşleri ortadan kaldırmak bir tedbir olarak düşünülmüştür. Söz konusu yeniçeri sistemini değiştirmek de sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Böyle bir şeyi aklından geçiren II. Osman’ın akıbeti ortadadır.

icc) Kanaatimiz

Kur’an’da fitne yayanlar (sâî bi’l-fesad) için ölüm cezası verilebileceği hükme bağlanmıştır⁸³⁴. Sâî bi’l-fesad, kamu düzenini bozan fiilleri işleyen veya fikirleri yayan kimse demektir. Hanefi hukukçular, isyan edenlerin başka türlü def edilememesi halinde öldürülebileceklerini kabul etmişlerdir⁸³⁵. Başka bir ifade ile bir isyanda, ancak isyanı bastırmak için gerekli olduğu durumda asiler öldürülebilecektir⁸³⁶. Ebussuûd Efendi, “Kıtâla kâdir olanlar kıtâl ile, âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayır dua ile def-i fitne ve fesâda sa'y etmek vâcibdir”⁸³⁷ şeklindeki fetvası ile bu hususu açıkça ortaya koymuştur. Sâî bi’l-fesad kesinlikte ileride fitne olma ihtimali bulunan kimseleri içermediğine göre şer’i hukukta böyle bir suç ve buna bağlı olarak da ceza yoktur. Dolayısıyla şehzade

⁸³³ Abdi Tarihi, 41.

⁸³⁴ “Allah ve rasûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesad yaymak için çalışanların cezası, öldürülmeleri veya asılmaları veya el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmeleridir (Maide, 33).

⁸³⁵ İbn Abidin, IV/15, 62, 64.

⁸³⁶ Ebu Zehra, Cerime, 182.

⁸³⁷ Fetvanın tamamı şu şekildedir: Mes’ele: Bir Sultân-ı âdilın ebnâsından biri tââtinden hurûc edüb ba’zı kılâ’a müstevlî olub ve ba’zı bilâdın ehline mal salub cebrle alub ve asker cem’edüb gayrı tarikle ref’ mümkün olmayub kıtâla mübaşeret eyleseler ve sinub cem’iyetleri dağılcıya değin katilleri şer’ân helâl olur mu? el-Cevab: Helâldır. Nass-ı Kur’ân-ı Azîm ile sâbit olmuştur. Hüküm-i şer’îdir ve icmâ-i sahâbe-i kirâm dahi bunun üzerinedir. Kıtâla kâdir olanlar kıtâl ile, âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayır dua ile def-i fitne ve fesâda sa'y etmek vâcibdir (Fetevây-ı Kanunîye, Bayezid Devlet Küt. Nadir Eserler, No: 4338, Vrk.1b).

katli, bir örfî hukuk uygulaması olup kelimenin tam anlamı ile siyaseten katildir. Örfî hukuk, şer'i hukuka aykırı olamayacağı ve Osmanlı devletinde her iş meşruiyet üzere görüldüğü için elbette şehzade katli için fetva alınmıştır. Fatih'in kanunnamesindeki "ekser-i ulema tecviz etmiştir" ifadesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki bu uygulamayı şer'i hukukla telif etmek mümkün görünmemektedir. Zira her şeyden önce, şer'i hukukta olmayan bir ölüm cezası öngörülmüştür. Ortada henüz fitne olmadığı halde şehzadelerin ileride fitne çıkarma ihtimalleri düşünülerek (mefruz) bir suçta ölüm cezası verilmiştir. Diğer taraftan henüz çocuk yaşta olan şehzadelerin isyan edecek yaşa kadar yaşayacakları kesin değildir. Yaşasalar bile isyan edeceklerine kesin nazarı ile bakılamaz. Hatta ileride kendileri istemeseler dahi, valide, eş ve vezirler vasıtası ile isyana zorlanacakları bilinse dahi ortada suç olmadığından ceza tayini yoluna gidilemez.

Şehzadelerin ileride şu ya da bu şekilde isyan etmelerine kesin gözüyle bakılsa bile bu durum, olsa olsa padişahlara bunu engellemek için her türlü önlemi alma hakkı verir. Şer'i hukuktaki kötülöklere giden yolların tıkanması (sedd-i zerayi) prensibi, şehzadelerin katlinde değil, onların isyan edememeleri için her türlü tedbiri alma şeklinde uygulanabilir. Dolayısıyla daha hafif tedbirlerle muhtemel fitnenin önüne geçmek mümkün iken en ağır ve tafisi imkânsız tedbirin (hatta cezanın) uygulanmasını hukukla telif etmek mümkün görünmemektedir⁸³⁸.

Mecellede de yer alan "Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar"(m.21), "Ehven-i şerreyn tercih edilir"(m.29), "zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyar olunur"(m.26) şeklindeki İslam hukukunun genel prensiplerinden hareket edilerek de şehzade katline meşruiyet sağlanamaz⁸³⁹. Zira bu hükümlerin uygulanması için gerekli şartlar gerçekleşmemiştir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu şartlar malumdur. Ancak hiçbir zaruret bir insanın hayatını sona erdirmeyi mubah kılmaz. Ehven-i şerreyn yani iki şerden daha hafif olanının tercihi ortada şerrin

⁸³⁸ İbn Abidin, IV/66.

⁸³⁹ Bu hükümler her ne kadar özel hukuka ilişkin bir kanun olan Mecelle'nin başına konmuş iseler de niteliğine uygun düştüğü sürece, ceza dâhil hukukun bütün alanlarında uygulanmaları mümkündür (Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam, C. I, İstanbul 1330, s. 28). Zira bunlar İslam özel hukunun değil, bütün İslam hukukunun genel prensipleridir. Nitekim Mecelle'den önce de aynı hükümler bütün hukuk alanlarını kapsayacak şekilde ele alınmışlardır. Bkz. İbn Nüceym, 20 vd.

olmasını, keza özel zararın tercihi de bir zararın meydana gelmiş bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla buradaki şer ve zarar, tamamen tevehhüm yani kuruntudur. Hukukta tevehhüme itibar edilmez.

Diğer taraftan daha önce hayatta bırakılan şehzadelerin isyan etmiş olmalarından da hareket edilemez. Çünkü “Kimse kimsenin günahını çekmez” (Fatır, 18) hükmü gereği cezalar şahsîdir.

Sonuç olarak Osmanlı devletinde şehzade katli ile “siyaset-i adile” yerine “siyaset-i zalime” tercih edilmiştir. Bu uygulamaya iyi niyetle fetva veren ulema da, hayatta bırakılan şehzadelerin isyanından hareketle masum şehzadelerin ileride fitne çıkarma ihtimallerini kesin, hatta mevcut kabul ederek içtihatla hata etmişlerdir.

b) Şehzade Olmayan Failler

Osman Bey tarafından kurulan ve onun adı ile anılan Osmanlı Devletinde “Âl-i Osman”dan başkasının tahta oturmasına müsaade edilmemiştir. Hanedanın bu gücünü nereden aldığı ve nasıl sonuna kadar devam ettirebildiği ayrı bir araştırma konusudur. Ancak şu kadarını söyleyelim ki Türk-Moğol geleneklerine dayanan “kut” verilmiş aileye mensup olma anlayışı, toplumda yerleşmiş olduğundan Osmanlı hanedanı toplumda hüsnü kabul görmüştür. Ayrıca İslam hukukunda da belirli bir devlet şeklinin önerilmemesi ve İslama uygun emirler vermek şartı ile iktidara geliş şeklinin önemli olmadığına ilişkin anlayış da Osmanlı hanedanını iktidarını destekleyen unsur olmuştur.

Diğer taraftan Osmanlıların ince siyasetinin yani kuruluşundan yıkılışına kadar “Âli Osman”ın yanında Çandarlı, Köprülü gibi güçlü ailelerin uzun süre yaşamasına imkân verilmemesinin de bu hususta etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte tarih boyunca hiçbir zaman ve hiç kimsenin bu şaşaalı tahta göz dikmediğini söylemek de mümkün değildir. Özellikle önemli hizmetler görmüş, saraydan evlenerek damat olmuş veya hanedan kızlarının oğulları zaman zaman tahta oturmak istemişlerdir⁸⁴⁰. Ancak bunlar köklü ailelerden gelmedikleri için, isyan etseler ve cezaları verilse dahi hiçbir zaman hanedana alternatif olarak görülmemişlerdir⁸⁴¹.

⁸⁴⁰ Feridun Emecen, Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar, İslam Araştırmaları Dergisi, S. VI, 2001, s. 63 vd.

⁸⁴¹ Emecen’in bu hususta kayda değer bulduğu Grekçe yazılmış Anonim Osmanlı Tarihi (16.

Bu husustaki ilk ciddi hareket fetret devrini fırsat bilen Şeyh Bedreddin tarafından başlatılmıştır. Musa Çelebi tarafından kazasker yapılan şeyh, Musa Çelebi'nin kardeşi Mehmet Çelebi'ye yenilmesi üzerine İznik'te aylık bin akçe ile zorunlu ikamete tabi tutulmuştur⁸⁴². O zamana kadar aktif bir hayat yaşayan şeyh, bu duruma biraz içermiş ve görünüşte dini, gerçekte ise siyasi teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi, daha önce tanıdığı ve güvendiği kişiler vasıtasıyla fikirlerini halka yaymaya başlamıştır. Börklüce'nin faaliyetleri duyulmaya başlayınca Kastamonu'ya giderek İsfendiyar Bey'e sığınmış (1416), oradan Rumeli'ye geçerek teşkilatlanmaya ve etrafında insanları toplamaya devam etmiştir. "Gelin şimdiden sonra padişahlık benimdir. Taht benim elimdedir. Sancak isteyen gelsin. Ben şimdiden sonra huruç ettim. Bu ülkede halife benim. Mustafa, Aydınelin'de huruç etti. O benim hizmetkârımdır"⁸⁴³ şeklinde propagandalara girişmiştir. İnsanları etrafında toplamak için eşitlik, adalet, hürriyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bir millet olarak yaşamak, yöneticilerin halk tarafından seçilmesi ve dinin yasakladığı şeyleri yiyip-içmek gibi insanlar için cazip gelen ne varsa her şeyi kullanmıştır⁸⁴⁴. Sonunda yeteri kadar taraftarı olduğunu düşünerek padişahlığını ilan etmiştir⁸⁴⁵.

Asırıya Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Haz. Ş. Baştav, Ankara 1973, s. 134) nde yer alan rüya ile Mevkufati'nin Vakıat-ı Ruzmerre (Sül. Küt. Esad Efendi Nr. 2437, III, 9b-11a)'sinde yer alan bir hikayedir. Söz konusu rüya hakkında bilgi verilmeden sadece II. Murat tarafından görüldüğü ve Turhan, Mihal ve Evrenosoğlu gibi nüfuzlu aileler tarafından Osmanlı Hanedanına son verileceği şeklinde yorumlandığı üzerinde durulur. II. Mehmet'in bu tip ailelere yaklaşımının bu hikaye ile bağlantılı olduğu (Fatih'in Çandarlıyı bertaraf etmesi kastediliyor herhalde) sonucuna varılmaktadır. İkinci hikayede ise yine II. Murat hanedanın saltanatını "Âl-i Cengiz"e yani Kırım hanına kaptırmaktan kurtarmaktadır. Hikayede Edirne'ye gelen Tatar Hanı, II. Murat'a karşı "âl-i Cengiz kaddimdir" diye davay-ı saltanat eder. Kalabalık askerleri karşısında II. Murat etrafındakilerle danışarak savaşın anlamsız olacağını, ikisinin bu meseleyi halletmesi gerektiğini, bu mak-satla Çukurçayırı denen yerde askerlerin önünde ikisinin güçleş tutmasını ve kim galip gelirse saltanatın ona ait olmasını teklif eder. Murat, "görünmez olan" Mevlevi dervişlerin de yardımcıyla güçleş kazanır ve saltanatını yeniden elde etmiş olur.

Bütün bu bilgiler tarihi hikayelere dayanmakla birlikte zamanındaki gerçekleri anlatmak için başvurulan bir yöntem olduğunu, dolaylı da olsa tarihi verilere uygun olduğunu belirtmek gerekir.

⁸⁴² Hoca Sadedin, I/296.

⁸⁴³ Aşıkpaşazade, 90; Lütfi Paşa, Tevârih, 173.

⁸⁴⁴ Mevlüt Uyanık, Osmanlı Düşünce Tarihinde Toplumsal Bir Muhalefet Olarak Şeyh Bedreddin ve Hareketinin Tahlili, Belleten, C.LV, 1991, s. 349.

⁸⁴⁵ Aşıkpaşazade, 83 vd.

Börklüce ve Torlak Kemal'in topladıkları ordu ile Çelebi Mehmet'in ordusu Karaburun ve Manisa'da karşılaşmışlar, Şeyh'in taraftarları dağıtılmış ve kendisi de Serez'e padişahın huzuruna getirilmiştir. Padişah din adamlarından bir heyet kurarak şeyhi yargılamalarını talep etmiş, heyet de, şeyhin faaliyetlerinin ve görüşlerinin dini hükümlerle bağdaşmadığına, bu nedenle kendisinin asi olduğuna ve idamına karar vermiş ve karar orada uygulanmıştır⁸⁴⁶.

I. Ahmed devrinin vezir-i azamlarından (Damad) Nasuh Paşanın da saltanata kastettiği ve bu nedenle katledildiği tarihi kaynaklarda geçmektedir⁸⁴⁷. Diğer taraftan II. Osman'ın tahttan indirilip idam edilmesinde rolü olduğu bilinen Davud Paşa'da Osmanlı tahtına başka birisini oturtmayı kafaya koyanlardandır. Davut Paşa yaptığı işlerden dolayı öldürülme korkusuyla Osmanlı soyunu sona erdirip I. Mustafa'nın tek kalmasını ve ondan sonra da Kırım Hanı'nın tahta geçeceğini hesaplayarak II. Osman'ı bertaraf etmeye gayret etmiştir⁸⁴⁸. Bu sebeple yakalanıp Divân-ı Humâyûnda yargılanıp Sultan Osman'ın boğdurulduğu odada boğularak idam edilmiştir⁸⁴⁹.

3- Maddi Unsur

Osmanlı Devletinde isyan suçunun maddi unsuru, devlet başkanını tahttan indirmek için girişimde bulunmaktır. Bu girişim genelde

⁸⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Halil b. İsmail, Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin (nşr. Abdülkâki Gölpinarlı-İsmet Sungurbey), İstanbul, 1967; Şeyh Bedreddin, Vâridat (çev. Cemil Yener), İstanbul 1970; Vecihi Timuroğlu, Şeyh Bedreddin, Vâridat, Ankara 1979; M. Şerefeddin Yalıtıkaya, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1340; Bezmi Nusret Kaygusuz, Şeyh Bedreddin Simavenî, İzmir, 1957; İbnüttayyar Semahaddin Cem, İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1966; Necdet Kurdakul, Bütün Yönleriyle Bedreddin, İstanbul, 1977; Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), İstanbul 1998; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", DİA, C. V, İstanbul 1992, 331.

⁸⁴⁷ Şöyle ki, Mehmet Giray ile Şahin Giray arasındaki taht kavgası dolayısıyla, Mehmet Giray'ı Kırım Hanı yapmak amacı ile Edirne'ye ava davet etmiş ve aynı zamanda padişahı da oraya ava götürmüş ve padişah Mehmet Giray'ın adamlarını karşısında görünce şaşırmış ve bu olay Nasuh paşanın bir komplosu olduğu ve padişahı ortadan kaldırtıp yerine Kırım hanı'nı getirmek arzunda olduğu şeklinde yorumlanmış ve Nasuh Paşa bertaraf edilerek Mehmet Giray'da hapse atılmıştır (Na'imâ, II/129).

⁸⁴⁸ Bostanzade Yahya Efendi, fi Beyan-ı Vak'a-i Sultan Osman (Haz. O. Şaik Gökyay), İstanbul 1976, s. 229.

⁸⁴⁹ Solak Hüseyin Tuğı, Tuğı Tarihi<İbretnüma> (Yay.Mithat Sertoğlu), Belleten, C. XI, 1947, s.508.

ayaklanma şeklinde yani ordu toplayıp İstanbul üzerine yürüme şeklinde olmuştur. Zaman zaman Bursa gibi önemli şehirleri ele geçirip adına hutbe okutma ve para basma şeklinde de gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu suçun oluşması için her zaman ayaklanma şartı aranmamıştır. Bu hususta etkili olacak bir veya birkaç saray erkânı ve devlet ileri geleninin girişimi de haklı olarak isyan suçunun oluşması için yeterli kabul edilmiştir. Çünkü önemli olan sonuç almaktır. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde padişahı tahttan indirmek ve bir şehzadeyi padişah yapmak için bazen bir veya birkaç devlet adamının girişimi yeterli olmuştur. Bu girişimler başarıya ulaşırsa isyan değil, normal iktidar değişikliği olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle padişahla ilgili en küçük girişim dahi suçun oluşması için yeterli görülmüştür. Nitekim İstanbul'da birkaç vezir, 1473 yılında oğlu Cem'i İstanbul'da vekil bırakarak Uzun Hasan üzerine sefer düzenleyen II. Mehmet'in öldüğü haberini yayarak, Cem'i tahta geçirmek için girişimde bulunmuşlardır. Bundan haberdar olan II. Mehmet İstanbul'a döndüğünde söz konusu vezirleri öldürtmüştür⁸⁵⁰. Keza II. Bayezid, Cem Sultan'ın tarafını tuttuğu için Gedik Ahmet Paşa'yı bertaraf etmiştir⁸⁵¹. Yine şehzade Ahmet'e destek verdiği bilinen Vezir-i Âzam Koca Mustafa Paşa, Yavuz tarafından ortadan kaldırılmıştır⁸⁵². IV. Murat'da kendisini tahttan indirmek isteyen Vezir-i Âzam Recep Paşayı idam ettirmiştir⁸⁵³. Görüldüğü üzere bu kişiler isyan amacıyla ordu toplamamışlardır. Bir kısmı sadece diğer şehzadenin padişah olmasını arzulamış, bir kısmı ise padişahı indirmek için şu ya da bu şekilde girişimde bulunmuşlardır. Ancak Osmanlı Devletinde padişah değişimi için bu tür girişimler çok defa yeterli olduğu için normalde teşebbüs sayılabilecek bu girişimler idamla cezalandırılmıştır. Hatta bu husustaki en küçük bir ima bile suçun oluşması için yeterli sayılmıştır. Mesela Yavuz'un kardeşi Korkut'a başkasının ağzından yazdığı mektuplara olumlu cevap vermesi dahi kendisinin katli için yeterli görülmüştür⁸⁵⁴.

⁸⁵⁰ Alderson, 94.

⁸⁵¹ Uzunçarşılı, Bayezid II, IA, C. II, s. 393.

⁸⁵² Hoca Sadeddin, II/234.

⁸⁵³ Mumcu, Siyaseten Katl, 87.

⁸⁵⁴ Solakzade, 356; Hoca Sadeddin, II/231.

4- Manevi Unsur

Osmanlı Devletinde bağı suçunun manevi unsuru, devlet başkanını indirip yerine başkasını geçirmek veya ülkeyi paylaşmak istemek şeklinde ortaya çıkmıştır.

Sıradan başkaldırı ve toplanmalara bağı diyebilmemiz için topluluğun iktidarı ele geçirmeyi amaçlaması gerekir⁸⁵⁵. Osmanlı Devletinde bu amaca ulaşmak için isyan eden topluluğun “kendilerine göre haklı bir tevile” dayanmaları gereği aranmamıştır. Çünkü bağı, genel bir suç kalıbı olup en küçük bir emre itaatsizlik dahi bağı olarak değerlendirilmiş ve durumuna göre cezası verilmiştir. Nitekim ünlü Osmanlı hukukçuları Molla Hüsrev ve İbrahim Halebî, bağıın tarifinde bu hususu bir unsur olarak zikretmemişlerdir⁸⁵⁶. Daha önceki dönem müelliflerinden Kasani, bağıı tarif ederken tevil meselesine açıkça yer vermiştir⁸⁵⁷. Daha sonraki hukukçuların çoğunluğu da bu tarifi tekrar etmişlerdir⁸⁵⁸. Zira isyan konusu hep Hariciler bağlamında ele alınmıştır⁸⁵⁹.

Bizce suçun oluşması için isyan edenlerin kendince haklı bir tevile

⁸⁵⁵ Mehmet Akman, Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu, MÜHF, Hukuk Araştırmaları, C. IX, S. 1-3, İstanbul 1995, s. 216.

⁸⁵⁶ Osmanlı döneminde muteber müelliflerde İbn Hümam da bağıın tanımında tevil meselesine yer vermemiştir (VI/99). Molla Hüsrev, de tevil meselesine hiç temas etmez (I/305). Molla Hüsrev’in eserini şerh eden Şurunbulalı müellifin tanımında “kendilerince haklı gördükleri bir tevil ile” kavramına yer vermemesini Haricilerin tamamının tevilde bulunmadıklarına hamleler (Hasan b. İmedüddin Şurunbulâlî, Gunyetü Zevî'l-Ahkâm fî Buğyeti Düreri'l-Hükkâm (Molla Hüsrev’in Dürer’inin kenarında), C. I, İstanbul 1978, s. 305). Dolayısıyla o da tevil meselesine yer verilmemesini doğru bulur. Halebi de tevil meselesine temas etmez (Halebi, I/223).

⁸⁵⁷ Kasani bağı’yı, “güc ve kudret sahibi Müslüman bir topluluğun, bazı hükümleri, kendilerince haklı sebeplere dayanmak suretiyle değişik biçimde yorumlayarak adil bir devlet başkanına karşı kuvvet kullanarak başkaldırmalarıdır” şeklinde tanımlar (Kasani, VII/140).

⁸⁵⁸ Bilmen, III/333; Udeh, Cinâi, I/101.

⁸⁵⁹ Nitekim Hanefilerin klasik fıkıh kitaplarından Mebsub’da mesele, Kitabüs-Siyer’in bölümünün “Kitabü'l-Havariç” başlığı altında incelenmiştir (Serahsi, X/124). Keza Mülteka’da da Siyer kısmında incelenmiş ve söz konusu eserin (Damad) şerhinde de açıkça bu konunun Hariciler bağlamında ele alındığı ifade edilmiştir (Şeyhzâde Abdurrahmah b. Muhammed (Dâmad): Mecmau'l-Enhûr, C. II, İstanbul 1991, s. 707). Molla Hüsrev’in Gurerini şerh eden Şurunbulalı de konuyu tamamen Hariciler bağlamında ele almıştır. Hatta Gurer’de “kendilerince haklı gördükleri bir tevil ile” kavramına yer verilmemesini dahi Haricilerin tamamının tevilde bulunmadıklarına hamletmektedir (Hasan b. İmedüddin Şurunbulâlî, Gunyetü Zevî'l-Ahkâm fî Buğyeti Düreri'l-Hükkâm (Molla Hüsrev’in Dürer’inin kenarında), C. I, İstanbul 1978, s. 305).

lerinin olması bir unsur olarak aranamaz. Çünkü isyan edenlerin haklı ya da haksız her zaman bir gerekçeleri olabilir. Ayrıca “haklı bir tevîl” olduğuna kim karar verecektir. Birine göre saçma gelen tevîl diğerine göre hayati öneme sahip olabilir. Onun için Osmanlı Devletinde de bir topluluk ya da etkin bir kaç kişi bu işe kalkışmış ise tevîllerine bakmaksızın sadece amaçları esas alınarak isyan suçunun olduğu kabul edilerek siyaseten katl cezası verilmiştir.

Osmanlı Devletinde görülen bağı hareketlerinde bir diğer manevi unsur da ülkeyi paylaşmayı istemektir. Osmanlı tahtını ele geçiremeyecek olan şehzadeler genelde kardeşlerine bu teklifi yapmışlardır. Çelebi Mehmet ile İsa Çelebi arasındaki mücadelede Subaşı Eyne Bey, araya girerek iki kardeş arasında savaş yapılmamasını Bursa ve yukarının Çelebi Mehmet'e verilmesini, Aydın, Saruhan, Germiyan, Karasi ve Karaman illerinin de İsa Çelebi'ye bırakılmasını teklif etmiştir. Ancak İsa Çelebi kendisi büyük olduğu için hak sahibi olduğunu ifade ederek teklifi reddetmiştir⁸⁶⁰. Diğer taraftan Timur'un oğlu Şahruh, Çelebi Mehmet'e kardeşler arasındaki paylaşımına razı olmadığı ve ağabeyi Musa Çelebi'yi katlettiğinden dolayı sitem etmiş, o da “iki derviş bir kilime sığar fakat iki sultan bir iklimde sığmaz” diyerek ülkenin paylaşılamayacağını bildirmiştir⁸⁶¹.

Keza Fatih'in oğlu Cem de, ağabeyi II. Bayezid'e Anadolu'yu kendisine vermesi Rumeli'nin de onun olmasını teklif etmiş, fakat Bayezid bu teklifi kabul etmemiş ve Cem'in hareketini isyan kabul ederek kendisi ile savaşmıştır⁸⁶².

5- Bağy Suçunun Cezası

Kur'an da meşru devlet başkanına itaat emredilmektedir. “Şayet iki topluluktan biri diğerine baş kaldırır, Allahın emrine boyun eğinceye kadar, onlarla savaşın” (Hucurat, 9) şeklindeki ayet ile “Ümmet siyasi birlik içinde iken her kim onlara başkaldırırsa, kim olursa olsun boynunu vurun”⁸⁶³ şeklindeki hadisin itaatsizliğin cezası olarak düzenlendiği

⁸⁶⁰ Hoca Sadeddin, 9; Neşrî, II/425; Solakzade, 124.

⁸⁶¹ Feridun Bey, I/143.

⁸⁶² Hoca Sadeddin, II/10; Cavit Baysun, Cem, IA, C. III, s.71; Uzunçarşılı, Bayezid II, IA, C. II, s. 392.

⁸⁶³ Müslim, İmarat, 46; İbn Hanbel, II/16.

görülür. Ayrıca Hz. Ali'nin haricilerle savaşmasından hareketle bu hususta sahabenin icmanın oluştuğu söylenebilir.

Osmanlı Devletinde isyan edip de itaata davet edilenlerden bu tavsiyeye uymayanlara karşı (Hanefi görüşü esas alındığından) savaş ilan edilmiştir⁸⁶⁴. İsyandan sonra da şehzadeler ve bu işe doğrudan karışanlara ölüm, diğerlerine ise çeşitli ta'zîr cezaları verilmiştir⁸⁶⁵. I. Murat'ın kardeşleri Halil ve İbrahim ile Kanunî'nin oğlu Bayezid hakkında verilen fetvalar yukarıda geçtiği için tekrar etmeyeceğiz. Aynı doğrultuda genel olarak isyan edenler için de fetva talep edildiği konu ile ilgili belgelerden anlaşılmaktadır⁸⁶⁶. İsyân bastırıldıktan sonra yaralılar öldürülmemiş, malları ganimet kabul edilmemiş ve çocukları da esir alınmamıştır⁸⁶⁷.

II- PADİŞAHI ÖLDÜRME

İslâm hukukunda, devlet başkanını öldürmekle sıradan bir kişiyi öldürmek arasında fark yoktur. Nitekim Hz. Ali, kendisini öldürmeye teşebbüs eden İbni Mülcem'in aslında Haricilerin temsilcisi olduğunu bildiği halde sadece kısas talep etmekle yetinmiştir⁸⁶⁸. Devlet başkanını öldürenler bir topluluk ise, isyan suçunu işledikleri kabul edilerek kendileri ile savaşılır. Nitekim Nehrevan valisi öldürüldüğünde Hz. Ali haricilere onu kimin öldürdüğünü sormuş, onlar da “hepimiz” deyince kendileri ile savaşmıştır⁸⁶⁹.

⁸⁶⁴ BOA 29/Ş /1202 tarihli bir belgede “Belgrad ve havalisinde isyan eden reayanın itaate daveti ve kabul etmeyenlerin idam edilmesi emredilmektedir (Cevdet Dâhiliye, No: 284, G:14157).

⁸⁶⁵ Konuya İlişkin Ahmet Mithat Efendinin II. Abdülhamid'e sunduğu 1315 tarihli layihası için bkz. Başb. Osm. Arş. Dosya Usulü İradeler Tasnifi, No: 71/1515

⁸⁶⁶ Mesela bkz. BOA, Cevdet Dâhiliye, “Mısır'da bulunan Çerkes ümerasından Mahmud Bey'in idamına verilen fetva mucibince ferman sadır olmuş..” (03/S/1138 Hicri, No:238, G: 11898). Keza “Mısır'da isyan eden Ali Bey nam şaki ile avanesinin verilen fetva mucibince kahr ve idamlar...” (BOA, Cevdet-Adliye, 29/M /1185 Hicri, No: 57, G. 2661); Yine “Vidinli Paşpanoğlu Osman'ın evvelce muti iken tuğyan ve isyanı ne suretle yaptığı ve nihayet Yeniçeri Ocağı'nın iltiması ile affedilmiş iken, bir müddet sonra yine tuğyan ve icra-yı mezalim ile şakilerle bil ittifak etrafa tasallutu ve bazı yerleri zabtı üzerine bil-müzakere idamı hakkında şeran fetva verildiği...” (BOA, Hatt-ı Humayun, 29/Z /1212 (Hicri), No: 226, G: 12581/A).

⁸⁶⁷ İbn Abidin, IV/265; Udeh, Cinâi, I/662-663; Ebu Zehra, Cerime, 168 vd.

⁸⁶⁸ İbn Sa'd, III/37.

⁸⁶⁹ Udeh, Cinâi, I/101, 105.

Osmanlı devletinde padişahın hayatına açıkça kast eden hareketlere ilişkin herhangi bir bilginiz yok. Bununla birlikte Osmanlı tarihlerinde bu konuda bazı bilgi kırıntılarına da rastlanmaktadır. Mesela Vezir-i âzam Derviş Paşa, saraya tünel kazdığına dair haber üzerine, I. Ahmed tarafından katledilmiştir⁸⁷⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'da devlet başkanının hayatına kast, teşebbüs aşamasında dahi olsa ölüm ile cezalandırılmıştır. Bunu da normal karşılamak gerekir. Zira hemen bütün hukuk sistemlerinde devlet başkanlarının hayatına kast sıradan vatandaşların hayatına kasttan daha ağır şekilde cezalandırılmıştır. Bunun sebebi devlet başkanının öldürülmesinin ülkede yaratacağı kargaşadır.

⁸⁷⁰ Mumcu, Siyaseten Katl, 88.

YEDİNCİ BÖLÜM

PADİŞAHIN GÖREVİNİN SONA ERMESİ

PADİŞAHIN GÖREVİNİN SONA ERMESİ

I- GENEL OLARAK

İslâm hukukunun ilk iki kaynağı olan kitap ve sünnette devlet başkanlığına ilişkin hükümlere yer verilmemiştir. Hz. Peygamberden sonra görev yapan râşit halifeler hayatlarının sonuna kadar iktidarda kaldıkları için, İslâm hukuku doktrininde, liyakati devam ettiği sürece devlet başkanının ölümüne kadar iktidarda kalacağına ilişkin genel bir kanaat oluşmuştur⁸⁷¹. Osmanlı Devletinde de padişahlar genelde ölümlerine kadar iktidarda kalmışlardır. Bunun yanında İslâm hukukunda devlet başkanı ile halk arasındaki ilişki genel olarak velayet olarak nitelendirilmiş ve velayetin sona ermesini gerektirecek hususların ortaya çıkması durumunda devlet başkanlığının hal' edilebileceği kabul edilmiştir⁸⁷². Bu sebeple Osmanlı Devletinde de ondört padişah çeşitli gerekçelerle hal' edilmiştir. Ayrıca II. Murat da kendi isteği ile görevinden ayrılmıştır. Bu durumda Osmanlı Devletinde padişahlık görevinin sona ermesi, istifa, hal' edilme ve ölüm olmak üzere üç şekilde olmuştur. Şimdi sırası ile bu hususlar üzerinde durmaya çalışalım.

I- İSTİFA

İstifa, bilindiği üzere bir kişinin kendi iradesi ile görevine son vermesidir. İslâm hukukunda devlet başkanı ile halk arasındaki ilişkiye vekâlet ve velayet olmak üzere iki açıdan yaklaşılmıştır. Halk ile devlet başkanı arasındaki ilişkiyi vekâlet ilişkisine benzeten hukukçulara göre devlet başkanı görevinden istifa edebilir⁸⁷³. Çünkü vekâlet, bağlayıcı olmayan (gayr-ı lazım) bir sözleşmedir⁸⁷⁴. Müvekkilin rızasının

⁸⁷¹ Muhammed Yusuf Musa, 93; Udeh, İslâm, 180.

⁸⁷² Maverdi, 53 vd; Kasimî, 377; Nebhan, 470 vd.

⁸⁷³ Muhammed Yusuf Musa, 69; Udeh, Siyasi, 171

⁸⁷⁴ Ali Haydar, III/966.

olup olmamasının da bu açıdan önemi yoktur. Ne var ki hukukçuların bir kısmı, vekâlet, başkasının hakkına taalluk ediyorsa vekilin istifası da söz konusu olamayacağından⁸⁷⁵ hareketle devlet başkanlığından da istifasının mümkün olamayacağı sonucuna varmışlardır⁸⁷⁶. Bu durumda devlet başkanı ile halk arasındaki ilişkiyi vekâlet veya velayet olarak niteleme arasında bir fark kalmamaktadır. Çünkü devlet başkanı ile halk arasındaki hukuki ilişki, velayet kabul edildiği takdirde de⁸⁷⁷, velinin görevinden istifası mümkün olmadığı gibi⁸⁷⁸, devlet başkanının istifası söz konusu olamaz. Nitekim Hz. Osman, istifa etmesini isteyenlere “Allah’ın giydirdiği bir elbiseyi çıkarmam. Öldürülmem bundan daha sevimlidir”⁸⁷⁹ diyerek devlet başkanlığı görevinden istifa etmeyeceğini açıklamıştır. O Hz. Peygamber’in daha önce kendisine “senden gömleğini çıkarmanı isteyecekler onu çıkarma” şeklindeki hadisini hilafet olarak kabul etmiş ve hilafet gömleğini çıkarmamıştır.

Devlet başkanı ile halk arasındaki ilişki her ne kadar bir vekâlet ilişkisi ise de, bunun alelade bir vekâletten farkı bulunduğunu, zira burada birden fazla kişinin vekâlet verdiğini ve bunlardan hiç olmazsa çoğunluğunun kabulü ile böyle bir görevden istifa edilebileceğini kabul etmek gerekir. Bu sebeple, devlet başkanı ile halk arasındaki vekâlet ilişkisinin, başkalarının hukukuna taalluk etmesi veya velayet kabul edilmesi sonucu, ancak belirli şartların gerçekleşmesi durumunda istifa edebileceğini kabul eden görüşlerin daha isabetli olduğu söylenebilir. Sonuncu görüşü savunanlara göre, devlet başkanı, devlet işlerini yapmaktan acze düştüğü için istifa ederse, görevinin sona ereceğini kabul etmek gerekir. Buna karşılık, devlet başkanı dünyevi meşguliyet veya ahirete yönelik sorumlulukları gerekçe göstererek istifa ederse, istifasının kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Bir fikre göre, devlet başkanı, biatı kabul etmek zorunda olmadığı gibi, o makamda da kalmak zorunda değildir. Diğer bir fikre göre ise, bu durumdaki bir

⁸⁷⁵ Mecelle m.1522.

⁸⁷⁶ Ferra, 8, Kasimî, 385.

⁸⁷⁷ Selçuk Özçelik, İslâm Hukukuna Göre Devlet Fert Münasebetleri, İÜHFİM, A. Samim Gönensay’a Armağan, İstanbul 1955, s. 543.

⁸⁷⁸ İbn Nüceym, el-Eşbah ve'n-Nezâir (Nevevi, Muhammad: Gamzu Uyuni'l-Besâir içinde) C. I, Beyrut 1985, s. 456.

⁸⁷⁹ İbn Sa'd, III/66; Kasimî, 383-384.

devlet başkanının istifası kabul edilmez. Nitekim Hz. Ebu Bekir, “beni değiştirin” dediği zaman halk, Hz. Peygamberin kendisini din işlerinde vekil tayin ettiğini, onlar da dünya işlerini kendisine verdiklerini belirterek istifa talebini kabul etmemişlerdir. Diğer bir fikre göre ise, böyle bir devlet başkanının göreve devamı dünya ve ahretine zarar verebileceğinden istifası mümkündür. Bir diğer fikre göre ise, eğer başkası görevi kabul etmez veya ondan daha düşük seviyede birisi kabul ederse istifa edemez; onun gibi veya ondan daha üstün birisi devlet başkanlığını kabul ederse, istifa edebilir⁸⁸⁰. Osmanlı'nın son dönem hukukçularından Ömer Lütfi ise, göreve devamı insanlar için yararlı ise, istifa edemeyeceğini ileri sürmüştür⁸⁸¹.

Bize göre, devlet başkanı hangi gerekçe ile istifa ederse etsin, ona vekâlet veren kimselerin (halk veya onları temsilen ehli'l-ha'l-ve'l-akd'in) bu istifayı oylaması ve çoğunluğun görüşüne göre hareket edilmesi gerekir. Böylece eğer istifası kabul edilmezse, bir anlamda güvenoyu alınmış olur. Müvekkiller istifa eden devlet başkanının istifasını kabul ederlerse başka birisini devlet başkanı seçerler.

Uygulamaya baktığımızda, Hz. Hasan'ın hilafetten istifa etmek suretiyle İslâm tarihinde bir ilke imza attığını söyleyebiliriz⁸⁸². Ne var ki bu istifanın tamamen iradî değil, Muaviye'nin siyasî baskıları hatta kısmen kılıç zoru ile gerçekleştiğini belirtmek gerekir⁸⁸³. Ayrıca tartışmalı olmakla birlikte bu istifa, bir kısım şartlara da bağlanmıştır⁸⁸⁴. Bu şartlar, Muaviye'den sonra Hz. Hasan'ın halife olması, borçlarının Muaviye tarafından ödenmesi ve babasının dönemindeki olaylardan Medine, Hicaz ve Iraklıların sorumlu olmamasıdır. Ancak kısa süre sonra Hz. Hasan zehirlenerek öldürüldüğü için bu şartlar da yerine getirilmemiştir⁸⁸⁵. Her ne şekilde ve gerekçe ile olursa olsun bizim açımızdan önemli olan, Hz. Hasan'ın devlet başkanlığından istifa ederek İslâm tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş olmasıdır.

Osmanlı döneminde görevinden kendi isteği ile ayrılan tek padişah, II. Murat'tır. Gerçekten II. Murat, memlekette sulh ve sükûnu

⁸⁸⁰ Ebu'l-Abbas Ahmed Kalkaşandi, *Kitab-ü Subhi'l-Aşâ*, C. I, Kahire 1915, s. 65.

⁸⁸¹ Ömer Lütfi, 77.

⁸⁸² Celaleddin Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Beyrut 1988, s. 15.

⁸⁸³ Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s. 142 vd.

⁸⁸⁴ Ahmed b. Davud Dineveri, *Ahbâru't-Tivâl*, Kahire, 1960, s218; Suyûtî, 152.

⁸⁸⁵ Suyûtî, 152; İbn Kesir, bu rivayetinin doğru olmadığını ileri sürmektedir (*Bidâye*, VII/44).

sağladıktan sonra çok yıprandığı için oğlu Mehmet'i tahta geçirerek Manisa sarayına çekilmiştir. Tecrübeli padişahın görevden ayrıldığını haber alan etraftaki beyler yeniden savaşa kalkışınca, halkın padişaha “Hünkarım ne durursun vilayet harab oldu, İslam bozuldu” diye şikayette bulunmaları⁸⁸⁶ ve bir taraftan da oğlu Mehmet'in önce gönderdiği teklifi reddeden babasına “Eğer padişah ben isem size emrediyorum, gelip ordumuzun başına geçin; yok siz iseniz gelip devletimizi müdafaa edin” şeklinde sert bir üslup kullanması II. Murat'ın yeniden tahta geçmesini sağlamıştır⁸⁸⁷.

II- HAL' EDİLME

Osmanlı Devletinde padişahlık görevinin sona erme sebeplerinden birisi de hal' edilmedir. Osmanlı uygulamasında padişahlar birden fazla gerekçe ile hal' edilmişlerdir. Bunların başında yukarıda incelenen adalet vasfını kayıp yani siyasi sorumluluk sebebi ile hal' gelmektedir. Diğer hal' sebepleri ise şunlardır:

A- AKIL HASTALIĞI SEBEBİYLE HAL'

Akil hastalığının kendi içerisinde devamlı akıl hastalığı (cünûn-ı mutbık) ve geçici akıl hastalığı (cünûn-ı gayrı mutbık) olmak üzere ikiye ayrıldığını biliyoruz⁸⁸⁸. Devamlı akıl hastalığı fiil ehliyetini ortadan kaldırdığı için devlet başkanlığı görevinin devamına da engel olacağı ortadadır. Bu sebeple böyle bir hastalığa maruz kalmış devlet başkanının hal' edilmesi normaldir. Geçici akıl hastalığına gelince, bunun klasik misali sara hastalığıdır. Böyle bir hastalığa tutulan devlet başkanının hastalık zamanları normal zamanlarından çok ise, hal' edilmesi gerekir. Buna karşılık normal hali, hastalık halinden fazla ise, bu durum devlet başkanı seçilmeye engel olmakla birlikte, göreve devamına engel olup olmadığı tartışmalıdır. Bir fikre göre, böyle bir hastalık devlet başkanının göreve devamına engel değildir. Daha isabetli görünen di-

⁸⁸⁶ Âşıkpaşazâde, 132.

⁸⁸⁷ Feridun Bey, I/214; Danişment, I/211; Halil İnalçık, Mehmet II, İA, C. VII, s. 507; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, C. I, İstanbul 1986, s. 94.

⁸⁸⁸ Eski hukukumuzda ehliyet arızası olarak akıl hastalığı ve fiil ehliyetine etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Şen, Eski Hukukumuzda Gerçek Kişilerin Hak ve Fiil Ehliyeti, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Konya 1998, s. 223 vd.

ğer bir fikre göre ise, seçilmeye engel olduğu gibi göreve devamına da engeldir, yani hal' edilmesi gerekir⁸⁸⁹.

Osmanlı Devletinde akıl hastası olduğu için hal' edilen padişahlar olmuştur. Söz konusu padişahların hal' edilmelerinde, Osmanlı Devletinde bütün önemli işlerde olduğu gibi, hukukî prosedüre uyulmuş, başka bir ifade ile fetva alınmıştır⁸⁹⁰. Akıl hastalığı sebebi ile hal' edilen padişahlar şunlardır:

1) I. Mustafa'nın Hal'i

Akıl hastası olduğu gerekçesi ile hal' edilen ilk Osmanlı padişahı, I. Mustafa'dır⁸⁹¹. I. Ahmet'in 1603 yılında padişah olduğunda, çeşitli gerekçelerle kardeşi Mustafa'yı öldürtmediğini⁸⁹² ve kendisi ölünce de oğlu Osman yerine kardeşi I. Mustafa'nın "rey-i reîsü'l-ulema ile serir-i saltanata seza" görüldüğünü biliyoruz. I. Mustafa kısa süre görev yaptıktan sonra akli melekeleri yerine olmadığı gerekçesi ile hal' edilmiştir⁸⁹³. Solakzade'ye göre "bir mikdar aklî hiffet üzere olup buna zaman-ı hapsin tûl müddeti illet olmuştur. Giderek akli başına gelüb ve kâmilten mertebe-i tasarrufa mâil olur diye ilac-ı etıbba ile takyid olunub sâir efâdil ile dahi bu babda müfti Es'ad Efendi kavli ile amil oldular." ⁸⁹⁴. Ne var ki aynı müellif kısa süre aklî hiffetinin arttığını, bu nedenle hal' edilmek durumunda kaldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Sultan Mustafa'nın hal'den çok kendi isteği ile çekildiğini ileri süren tarihçiler de vardır. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi bunlardandır. Ona göre Sultan Mustafa, "Hazret-i İbrahim Ethem misal saltanat padişahlığın hüsn-i ihtiyar ile Sultan Osman b. Ahmet Han Hazretlerine fâriğ olub, kendüler hâl- hayatında vahdet ihtiyar edüb kûşe-nişîn oldular, uzlet makamında karar etdiler"⁸⁹⁵. Abdu-

⁸⁸⁹ Maverdi, 55 vd.; Ferra, 21; İbn Abidin, IV/264.

⁸⁹⁰ Stanley Lane-Poole: Turkey, London, 1888, s. 334.

⁸⁹¹ Danişment, III/271-272.

⁸⁹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. III, I. Kısım, Ankara 1988, s. 127; Münir Aktepe, I. Mustafa, İA, C. VIII, s. 692; Altundağ, 443.

⁸⁹³ Solakzâde, 687; Peçevi, II/361. Na'imâ, konu ile ilgili olarak Hacı Halife'den naklen şu bilgileri vermektedir: "Çün padişah-ı fena meşreb az zamanda hiffet-i akil ile meşhur olup evza-ı garibe ile beyne'n-nas şöhrat buldu. Türbeleri gezip deryada balıklara altın atmak ve abes yere yollarda altın ve dirhem döküb saçmak gibi nâmakul hallerini halk-ı alem re'yü'layn müşahede edüb adem-i rüşdünü bildiler" (II/441).

⁸⁹⁴ Solakzade, 698.

⁸⁹⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, C. I, Ankara 2003, s. 670.

rahman Şeref de Sultan Mustafa'nın yönetme kabiliyeti olmadığından devletin bir buhran içine düştüğünü ve on beş ay kadar tahtta kaldıktan sonra tekrar "ihtiyar-ı inziva"⁸⁹⁶ eylediğini belirtir. Yine Son dönem Osmanlı tarihçilerinden Mehmet Tevfik'de "Zihnin dalgınlığından bir köşeye çekilip oturmağı bütün dünya saadetinden daha eyü bilir idi" diyerek onun bu durgunluğu iki defa öldürülme tehlikesi geçirmesine bağlar⁸⁹⁷. Her ne kadar II. Osman'ın hal'inden sonra yine Sultan Mustafa'ya biat edilmesinden hareketle Sultan Mustafa'nın deli olmadığı sonucu çıkarılabilirse de normal bir padişahın beklenen yönetimi sergileyemediği hususunda hemen hemen ittifak vardır. Sultan Mustafa'ya ikinci defa biat edilmesi ise "hüküm galibin" fehvasıyla oluşturu⁸⁹⁸. Çünkü Osmanlı Devletinde "kul taifesi ile ulema arasında çok niza u cidal vâki oldu, ahırul-emr yeniçeri ve sipahi ulemaya kılıç ile biat ..."⁸⁹⁹ ettirmişlerdir. Gerçekten de Sultan Mustafa'ya ikinci biat normal şartlarda olmamış II. Osman'ı katl etmek için saraya girenler orada buldukları Sultan Mustafa'ya biat ederek onu tekrar padişah yapmışlardır⁹⁰⁰. Nitekim kısa bir süre sonra padişahın belki derviş meşrep olmasından belki de gerçekten akıl hastası olduğu yeniden gündeme gelmiş, ulema padişahın validesine "oğlun Sultan Mustafa han hazretleri taht-ı âlisinde otururken şer'an sualimiz vardır. Evvela adını, kimin oğlu olduğunu ve bugün günlerden ne olduğunu soralım, sonra bunlara cevap verirse emirü'l-müminin padişahımızdır, ana yavuz nazarla bakan kör olur ve illa değilse imameti şer'an caiz değildir. Sabinin imameti caiz, mecnunun değildir"⁹⁰¹ diye haber göndermişlerdir. Ertesi gün tahta gelmeyince şeyhülislâm ile vezir-i âzam validesine varıp durumu arz edip hal' edilmesi gerektiğini bildirmişler o da "emr, şer'-i şerifindir ben dahi şer'e mutiim, nihayet oğlumu katl eylemeyin, Sultan Osman gibi olmasın" demiştir. Onlar da öldürülmeyeceğini taahhüt etmişler ve I. Mustafa'yı hal' etmişlerdir⁹⁰².

⁸⁹⁶ Abdurahman Şeref, II/33.

⁸⁹⁷ Mehmet Tevfik, 183.

⁸⁹⁸ Na'imâ, II/484.

⁸⁹⁹ Danişment, III/303.

⁹⁰⁰ Muhammed Murat, "Sultan Mustafa'nın birinci cülusuna iyi fena bir mana verilebilir. Fakat ikinci defa iclasına kat'iyen hüsn-i tevil mutasavver değildir. Hüsn-i tevil şöyle dursun mahz-ı fesad olduğununinkarı bile kabil değildir" (V/5)

⁹⁰¹ Gerçekten İslam hukuku kitaplarında zaruret hallerinde çocuğun devlet başkanı olabileceğine dair kayıtlar vardır (İbn Abidin, I/549).

⁹⁰² Tuğı, 513; Na'imâ, IV/1164.

Böylece Sultan Mustafa iki defa geldiği saltanat makamından aynı gerekçe ile ikisinde de hal' edilmiştir.

2) V. Murat'ın Hal'i

Sultan Abdülaziz'den memnun olmayan bazı devlet ileri gelenleri, onu hal' ederek yerine Şehzade Murat'ı padişah yapmışlardır. Ancak gerek tahta çıkışında gerekse Abdülaziz'in şüpheli ölümü⁹⁰³ V. Murat'ı derinden etkilemiş hatta bu olay dolayısıyla şuuruna hanel geldiği ifade edilmiştir⁹⁰⁴. Bu hali gittikçe artmış ve bu dönemde Sadrazam Rüştü Paşa fiilen devleti idare etmiştir. Fakat artık padişahın durumu gizlenemez hale gelince akıl hastası olduğuna ve devleti idare edemeyeceğine dair fetva alınarak hal' edilmiştir⁹⁰⁵. Söz konusu padişahın hal' fetvası aynen şu şekildedir: “İmammü'l-müslimîn cünûn-ı mutbık ile mecnun olmağla imametten maksûd fevt olsa uhdesinden akd-i imâmet münhal olur mu? Beyan buyurula. El-cevab: Allah u a'lem olur”⁹⁰⁶. V. Murat hal' edildikten sonra dört senesi tedavi ile geçmiş ondan sonra yirmi döry yıl normal olarak hayatına devam etmiştir⁹⁰⁷.

B- AKIL ZAYIFLIĞI SEBEBİYLE HAL'

Aklı zayıf (matuh veya bunak); şuru bulanık, anlayışı az, konuşmaları gayr-ı muntazam, işlerini gereği gibi görmekten aciz olan kimse-dir⁹⁰⁸. İslâm hukukunda bu hastalığa tutulan kimseler, mümeyyiz küçük gibi eksik ehliyetli kabul edildiklerinden, devlet başkanı iseler hal' edilmeleri gerekir.

⁹⁰³ Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz'in sakallarını düzeltmek için istediği makasla iki kolunun damarlarını keserek intihar ettiği halka ilan edilmiştir. Ancak bu intihar süsü verilmiş cinayate o zaman çoğunluk inanmamıştır. Çünkü bir elinin damarlarını makasla kesen bir zatın diğer elinin damarlarını kesemeyeceği ortadadır. Ayrıca aile efradı devamlı yanında olan bir kişinin bunları yapması oldukça zor görünmüştür. Bu nedenle olayla ilgili oldukları bilinen kişiler kişiler yargılanmış ve mahkûm olmuşlardır(Cevdet Paşa, Tezâkir, IV/157).

⁹⁰⁴ Cevdet Paşa, Tezâkir, IV/157.

⁹⁰⁵ Solakzâde, 698; Cevdet Paşa, Tezâkir, C. IV, Ankara 1991, s.161; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Beşinci Murat'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar, Belleten, C. X, S. 38, 1946, s. 317 vd..

⁹⁰⁶ BOA, Yıldız PKR.MŞ, No. 1-2; Danişment, IV/284.

⁹⁰⁷ Uzunçarşılı, Murat V, İA, C. VIII, s. 650.

⁹⁰⁸ Mecelle m. 945; Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şen, 232 vd.

1) Sultan İbrahim'in Hal'i

Akıl zayıflığı ve israfı sebebi ile hal' edilen ilk Osmanlı padişahı (Deli) İbrahim'dir. IV. Murad'tan sonra padişah olan İbrahim'in, akıl hastalığı ile ilgili elimizde kesin bilgiler olmamakla birlikte başka hastalıklarının olduğu ve çok ilginç davranışlarda bulunduğu bilinmektedir⁹⁰⁹. Sultan İbrahim, geleneklere aykırı olarak cariyelerden birisini nikâhlanmış, diğer cariyelere yüklü hâsılatlar tahsis etmiş, devrinde idari makamlar rüşvet ile alınır-satılır hale gelmiş, eyaletlerden ayrıca harçlık istenmeye başlanmış, bir köşkün duvarlarını kürkle kaplamış, bütün ileri gelenlere pahalı kürkler hediye etmeye başlamış, hatta işi sakalına inciler dizdirmeye kadar vardığı ileri sürülmüştür⁹¹⁰. Bunun üzerine devrin ileri gelenleri bir araya gelerek durumu müzakere etmiş ve nihayet şeyhülislâmdan fetva alınarak hal' edilmiştir⁹¹¹. Hal'inde akli melekelerinin zayıflığı gerekçe gösterilse de aslında siyaseten yani devleti idarede zaaf gösterdiği için hal' edilmiştir. Müsripliği, akıl zayıflığına hamledilmiştir⁹¹². Nitekim bu durum “Menasıb-ı ilmiye ve seyfiyeyi ehline vermeyüb rüşvetle nâehle tevcih etmekle nizam-ı âleme halel veren padişahın hal u izalesi caiz olur mu? El-Cevab: Olur”⁹¹³ şeklindeki hal' fetvasından da açıkça anlaşılmaktadır. Sultan İbrahim kapatıldığı yerde sakin durmayıp feryad u figan etmeye başlayınca, devrin ileri gelenleri bir araya gelerek “Madem ki padişah-ı mahlu hayattadır, nizam-ı âlem müyesser olmayub hükkam bîm-i candan halas bulmak ihtimali yoktur, zarar-ı âmdan zarar-ı has tercih olunagelmışdir” şeklinde karar alarak katli için fetva alıp öldürülmesini sağlamışlardır⁹¹⁴.

2) Abdülaziz'in Hal'i

Sultan Abdülaziz de akıl zayıflığı ve müsripliği sebebiyle hal' edilmiştir⁹¹⁵. Söz konusu padişahın hal' fetvasında “Emîru'l-mü'minîn olan

⁹⁰⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, No: 14/2876; Çağatay Uluçay, Sultan İbrahim Deli mi Hasta mı idi?, Tarih Dünyası, S: XII, 1950, s. 498.

⁹¹⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, No: 14/2582; Katip Çelebi, Fezleke, II/309; Mehmet Tevfik, 210.

⁹¹¹ Tayyib Gökbilgin, İbrahim I, İA, C. V/II, s. 884.

⁹¹² Hal' edildiği sırada etrafındaki devlet ricalinin ona onun da devlet ricaline söylediklerinden onun deli değil ama müsrif ve devlet idaresinde yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Na'imâ, IV/1166.

⁹¹³ Na'imâ, IV/1168.

⁹¹⁴ Na'imâ, IV/1168.

⁹¹⁵ BOA, YEE, No: 3-7.

Zeyd muhtellu's-şuûr ve umûr-ı siyasiyyeden bî-behre olup emvâl-ı mîriyyeyi mülk ü milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebede masârif-i nefsâniyesine sarf ve umur-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlâl ü teşviş ve mülk ü milleti tahrib edüb bekâsı mülk ü millet hakkında muzır olsa hal'i lâzım olur mu, beyan buyurula? El-Cevab: Allahü Teâlâ a'lem, olur"⁹¹⁶ denilmektedir. Bu gerekçelerin tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı bir realitedir. Zira Abdülaziz tahta geçer geçmez ilk yaptığı işlerden birisi, saray israfları önlemek için harekete geçmek olmuştur. Bu bağlamda sarayda altın ve gümüş eşyanın kullanımı yasaklanmış, saray çalışanları gözden geçirilmiş fazla ve emekliliği gelmiş işçiler çıkarılmış, şehzade ve sultanların maaşları ile padişaha ait tahsisat da indirime gidilmiştir⁹¹⁷. Kaldı ki bu tasarruf tedbirlerinin sürdürülemediğini ve padişahın müsrifliğini kabul etsek⁹¹⁸ dahi bu durumun hal' için bir gerekçe oluşturması söz konusu olamaz. Hatta bir padişahın hal'i için bırakın müsrifliğini, fâsıklığının dahi yeterli olmadığı ileri sürülmüş ve Abdülazizden sonra V. Murat'a biat için gelmiş olan Şerif Abdülmüttalib Efendi devrin şeyhülislâmı Hayrullah Efendi'ye "Bir padişah tanassur (Hıristiyan olma) etmedikçe hal' caiz olur mu?" sorusunu yönelmek ihtiyacını duymuştur⁹¹⁹. Diğer taraftan padişahın akli melekelere karışıklığı meselesine de katılmak mümkün değildir. Nitekim Fetva Emni Kara Halil Efendi'yi konağına çağırarak hal' fetvasını yazdıran Mithat Paşa, daha sonra yazdığı hatıratında Sultan Abdülaziz'in akıllı bir padişah olduğunu açıkça ifade etmiştir⁹²⁰. Gerçekten Sultan Abdülaziz'in hal' edildikten sonra yazdığı ve gazetelerde yayınlanan yazıları da onun akli melekelerinden bir anormallik olmadığını açıkça göstermektedir⁹²¹. Ayrıca "muhtellu's-şuûr" diye hal' edilen padişahın yerine daha sonra "cünûn-ı mutbık" olduğu için hal' edilecek olan V. Murad'ın geçirilmesi de ayrı bir tarihî çelişkiyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz gerçekte akıllı bir kişi olmasına rağmen, onu hal' etmeyi planlayanların, amaçlarına daha rahat ulaşabilmek için akıl zayıflığı gerekçesine dayandıkları söylenebilir. Nitekim devrin ileri ge-

⁹¹⁶ Danişment, IV/260.

⁹¹⁷ Arzu (Tozduman) Terzi, Hazine-i Hassa, DİA, C. 17, s. 138.

⁹¹⁸ Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327, s. 6.

⁹¹⁹ Mehmet İpşirli, Hayrullah Efendi, DİA, C. 17, s. 75.

⁹²⁰ Mithat Paşa, Tabsirat-ı İbret, C. I, s. 150.

⁹²¹ İpşirli, 75.

lenlerinden Mithat Paşa'nın bu hal' içinde dahil olduğu iddia edilmiş hatta bu hususta muhakeme dahi olunmuştur⁹²². Doğrusu Sadarettin azledilip Aydın valiliğine gönderilen Hüseyin Avni Paşa, Londra'ya giderek bazı görüşmeler yapmış ve Abdülaziz'in hal'i için fikir teatisinde bulunmuştur. Mithat Paşa da bazı konularda Şehzade Murat ile görüşmeler yapmıştı. Sonuçta Hüseyin Avni, Mithat, Rüştü Paşalar ile devrin şeyhülislâmı Hayrullah Efendi fikir birliği ederek Abdülaziz'i hal' etmişlerdir⁹²³.

III- ÖLÜM

Ölüm, kişinin biyolojik olarak hayatının sona ermesidir. Osmanlı padişahları, hal' edilenler dışında, ölümlerine kadar görevlerinde kalmışlardır. Esasen monarşi ya da saltanatların genel özelliklerinden birisi de iktidarda olan kişinin ölümüne kadar görevinde kalmasıdır. Raşit halifeler de ölümlerine kadar görevlerinde kaldıkları için bu hususun İslam hukukuna uygunluğundan şüphe edilmemiştir⁹²⁴.

⁹²² BOA, YEE, N: 16-8,9.

⁹²³ Ali Reşad, 682; İpşirli, 75.

⁹²⁴ Senhürî, 207.

SONUÇ

Osmanlı, monarşi ya da İslam dünyasındaki ismi ile saltanatla idare edilen bir devletti. İslam hukukunun asli kaynaklarında belirli bir devlet şekli öngörülmediğini biliyoruz. Hz. Peygamberden sonra onun yöneticiliğine halef olan ve kendilerine Raşit halifeler denen dört halifenin gerek iktidara geliş şekilleri gerekse onların taşıdığı özellikler İslam hukukunda örnek alınabilecek bir devlet şekli ve devlet başkanı tipini ortaya çıkarmıştır. Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra bu olaya katılanların öldürülmeleri meselesi, Hz. Osman'ın akrabası olan devrin Şam valisi Muaviye ile Hz. Ali'yi karşı karşıya getirmiştir. Hz. Ali önce sükuneti sağlayıp sonra suçluları cezalandırma içtihadında bulunmuş buna karşılık Muaviye ise bazı masumlara dokunsa dahi suçluların derhal cezalandırılmasını talep etmiştir. Bu sebeple bu iki sahabe arasında yıllarca süren mücadeleden sonra Hz. Ali bir harici tarafından şehit edilmiştir. Onun yerine geçen oğlu Hz. Hasan ile anlaşılan Muaviye hilafeti ele geçirmiş ve kendisinden sonra da oğlu Yezid'i veliaht yaparak hilafeti saltanata çevirmiştir. Hukukçuların bir kısmı, raşit halifeler devrinin İslam hukuku açısından kaynak oluşturabilecek nitelikte olduğunu ve onların da saltanat değil, hilafet idaresi kurmuş olduklarını belirterek saltanata karşı çıkmışlardır. Gerçekten raşit halifelerin en azından o devir için ideal ve örnek bir yönetim ortaya koydukları bir vakiadır. Ne var ki bu dönem sadece otuz yıl gibi kısa sürmüş bunun yerini o devirde bütün devletlerde geçerli olan saltanat almıştır. İslam hukukunun asli kaynaklarında saltanatı yasaklayan açık bir hüküm yoktur. Hatta Hz. Süleyman'ın babası Davud'a varis olması gibi çok özel misallere de rastlanmaktadır. Diğer taraftan devrin şartları da saltanatı, iktidarda bulunan kişinin İslam'a uygun hareket etmesi şartı ile, en azından zarureten meşru kabul etmeyi gerekli kılmıştır. Dahası fitne çıkma ihtimali varsa, fasık devlet başkanına dahi itaat ederek

ehven-i şerri tercih etmenin daha doğru olacağı düşünülmüştür. İşte bu nedenlerle Emevî, Abbasî ve Osmanlı saltanatı önemli bir muhalefet ile karşılaşmamıştır.

Eski Türklerdeki kut verilmiş aileye mensup olma geleneği, İslam hukukundaki bu esnek görüşlerle birleşince Osmanlı Devletinde saltanat açısından bir mesele olmasa da Yavuz'un Mısır'ı fethi ile Osmanlı padişahlarının hilafeti meselesi tartışma konusu olmuştur. Tartışmanın odak noktasını ise hilafetin devri ve Osmanlı padişahlarının kureyş kabilesinden olmamaları oluşturmaktadır. Bir kısım Osmanlı tarihçisi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiğinde tamamen sembolik hale gelmiş olan hilafeti devralması meselesini, o devir kaynaklarında yer almadığı için reddetmişlerdir. Bazı müellifler ise kaynak göstermeden devir merasimine yer vererek bu merasim ile Abbasi hilafetinin Osmanlılara geçtiğini kabul etmişlerdir.

O devir vakıanüvistleri böyle bir devirden söz etmediklerine göre böyle bir devir olmamıştır. Esasen İslam hukukunda hilafet, tamamen dünyevi bir mesele olup devlet başkanlığı demektir. Devlet başkanlığının da ne zaman ve nasıl devredileceği bellidir. Bu nedenle hilafetin Osmanlılara geçebilmesi için bir devir merasimine ihtiyaç olduğu söylenemez. Halife, devlet başkanı demek olduğuna göre, ne kadar İslam ülkesi varsa o kadar halife olabilir. Nitekim Yavuz'dan önce de mesela Fatih halife unvanını kullanmıştır. Şu kadar var ki Yavuz, Mısır'ı fethedip Abbasî hilafetine son vermekle İslam âleminin yegâne halifesi haline gelmiştir. Vakıa o devirde Mısır'da yaşayan Abbasî halifeleri devlet başkanı değillerdi. Tamamen ruhani bir makam olarak o devir sultanlarına meşruiyet alametleri gönderiyorlardı. Osmanlılar hilafeti İslam âleminin yegâne halifesi olmakla hilafeti ruhani bir makam olmaktan çıkartıp normal devlet başkanlığı haline getirmişlerdir.

Ne var ki Hz. Peygamberin "İmamlar Kureyştendir" hadisi gereği Osmanlı padişahlarının halifeliğinin meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Osmanlı devletinden önce yaşayan ünlü tarihçi ve sosyolog İbn Haldun, söz konusu hadis, devlet başkanının herkesin itaat edeceği bir aileden olması gerektiği şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı Devletinde de Osmanlı hanedanına bilindiği kadarı ile bu açıdan bir itiraz gelmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı padişahlarının meşru

halife oldukları hususunda genel bir kanaat oluşmuştur. Bununla birlikte Osmanlı padişahları Kureyş kabilesinden olmadıklarından meşru halife olamayacakları konusu özellikle Osmanlının son dönemlerinde Arapları Osmanlı devletinden ayırmak için Batılılar tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve bu durum Osmanlı devletinin parçalanmasında da önemli bir etken olmuştur. Bütün bu tartışmalara rağmen Osmanlı padişahları Yavuz'dan sonra İslam âleminin yegâne halifesi olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı devletinde saltanat usulünde tekdüze bir uygulama söz konusu olmamıştır. Gerçekten Osmanlı Devletinde padişah olma yollarını, kuruluşundan 1617 yılına kadar ve ondan sonra olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. İlk dönemde padişah olabilmek için padişahın erkek evladı olmanın yanında akıllı, verilen eğitimi almış ve sancak beyliği yaparak tecrübe kazanmış olmak, ayrıca da ilm-i siyaseti iyi bilmek gerekirdi. Buradaki ilm-i siyasetten maksat, İstanbul'a yakın bir sancağa sancak beyi olmak kadar merkezle arasını iyi tutan bir paşaya ve valideye sahip olmak ve padişah baba ile iyi geçinmekti. Ayrıca rakiplerin oyunlarına gelmemek de gerekiyordu. İkinci dönemi temsil eden 1617 sonrasında hanedanın en yaşlı erkek evladı olmak lazım ve kâfi idi.

Her iki dönemin de artı ve eksilerinden söz etmek mümkündür. İlk dönemde genelde kabiliyetli şehzadeler padişah yapılmış bu durum devletin yükselmesine önemli katkı sağlamıştır. Ne var ki bu dönemde de, şehzade katli gibi izahı oldukça zor bir mesele vardır. Gerçekten bu dönemde Orhan Gazi'den sonraki devirlerde padişah olamayan şehzadelerden bir kısmı padişah olmak için isyan etmiş bir kısmı ülkeyi paylaşmayı önermiştir. Temeli eski Türklere dayanan ülüş sistemi gereği padişahın bütün oğulları tahta oturmada eşit hak sahibi olduklarından buna çare olarak padişah yapılmayan şehzadelerin katli yoluna gidilmiştir. Çünkü devletin kardeşler arasında paylaşılması veya birbirleri ile mücadeleleri, Osmanlı'dan önceki Türklere de görüldüğü üzere, çok can ve mal kaybına sebep olmakla kalmamış devletlerin kısa ömürlü olmasına da zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devletinde de hayatta bırakılan şehzadelerin isyanından hareketle hâkimiyetin bölünmezliği benimsenmiş buna bağlı olarak da isyan etmeseler dahi padişahın diğer şehzadeleri ortadan kaldırması uygun bulunmuştur. Buradaki şehzade katlinden maksat, isyan etmeyen şehzadelerin öldürülmeleridir. Yok-

sa isyan ettiği için şehzadelerin öldürülmeleri, şehzade katli değil, isyan edenlerin cezalandırılmalarından ibarettir. Burada şu hususu da belirtmemiz gerekir ki, 36 Osmanlı padişahından on tanesi böyle bir uygulama yapmışlardır. Şehzade katlini uygulayanlar da elbette ki, Osmanlı devletinde her işte olduğu gibi, devlet ricalinin kararına ve ulemanın fetvasına başvurmuşlardır. Bir kısmı şeyhülislâmlık da yapmış olan Osmanlı tarihçileri, şehzade katlini, def'i fitne, zaruret ve zarar-ı hassı tercih şeklinde izah etmişlerdir. Gerçekten de bir İslam devleti olan Osmanlı'da, şer'î hukuka açıkça aykırı bir işlem olamayacağına göre, bazı ulema fetva vermese de Fatih'in kanunnamesindeki ifade ile "ekser-i ulema tecviz etmiş" yani ulemanın çoğunluğu bu uygulamayı, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartları zaruret ve başka türlü def etme imkânı olmadığını kabul ederek, genel zarar yerine özel zararı tercih olarak görmüşlerdir. Oysa İslam'a göre hiçbir şartta bir masumun canı feda edilemeyeceğinden, Osmanlı ulemasının bu noktada içtihat hatası yaptıklarını söylemek gerekir. Çünkü ileride o da padişah olma hırsına düşer endişesi ile öldürülen çocukların yaşayıp yaşamayacakları kesin olmadığı gibi yaşarlarsa isyan edecekleri de kesin değildir. Kaldı ki bu noktada da kesinlik olsa dahi suç işlenmeden ceza verilemez. Diğer taraftan hayatta bırakılan şehzadelerin isyan etmiş olmalarından da hareket edilemez. Zira cezalar şahsîdir.

1603 yılına kadar başka çare bulunamayan şehzade katline birden çok sebebin bir araya gelmesi ile fiilen çözüm yolu bulunmuştur. Söz konusu tarihte tahta oturan I. Ahmet'in çocuğunun olmaması, kardeşi Mustafa'nın hayatta bırakılmasını zaruri kılmış, daha sonra öldürmek istediğinde de Şeyhülislam Es'ad Efendi, Mustafa'nın akli dengesinin yerinde olmadığını gerekçe göstererek fetva vermemiştir. Bu arada I. Ahmet'in eşi Kösem Sultan'ın kendi çocuklarını kurtarma hissi de devreye girmiş ve 1617 yılında I. Ahmet'in vefatı ile kardeşi Mustafa padişah yapılmıştır. Böylece bir oldu-bitti ile saltanat usulü değiştirilmiş, o tarihten sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı padişah olmuştur. Birkaç istisna ile kardeş katli böylece sona ermiş, fakat bu dönemde de liyakatsiz padişahlar işbaşına geldiği için Osmanlı Devletinin duraklama ve gerilemesine hatta yıkılmasına engel olunamamıştır. Şehzade katli yerine görevini hakkı ile yapamayan padişahların hal'i yoluna gidilmiş ise de bu tedbir de fazla işe yaramamış, hatta ayrıca suistimallere sebep

olmuştur.

İslam hukukunun asli kaynaklarında boş bırakılmış olan alanların devlet başkanı tarafından doldurulmasında bir sakınca görülmemiştir. Osmanlı padişahları da bu yetkilerini kullanarak kanunnameler yapmak suretiyle bir hukuk devleti olma özelliğini ön plana çıkarmışlardır. Kanunnamelerdeki hükümlere şer'î hukukla karışmaması için örfî hukuk denmiştir. Kanunnameler genelde nişancı denen görevli tarafından kaleme alınmış, Divân-ı Humâyûnda müzakere edilmiş ve padişahın onayından geçerek yürürlüğe girmiştir. Kanunnamelerin şeyhülislâmın denetiminden geçtiğine ilişkin bilgilerimiz varsa da bunun mutad bir şekil olduğunu kesin olarak söyleyemiyoruz. Bununla birlikte kanunnamelerin şer'î hukuka aykırılığını iddia etmek mümkün değildir. Zira kanunnameler her ne kadar mutad olarak şeyhülislâmın denetiminden geçmese de, aynı zamanda ulemadan olan nişancı tarafından hazırlanmakta ve kazaskerlerin bulunduğu divanda görüşülmekte ve uygulaması için yine ulemadan olan kadırlara gönderilmektedir. Dolayısıyla bu kadar denetimden geçen bir düzenlemenin şer'î hukuka aykırı olduğunu iddia edebilmek için elimizde kesin verilerin olması gerekir. Konuya ilişkin verilen örnekler, padişahın yetkileri dâhilinde tevili mümkün olan hususlardır.

Osmanlı'da padişah aynı zamanda yürütmenin de başıydı. Bu sebeple doğrudan veya vezir-i azam vasıtasıyla memurları atar, elçiler gönderir veya kabul eder, yürütmeye ilişkin düzenlemeler yapar ve divanlara başkanlık ederdi. Bununla birlikte özellikle yürütmeye ilişkin olarak Osmanlı Devletinin başından sonuna kadar yeknesak bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir. Şüphesiz her padişah az ya da çok farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Bir sistem olarak devlet başkanlığı incelenirken elbette ki ayrıntılarda boğulmamak gerekir.

Osmanlı padişahları yargının da başı olarak bizzat veya vekil atmak suretiyle yargılama yapmışlardır. Hâkimleri atarken hangi mezhep ve hangi görüşler doğrultusunda karar verebileceği atama kararlarında (berat) belirtilirdi. Padişahla hâkim arasındaki ilişki vekâlet olduğundan bu yetkilerin, konu, yer ve zamanla sınırlandırılmasında her hangi bir sakınca yoktu. Ayrıca padişahlar ta'zir cezalarını af etme yetkisine sahipti.

Osmanlı padişahının siyasi sorumluluğu vardı. Siyasi sorumluluk, yönetenin egemene karşı sorumluluğu demektir. Siyasi sorumluluğun yaptırımı tahttan indirilme ve/veya öldürülmedir. Saltanat açısından birinci dönemi temsil eden ilk üç yüz yılda herhangi bir tahttan indirme olayı yaşanmamıştır. Buna mukabil saltanat açısından ikinci dönem olan 1617 sonrasında on altı Osmanlı padişahı görevini yerine getiremediği gerekçesi ile tahttan indirilmiştir. Osmanlı'da devlet yönetimi, devlet başkanından başka, ulema, bürokrat ve askerlere emanet edilmişti. Dolayısıyla eğer bir padişahın görevini hakkı ile yerine getiremediği düşünülürse padişah dışındakiler onu tahttan indirerek onun yerine başka bir şehzadeyi padişah yaparlardı. Ancak Osmanlı uygulamasında bu tahttan indirme olaylarının çoğunluğunun siyasi entrikalarla olduğunu söylemeliyiz. İnsanoğlunun elinin değdiği her şeyde sustimal olabileceğini unutmamak gerekir. Özellikle Osmanlı devletinde yazılı veya yerleşmiş anayasa kurallarının olmaması, tarih boyunca bu grupların da işine çok yararmıştır. Ayrıca Osmanlı padişahlarının cezai ve hukuki sorumluluk açısından sıradan vatandaşlardan bir farkı olmadığını da burada belirtmemiz gerekir.

Osmanlı'da padişahın görevi genellikle ölümle sona ererdi. Sadece II. Murat'ın kendi isteği ile görevi bıraktığını biliyoruz. II. Bayezid de oğlu Yavuz tarafından tahttan indirilmiştir. Bunlardan başka toplamda on dört padişah, yeniçeri, bürokrat ve ulema üçlüsü tarafından çeşitli gerekçelerle hal' edilmişlerdir. Siyaseten hal' dışında, bu tahttan indirmelerde akıl hastalığı ve akıl zayıflığı en çok dayanılan gerekçe olmuştur. Ancak bu gerekçelerin tamamına katılmak mümkün değildir. Elbette ki altı yüz yıllık dönemde görev yapan otuz altı padişah içerisinde akıl hastaları, akli zayıf olanlar ve devleti iyi idare edemeyenler olmuştur. Ancak genel olarak bakıldığında, ilk dönemdeki padişahların hemen tamamının başarılı, ikinci dönemde görev yapanların ise genellikle başarısız olduklarını söylememiz mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdi Efendi: *Abdi Tarihi* (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1999.
- Abdurahman Şeref: *Topkapı Sarayı Hımayını*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, C. I, 1329.
- Abdurahman Şeref:
- Ahmed Refik: *Sultan Abdülhamid-i Sani*, İstanbul 1919.
- Abdülaziz Amir: *et-Ta'zir fiş-Şeriatil-İslâmiyye*, Kahire 1969.
- Abdülaziz Çaviş: *el-Hilâfetü'l-İslâmiyye*, İstanbul 1334.
- Abdülkadir Bağdadi: *el-Farku Beyne'l-Firâk*, Kahire 1980.
- Abdülvahhab Hallaf: *es-Siyâsetü'ş-Şer'îyye*, Kahire 1977.
- Abdürrezzak Senhûrî: *Fıkhul-Hilafe ve Tatavvuruhâ*, Beyrut 2001.
- Ahmed Mithad: *Üss-i İnkılab*, C. I, İstanbul 1296.
- Ahmed Refik: *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 1332.
- ___; *Tarih-i Umumi*, C. V, İstanbul 1328.
- ___; *Samur Devri*, İstanbul 1927.
- ___; *Osmanlı Şeyhülislâmları*, İlmiye Salnamesi, İstanbul 1334.
- Ahmet Reşit: *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328.
- Ahmet Vasıf: *Mehasinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Akbar* (Vâsıf Tarihi), İstanbul 1219.
- Ahmet Vefik: *Tekâlif Kavâidi*, C. I, İstanbul 1328.
- Akgündüz, Ahmet: *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990.
- ___; *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.
- **Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1995.
- Akgündüz, Murat: *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul 2002.
- Akman, Mehmet: *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.

- ___; *Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu*, MÜHF, Hukuk Araştırmaları, C. IX, S. 1–3, İstanbul 1995.
- Akşin, Sina: *Osmanlı Sarayının Yapısı ve İşleyişi*, X. Türk Tarih Kongresi, C. V, Ankara 1986.
- Akyüz, Vecdi: *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991.
- Aktepe, Münir: *I. Mustafa*, İA, C. VIII.
- Alderson, A. D.: *The Structure of The Ottoman Dynasty*, Oxford 1956.
- ___; *Osmanlı Hanedanının Yapısı* (Çev. Şefattin Severcan), İstanbul 1988
- Aldıkaçtı, Orhan: *Modern Demokrasilerde ve Türkiyede Devlet Başkanlığı*, İstanbul 1960.
- Alföldi, A.: *Türklerde Çift Krallık*, İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1943.
- Ali Abdürrazık: *el-İslâm ve Usulü'l-Hükm*, Beyrut 1972.
- Ali Haydar: *Dürrü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelletü'l-Ahkâm*, C. I-IV, İstanbul 1330.
- Ali Reşad: *Asr-ı Hazır Tarihi*, İstanbul 1330.
- Ali Seydi: *Müisâhebât-ı Ahlâkiye*, İstanbul 1916.
- Ali b. İsmail el-Eş'ari: *Makaletü'l-İslâmiyyîn*, C. I, Beyrut 1990.
- Allan, J.: *Hatem*, İA, C. V/I.
- Altundağ, Şinasi: *Osman II*, İA, C. IX.
- ___; *Selîm I*, İA, C. X.
- ___; *Tolunlular*, İA, C. XII/I.
- Altınay, Ahmet Refik: *Sultan Cem*, İstanbul 2001.
- Ansay, S. Şakir: *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1958.
- Anhegger, Robert/
- İnalçık, Halil: *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî*, Ankara 2000
- Arnold, T. W.: *The Caliphate*, London 1965.
- ___; *Halife*, İA, C. V/I.
- Arsal, S. Maksudi: *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947.
- Arsel, İlhan: *Anayasa Hukukunun Esasları*, Ankara 1961.
- Arslan, Mahmut: *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987.

- Asım: *Tercemetü'l-Kamus*, C. III, İstanbul 1305.
- Asım: *Asım Tarihi*, C. I, İstanbul 1201.
- Âşıkpaşazâde: *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332.
- Ata: *Tarih-i Atâ*, C. I, İstanbul Ty.
- Atar, Fahreddin: *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1991.
- Avcı, Mustafa: *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul 2004.
- Avcı, Casım: *Hilafet*, DİA.
- Aydın, M. Akif: *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005.
- ___; *Anayasa*, DİA, C. III.
- ___; *İslâm Hukukunda Devlet Başkanının Tayini Usulü*, Osmanlı Araştırmaları, X, İstanbul 1990.
- ___; *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
- ___; (Fethi Gedikli, Mehmet Akman, E. Bugra Ekinci, Macit Kenanoğlu) *Külliyyât-ı Kavânin*, C. I-II, Ankara 2006.
- Barthold, W.: *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Düzeltilme ve İlaveler Birlikte Ter. Fuat Köprülü), Ankara 1963.
- Barkan, Ö. Lütfi: *Türkiyede Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler*, İÜHFM, C. XII, S. 1-2, İstanbul 1947.
- ___; *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, Kanunlar, İstanbul 1943.
- ___; *Kanunname*, İA, C. VI.
- Başar, Fehamettin: *Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Meydana Gelen Şehzade İsyanları ve Bu İsyanlarda Bizans İmparatorluğunun Rolü*, XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1999.
- Başgil, A.Fuat: *Esas Teşkilat Hukuku*, İstanbul 1960.
- Baysun, Cavit: *Cem*, İA, C. III.
- ___; *Müsadere*, İA, C. VIII.
- ___; *Kösem Sultan*, İA, C. VI.
- Berkî, Ali Himmet: *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, İstanbul 1953.
- Bilmen, Ö. Nasuhi: *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. VIII, İstanbul Ty.
- Binark, İsmet: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belgeler Işığında Türkler'de Adalet Anlayışı*, Yeni Türkiye, S. X, Ankara 1996

- Bozkurt, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiyede Benimsenmesi*, Ankara 1996.
- Brockelman, C.: *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Terc. Neşet Çağatay), C. I, Ankara 1964.
- Bostanzade Yahya: *Tarih-i Saf*, C. I, İstanbul 1287.
- Bursalı Dede Efendi: *Risale Fi Siyaset'îş-Şer'iyeye*, İst. Üniv. Kütb. AE, No 355, Vrk. 6-8.
- Câbî Ömer Efendi: *Câbî Tarihi* (Haz. M. Ali Beyhan), C. I, Ankara 2003.
- Canikli, İlyas, *Siyasî Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), S. 4
- Cassas, Ebu Bekir: *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, 1947.
- Celal Şeref: *Neşetü'l-Fikri's-Siyasî*, Beyrut 1982.
- Celalzade Mustafa, *Selimname* (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.
- Cevdet Paşa: *Tarih-i Cevdet*, C. I, İstanbul 1983.
- ___; *Tezakir*, (40-Tetimme) (Yay, Cavit Buysun), Ankara 1991.
- ___; *Kisâs-ı Enbiya*, İstanbul 1969.
- Cin, Halil: *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992.
- Cin, Halil/
Akgündüz, Ahmet: *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, İstanbul 1996.
- Creasy, E.: *History of The Ottoman Turks Beginin of The Theirs Empire to The Present Time*, Vol. 1, London 1854–1856
- Çerçi, Faris: *Gelibolulu Ali ve Kühü'l-Ahbârında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C. I, Kayseri 2000.
- Damad: *Mecmau'l-Enhûr*, C. II, İstanbul 1991.
- Danişmend, İ. Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I, İstanbul 1948.
- ___; *31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961.
- Defterdar Mehmet Paşa: *Zübde-i Vekaiyat* (Neşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995.
- Deny, J.: *Mühür*, İA, C. VIII.
- Düzdağ, Ertuğrul: *Şeyhülislâm Ebusssud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.

- Ebu Bekir Bakıllanî: *et-Temhid*, Kahire 1947.
- Ebu'l-Meali Cüveynî: *Gıyasü'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zülem*, İskenderiyye 1979.
- Ebusuûd el-İmâdî: *İrşad-ı Akl-ı Selim*, C. 1–2, Beyrut 1990.
- ___; *Sül. Küt. Ayasofya Evkafı*, Reşit Ef. No: 1036, Vrk. 46.
- Ebu Yusuf: *Kitabü'l-Haraç* (Terc. Ali Özek), İstanbul 1973.
- Ekinci, E. Buğra: *İslam Hukuku ve Önceki Şeraitler*, İstanbul 2003.
- ___; *Ateş İstidası*, İstanbul 2001.
- ___; *Osmanlılarda Kardeş Katli Meselesi*, Tarih ve Düşünce, S. VII, Temmuz 2000.
- ___; *Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'îyeye Dair*, EHFD, C. X, S. 1–2, Erzincan 2006.
- Emecen, Feridun: *Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülahazalar*, Belleten C. LX, S. 227, Ankara 1996.
- ___; *Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar*, İslam Araştırmaları Dergisi, S. VI, 2001
- Ercan, Yavuz: *Yavuz Sultan Selim Dönemi*, Türkler, C. IX, Ankara 2002.
- Eroğlu, Haldun: *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Ankara 2004.
- Ergin, O Nuri: *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. 1, İstanbul 1922.
- Ertuğ, Zeynep Tarım: *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999.
- Fahreddin Razi: *Mefâtihi'l-Gayb*, C. X, Tahran, Ty.
- Fendoğlu, H. Tahsin: *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya 1994.
- Feridun Bey: *Münşeati's-Selâtin*, C. I, İstanbul 1264.
- Ferra, Ebu Ya'lâ: *Ahkâmî's-Sultaniyye*, Beyrut 1983.
- Fetevay-ı Kanunîye: *Bayezid Devlet Küt. Nadir Eserler*, No: 4338, Vrk.1b.
- Fırlalı, E. Ruhi: *İbadiyyenin Doğuşu*, Ankara 1983.
- Fisher, S. Nettleton: *Osmanlı İmparatorluğunda İktidar Mücadelesi* (Çev. Nemci Ülker), Tarih İncelemeleri Dergisi, XVI, İzmir 2001
- Freely, John: *Osmanlı Sarayı, Bir Hanedanlığın Öyküsü* (Çev. Ayşegül Çetin), İstanbul 2000.
- Gelibolulu M. Ali: *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, Kayseri 1997.
- Gibb, H. A. R./
- Bowen, Harold: *Islamic Society and The West*, London 1957.

- G. Levi Della Vida: *Emevîler*, İA, C. IV.
___; *Hariciler*, İA, C. VI/I.
Gadban b. Muhammed, *Muaviye*, Dımaşk, 1980.
Gazali: *el-İktisad fi'l-itikad*, Beyrut 1983.
___; *Fezâihü'l-Batiniyye* (Mustazhiri), Kahire 1964.
Graefe, E.: *Fâtümîler*, İA, C. IV.
Gökalp, Ziya: *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976.
Gökbilgin, M. Tayyib: *Osman I*, İA, C. IX.
___; *Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'îye Sicillerinden Örnekler*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976.
___; *Korkut*, İA, VI.
Göyünç, Nejat: *Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı*, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999.
Gözler, Kemal: *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa 2000.
Hacı Reşit Paşa: *Ruh'ul-Mecelle*, C. 1, İstanbul 1326.
Halil Edhem: *Mısır'ın Son Memlik Sultanı Melik Tomambay II Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe*, İstanbul 1935.
Halis Eşref: *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, İstanbul 1315.
Hammer: *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (Terc. Mehmet Ata), C. VI, İstanbul 1330.
Hamidullah: *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, İstanbul 1962.
___; *Constitutional Problems in Early Islam*, İTED, C. V, S. 1-4.
___; *el-Vesâikü's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985.
___; *İslâm Peygamberi* (Terc. Salih Tuğ), C. I, İstanbul 1990.
___; *İslâm'da Devlet İdaresi* (Ter. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963.
Hatipoğlu, M. Said: *Hilâfetin Kureysîliği*, AÜİFD, C. XXIII, Ankara 1978.
Hayrullah Efendi: *Devlet-i Âliye-i Osmaniye Tarihi*, C. X, İstanbul 1292.
Heyd, Uriel: *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973.
___; *Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat* (Ter. Selahaddin Eroğlu), AÜİFD, C. 26.
Hezarfen H. Efendi: *Telhisü'l-Beyan Fi Kavânin-i Âl-i Osman* (Haz. Sevim İlgüder), Ankara 1998

- Hoca Sadeddin: *Tâciî't-Tevarîh*, C. I, Ankara 1992.
- Imper, Colin: *The Ottoman Empire*, İstanbul 1990.
- İbn Abdilber: *el-İstizkâr fi Şerh-i Ulemâi'l-Emsâr*, C. XIX, Kahire 1993.
- İbn Abidin: *Haşiyetü Reddî'l-Muhtar*, C. IV, İstanbul 1984.
- İbn Cevzî: *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1965.
- İbn Esir: *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, Bulak 1274.
- İbn Haldun: *Mukaddime*, C. I, Yy. 1978.
- İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, C. IV, Beyrut 1317.
- ___; *el-Muhallâ*, C. VII, Beyrut 1988,
- İbn Hişam: *es-Siretü'n-Nebeviyye*, C. IV, Kahire 1955.
- İbn Hümam: *Şerhu Fethi'l-Kadir*, C. IV, Mısır 1319.
- İbn Kayyim el-Cevzî: *Îlâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, C. III, Beyrut 1993.
- İbn Kemal: *Tevarîh-i Âl-i Osman (Haz. Ahmet Uğur)*, C. VII, Ankara 1997.
- İbn Kesir: *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. VIII, Kahire 1958.
- İbn Kuteybe: *el-İmâme ve's-Siyâse*, C. I, Kahire 1969.
- İbn Kudame: *el-Muğni*, C. VII, Kahire Ty.
- İbnü'l-Mürtaza: *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Weisbaden 1961.
- İbn Nuceym: *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Kâhire 1968.
- İbn Sa'd: *et-Tabakat'ül-Kübra*, C. III, Beyrut tsz.
- İbn Teymiye: *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, C. XXXV, Riyad 1383.
- ___; *Minhacii's-Sünneti'n-Nebeviyye*, C. I, Kahire 1986.
- ___; *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye fi Islahi'r-Râi ve'r-Râiyye*, Mısır 1969.
- İbrahim Halebî: *Haşiyeli Mülteka*, İstanbul 1989.
- Îcî: *el-Mevâkaf*, Kahire 1907.
- İdris-i Bitlisi: *Selim Şah-nâme (Haz. Hicabi Kırangaç)*, Ankara 2001.
- İbnü'l-Emin M. Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Vezir-i âzamlar*, İstanbul 1953.
- İnalçık, Halil: *Eski Türklerde Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Tellekkisi İle İlgisi*, AÜSBFD, C. XIV, S. 1, 1959.
- ___; *Osmanlı Padişahu*, AÜSBFD, C. XIII, S. 4.
- ___; *Mehmet II*, İA, C. VII.

- ___; *Padişah*, İA, C. IX, s. 491.
- ___; *The Ottomans and The Caliphate*, CHIs, C. I.
- ___; *Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü*, Adalet Kitabı, Ankara 2007.
- ___; *Adaletnâmeler, Belgeler*, C. II, Ankara 1965.
- İnan, Abdülkadir, *Yasa, Töre ve Şeriat*, Türk Kültürü Araştırmaları, S. I, C. I, Ankara 1964.
- İpşirli, Mehmet: *Hayrullah Efendi*, DİA, C. 17.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İçtihadın Bâis-i Tevellüdü*, Sebilürreşad, S. 297.
- Johnstone, Butler: *Türkler: Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri* (Terc. Hüseyin Çelik), Ankara 1996.
- Kafesoğlu, İbrahim: *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987.
- ___; *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihindeki Yeri*, Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1970, S. 1.
- ___; *Türkler*, İA, C. XII/II.
- ___; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984.
- ___; *Mahmut Gaznevi*, İA, C. VII.
- Kaplar, M. Ali: *Halifelğin Emevîlere Geçışı ve Verasete Dönüşmesi*, İstanbul 1998.
- Kalkaşandi: *Kitab-ü Subhi'l-Aşâ*, C. I, Kahire 1915.
- Kamil Paşa: *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Âli-i Osmaniye*, BOA, Vezir-i âzam M. Kamil Paşa Evrakına Ek, D: 86-36, G: 3336.
- Karaçelebizade A. Efendi: *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, İst. Ün. Küt. N: 2635.
- Karal, E. Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara 1983
- Karaman, Hayreddin: *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul 1986.
- Karamanlı Mehmet Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi* (Çev. Konyalı İbrahim Hakkı) <Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949.
- Kasani: *Bedayii's-Senâi fî Tertibi'ş-Şerâi*, C. II, Beyrut 1982.
- Kasimî, Zafir: *Nizamü'l-Hüküm fiş-Şeria ve't-Tarih*, Beyrut 1974.
- Kaşgarlı Mahmud: *Divan-ı Lügati't-Türk* (Çev. Besim Atalay), C. I, Ankara 1985.
- Kaşıkçı, Osman: *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997.
- Katip Çelebi: *Fezleke*, C. I, İstanbul 1287.
- Kemal, Namık: *Evrâk-ı Perişan*, İstanbul 1301.

- Kettanî, Muhammed: *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, (Ter. Ahmet Özel H z .
Peygamberin Yönetimi), C. I, İstanbul 1990.
- Kırıkkılıç, Ahmet: *Sultan Üçüncü Murat*, Ankara 1988.
- Köse, Osman: *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006.
- Köprülü, Fuat: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara 2004.
- Kubalı, H. Nail: *Devlet Ana Hukuku*, C. I, Kısım 1, İstanbul 1950.
- Kummi, Ebu Cafer: *Risaletü'l-İtikadi'l-İmamiyye* (Çev. E. Ruhi Fırlalı,) Ankara 1978.
- Kunt, Metin: *Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları*, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999.
- Küçük Hamdi: *İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-i İslâmiyye*, Beyanülhak, Sene 1, S. 22.
- Kürkçüoğlu, K. Edip: *Fatih'in Şiirleri*, Ankara 1946.
- Kütükoğlu, Bekir: *Murat III, İA, VIII*.
- Kütükoğlu, Mübahat: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*, İstanbul 1998.
- ___; *Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, İstanbul 1994
- Lambton, K. S.: *State and Government in the Medieval Islam*, New York 1985.
- Lane-Poole, Stanley: *Turkey*, London 1988.
- Laszlo, F.: *Kağan ve Ailesi*, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, S. 1, Ankara 1944.
- Levi-Povencal, E.: *Emevîler (Endülüis Emevîleri)*, İA, C. IV.
- Lewis, B.: *İslâmın Siyasal Dili (Çev. Fatih Taşar)*, Kayseri 1992.
- Lewis, Raphale: *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Terc. Mefkûre Poroy)*, İstanbul 1973, s. 23.
- Lütfi Paşa: *Hülasatü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-Eimme*, Marm. Üniv. İlahiyat Fakültesi Küt. No. 17723, Vrk. 22a-b.
- ___; *Tevârih-i Âl-i Osman* (Haz. Ayhan Atik), Ankara 2001.
- ___; *Asafname*, İstanbul 1326
- Lybyer, A. H.: *The Government of The Ottoman Empire in the Time of Süleyman the Magnificent*, London 1913.
- Luke, S. Harry: *The Making of Modern Turkey*, London 1936.

- Mantran, Robert: XVII. Yüzyılın İkinci yarısında İstanbul (Terc. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan) Ankara 1986.
- Mardin, Ebulûlâ: *Huzur Dersleri*, C. I, İstanbul 1951
- ___; Kadı, İA, C. VI.
- ___; Fetva, İA, C. IV.
- Maverdi: *el-Ahkâmî' s-Sultâniyye*, Beyrut 1990.
- Mehmet Tefvik: *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328.
- Mehmet Zeki: *Maktûl Şehzadeler*, İstanbul 1336.
- Mes'udi: *Mürûcî' z-Zeheb*, C. V, Paris 1861.
- Mithat Paşa, *Tabsirat-ı İbret*, C. I, İstanbul 1936.
- Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gurerü'l-Ahkâm*, C. I, İstanbul 1978.
- Montgomery Watt: *Islamic Political Thought*, Edinburg 1968.
- Mughul, Yakup: *Kanunî Devri*, Ankara 1988.
- Muhammed Ebu Zehra: *el-Cerime*, Kahire Ty.
- ___; *Tarihu'l-Mezahibü'l-İslâmiyye*, C. I, Kahire, Ty.
- Muhammed Y. Musa: *Nizam'ül-Hükm fi'l-İslâm*, Kahire 1964.
- Muhammed T. Zayed: *Divanü'l-Cinâyât*, Kahire 1982.
- Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963.
- ___; *Divân-ı Humâyûn*, Ankara 1976.
- Mustafa Nuri Paşa: *Netayicü'l-Vukuat*, C. I-II, Ankara 1992.
- Mustafa Safi: *Zübdetü't-Tevârih (Hz. İbrahim Hakkı Çuhadar)*, C. I, Ankara 2003.
- Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah: *Camii'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299–1481)* (Yay. Haz. Ahmet Ağırakça) İstanbul 1995.
- Naima: *Tarih-i Naima (Haz. Mehmet İpşirli)*, C.I, Ankara 2007.
- Necib Asım/
- Mehmed Arif: *Osmanlı Tarihi*, C. I, İstanbul 1335.
- Nebhan, M. Faruk: *İslâm Anayasa ve İdare Hukukununun Genel Esasları* (Ter. Servet Armağan), İstanbul 1980.
- Neşrî: *Kitâb-ı Cihan-Nümmâ<Neşrî Tarihi>* (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. I, Ankara 1995.
- Nevbahtı: *Firaku'ş-Şîa*, İstanbul 1993.

- Nevin, A. Mustafa: *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* (Ter. Vecdi Ak-yüz), İstanbul 1990.
- Norton, J. D.: *The Turks and Islam, The World's Religius Islam*, Routledge 1988–1990
- Nureddin es-Sâbûnî: *Mâturîdîyye Akâidi* (Ter. Bekir Topaloğlu), Ankara Ty.
- Okandan, R. Galip: *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, Birinci Kitap, İstanbul 1948.
- ___; *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul 1959.
- Onar, S. Sami: *İslâm ve Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Kodification' u Mecelle*, İHFM, C. XX, S. 1–4, İstanbul 1954.
- Orhonlu, Cengiz, *Telhisler*, İstanbul 1970.
- ___; *Hazîne*, DİA, C. 17
- Orkun, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme*, Bülent Nuri Esen Armağanı, Ankara 1977.
- Osmanoğlu, Ayşe: *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960.
- Ozanoğlu, Yusuf: *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul 2000.
- Ögel, Bahaddin: *Türklerde Devlet Anlayışı*, (13. Yüzyıl sonlarına kadar) Ankara 1982.
- Öğün, Tuncay: *Osmanlı Devletinde Müsadere Uygulaması*, Osmanlı, C. VI, Ankara 1999
- Ömer b. Muhammed Murad: *Tarih-i Ebu'l-Fârûk*, C. IV, İstanbul 1328.
- Ömer Lütfi: *Nazar-ı İslâm'da Makam-ı Hilafet*, Selanik 1330.
- Öz, Tarık: *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emânet-i Mukaddese*, İstanbul 1953
- Özcan, Abdülkadir: *Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi*, İÜEF Tarih Dergisi, S. XXXIII, 1982.
- ___; *Cülûs*, DİA, C. VIII.
- ___; *Devşirme*, DİA, C. IX.
- Özçelik, Selçuk: *İslâm Hukukuna göre Devlet ve Fert Mînasebetleri*, İÜHFD, A. Samim Gönensay'a Armağan, İstanbul 1955.
- Özel, Ahmet: *İslamda Ülke Kavramı-Darulislâm Darulharb-*, İstanbul 1991.
- Öztuna, Yılmaz: *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1986.
- ___; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. VIII, İstanbul 1965.

- Pakalın, M. Zeki: *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. I-III, İstanbul 1993.
- Peçevi: *Peçevi Tarihi*, C. II, İstanbul 1281.
- Peritsak, Omelyan: *Karahanlılar, İA*, C. VII.
- Penzer N. M.: *The Harem*, London 1936.
- Pierce, L.: *Harem-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğunda Hükiimranlık ve Kadın*, İstanbul 1988.
- Rene David: *Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri* (Ter. Argun Köteli), İstanbul 1985.
- Reşid Rıza: *el-Hilafe evi'l-İmametü'l-Uzmâ*, Kahire 1341.
- Ricault: *Türklerin Siyasi Düsturları* (Terc. M. Reşat Uzmen), İstanbul Ty.
- Sâbûnî, Nureddin: *Mâturîdîyye Akâidi* (Ter. Bekir Topaloğlu), Ankara Ty.
- Schact, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş* (Çev. M. Dağ-A. Şener), Ankara 1977
- Selanikî: *Tarih-i Selânikî* (Yay. Haz. Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul 1989.
- Selim Kohen: *Mahumat-ı Etfâl*, İstanbul 1911.
- Serahsi: *el-Mebcut*, C. XVI, Mısır Ty.
- Sevinç, Necdet: *İslâm Öncesi Türk Hukuku*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Haziran 1980.
- Seyitdanlıoğlu, M.: *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1994.
- Seyyid Bey: *Hilafetin Mahiyeti Şer'îyesi*, Ankara 1340.
- Silahdar M. Ağa: *Silahdar Tarihi*, C. II, İstanbul 1928.
- Shaw, Stanford: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiyenin Doğuşu* (Terc. Mehmet Harmancı), C. I, İstanbul 1994.
- Solakzâde: *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297.
- Şurunbulali: *Günyetü Zevî'l-Ahkâm fî Buğyeti Düreri'l-Hükkâm* (Molla Hüsvrev'in Dürer'inin kenarında), C. I, İstanbul 1978
- Suyuti, Celaleddin: *Tarihi'l-Hulefâ*, Beyrut 1988.
- ___; *el-Camiu's-Sağır*, C. 1-2, Beyrut 1990.
- Süleyman İzzî: *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199.
- Sümer, Faruk: *Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?*, Belleten, LVI, 1992.
- Şabanov, F.: *Osmanlı İmparatorluğunda Hükiimdarlığın Hukuki Esasları*, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1967.
- Şafî: *Kitabü'l-Ümm*, C. I, Bulak 1329.

- Şah V. Dehlevi: *Hüccetü'l-Baliğa*, C. II, Kahire, Ty.
- Şehristani, Abdülkerim: *Kitab'ül-Milel ve'n-Nihal*, (İbn Hazm'ın el-Fasl'ının kenarında), C. I, Beyrut 1317.
- Şehsuvaroğlu, Haluk: *Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Merasimi*, Resimli Türk Mecmuası, S. VII, 1950
- Şekerci, Osman: *İslam ceza Hukukunda Ta'zir Suçları ve Cezaları*, İstanbul 1995.
- Şen, Murat: *Anayasal Belge Olarak Medine Sözleşmesi*, SÜHFD, Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'a Armağan, C. VI, S. 1–2, 1998.
- Şentop, Mustafa: *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul 2005.
- Şevkânî: *Neylî'l-Evtâr*, C. VIII, Beyrut 1994.
- ___; *Derrü's-Sahabe*, Dımaşk 1404
- Şirbînî: *Muğni'l-Muhtâç ilâ Marifet-i Meâni-i Elfâzi'l-Minhâç*, C. III, Mısır 1958
- Taberî: *Tarih'ul-Ümem ve'l-Mülûk*, C. IV, Kahire 1960.
- Taftezânî, Sadeddin: *Şerh'ul-Akaid*, İstanbul 1315.
- ___; *Şerhi'l-Makasid*, C. V, Beyrut 1989.
- Taneri, Aydın: *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Tişkilatı*, Ankara 1978
- Tansel, Selahaddin: *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- Tanyu, Hikmet: *Türk Töresi*, AÜİFD, C. XXIII, Ankara 1978.
- Tevkiî, *Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, Milli Tetebbular Mecmuası, C.1, 1331.
- Tanör, Bülent: *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler*, İstanbul 1991.
- Terzi, Arzu (Tozduman): *Hazine-i Hâssa*, DİA.
- Togan, Z. Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul 1946
- ___; *Oğuz Destanı*, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili, İstanbul 1982.
- Tuğ, Salih: *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984.
- Tûğî: *Tûğî Tarihi (Yay. Mithat Sertoğlu)*, Belleten, C. XI, 1947.
- Tunaya, Tarık Zafer: *1876 Kanun-ı Esâsî ve Türkiye'de Anayasa Geleneği, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1985.

- Tunusi, Salih Şerif: *Hilafet-i Muazzama İslamiye Hakkında İngilizlerin Hezeyanları, Sebülirreşad*, C. XIII, S. 333, 1331
- Turan, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1963.
- ___; *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958
- ___; *Kılıç Arslan II, İA*, C. VI.
- Turan, Ramazan: *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, İstanbul 1995.
- Turan, Şerafettin: *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.
- Turnagil, A. Reşit: *İslâm Milletler Hukuku*, İÜHFİM, C. III, S. 3-4, 1942.
- Tursun Bey: *Tarih-i Ebu'l-Feth (Haz. Mertol Tuhum)*, İstanbul 1977.
- Türkgeldi, Ali Fuat: *Görüp İştiklerim*, Ankara 1987.
- Udeh, Abdülkadir: *et-Teşri'ul-Cinâ'iyi'l-İslâmî*, C. I, Beyrut 1993.
- ___; *İslâm ve Siyasi Durumumuz* (Çev. (Ter. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1982.
- Uluçay, Çağatay: *Harem II*, Ankara 1992.
- ___; *Sultan İbrahim Deli mi Hasta mı idi?*, Tarih Dünyası, S: XII, 1950.
- ___; *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, İÜEF Tarih Dergisi, C. VI, 1954
- Uzunçarışi, İ. Hakkı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ___; *Osmanlı Tarihi*, C. III, I. Kısım, Ankara 1988.
- ___; *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.
- ___; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ___; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ___; *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984.
- ___; *İkinci Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar*, Belleten, S. XLIV, Ankara 1946.
- ___; *Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla Onaltıncı Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler*, Belleten, Cilt XVII, S. 68, Ankara 1953.
- ___; *Beşinci Murat'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar*, Belleten, C. X, S. 38, 1946.
- ___; *Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri*, Belleten, C. XXXIX, S. 156, 1975.
- ___; *Orhan Bey Vakfıyesi*, Belleten, C. V, S. 19, Ankara 1941.

___; Murat I, İA, C. VIII.

___; Mehmet I, İA, C. VII.

Uyanık, Mevlüt: *Osmanlı Düşünce Tarihinde Toplumsal Bir Muhalefet Olarak Şeyh Bedreddin ve Hareketinin Tahlili*, Belleten, C.LV, 1991

Üçok, Bahriye: *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1981.

Üçok, Coşkun: *Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Ayrılmış Hükümler*, AÜHFD, C. IV, S. 1-4, 1947

Üçok, Coşkun/

Mumcu, Ahmet/

Bozkurt, Gülnihal: *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1999.

Ülker, Necmi: *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hâkimiyet Anlayışı*, Bursa 1996.

Veli b. Yusuf: *Mecmeul Feteva*, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan No: 223.

Watt, W. Montgomery: *Islamic Political Thought*, Edinburg 1968.

Wellhausen, Julius: *Arap Devleti ve Sıkutı* (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963.

Yavuz, Hulusi: *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İstanbul 1991.

Yınanç, M. Halil: *Bayezid I, İA, C. II.*

Yıldız, H. Dursun: *Abbasîler, DİA, C. I.*

Zehebi: *A'lamu'n-Nübelâ*, C. V, Beyrut 1401.

Zetterstéén, K. V.: *Abbasîler, İA, C. I.*

Zeydan, Abdülkerim: *el-Medhal Li Diraseti'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, Amman 1990.

___; *Ahkamü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn*, Beyrut 1982.

BELGELER:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Yıldız, D:31, E: 156; Yıldız, D:3, G: 37; Yıldız, D: 11, G: 107; Yıldız, D:18 G:29; Yıldız, D:4 G:5; Yıldız, D: 1, G: 72; Yıldız, D: 36–139, 9-139; AMD, D: 1, G: 15; DUİT, No: 3, G: 12, Belge No: 15; HSD. AFT Tasnif, Dosya: 3, Gömlek: 65; HSD. AFT Tasnif, Dosya: 3, Gömlek: 64; AMD Tasnif, Dosya No: 94, Gömlek: 83; Hatt-ı Humayun, D: 181, G:8239; Yıldız, D.1540, G.14; Hatt-ı Humayun, D: 276; Hatt-ı Humayun, No:11, G:414. Hatt-ı Humayun, No: 234; Hatt-ı Humayun, No: 11, G.399; Hatt-ı Humayun, No:11, G. 419;

Topkapı Sarayı Arşivi: No: 14/2876; N: 2620, 2786; No: 1668; No: 9689; E: 8312, 6113, 10592; No: 7273, 7648, 8607, 7661; E: 10087, 10833; D: 10210.

KAVRAM İNDEKSİ

A

Abbasi, 13, 23, 27, 28, 34, 35, 210
Abbasi halifeleri, 210
Abbasiler, 98
Abdullah b. Zübeyr, 26
Abdülmeccid, 131
Abdülmelik, 26, 33
Ağa Divanı, 107
Ahmet b. Hanbel, 85
alamet-i şerife, 119
Aldülaziz, 131
alkış, 59
alnı dağlama, 79
Amasya, 48, 52, 125, 170, 172
Anadolu, 49, 51, 52, 71, 98, 99,
100, 101, 103, 104, 107, 108,
126, 153, 167, 185, 194
Anadolu Beylikleri, 98
Anadolu Kazaskeri, 92
anayasa, 11, 17, 20, 75, 76, 77
Ankara Savaşı, 169
Arab ve Acem Kazaskerliği, 99
Arap, 22, 33, 103, 229
arazi kanunu, 87
Arif Efendi, 155
arpalık, 102

arşiv, 12, 112

arz, 14, 64, 65, 69, 84, 87, 91, 92,
93, 96, 100, 102, 106, 109,
111, 112, 113, 116, 117, 118,
119, 133, 158, 204

arz günleri, 109

arz odası, 108, 109

arz tezkereleri, 92

asabiyet, 25, 35

asker kadısı, 98

ateş istidası, 114

Ayak Divanı, 110

Ayasofya, 27, 47, 73, 219

Aynı Ali Efendi, 68, 77

B

başkadın, 136

baştercümana, 113

başvekil, 89

bayrak, 14, 51

Beğ, 13

berat, 60, 101, 104, 119, 120, 136,
213

beylerbeyi, 52, 77, 105, 106, 108,
115, 119

beylerbeyilik, 105, 121

bey'ul-îne, 85

Bey'ul-îne, 84

bey'ül-îne, 84

biat, 23, 24, 25, 59, 60, 152, 207

biti, 119

Bozok, 13

Bozoklu Mustafa Paşa, 90

bürokrat, 48, 54, 214

Bursa, 17, 22, 46, 50, 51, 98, 125,
129, 138, 153, 168, 170, 171,
182, 185, 192, 194, 220, 229

buyrultu, 92

büyük evlat, 52, 53

C

Çandarlı, 92, 189

Çarşamba, 92

Çarşamba Divanı, 92

Çelebi, 51, 96, 98, 122, 131, 138,
169, 181, 185, 190, 194, 206,
222

Cem, 47, 52, 125, 170, 185, 186,
191, 192, 194, 216, 217

cep harçlığı, 129

Ceyb-i Hümâyün, 129

ceza, 66, 75, 78, 79, 159, 163, 165,
176, 179, 227

Çorlu, 29, 53, 220

cülûs bahşişi, 59

cülûs-ı hümâyün, 59

cülûs merasimi, 59

cülûs tebliği, 60

Cuma Divanı, 92, 101

Cumhuriyet, 17, 22

D

Dâmad, 193

Dâr-ı Şûrâ, 112

Darü's-Saade, 132

darü's-saade ağası, 58, 133

darüssaade ağası, 92

davet hattı, 93

davul, 14

defterdar, 77, 103, 104, 108, 109,
112, 119

Defterdar, 103

defterdar kapısı, 104

defter emini, 103

demokratiklik, 17

despotizm, 17

devşirme, 89

din, 67, 70, 220

Divan-ı Âlî, 107

Divan-ı Kebir, 107

Divan-ı Sultan, 107

divan sicilleri, 113

diybet, 77, 78, 80, 159, 164

Dırar b. Amr, 33

dua, 19, 59, 164

Duguit, 17

Düzmece Mustafa, 169

E

Ebu Hanife, 32, 83, 85, 158, 159

Ebussuud, 65, 69, 72, 73, 74, 83, 84,
85, 86, 95, 100

Ebussuûd, 99

Ebu Yusuf, 80, 83, 85, 149, 219

- Edirne, 51, 52, 53, 93, 153, 190, 191
ekber-i evlat, 49
eksik hilafet, 21, 37
emanet, 20, 214
Emevi, 21, 23, 26, 35, 37, 133, 210
Emeviler, 220, 223
Emir, 13, 51, 169
emri sâmi, 92
emr-i sultani, 11, 73
Ensar, 32, 34
Ertuğrul Gazi, 50
Es'ad Efendi, 77, 149, 151, 183, 203
Esat Efendi, 44, 56
Eski hukuk sistemleri, 69
eski kanunlar, 69
Eşref Han, 30
eyhzde, 193
Eyüp, 27, 59, 92
Eyyubi, 98
- F**
- faiz, 85
Fars, 13
Fas, 32
Fatih, 12, 27, 28, 37, 47, 52, 54, 56, 59, 67, 68, 69, 72, 73, 76, 80, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 99, 103, 105, 106, 108, 109, 125, 129, 133, 163, 166, 170, 173, 175, 176, 178, 185, 190, 194, 212, 223, 225
ferağ, 86
ferman, 119
Ferra, 17, 22, 24, 32, 41, 43, 45, 76, 143, 148, 158, 200, 203, 219
fetihname, 122
fetva, 18, 44, 55, 67, 72, 74, 82, 83, 129, 135, 151, 164, 165, 168, 172, 179, 195, 203, 206, 212
fıkıh, 67
- G**
- gaib, 64, 84
Galata, 92
Gazali, 32, 76, 144, 146, 220
gözde, 135
gündelik, 101, 134
Gurer, 135, 163, 224
- H**
- Habeşli, 33, 165
had, 77, 78, 79, 80, 164
had cezaları, 79, 80, 164
hadım, 133
Hakan, 14
Halep, 27, 103
halife, 21, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 43, 45, 141, 144, 159, 201
Hamdan, 82
han, 54
Han, 11, 13, 14, 72, 81, 122, 123, 126, 138, 173, 187, 203, 217
Hanefi, 63, 65, 84, 85, 86, 124, 146, 158, 176, 195

- Hanefî, 85
hapis, 79, 90, 152, 157
Harac-ı mukâseme, 81
harac-ı muvazzaf, 81
Harameyn, 101
harem, 133
harem ağası, 133
hariciler, 33
Harun Reşid, 26
has, 101
haseki, 135
hatem-i şerif, 89
hatem-i vekâlet, 89
Hatt-ı Humâyûn, 58, 71, 72, 82, 90,
96, 97, 100, 120
hazinadarbaşı, 130
Hazine-i Hassa, 129
hazine kethüdası, 130
heyet-i vükelâ, 102
Hezarfen Hüseyin Efendi, 52, 66,
68, 77, 97, 220
hilafet, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29,
30, 31, 36, 57, 141, 200, 209
hilafetin kureyşiliği, 165
hile-i şer'îye, 85
Hindistan, 30
hocakâni, 109
Hubab b. Münzir, 34
Hukuk-u Aile Karamânesi, 65
hulefâ-i râşidîn, 21
Hüma Şah, 135
Hünkâr, 13
Hürrem, 135, 136
hutbe, 168, 171, 192
huzur dersleri, 132
Huzur Murafaası, 101
Hz. Ali, 23, 25, 145, 195
Hz. Ebu Bekir, 25, 32, 33, 87, 201
Hz. Hasan, 21, 24, 201
Hz. Ömer, 23, 34, 36, 82, 107, 123
Hz. Osman, 82, 200
Hz. Peygamber, 18, 21, 24, 33, 36,
42, 75, 82, 85, 123, 200
- I/İ**
- I. Ahmet, 43, 47, 53, 55, 57, 58,
122, 137, 149, 174, 186, 203
II. Abdülhamid, 32, 59, 131, 155,
156, 164, 195
II. Bayezid, 52, 57, 103, 121, 125,
134, 150, 170, 171, 173, 184,
185, 192, 194
III. Mehmet, 47, 48, 53, 95, 137
III. Selim, 12, 58, 111, 154
II. Mahmut, 111
I. Murat, 28, 46, 51, 89, 98, 106,
125, 168, 185, 195
IV. Murat, 44, 56, 98, 137, 192
ibka, 93
İbn Haldun, 23, 25, 26, 32, 34, 35,
37, 43, 45, 50, 76, 107
İbn Hanbel, 32, 194
İbni Ömer, 26
İbn Kemal, 28, 50, 52, 53, 74, 86,
170, 171, 175, 181, 182, 221
İbn Ömer, 26
İbn Teymiye, 24, 32, 143

- İbrahim Halebi, 64, 193
idare, 26, 66, 75, 76, 142, 151, 209, 214
İdris-i Bitlisî, 99
ihtiyat hazinesi, 130
ikbal, 135
İkinci Divanı, 92
İl yazıcıları, 69
İmam Malik, 26, 82, 85, 148
İmam Muhammed, 85, 86
İmam Züfer, 83
intikal, 14, 17, 22, 86, 131
irade-i seniyye, 92, 130
İran, 13, 72, 172, 173
irsî, 17, 22, 26
İslam hukuku, 43, 179, 209
İslami, 21, 50
İstanbul kadılığı, 100
İstanbul Muhafızı, 93
istihlaf, 34, 76
istila, 22, 42, 76
istişare, 71, 100, 111
- K**
- Kâbe, 152
kadîleşker, 98
kadilkuzat, 98
kadın efendi, 135
Kahire, 13, 21, 22, 24, 27, 32, 37, 42, 76, 78, 85, 143, 144, 145, 147, 149, 165, 201, 215, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227
kalabendlik, 79
kâmil hilafet, 7
kamu, 17, 70, 87, 148, 179
kamu hukuku, 75
kamu yararı, 25
Kanunî, 12, 30, 35, 48, 49, 52, 53, 64, 72, 73, 81, 97, 103, 116, 117, 133, 134, 135, 136, 137, 150, 163, 172, 195, 220, 224, 228
Kanun-i Esasi, 70
kanunname, 67
Kaptân-ı deryâ, 106
kaptan paşa, 92, 106
Kara Halil, 98
Karahanlılar, 226
Karamanoğulları, 98
kasr-ı adalet, 114
Kayı, 13, 14
kazasker, 46, 77, 95, 98, 99, 100, 101, 104, 119, 172, 190
kazasker buyrultusu, 101
Kazaskerlik Mahkemeleri, 102
kılıç, 14, 59, 201, 204
Kırım, 53, 111, 138, 190, 191
kıyas, 77, 78, 79, 90, 158, 159, 164, 195
kızlarağası, 133
köle, 33, 130, 165
Kostantiniyye, 35
Kubbealtı Vezirleri, 90, 103
Küçük Kaynarca, 30
kültür, 13
Kur'an, 24, 36, 42, 75, 146, 165,

- 176, 218
Kuran, 20
kürek, 79
Kureyş, 31, 32, 33, 34, 76
kut, 14, 18, 189
- M**
- Macaristan, 53
maliye, 75, 104, 120
Manisa, 48, 52, 191, 202
Ma'rûzât, 64
Maverdi, 22, 23, 24, 32, 41, 45, 76,
143, 144, 146, 149, 158, 199,
203, 224
Ma'zül, 102
Mecelle, 63, 64, 65, 67, 70, 87, 123,
124, 176, 179, 200, 205, 219,
220, 222, 225
Meclis-i Âli-i Umumi, 112
Meclis-i Vâlâ, 112
Medine, 20, 25, 29, 123, 201, 227
Medine Anayasası, 75
Medine Anayasasında, 20
Mekke, 28, 29, 101, 122, 228
Mekke Emiri, 30
Memun, 26
menşur, 119
merkez kaymakamı, 125
merkez müftüsü, 95
Mervan, 25, 26
metruk, 86
mevat, 86
mevleviyet, 95, 101
mil, 45, 168, 169
miri, 86
mirî, 86
miri arazi, 86
Mîr-i mîrân, 105
Mısır, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 33,
52, 80, 85, 99, 103, 124, 129,
158, 171, 195, 210, 220, 221,
226, 227
Molla Gürani, 74, 89, 99, 100
Molla Hsrev, 193, 224
Molla Hüsrev, 135, 163, 226
monarşi, 13, 17, 20, 142, 209
Monarşi, 17
Muaviye, 22, 24, 25, 26, 133, 148,
201, 220
mücerred siyaset, 78
müddet-i örfiye, 102
mufassal defter, 69
müfti-i kanun, 71, 105
Muhammet, 85
mühimme defterleri, 109
Mühr-i Hümayun, 60, 89
mühr-i sadaret, 89
mukarrer, 72, 93
mülk, 17, 25, 86, 207
Mülteka'l-Ebhûr, 64
mürcie, 33
musiki, 46, 134
Mustafa, 19, 37, 44, 47, 49, 50, 52,
53, 55, 56, 58, 59, 67, 72, 78,
90, 93, 97, 98, 101, 112, 125,

- 132, 135, 136, 137, 145, 150, 152, 153, 154, 155, 168, 169, 170, 175, 184, 185, 186, 190, 191, 192, 203, 204, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 227
- müstebit, 19
- Mütevekkil, 27, 29, 122
- Mutezile, 33
- mutlakiyet, 17
- N**
- naib, 102, 124
- nâme-i humâyun, 122
- Nâme-i Hümâyun, 113
- nasihat'ül-mülûk, 149
- nefy, 93
- nişan, 119
- nişancı, 69, 70, 77, 103, 108, 109, 111, 119, 122, 213
- Nişancı, 104
- Nübüvvet hilâfeti, 24
- O/Ö**
- ocak ağaları, 107
- Oğuz, 13, 14, 108, 126, 180, 185, 227
- Oğuz Han, 14
- ordu kadılığı, 98
- ordu kadısı, 93
- Ordu kadısı, 101
- Orta Asya, 30
- Osman Gazi, 11, 12, 14, 59, 67, 81, 110
- Osmanlı, 67, 220
- Osmanlı hanedanı, 37, 179, 189
- Osmanlı hukuku, 67
- ölüm, 57, 58, 78, 79, 141, 157, 195, 196, 199
- ölüm cezası, 78
- Ömer b. Abdülaziz, 21, 23, 26
- örfî, 18, 65, 70, 74, 75, 78, 83, 104, 176, 179, 213
- örfî hukuk, 67, 74, 75
- örfî intikal, 86
- örf-i padişâhî, 67
- örf-i sultânî, 67
- örfî vergi, 73, 81
- öşr-i mahi, 73, 81
- özel hukuk, 75
- P**
- pâdişahlık, 11, 53, 118, 166, 199, 202
- para cezaları, 79, 80
- Patrona Halil, 154
- Piri Paşa, 91
- prangabendlik, 79
- R**
- recm, 79
- reisü'l-küttâb, 104
- resm-i kismet, 101
- rikab-ı hümayun, 93
- ruhani, 28, 30, 210

- Rumeli, 53, 71, 92, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 108, 126, 153, 169, 171, 190
- Rumeli Kazaskeri, 71
- S/Ş**
- sadaret kaymakamı, 58, 93, 94
- Sadaret Kaymakamı, 91
- Sâd b. Ubade, 34
- Sadreyin, 99
- sakife, 33
- Sakife, 33
- Salim, 34
- saltanat, 13, 17, 23, 24, 27, 30, 36, 37, 43, 47, 54, 56, 77, 90, 121, 125, 149, 165, 166, 169, 173, 190, 209, 214
- sancakbeyi, 47, 52, 77, 107, 115, 119, 168
- sancak kanunnameleri, 69
- Sarı Kürz, 53
- Sebe, 42
- seçim, 36, 76, 144
- Selçuk, 14, 200, 202, 225
- Semendire, 48, 53, 117
- Serahsi, 85
- serdar-ı ekrem, 93, 101
- Seyyid Bey, 21, 23, 37, 226
- siyahî, 33, 46, 165
- siyaseten hal', 151
- siyaseten katl, 78, 176, 179, 194
- siyaset-i şer'îye, 67
- Sofyalı Ali Çavuş, 68
- sopa, 79, 80
- Sultan, 13, 27, 29, 37, 44, 47, 52, 53, 56, 58, 59, 72, 83, 98, 122, 123, 124, 126, 133, 135, 136, 137, 138, 154, 156, 157, 173, 185, 186, 191, 192, 202, 204, 206, 210, 215, 216, 217, 219, 220, 223, 227, 228, 229
- Sünnet, 75
- sünnî, 32, 63, 148, 159
- sürgün, 79, 96, 97, 132, 157
- Suriye, 99
- Şafii, 32, 36, 84, 86, 124, 144, 146
- Şafîî, 85
- Şah, 13, 46, 53, 143, 221, 227
- şehremini, 103
- şehzâde, 47, 52, 54, 58, 125, 131, 166, 169, 176, 186, 192, 207
- Şehzâde Ahmed, 53
- şehzâde katli, 173
- Şehzâde Korkut, 48, 52
- şehzâde lalası, 48
- şehzâde sancağı, 48
- sekbanbaşı, 107
- şer'i, 12, 18, 19, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 85, 87, 105, 109, 176, 212, 213
- şeriat, 19, 67, 90
- şer'i hukuk, 65, 70, 75, 82, 83, 87
- şer'î hukuk, 67, 78
- şer'i vergi, 81
- şer'î vergi, 80
- şer'iyye sicillerine, 118

- serkatibi, 92
şeyhülislam, 18, 46, 59, 72, 73, 74,
77, 87, 92, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 102, 104, 111, 112, 138,
149, 172, 204
Şeyhülislâm, 72, 95, 96, 124, 153
şimşirlik, 48
Şirvan Şah, 29
- T**
- Taftezani, 21, 23, 32, 34, 42, 43, 76,
148
tahsisat-ı seniyye, 130
taht, 49, 54, 58, 59, 119, 137, 154,
169, 191, 204
takrir, 60, 91
ta'zîr, 77, 78, 79, 80, 90, 176, 179,
195
tecvih, 93
tefrik, 86, 124
teftiş, 93
telhis, 60, 91, 96, 100
Telli Haseki, 135
teokratik, 17, 18, 19, 20
teşhir, 79
tevcihat, 90, 93
tevki, 119
Tevkii Abdurrahman Paşa, 68
Timur, 133, 181, 185, 194
tımar, 67, 90, 93, 105, 180
töre, 11, 66
Töre, 11, 222
tuğra, 104, 105, 120, 121, 122
tuğrakeş, 105
Türkiye Cumhuriyeti, 31
Türkler, 13, 47, 74, 118, 217, 219,
222
- U/Ü**
- uç beyi, 14
ukûbât, 66
ulak, 116
ulema, 18, 20, 37, 54, 71, 92, 100,
129, 138, 152, 168, 177, 204,
212, 214
unvan, 13
Uzak Doğu, 30
ülû'l-emr, 66, 165
Üsküdar, 92
- V**
- vakıf, 11, 84, 86
veliaht, 22, 23, 24, 25, 50, 52, 148,
172
vergi, 67, 71, 75, 80, 82, 83, 117,
129
vezîr, 41, 52, 77, 88, 89, 93, 94, 100,
103, 108, 137, 184, 191, 192,
213
vezîr-i âzam, 77, 88, 89, 90, 92, 93,
94, 103, 109, 136
vezîrlik payesi, 90, 103
- Y**
- yargı, 69, 98, 108, 114, 123, 168
yarlıg, 119
yasâg-ı pâdişâhî, 67

